TOLDY FERENC

ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁI.

HATODIK KÖTET.

PEST.
KIADJA RÁTH MÓR.
1872.

TOLDY FERENC

ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁI.

VI.

M. ACADEMIA'
KÖNYVTÁRA

fv 471

6

TOLDY FERENC

IRODALMI BESZÉDEI.

MÁSODIK KÖTET.

EMLÉK- ÉS VEGYES BESZÉDEK

1834—1872.

PEST.

KIADJA RÁTH MÓR.

1872.

226745

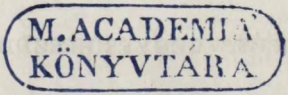

Dr. BALLAGI MÓRICNAK

M. AKAD. RENDES TAGNAK ÉS HELV. HITV. FŐTANODAI THEOL. TANÁRNAK

FELSŐ-ŐRI

BERTHA SÁNDORNAK

SZ. ISTVÁN KIR. JELES RENDE VITÉZÉNEK, M. KIR. MINIST. TANÁCSOSNAK ÉS M. AKAD. L. TAGNAK

TÓTH LŐRINCNEK

A. M. KIR. SEMMÍTŐ TÖRVÉNYSZÉK BÍRÁJÁNAK, M. AKAD. RENDES TAGNAK

BARÁTSÁG ÉS TISZTELET JELÉÜL.

ELŐSZÓ.

Érzem: e kötet is igazolásra szorúl. Nem mert tartalma alkalmi beszédekből állt elő — sőt beszéd, mely nem az, lehet jeles mint kor-, vagy élet- vagy jellemrajz, mint elmélkedés, értekezés, historia, vagy bármi, beszédnek nem lesz jó —, hanem mert nem minden alkalom bír különösb fontossággal, szélesb körre vagy hosszabb időre kiható érdekkel. Azonban átfutván az egész gyűjteményt, úgy látszott, hogy legalább némi történelmi értékre mindenik szám tarthat igényt. T. i. nem levén emlékrajzi irodalmunk, e beszédek hivatva vannak tanuságot tenni azon negyven évet átölelő időszaknak, melynek azok termékei, sok tényleges adatokon kivül, nézetei és érzéseiről, aggodalmai és reményeiről, melyek nemzeti, és míveltségi, és irodalmi életünknek mindannyi mozzanatait képezték.

S ha néhány lap és hely épen csak önéletrajzi jelentőséggel bír: mentse ki felvételöket azon kegyelet, melynek részemről ép azok szolgálnak kifejezéseül.

Ha végre a forma gyakran távol esett a művészet követelmeitől: mentse ki azon sietség, melylyel ez alkalmi dolgozatok készítése többnyire járt. A pillanat művei majd mind, de melyekről az átdolgozó kéz talán letörlötte volna azon némi friseséget és közvettlenséget is, melyet épen a rögtönzéstől nyertek.

Írtam Pesten, pávaszigeti magányomban, october 15. 1872.

TOLDY FERENC.

MÁSODIK KÖNYV.

GYÁSZ- ÉS EMLÉKBESZÉDEK.

1861—1868.

I.

Emlékbeszéd Bajza József felett.

Tartatott az akademia köz ülésében dec. 22. MDCCCLXI.

Az érdemnek, tisztelt Gyülekezet, különféle útai vannak, melyeken az irodalmi munkás, nevét általadhatja a jövendőségnek. Ez halhatatlan műveket alkot, melyek által nevének fennmaradást, hatásának állandóságot, rendkivüli erő mellett az idők haladtával haladó növekedést biztosít; más a mindig előremenő és változó tudomány alakítása és gazdagításában munkás, elődei vállán emelkedik magasbra, s új erők, melyeket ő emelt maga mellé, viszont az ő vállain hágdosnak ama felsőbb fokra, mely előtt az egy ember erejének korlátoltsága s a meg nem előzhető idő voná tiltó határait; míg ismét más izzad és vív, ál tanok és irányok leküzdésében, balvélemények megigazításában, akadályok elhárításában, s ez által is az igazság országa terjesztésében fáradoz. Amazt a

kor elismerése kíséri, ennek pályája tövises és hálátlan: mind kettőnek a teljes igazságot többnyire csak a história szolgáltatja ki, mely azoké közzé jegyzi fel neveiket, kik a leendő virágzás feltételeit teremték meg, vagy segíték megteremteni, de magok azt kifeslésre még nem juttathaták.

Az irodalmak átmeneti koraiban kevésnek nyílik meg a dicsőség ama tört útja, melyen lángelméjök gáttlanúl alkothatja meg halhatatlan műveit; sőt kevésnek jut azon szerencse is: bár a legjelesb adományzottság mellett mint egész alakok élhetni túl korukat. Erejöket az idő sok irányban veszi igénybe, s ez erő hatásai, bármely érezhetők a jelenben: az egyetemes, a vég sikerbe névtelenül vegyűlnek bé.

S ily férfiu dicsőítése tűzetett ki mai beszédemnek tárgyául. Oly korában élt és működött ő irodalmunknak, mely előkelőleg küzdő s fejlesztő vala még: szerencsés ő, hogy míg sikeres, a vele küzdők neve vesztésével célra jutó törekvések után tiszteletes emlékezetet hagyhata: oly műveket is adott, melyek által, amit a Músa neki az ihlet óráiban sugallott, vissza fog hangzani a nemzet szívében mindenha, s ezzel neve örök ifjuságban élni közöttünk.

Midőn pedig Bajza élete és működése képét előterjeszteni készűlök, nem szabad nyíltan be nem vallanom, hogy ő nekem, első ifjuságom óta vég lehelletéig, legszorosabb barátom volt. Nemes és hosszú vetélkedése volt életünk a kölcsönös szeretetnek és bizodalomnak; együtt tanultunk mint ifjak, együtt

dolgoztunk mint férfiak, együtt éreztük és szenvedtük, ami édeset és keserűt váltva nyújtott az élet; s ő szívemet e hosszú negyven év alatt csak egyszer sebzé meg — mikor meghalt. De nékem a hála tartozását róhatnom le a nemzet előtt Annak irányában, kinek barátságát életem irigylendő szerencséjének vallám, inkább szolgál megnyugtatásomra, mint tartalékúl a lehető gyanu, hogy beszédemben a részrehajlás elfogúltsága vezet. S azért, míg az igazság érdekében, melynek ő életét és nyugalmát felszentelnie nem tartózkodott, el nem hallgatom azt sem, mi fellépéseiben bántó vala, mi őt egykor mondhatni félelmessé, sőt gyülöltté is tette sokaknál: ugyanazon igazság érdekében nem kevésbbé mint a szeretet tartozásánál fogva bátran fel kell mutatnom azon irányt is, mely cselekvéseit intézte; s általában mind azon nemeset és jót, mi őt feltétlen tisztelet és ragaszkodó szeretet tárgyává tette azok előtt, kik ismerték. Ha pedig e rajzolatokban, többször mint illőnek látszanék, enmagamról is szólandok, engedékenységre kell számot tarthatnom, mert életünk és munkásságunk szorosan össze volt nőve, s mert, midőn róla nyíltan elmondom amit kell, magamat is kímélni nem kívánom.

Bajza irodalmunk több ágain tette magát nevezetessé. Először mint lyrai költő lépett a közönség elébe, majd mint aesthetikus és itész, s ettől fogva, a kor számos vitáiba sodorva, előkelőleg polemiai irányban működött; végre, majdnem kirekesztőleg, a históriai mezőn. Kellő méltatása szükségessé teszi

élete folyását s mind azt, mi fejlődésére s jellemére tartozik, figyelemmel követnünk.

Bajza 1804-ben, Szűcsiben, Heves megye helységében, születve nemes és birtokos szülőktől, Gyöngyösön és Pesten tölté gyermek éveit, ott kezdve s itt végezve a gymnásiumi osztályokat, majd a bölcsészetet; a jogot Pozsonyban. Az 1825/27-ki nevezetes országgyűlésen unokabátyja s hevesi követ Földváry Ferenc mellett dolgozván mint megyei írnok, kezde a közélettel megismerkedni; a törvényt Matkovics itélőmesternél gyakorlá mint kir. táblai jegyző, míg 1828-ban ügyvédi oklevelet nyert. Atyja óhajtása az vala, hogy a helytartótanácsnál hivatalnoki pályára lépjen: őt a tudomány és irodalom iránti lelkesült szeretet arra határozá, hogy ez irányban szolgálja hazáját, s e végre 1829-ben Pesten vette állandó lakását.

Középtanodáink azon időben a deák nyelv tudásánál még alig nyújtottak többet; s ki vagy környezete, vagy valamely szerencsés véletlen által önmívelésre nem gerjesztetett, s ennek eszközeivel nem ismerkedett meg, vagy szellemének véle született erejétől ösztönözve nem kereste s lelte fel saját rendeltetését: középszerűségben tengődött, s észrevétlenül futotta meg köznapi pályáját. Őreá egy gondos, s a római literatúrában kimívelt atya volt első irányadó hatással, s midőn én vele 1819-ben az egyetemen egy osztályba, s az iskola padjain szomszédúl jutván, s a nálamnál csak egy évvel idősb gyermekifjuval, szívhódító szelíd jósága által ellenállhattlanúl vonzatva,

szorosb ismeretséget kötöttem, mely rövid időn szenvedelmes barátsággá melegűlt, legott fel kezdém ismerni azon szellemi felsőbbségét, mely korát megelőző nyúgodt, biztos itéletben s komoly dolgokra irányzott tanulmányaiban nyilatkozott, a római történetek átérzett s átértett ismeretével pedig meglepett. Nála s ekkor láttam először az addig gymnásiumi chrestomathiákból kevéssel inkább mint név után ismert Liviust, és Ciceró könyvét a kötelmekről eredetiben, Laeliusát és Cátóját Virág Benedek fordításában. Új világ nyílt meg előttem általa, s összejöveteleink tárgyai nem játék s hivalkodás, hanem a két rómainak együtt-olvasása voltak, s még mind az ő segedelmével. Én azonban nem bírtam még lépést tartani vele sem az elegáns római történész, sem a szigorú philosophus tanulásában; engem a francia irodalom — az egy, melybe otthonn bévezettek — s különösen a Fénélon és Marmontel, s ezek mellett a könnyű Florian bájai tartottak elfogva. Sokkal utóbb gyakran visszaemlékezém azon korai férfias foglalatosságaira, midőn szabatos szép előadását, s még inkább, szigorában a régi Stoa egy tanítványához illő, de barátjai iránt szelíd engedékenységű, jóság s kedélyesség által szeretetre méltó jellemét szeretnem is csodálnom is kellett. A pesti piaristák épűletében akkor még fennvolt régi könyvesbolt, hihetetlen, mily hatással vala az ifjuságra a magyar olvasásra gerjesztés által. Meg-megálltunk vala, kijövén az iskolából, csodálni a magyar könyvek címlapjait a kirakatban; mert benn, az iskola falai közt egy hanggal sem hallottuk soha, hogy magyar irodalom —

létezik. A sok regény mellett egy-egy Virág és Vitkovics, Dayka és Himfy, s a Kazinczy elegáns kiadásai kapták meg figyelmünket, s valami a nemzeti önérzethez hasonló sejtelem fogta el kebleinket, midőn Zrínyi kiadását pillantók meg! Tehát egy híres vezér, egy országnagy, egy Zrínyi, s majd kétszáz év előtt! magyarúl írt? Az öreg Kis István el sem is mulasztá a boltja előtt nézegető ifjakat behivogatni, könyveit mutatni, őket velök meg-megkínálni. Bajza, ki már atyjától hozott ilyeket, itt szaporítgatta kis könyvtárát; a drágább munkákat az egyetemi könyvtárban olvasta; s vele, és itt, s az ő útmutatása mellett kezdém első ismereteimet gyűjtögetni azon irodalomról, mely, nem sokára már, életem irányára nézve döntő lett. Hévvel ragadtam meg ez olvasmányokat, s ostromaim viszont barátomat ragadák magokkal, s el lőnek lassanként hagyva a rómaiak, a könnyebb s az ébredező szívnek megfelelőbb Ányos és Himfy és Daykák kedvéért. Irodalmi tanárunknak, kit az ég, bús kedvében ültetett vala e helyre, csak annyit köszönénk, hogy Pápay Sámuel munkájához utasított a magyar literatúrára nézve; s midőn ő a Révai és Verseghy közt folytatott harcról sz óla, Bajza, visszaemlékezve hogy könyvei közt e vitaíratok megvannak, elévonta azokat, s olvastuk estvénként együtt, s bele nem fáradva a közönségesen száraznak tartott tárgyba, sőt megszereztük a Révai nagy nyelvtanát, barátom pedig annak Antiquitásaival ajándékozott meg. Kellő közepében voltunk a magyar irodalomnak; s minél inkább mennydörge Czinke Ferenc úr a kathedrából Ka-

zinczy nyelvrontásai ellen, annál mohóbban engedők magunkat által e bájos tiltott újságok élvezetének. S míg én, a Boldogréti Víg László könyvéből megszeretett élességgel, s nyílt ellentmondással, az iskola teremében szembe szálltam tanárunkkal, s a szelíd, de határozott öreg Virág, ki bennünket anticipált reménységgel forma szerint a magyar irodalom munkásaivá avatott vala már fel, nem tiltó mosolylyal tekintette heveskedéseimet: Bajza, a kritikai ostornak leendő mestere, ekkor még szerény nyúgodtsággal inte, s nem vőn részt azon kézirati újságban, melyet társaink közt köröztettem, s melyben az orthologus professort ifjuságomhoz nem illő bátorsággal bántogatám. Bajza figyelmét ekkor már kirekesztőleg a német nyelv tanulása vette igénybe, melyet a Kazinczy után megszeretett Gessner, s a Kölcsey recensióiból ismerni óhajtott Mathisson és Salis végett kivánt bírni; de e stúdiumban, elvonúló természeténél fogva a nyelvtanra szorítkozva, felette lassan és fáradságosan haladott; s míg idylljeit a magyar Gessner után készítgeté, lyrai költeményeit — mi az egykori bíráló figyelmét nagy mértékben megérdemli — még több évig épen úgy német befolyás nélkül irogatá, mint Horác és Virág szeretete mellett a régi költészet befolyása nélkül.

Íme azon ponthoz értem, hol Bajza mint költő fellépett. S itt egy pillantást kell vetnem lyrai költészetünk állapotjára és jellemére azon időben, midőn Kisfaludy Károly, Auróráját megkezdette. Kazinczy Ferenc a nyelvet, mely azelőtt kecs és lendület nél-

küli volt, kiemelte vala köznapiasságából, s azt mind a magasabb prózára, mind a költészetre alkalmassá teremtette által. Eszményítette azt, valamint az előadás minden formáit is; eszményiség volt széptani kátéjának alapelve, úgy, mint gyakorlati elve életének: ez eszményiség, egyesülve az igazzal és a jóval, eredményezte nála a legfelsőbb szépet, mely mint olyan megszűnt nemzeti s egyéni lenni. E bélyeget nyomta ő az új költészetre is, s annál több foganattal, mert a jelentéktelenné vált nemzeti élet közepett realitást a költő már csak az ideális világban lelt. E jellemmel bírnak Kazinczy dalai, epigrammái, epistolái, felfogásban és kifejezésben; formában pedig ez által lőnek az eszményi bevégzettség példányai, a classicitás maga. Minden reformátori igyekvés szükségkép szakít a meglevővel, ez által szélsőségbe sodortatik, s kizárólagossá lesz. Kazinczy reformja a legnagyobb jótétemény vala költészetünkre nézve, sőt ennek sine qua non-ja, történelmileg szükséges, teljesen jogos magában véve is, de nem a maga kizárólagosságában. Helyes volt régi nyelvünkről a salakot lefosztani, de a salak közt nemes érc-szemek és köszörületlen drágakövek is voltak: ő amazzal együtt mellőzte ezeket is. Azért nem lele kegyelmet az ő iskolája előtt az, kinél a salak közt legtöbb nemes érc volt, Csokonai, s annál kevesbbé, mert Csokonai egy nagy felekezetnél tekintély is volt. Neki az elv végett kelle buknia. Kazinczy, s az ő iskolájának aesthetikusa Kölcsey, senki iránt sem valának kegyetlenebbek, igazságtalanabbak, mint saját iskolájok legbuzgóbb híve, sőt

előzője, iránt. — A mester tanítványai közől legnemesb műveivel Berzsenyi képezte az iskola magasságát, míg Szentmiklóssy, de főleg Kölcsey, annak legteljesb, s az óclassicai képzetmód befolyása alatt talán legszélsőbb, kifejezését mutatta fel. Tovább a költészet jövőjének veszedelme nélkül menni nem lehetett, ha nihilismusba ne oszoljék. Ekkor lépett fel Kisfaludy Károly, más külső előzményekkel, más belső alappal. Egy viszontagságos, szenvedelmek és szenvedések által kipróbált és tisztult élet tapasztalásai és concrét elmélkedések képezék azon gazdag reál készletét, melynek számára az addigi magyar irodalom formákat nem bírt. Egész iránya tárgyilagos: mint képiró genreképeket s természeti scénákat alkotott; mint költő cselekvényeket, drámai, később novellai alakban is. Kiindúlást tehát a külső életből vett, s e mellett csonka míveltsége az új irodalmakon alapvó levén, mindenütt, tehát a lyrában is, az eszményiség s az óclassicai formák született ellenese volt. Így lett ő egy új időszak alkotója. Példája s élő szavának hatása által emancipálta a költői előadást a görög-mythologiai képes kifejezésmód s a classicai népek életére s képzetmódjára célzó vonatkozások alól, s érzésmódunk és felfogásunkkal egyező kifejezést sürgetett. A dráma és beszély útján, a reál tartalommal együtt, újra bevitte az élet nyelvét az irodalomba, majd a lyrába a népies elemet is: s így maga és követői a költészet és élet közt már tátongó hézagot szerencsésen betöltötték. Ez Kisfaludy Károly históriai jelentősége költészetünkben.

Midőn Bajza dolgozgatni kezde, ez időszak tulajdonképi közlönye az Auróra lett, s ebben jelentek meg, legott 1822-től fogva, saját versei is. Az egy júliusi estve vala a nevezett évben, midőn „Esthajnal“ című dalát Kisfaludynak én nyújtottam által. A magához nem bízó, szerény költőifju félt azt maga tenni: kedvezőtlen itélet reá nézve halálos itélet leendett. A szeretet bizodalmával adtam én a híres férfiúnak át a kisded dalt, s lelkendezve siettem az engem szobájában remény s aggodalom közt váró barátomhoz, megmondani a választ: „Ez a fiatal ember egyik elsejévé lesz dalköltőinknek. Ez a festés, ez az érzés, ez a nyelv sokat igérő; az egész oly egyszerű, s oly megható! Mondd neki, ifju barátom, jőjön, hadd öleljem meg ezért az édes dalért!“ Bajza sokszor aratott attól fogva dicséreteket, sokszor üllött diadalmakat: de azt az édes boldogságot, melylyel ez itélet töltötte el szívét, gyakori vallomása szerint, nem érezte többé soha. S valóban: az a homályos aggodalom, mely a legforróbb, mert első, szerelem boldogsága közt lopja meg az ábrándos ifju szívét — hogy, ha e boldogságot túl nem élheti, túl fogja-e élni a leány szerelme? — bensőbben, s azért egyszerűbben, de annál meghatóbban nem szólhat. A bátorítás megtette hatását. Bajza ezóta elfogadta, de nem kereste fel, a Músa látogatásait, engedett a belső szükségnek, s azt a gondot fordította a kidolgozásra, mely nélkül épen e kisded művei a költészetnek nem érik el soha a kellő tökélyt. Versei gyűjteménye, mely összesen ötször látott napvilágot, 1822-től 52-ig terjed, s így harminc évet

foglal be; s abban a legkülönbözőbb motívumok mellett is mindenütt ugyanazon elegiai alaphangot, e mély és forró, de mindig magamagát mérséklő érzést, e szabad ömlést, ez egyszerű alkotást és kifejezést, s e formai bevégzettséget találjuk, mely első kísérleteit jellemezte. Eszményi világával s a forma classicitásával még a Kazinczy iskolájához tartozik: felfogásban s az allegóriai képes nyelv kerülésével már az újabb időszakhoz. Megismerkedve utóbb a német lyrikusokkal, Goethét szerette mindenek felett, de nem hogy tőle kölcsönözzön, hanem mert annak bensősége és egyszerűsége saját költészetének vele született jellemével egyezett; s ama hat évvel későbbi daláról, mely „Lyányka gyötrelme“ címet visel, s melyről mondatott, hogy a Faust „Margitdalára“ emlékeztet, bizton állíthatom, hogy Bajza még akkor Faustot nem ismerte. Más oldalt mutat fel költészete, midőn politikai motívumokat tárgyal, s hazafiúi érzéseket énekel. Erős gondolatok, sokszor ódai lendülettel, s polgári magas érzület jellemzik azokat: napi érdekek eszközéül nem alázza le lantját soha. Az „Apotheosis,“ a „Sóhajtás“ (Múltadban nincs öröm), a „Vezér búcsúja“ minden magyar szívben viszhangra találtak: a „Honfidal“, az „Ébresztő“ tanítva biztat és lelkesít. Megrendítő azon költemények hatása, melyekbe sokkal később, bújdosásaiban, önté ki szíve fájdalmait. A haza bukása feletti elkeseredés, a világrend menetele ellen fellázadó ironia, majd ismét egy véres végítéletben bízás, de végre, szenvedélyei árjának csillapodtával, a kebel megnyugvása, mindannyi énekben:

megannyi stádiumait jelzik kedélyéletének, mely múlólag túl csaphatott ugyan határain, elveszthette nyúgodt felfogását, de nemes humanitásából, vallásos hitéből végkép ki nem vetkőzhetve, végűl is azon harmóniás egyensúlyba s elegiai öntudatához tér ismét, mely az indúlat kitörései közt sem tagadá meg nemes természetét soha. Szóval: kezdet óta mind végig azonegy bélyeget viseli költészete, mert forrása annak saját keble volt.

Mind Kisfaludy Károly tanulságos társalkodása, mely mindig vagy a maga, vagy a körülötte sereglő ifjabb nemzedék művei felett folyt, és sokszor mélybe ható fejtegetéseket eredményezett a mester részéről, mind aesthetikai munkák olvasása, különösen a Herder és Lessing irásaié, mely utóbbinak tanulmányozását köztünk Kisfaludy sürgeti vala: reánk döntő befolyást gyakorlott; s midőn a „Tudományos Gyűjtemény" szerkesztése Vörösmarty kezeibe ment által, s így ezen akkor egyetlen tudományos organum hatalmunkba került, Bajza hosszabb széptani értekezés s egyszersmind irodalomtörténeti s kritikai monographia tárgyaúl az epigrammát választotta, mely azon időkben költőink által előszeretettel s egészben sok szerencsével míveltetett. E dolgozat nem csak elméleti képzettségéről s itészi belátásáról tett tanuságot, hanem életrajzilag is nevezetes, amennyiben az bonyolította őt először irodalmi harcba. Éles itélettel s minden külső tekintetet mellőző egyeneslelkűséggel vette vizsgálat alá saját epigrammaköltőinket, megróva mit megrovandónak itélt mestereink és

barátainkban is: Virágban, Kisfaludyban, Szentmiklóssyban. Az első meg vala sértve, de hallgatott; a második nem neheztele, s nem hallgatott: helyeslé a bírálatot; a harmadik, Szentmiklóssy, a Tudományos Gyűjteményben kipattant. Elbámúltak az irodalom baráti, közel és távol, a kritikusi izgékonyságon, s a nem szerény, a kegyetlen válaszon, melylyel Bajza Szentmiklóssyt lesujtotta. Mi magunk, kik naponként találkozva eszméket cserélénk, az igazságot keresve vitázánk, s őt az okok előtt szívesen hódolónak, ellenkezést nyájasan tűrőnek, védelmeiben nyúgodtnak és szelídnek ismertük: meg valánk lepve ez élesség által, s nem fojthattuk el azon hitet, hogy az a módja a polemiának, melyet megkezdett, az általa szenvedelmesen szeretett Lessingtől vala, tudva nem tudva, eltanulva. Nem sokára azonban jelentékenyebb, sőt irodalomtörténetileg nevezetes harcba elegyűlt, melynek súlyát a hadjárat második felében ő vitte: szólok az úgynevezett Conversations-Lexikoni híres perről. Én nem valék akkor a hazában, s távolról, a Szajna partjairól nézve ez irodalmi háborút, arra semminemű befolyást nem gyakoroltam, amiért, s ennyi évek után, nyúgodt függetlenséggel mondhatok róla itéletet. Wigand Ottó pesti könyvárus 1830. év első napján a magyar „Közhasznú Esmeretek Tárának" előrajzát adta. Az irodalom valódi barátai egy, kielégítő terv, elégséges szellemi erők s valódi tudományos készültségű vezetés nélküli, kereskedői üzérletnek tekinték azt, melyben nem csak a közönség reményei fognának csalatkozni, hanem, mi fontosabb, általa egy hasonló,

de a célnak megfelelő munka keletkezésének útja vagy egy nemzedékre bevágatni. Megerősíté a hazafiakat ez aggodalomban a Fenyéry „Kérdései"-re adott Felelet, melyből egy oly férfiu mephistophelesi lábai voltak kivehetők, kinek párt-állásától az egész munkának, amennyiben az magyar irodalmi cikkeket is hozandott, bemételyezésétől lehete félni; s bár ama férfi, — ki nem vala más mint Döbrentei Gábor — néhány általa megnyert jó nevek, de előreláthatólag csak nevek, tekintélye mögé menekült, bekövetkezett Bajza felszólalása. Előre látta ő a lépes súlyát magára nézve, de ettől vissza nem ijedt. „Gyűlölet s boszú tárgyává teszi magát — így szól „Figyelmeztetésében" — ki mások hibáit s tévedéseit fedezgeti fel a publicum előtt: de gyűlölet s boszú csak a gyávát rettentik el: ki az igazat mindenek felett tiszteli, ki a szabad vélemények barátja, az bátor még akkor is előlépni, midőn egy nagyobb sereg véleményével kell megvívnia. A balgatagság veszélyes özöne ellen gátot rakni nem szégyen, nem vétek; sőt annak, ki emberi társaságban él, még kötelessége is; s vannak esetek — folytatja, Kazinczy „Hercules"-ére vonatkozással — midőn az ól marhái alól szemetet hányni hálára méltó szép tett." Egy második támadás már egyenesen Döbrentei ellen vala intézve, s míg Fenyéry ezt az „Egy szó" című pamphletjében komoly arccal ízekre szedte, Bajza őt a közönség hahotájának adta át. Nem merem állítani, de tagadni sem, volt-e vagy nem, a Döbrentei megalázásának valamely, a vita tárgyán kivül eső oka; annyi bizonyos, hogy

Döbrentei hitte, miszerint megtámadtatásai közvetve a megalakítandó Akademia körűli befolyása ellen valának intézve; de bizonyos az is, hogy e befolyástól a Kazinczy és Kisfaludy barátainak, s ezekkel az irodalomnak, tartania lehetett; s hogy, ha a kíméletlenségben igazságtalanság volt, mint lenni szokott mindig, ama befolyás e harc által üdvösen csökkent. De volt a pörnek sikere magára a veszélyeztetett munkára nézve is, amennyiben az nagyobb gonddal és körültekintéssel készült; sőt volt még egy eléggé számba nem vehető közvetett haszna is: a nemzet köz figyelmének nagyobb mérvben mint valaha egy irodalmi ügyre fordúlása, mi kevesebb zajjal nem sikerűlt volna soha. S bár ezzel a harcnak — melynek egyéb epizódjait, mert nem tárgyunkra tartoznak, elhallgatom — vége szakadt volna! De a megréműlt áldozat nem nyughatott, s nem merve a Bajza gyémánt fegyvereit saját fegyverével visszatorolni, egy férfiu tekintélyét hívá segédűl, kire, minél inkább gyűlnek, halála óta, magas talentomai s polgári érdemeinek emlékei kezeink között, annál mélyebben kell fájlalnunk, hogy, a védenc kéréseinek engedve, gúnyos interventiójával az ifjui szertelen tűz ostromát tisztes fejére vonta. Bajza védelmét oly eszme intézte, mely a kor hajlamaival találkozék: a születési tekintély teljes negátiója; innen annak óriási hatása és jelentéke: mert nem tulajdonítok az irtóztató válasznak a valónál nagyobb súlyt, ha állítom, hogy az oly harcot kezdett meg, mely a polgári téren sajnos folytatásra ada példát és ösztönt. T. i. a felső rendek hat

éven át makacskodó ellenzéke által gyúanyaggal saturált légkör csak a szikrát várta. Leverő tapasztalás az, tisztelt Gyülekezet, melyet itt tevénk: látva, mikép a szenvedelem a minden kegyeletek iránt oly fogékony kebelnek is képes lerontani nemes tartalékait; s vajmi tökéletlen vigasz azon elégtétel, melyet az indúlatok habjai lecsillapodtával a bántónak elismerése nyújt.

Még forrtak a keblek, a köz figyelem éber vala, midőn Bajza ennek behatása alatt magát azon kritikai organum életbe - léptetésére határozá el, mely — miként azt levelezéseink egykor bebizonyítandják — már évek előtt, a Kisfaludy Károly körében tervezve volt. Egyike e folyóirat vezéreszméinek folyton a tekintélyek elleni küzdés. „Rettegünk — írá a kiadó Vezérszavában — a tudományos tribunáltól, utáljuk és gyűlöljük azt, istenünk az önfény, s a bálványozásnak vagyunk baráti. A helyett, hogy az egyedűl üdvezítő, az igaz útat keresnők, a szív- és vérrokonság, hír- és névgőz, a vallásbeli pártoknak, s az emberi hiúság ezer nemű csábjainak, mint annyi isteneknek, szobrot emeltünk.“ Más: határt szabni a sérthetetlenséget követelt irodalmi műkedvelőség kontárkodásainak. „Kritika kell közöttünk, meg nem kérlelhető és kemény kritika, de részrehajlatlan, de igazságos. Ki kell irtanunk a hízelkedés, a szolgai csúszás lelkét, ledöntögetnünk szobrait a bálványozásnak; elrezzentenünk a lelketlenséget; kimutogatnunk egymás vétkeit, botlásait; kimutogatnunk az útat, melyen nagy nemzetek példájaként a tökély magas pontjához ver-

gődhetni". Pártok keletkeznek, úgymond, s óhajtja hogy e pártok szelleme el ne szúnyadjon, s törekedni fog, hogy az e lapok által is lobogásban tartassék. „Az ellenkezés és küzdelmek, a forrás, köszörűli az elméket, erőben tartja a lelket, s mit szendergő béke s nyúgalomban tengés húsz év alatt nem tehetne, azt a vélemények háborúi, írói párt s vetekedés két-három év alatt képes eszközleni." „A polgári háborúban vér foly, itt csak a hiúság ködei tépetnek szerte, az előítéletek zúzatnak össze."

A harcos előrajz félelmet terjesztett az írók egy része közt, míg a közönség érdekeltségét hihetetlen mérvben az irodalom felé fordította. Váratlan lőn a kelet, melynek a „Kritikai Lapok" örvendettek. Első fűzetök, új példával, új kiadást ért. T. i. elméleti s bírálati cikkek mellett a polemia villogtatta azokban öldöklő fegyvereit. A sértett írósereg felvette a kesztyűt, s Bajza meg nem rettenve, s bele nem fáradva a harcba, minden vitát végig vívott: ez éles logika, ez ügyes dialektika, a jól rendezett, szabatos és világos, e mellett élénk s elegáns előadás mindenütt hódított, mindig neki hozta meg a diadalt. Okok hiányában személyes térre szálltak ellenei: neki a siker tekintetéből hátrálni ekkor sem vala szabad, de az ő fegyvere mindig csak az írót sujtotta, soha nem az embert, s e nemében is a párviadaloknak számtalan termékeny eszme lőn hirdetve, az irodalom körüli nézetek tisztúltak, a nyelvnek műgonddal kezelése általános, elutasíthattlan postulátumúl követeltetett s ismertetett el; míg másfelül az irodalmi szólásszabad-

ságnak e gyakorlati használata a tekintélynek és dogmának régi tartalékait lerombolta. Forradalma volt ez az irodalmi világnak, párhuzamosan haladó Széchenyi eszmeforradalmával a közéleti téren, s nem nagyítom amannak hatását, ha állítom, hogy e kettős szellemi mozgalom, egymást támogatva és kiegészítve, tördelte öszve a bilincseket, melyek a gondolatot nyűgözik vala; s az irodalomban különösen új alakúlások s a forma tisztúlása leginkább általa következtek be.

De bekövetkezett az is, mire Bajza el vala készülve: sokak gyűlölete; be, amire elkészülve nem volt: egy tisztelt férfiúnak, mesterünk és barátunknak, elhidegűlése. S itt szent kötelességem a vétek súlya egy részét, nagyobb részét, megholt barátom vállairól az enyéimre vennem. A „Kritikai Lapok“ első fűzete neheztelé, hogy Kazinczy Ferenc, Pyrker érsek német művét magyarsággal ajándékozá meg. Felállítá azon tételt, bátran és melegen, hogy magyar hazafinak nem szabad szellemi adományait, nem-saját nemzete emelésére s dicsőítésére gyümölcsöztetni; hogy azt, ki ezt cselekszi, legalább is ignorálnunk kell, s végűl azt kiáltá Kazinczynak: „Becsüld meg magadat! Koldulás ez, mely hozzád méltatlan, s nekünk nem kell! Mit kínozzuk szeretetünkkel azokat, kik nem tartották méltónak azt kivívni, azt megérdemelni?“ A tétel alkalmasint igaz, s igaz különösen a mi sokkép mostoha állapotaink között. De ha az ész javallhatá is a felszólalást, a szív hálátlanság nélkül nem hallgathata az észre, hol Kazinczy forgott szóban.

És Kazinczynak fájt — nem a maga, hanem — egy általa tisztelt ember megtámadtatása, mert erre az ő könyve adott alkalmat, és csak is ennek költ védelmére a Tudományos Gyűjteményben: panaszait magán levelekben öntötte ki. Az egész levelezés e több mint sajnos tárgy felett nyomtatva fekszik a közönség előtt; s oh mely nemesen, mely erkölcsi fenséggel és jósággal bánék ő azzal, ki neki tekintet nélküli hevében e fájdalmat okozta! s ki mégis elégtételt csak az élet után ada neki azon bánatban, melyet harminc lassú év elforgása után is érez — érzek én, mert a megtámadó én voltam. Bajzát pedig ez egyszer, és csak barátja melletti elfogúltságában, hagyá el az az önmegtagadó nemes indúlat, mely teljes életében hevíté kebelét, s úgy védette mestere ellen barátját, amint nem illett. De nekem viszont kötelességem őt oltalmaznom annak elitélése ellen, ki fölötte mint a fagyos ész embere fölött, ki inkább a győzelmet keresi mint az igazságot, csak kevéssel ezelőtt is eltöré a pálcát: mert Bajza volt az ki pörét a szent öreggel azon fiúi odaadással végzé be, mely e szavakban nyilatkozék: „Ha levelemben oly valami áll, mi fájdalmadat ingerlé, kész vagyok érte bocsánatot kérni, kész vagyok engesztelőleg nyúlni azon tiszteletes kéz után, melyet a magyar nyelv dicsőítésére kentek fel az istenek, s melyet én útmutatóm, vezérem s mesteremnek oly örömmel vallok.“

Így folytak hat éven át, irodalmi, utóbb színügyek felett is, a viták a Kritikai Lapok harcmezején; míg az itt rettegett bajnok, épen e hat év folyta

alatt, a költői téren köz tetszés és szeretet közt űzé csendes munkásságát. Ugyanis 1830 végén, Kisfaludy Károly halálával, ennek vég kivánata szerint őreá szálltak az Auróra gondjai is; s az elhúnytnak társai ő-körülötte seregelvén össze, az Auróra maradt ami volt, költészetünk legszebb virágkerte: maradt a vezérlet, a finom ízlés megőrzése, a szép, sőt sokkal szebb külső, s az erők szaporodtával a gazdag tartalom; csak az alapító saját művei hiányát nem pótolhatta semmi. S e folyamokban jött azon mintegy hatvan költemény, melyek Bajza legszebbjeit teszik. E zsebkönyv kedvéért dolgozgata az elbeszéllő nemben is, melyben két novellát veve fel, kettőt csak kéziratban hagyott. Emezekben, melyek egyike fájdalom töredék maradt, s mik csak épen most látnak világot munkái legújabb gyűjteményében, élénk külső élettel találkozunk, s meglepő a feltalálás gazdagsága, a biztos összevágó alkotás, a gondos indokolás, s a jellemzésre törekvés alakok, erkölcsök és beszéllgetésben. Mindamellett a dialóg csak a genreképi alakoknál simúl inkább, de még nem egyöntetűleg, az élethez: a köznapiságából Kazinczy eszményítése által még alig kiemelt nyelv még nem találta volt meg azon szerencsés középet, melyen a nemesb alak az élethűvel és jellemzetessel egyesűlendő vala. Megjelent, de utóbbi, novelláiban belső cselekvények, lelki változások szerepelvén inkább, eszményi hajlamai elkapták ismét. Dacára azon könnyűségnek, melylyel — amiben mindennapi szemtanu valék — ezeket dolgozá, históriai tárgyakat vett ismét elé, s ezek közt

„Coriolán s a háborgó Róma“, mint utóbb „Eudoxia császárné“ a müvészi alkotásnak és választékos előadásnak példánya. Elhallgatom kereseti munkáit, az akademiai zsebszótárban való részvétét, mely a készitésbeni társas eljárás által legszebb korunk annyi szép óráit vette igénybe; elhallgatom a „Társalkodó“ szerkesztését, el némely fordításait: de mind ezek együtt gazdag, s ha nem fényes, de minden esetre hasznos munkásság öszképét állitanak elé.

1837-ben új tért alkotott magának a három barát, kit a közönség mindinkább együtt-látni megszokott: Bajza, Vörösmarty és én, midőn az Athenaeumot alapitottuk meg. Úgy látszott vala nekem, hogy irodalmunk az akkor lefolyt hat háborús év alatt sokat változott jobbra; hogy míg az akademia tudományos tartalomra utasitá az irói világot, a Kritikai Lapok oly lendületet adának a formának, mikép az 1830-ki időkön, a magok műkedvelői ügyetlensége, ízlési zordonsága és stilistikai kontárkodásaival, immár túl valánk. Úgy hivém azért, hogy itt az idő a kritikát úgy kezelni, hogy az ismertesse a figyelemre méltó jeleneteket, tüzetesen tárgyalja a tartalmat, a nélkül hogy a formát elhanyagolná; polemiát csak vég szükség esetén folytasson, visszaigazitásokban a dologiakra szoritkozzék, s általában oly hangot állapitson meg, mely a gyenge idegűeket is hozzá édesgesse a kritikához. Előrajzom elfogadtatott, s a Figyelmező — mert ez vala organumunk bíráló heti lapja — magamra bizatott teljes önállósággal, míg az Athenaeum, melynek egyik feladása népszerűen, koronként tüzetesen-

tudományos közlések által a közönséget reáltartalmú olvasásnak nyerni meg, ez által benne új szükséget költeni, s így az akademia derékhadának portyázó seregül szolgálni; de egyszersmind, akkori szépirodalmi lapjaink iránytalan gyarlósága mellett egy szépirodalmi rész által olvasóinkat nemesb ízlésü gyönyörökhöz szoktatni: az Athenaeum, mondom, Bajza kezeibe tétetett; Vörösmarty a kéziratok vizsgálatában volt mellé adva. A békés, tisztán építő irányú programm mindamellett egy egész hadát zúdította fel a rejtett bosszúnak, a rosszakaratnak, és — frígyben látva bennünket az összes irodalom minden előkelőbb erőivel — az irígységnek. A minden oldalú, már előleges, megtámadások dacára közönségünk sebesen túlhaladá az ezret, mi ily lapokra, s akkor, váratlan siker volt, s alig indúla meg kettős lapunk, folytatva lőnek a mondhatni combinált ostromok. Mí másfél évig hallgatag és nyúgodtan haladánk pályánkon, és csak a negyedik félév kezdetén, mintegy megörökűlve látván a lapjaink színe alatt ellenünk folytatott támadásokat, végre felvettük a keztyűt, s adók azon sorát a cikkeknek, melyek — hiszen annyi évek után elég elfogulatlanúl szólhatok az immár irodalomtörténeti ténnyé vált hadviselésről — melyek, közvélemény szerint, a diadalmat az Athenaeumnak vívták ki. A hétéves pálya koszorúja — mit ép' nekem illik kimondanom — hasonlíthatatlanúl legnagyobb részben Bajzát illeti. Mert hogy az inkább, mint minden az előtti s utáni ily vegyes tartalmú időszaki organum, hatott gerjesztőleg, ízlést és nyelvet nemesítőleg: kimon-

datott előttem számosok által; s a jelenkor legjobb fejei is méltánylólag, sőt melegséggel tekintenek vissza az erők ama szép egyesülésére, melyet közös törekvéseink fűztek ugyan össze, de Bajza irányadása s mindenre elható tanácsa s igazító keze mellett. Ugyanez időbe tartozik még közreműködése a Kisfaludy-Társaság megalkotásában, s a nemzeti színház megindításában. Erre t. i. különösen el nem vitázható üdvös befolyással volt azon szervező munkássága, és szigorú, szabályzó, s részrehajlatlan eljárása, melyet a legsúlyosabb körülmények között fejtett ki, valamint a nemzeti színügy körüli nézetek helyes tájékoztatására szint annyi szakavatottsággal mint bátorsággal írt pamphletje: a „Szózat a pesti magyar színház ügyében."

Beleláradván végre a sok évi bajlakodásokba, erő-elforgácsolás és kellemetlenségekbe, mikbe különféle vállalatai kerültek; a folytonos, már most többnyire csak őt személyesen célba vevő, bár mindig diadalmasan visszavert, megtámadások közt folytatott Athenaeumot 1843 végén befejezte, s egész lélekkel — amit első ifjusága óta már oly buzgón kivánt — históriai dolgozatok és vállalatoknak feküdt, melyek közől itt „Világtörténetét" említem csak, mely a források szemmeltartásánál, a görög és római történelemben a praegnáns momentumok s jellemek rajzolásában a régi írók nyomán menésénél, az anyag célszerű elrendezése, s a nyúgodt, tiszta, szép előadásnál fogva megérdemli, hogy soká becsült olvasókönyvök maradjon a mívelt rendeknek. Megszakasztotta e

munkáját, mely egyébiránt a hajdankort teljesen befoglalja, az országos színügyi választmány, a sajtó s több jóakarói s barátjai, különösen gr. Széchenyi István, b. Wesselényi Miklós, és Kossuth Lajos sürgetésökre 1847 vége felé másodszor elvállalt igazgatása a nemzeti színháznak, melyről három évnegyed után ismét lelépett, midőn Kossuth kéréseinek engedve, az ennek nevét viselt Hírlap szerkesztését elvállalta. E lap vezetése őt ama végzetteljes év második felében annyira elfoglalá, hogy, saját munkái fennakadásán túl cikkek írására sem érkezvén, ez ideje önfeláldozás közt és dicsőség nélkül folyt el. S a felelősség súlya is egészen reá nehezűlvén, megkezdődtek 1849 elejével bújdosásai, melyek a júniusi napok kivételével, az év végeig Pesttől s minden rendes munkától távol tarták, s ekkor is könyvtára elkobozva lévén, mit annyira óhajta, Világtörténete középkori részét nem folytathatá.

Fátyolt vetek azon szenvedésekre, mik élte e vég szakát meglátogaták, s mikhez az 1851—2-ki télen azon aggasztó tünemények járultak, melyek az agy physikai megtámadtatására mutatva, a következett évben annyira növekedtek, miszerint szellemének már csak kevés világos perceket engedének. Időnként nyúgottabb lőn: de elméjének régi ereje, a tiszta fő, a hatályos akarat, s életének eleme, a munkásság, megszűntek. Bajza nem volt többé. Árnyéka maga-magának járt az emberek közt; néha az akademiai üléseket is látogatá, tárgyául a köz részvét és fájdalomnak; olvasgatott Goethében, de

régi szokásból inkább mint tiszta öntudattal és felfogással, mert lelkének minden ereje elhagyta volt, csak a szeretet nem, övéihez és barátjaihoz. Emlékezetének táblája puszta volt: rajta csak egy kép a múltból, a Kisfaludy Károlyé, maradt meg, kinek neve, ha néha az övei által kimondatott, a velőkig ható zokogásra fakasztotta. Ekkor összekulcsolt kezeivel eltakarta arcát, s akadozó panaszából csak a feletti vígasztalhatatlansága volt kivehető: amiért, a haldokló által hivatva, őt többé életben nem találta. Ily állapotban, hasonló egy nyájas, szerető, beteg gyermekhez, mely nem gondolkodik, csak álmadozik és érez, hagyott el bennünket végkép, martius 3-dikán 1858-ban.

Ez azon élet képe, tisztelt Gyülekezet, mely harminc éven által, tisztelet és gyűlölség, tapsok és üldöztetések között, mély nyomokat vésve fejlődéseink menetébe, a szívet mindig nemesen és magasban dobogtató, a haza és erény iránt lelkesítő, bájos és hathatós énekeket hagyva nemzetének, nekünk oly gazdagon gyümölcsözött. Művei egy része el lesz idővel felejtve, mert a meghaladt álláspontok hősei emlékezetét csak a história őrzi meg, nem a nemzet élő érzete: de kik a férfiút ismerék, e szelíd, nyájas, emberszerető szívet, a nagynak és szentnek törhetetlen hívét, az erény valódi bajnokát, ez ódonszerű eszményi jellemet, mely mind ritkább, hogy ne mondjam hihetetlenebb lesz az elharapózó anyagiság e korában, mert tiszta tűkréhez a köznapiasnak leghalkabb lehellete sem fért: azok,

kik így ismerték mély meggyőződéssel mondják el a jelennek és jövőnek, az ő saját szavaival:

Ím a nemzetnek egyik ritka dísze:
Kevély örömmel nézzetek reá,
Ki a hanyatlás gyáva korszakán is,
Midőn erkölcs, erény és honfiság
Csak íge volt a kérkedésnek ajkán:
Erényiben törhettlenül szilárd,
S magához mind végiglen hű maradt.

II.

Emlékbeszéd Fejér György felett.

Tartatott az egyetem nagy teremében július 3. MDCCCLXV.

Tisztelt Gyülekezet!

Ma múlt tizennégy éve, hogy egyetemünk, egyik fő díszét, irodalmunk, egyik bámulatos munkásságú mívelőjét, az egyház és tanügy, egyik legbuzgóbb bajnokát vesztették el Fejér Györgyben. Mélyen éreztem a kegyelet parancsoló kötelmét, melylyel neki nem egyedül mint az egyetemi könyvtárnokságban közvettlen elődömnek, hanem mint irodalmunk történetével sokkép összefűzött férfiúnak, s mint szíves jóakarómnak is tartoztam: de éreztem azt is, hogy oly idők nem kedveznek Fejér György emlékszónokának, melyekben a haza iránti lelkesedés a hűséggel, a nemzeti lelket tápláló irodalmi tettek az államcélokkal ellentétben lenni állíttattak.

De miután megértük azon szerencsés időt, melyben urunk, megismerve a magyar szív törhetetlen

loyalitását, s bízva a törvényei —, de, mely ezzel elválhatatlanúl össze van forrva, királya — iránti hűségében, közinkbe jött, s oly szózatot intézett a nemzethez, milyet ez, király ajkairól, oly rég nem hallott; miután küszöbén állunk azon ritka boldog kornak, midőn, Tacitussal szólva, sentire quae velis, et quae sentias, dicere licet; miután kevés napok előtt e házban, sőt e teremben, de sőt épen e helyen, a magyar ifjuságnak közepette — mely alázkodni nem, de szeretni férfiasan tud — nem csak hozzánk, de Önökhez is, akademiai polgárok, édes nemzeti nyelvünkön, kegyének színletlen szavait intézte: szavakat, milyeket Önökhez soha király, és így, színről színre, szívből szívhez, nem intézett: ily időben, tisztelt Gyülekezet, bátran és tartózkodás nélkül szabad oly férfiu emlékezetét e körben dicsőítenem, kinek első fellépése egy új kor, a II. Lipót dicső kora, nemzeti mozgalmaival bennsőleg összefügg; kinek egész hosszú pályája a magyar nemzeties értelmiség kifejtésének munkálása volt; és ki, élete vég alkonyán, midőn a legbátrabbak is némán elvonúltak, vissza nem rettenve a hatalmasok szemöldeitől, nemzetének alkotmánya elidegeníthettlen örök joga mellett felszólalni mert. E férfiúról, Fejér Györgyről, ma, és itt, szólanom immár szabad, sőt tovább hallgatnom egy szent kötelesség elmulasztása volna.

Szólok tehát: hallgassák Önök engedékeny részvéttel gyenge szózatomat.

A tudomány embereinek élete rendszerint csekély külső érdekkel bír. Azon tér, melyen azok mozogni szoktak: a tanszék s az íróasztal, elvonúl a zajos világ tekintetei elől; tetteik amott a nevendék ifjuság négy fala közt, itt könyveikben nyilatkoznak; amott hallgatóik, itt olvasóik lelkéhez szólanak, melyben csendesen és észrevétlenül hintik el az ismeretek és eszmék, s ezekkel a jövendő idők, magvait. De ez ismeretek és eszmék fejtik az emberek szellemét, fejtik a jellemet: s ma már vajon szükséges-e az eszme hatalmát mutatgatnom? Szükség-e annak bizonyításában fáradoznom, hogy a nemzetek sorsát, a világesemények s a társadalmi viszonyokon kivül, leginkább az egyes polgárok érzületének és szellemi képzettségének összege határozza, melyet ők nagyobb-kisebb mértékben a nemzet tanítóitól, ezeknek szóval és tollal végbez vitt tetteikből, merítenek? Csak ritkán s kivételkép emelkedik ki a hazafiak sorából oly szerencsésb hivatású és egyszersmind állású férfiu, kinek hatása nem csupán számos rokon irányúak hatásával egyesülve alkotja azon nagy szellemi tényezőt, mely oktat és képez, hangol és irányt ad, hanem ki egyszersmind külső cselekvés által is képes a szellemi mozgalmat közvettlen tettre irányzani, s ez új irányban munkáltatni. Hogy azonban ily férfiak hatása is fogékony kebleket találjon, kell hogy amaz igénytelenül, csendesen és lassan, de mélyen működő szellemek előzzék meg, melyek a földet a reformátor magvai elfogadására előkészitsék. Igy fogva fel e kevesebbé fényes, de közvetve szinte nagy hatású, szereplők sikereit,

nem lehet hogy azoknak, ha külső életök talán kevesbbé vonz is, az ezzel ok és okozat kölcsönös kapcsolatában levő fejlődésöktől megtagadjuk részvételünket. S íme e részvét alkotta meg minden mívelt népek irodalmának azon ágát, mely tudósok történetének neveztetik; e részvétben bízva fogok Fejér György élete elbeszéléséhez is, ki, ha a nemzet gondolkodását egymaga nem változtatta is meg, de két emberivadékon keresztül fáradhatatlanúl közre működött azon kor előidézésére, mely e nemzet átalakítását megindította, sőt keresztülvitte.

Fejér György, születésének alig valamit, a Gondviselésnek nem keveset, s mert ennek adományait híven kamatoztatta, munkás részt vevén a közjó előmozdításában hatvan éven túl, magának köszönhete majd mindent. Egy kevés módú ácsmester tizenkét gyermekének egyike, Keszthelyen 1766. apríl 23. születve, gyenge korában már két nagy veszélyen ritka szerencsével esett által: kiépült t. i. a himlővészből, melynek tizenegy testvére áldozatává lett; egy égiháboru közeledtével pedig a torony harangjait meghúzván villám által földre sujtatott: de ím ismét feléledt! — Mi minden marad el, Uraim, a Gondviselés e jótevő oltalma nélkül! S mi minden, ha, inkább homályos ösztön által vonzva mint öntudatosan, éretlen korában már, szülői híre nélkül iskolába nem lopódzik, s magától tanulni nem kezd, s ekép maga nem ad irányt neveltetésének? Atyja t. i. figyelmeztetve ekként a kisdednek természetes hajlamára, s meghatva kétség kivül kétszeri csodaszerű megmaradása által, áldo-

zattal is tanítót fogadott mellé, ki az igen élénk gyermek felett őrködnék, s őt tanulásában támogatná; midőn pedig a gyermek, tíz éves korában már, e gondos atyát elveszté, anyja is buzgón segítette őt, hogy iskoláit szülötte városában folytathassa. Még akkor a görög nyelv s irodalom ismeretének képző hordereje félre nem ismertetvén, már a második osztályban, az úgy nevezett májor parvában, eléadattak annak elemei, gyakorlatok készíttettek a tanítványok által, szinte nem csak deák, hanem görög nyelven is, szavalások rendeztettek, sőt a Fejér által mindig hálával nevezett buzgó tanár, Bányi Lajos, az alsó három osztály tanulói közt grammatikai vitákat is rendezett, mi által nem csak a tanulási buzgóság, hanem az elmeél is nem kis mértékben kifejtetett. Másfelül Keszthely urai a fő vizsgálatokon megjelenvén, könyvajándékokkal jutalmazák a jelesbeket. Ilyet nyert Fejér is nyolcadik életévében gr. Festetics Pálné és fia gróf Festetics Györgytől, ama későbbi nagyságtól, ki Keszthelyt helikoni ünnepeivel irodalomtörténetünkben is nevezetessé tette. A könyv Windisch Magyarországi Földrajza és Története volt. „Non in ludis olympiacis victori maior voluptas, ac gloria mihi! mond Fejér, félszázaddal később írt töredékes önéletrajzában, s ki tudja, nem e könyv gerjesztette-é fel Fejérünkben azon fogékonyságot a história iránt, melyet utóbb Katona István lánggá lobbanthatott? Oly mélyek és messze kihatók szoktak lenni a nyílt gyermekkebel első benyomásai. — Ez után, tizenharmadik évében, Fejérünk a görög és latin poetikával is-

merkedett meg, s latinúl már akkor meglehetősen verselt is. A szerencse úgy akarta, hogy a két felső osztályt épen akkor látogatá Székesfejérváratt, midőn Virág Benedek, s majd Ányos Pál, léptenek be a tanárságba, mindkettő a pálosrend fő díszei, s halhatatlan költői a még alig ébredező nemzetnek. Fejér nem alattok tanult, de, mint magától tudom, mindkettőnek gyakor látogatója volt, s az érintkezés reá nézve döntő lett. Mert ekkor és általok kapta ő azon tüzet, mely utóbb, midőn II. József vég éveiben a magyar irodalom lángja felcsapott, hogy az álomba süllyedt hazát nemzeti ellenhatásra riaszsza, neki is, bár még szerény, szerepet biztosított.

E két hatásos év után a bölcsészeti folyam hallgatására Fejér a budai egyetembe jött (1783). Kénytelen levén költségeit magán tanítás által fedezni, s ily alkalmazást ott nem, hanem Pesten, találván, itt lakott; s innen járt fel naponként kétszer a budai várba. Legyen szabad megemlítenem, hogy a véletlen azon házhoz vezetvén őt, hol nálánál két évvel idősb atyám, mint a kegyesrendiek pesti philosophiai lyceuma másod évi növendéke lakott, itt szövődött a két fiatal ember közt azon szíves ismeretség, mely köztök soha el nem hűlt, s melynek áldandó örökségeül szerettem tekinteni a dicsőűltnek irántam is mindig tapasztalt jóakaratát. Ekkor történt, hogy II. József az egyetemet a királyi várból, hol az székelt vala, Pestre tette által azon épületekbe, melyekben mind maig működünk. Fejér György legszorgalmasb használója lett a még akkor alig látogatott egyetemi

könyvtárnak, mely negyven évvel később az ő igazgatása alá volt jutandó. Katona István tudós —, Koppi Károly szellemes előadásai költék fel benne a történelem szeretetét, melynek terén volt Fejér György, késő korában már, kivívandó azon koszorúkat, melyek, míg a magyar história mívelőket lelend, el nem fognak hervadni.

Megérkezve most azon pontnál, midőn életnemet kelle választania: választása a papi állapotra esett. E hajlamának gyökérszálait már gyenge ifjuságában fedezzük fel. Atyja, annyi gyermekét elvesztvén, hogy Györgynek megmaradását egyenesen az isteni gondviselés kegyelmének tulajdonítá, hála díjában három évig a szent Ferenc praetextáját viselte, minek nem lehet hogy a gyermek kedélyében is a vallásos hála érzéseit fel ne költse. Továbbá gondosan feljegyzi, hogy atyja temetésénél, mint tíz éves gyermek, ajtatos előimádkozása már azon megjegyzését idézte elé a körülállóknak, hogy belőle idővel jó lelkipásztor lesz: kiszámítható-e, mily irányzó hatást gyakorol a tájékozatlan lélekre az ily korán ejtett szó? Azontúl az egyházi éneklésben is legbuzgóbbnak társai közt őt találjuk: nem amaz irány erősödését ismerjük-e fel ebben is? Igen, Uraim, azon tisztes ruha, melyet a vallásos érzésekben s a tudomány kedvelésében nevelkedett tizenkilenc éves ifju 1785-ben felöltött, egy, rendeltetését érző, s abban mindenha teljesen megnyugvó szívet fedett. S ettől fogva Fejért a II. József által a pozsonyi kir. várba béhelyzett egyetemes papnöveldében találjuk.

Különbözők lehetnek a nézetek ez intézetről, mely által a világos fejű császár egyfelül a hittudományi oktatás azon különbözéseit akarta eltörölni, melyek a püspöki és szerzetes tanintézetekben észrevehetők valának; másfelül a theol. oktatást is a középponti kormány irányadó befolyása és őrködése alá csak így helyezhette. De annyi áll, hogy azon átmeneteli időszakot, mely, bár hét rövid évig tartott csak, az egyháznak annyi derék papot, annyi jeles, a kor haladásaival megbarátkozott hittudóst, annyi felvilágosodott egyháznagyot, annyi buzgó s nemesebb míveltségű, önállóbb szellemű, hazafit adott a hazának; s mely oly lényegesen hatott az utána visszaállított megyei növeldék magasb irányának megállapítására: hogy azt, cultúra-történetünkben híd gyanánt üdvözölhetjük, mely a középkori gondolkodásból az új kor tisztúlt tudományi régióiba vezetett által. Azért Fejérünk is kegyelettel, sőt büszkeséggel emlékezett vissza egész életében azon öt évre, melynek felsőbb kiképeztetését oly hálásan köszönte.

És a több száz ifjú együttléte nemzeti életünk és irodalmunk történetében sem maradt nyom nélkül. József cs. rendeletei, melyek az országos és közigazgatási téren úgy, mint a közoktatásában, a deák nyelv helyébe a németet kivánták iktatni, az ifjuságnak e népes seregében is előidézték mindazon eredményeket, melyek, az általok támasztott eszmeforradalom következményei gyanánt, bekövetkeztek. Megtanulták ők a német nyelvet, s annál buzgóbb szeretettel fordúltak a veszélyeztetett nemzeti kincs, a

magyar nyelv, felé; megismerkedtek ama gazdag irodalom termékeivel, s a magyart annak segedelmével is emelni buzdúltak. A pozsonyi akademia lelkesb ifjai, sőt a vármegyei tisztviselők is, gyakran megfordúltak a királyi vár „muzeumaiban"; s Kisfaludy Sándor mindenha édesen emlékezett vissza a talárisos ifjak közt töltött óráira, melyek tárgya a magyar nyelv s az új irodalom ügye s ujdonságai felett folyt eszmecsere volt. A magyar lapok, a többnyire idegen szellemű előljárók óvása dacára, annál mohóbban olvastattak; minden új magyar könyvnek bejutása egy-egy titkos ünnepe volt a háznak: Bessenyei és Révai, Dugonics és Kazinczy munkáik kézről kézre jártak. Jött az 1789. év, féltő reményeivel és politikai rekkenő levegőjével. Megindúlt Péczeli Mindenes Gyűjteménye: a pozsonyi növendékek azt nem csak olvasták, hanem álnevek alatt abba írni is kezdtek. S ím: itt kezdődik Fejér Györgynek is bele-szövődése a megmentő irodalom mozgalmaiba. Százados szokása volt az a felsőbb iskoláknak és papnöveldéknek: farsáng utolsó napjaiban, úgy a fél évi közvizsgálatok után, színművek előadásával mulattatni vendégeiket. Azok többnyire deákúl szóltak, de már a XVI. század óta nem ritkán magyarúl is, sőt a múlt század közepén, s közepén túl, épen e tanodai szindarabok több valódi drámai talentomot tüntettek fel. Vagy húsz év óta azonban a magyar tanodai színészet, főleg a jezsuiták eltöröltetése óta, kik oly buzgó és tevékeny részt vettek vala annak mívelésében, végkép elnémúlt: de az új idő jeleire még egyszer lobbot vetett

a nagyérdemű szerzet egyik tiszteletre méltó maradványa, az öreg Illey, tüze, 's adta a maga „Tornyos Péterét", mely szerkezeti és jellemrajzi gyengéi dacára életszerű, népies, és élénk dialógjával villanyozólag hatott a fogékony keblekre. Fejér György visszaemlékezett a hajdani dicséretes szokásra, s a darabnak társaival eljátszatását indítványozta. Könnyen érthető okokból szándéka ellenzésre talált a kormányzók részéről; de nem hiányoztak a pozsonyi szebb, sőt tekintélyes, társaságokban hazafiak, kik értesülve a hazafias tervről, kéréseiket a lelkes kispapokéihoz csatolták, sőt intéseikkel, s a közelítő változások emlegetésével, melyekre mutatott vala minden jel, nyomást gyakorolva azokra kiktől az engedelem megadása függött, kivitték, hogy néhány előadás csakugyan létesült. Azok nem csak a ház magyar lelkű ifjainak, hanem a város egész hazafiúi közönségének ünnepei lettek: s azon teremben, melyben fél századdal elébb atyáink a Moriámurt kiáltották fiatal, nemes és szép királynéjoknak, most Thalia a haza megifjudott édes bájos nyelvén szólalt meg ismét, egy új nemzedék lelkesedett tapsai közt. Ott enyelgett a nép nyelvén Illey garaboncás deákja; ott a Fejér György által átdolgozott „Öreg fösvény", s az ő „Tisztségre vágyódói"; ott 1790-ben szinte az ő „Nevelői". De a lelkes ifju a drámai költészet és előadások szeretetét a nevendékház falain túl, irodalmi úton is el akarta terjeszteni. Rábírta Landerert, a kor legvállalkozóbb nyomtatóját, hogy egy magyar színdarab-gyűjteményt indítson meg; s ím megjelent egymás után Fejér

György említett három darabja 1789 és 90-ben azon, egyik előszavában nyíltan bevallott, óhajtással: „Vajha csak legcsekélyebb okok lehetnénk a magyar játékoknak és játéknéző színeknek megkedveltetésére". Már készültek Racineből vett fordításai is — midőn a császár halála következtében a pozsonyi növelde feloszolván, e szép kezdet abba maradt; s ő bevégezvén különben is nevendéki pályáját, s felvévén az áldori kenetet, az ifjunak költői nyájaskodásait a komolyabb nevelői, majd a lelkipásztori pályával felcserélvén, közel két évtizedét kirekesztőleg e nemes rendeltetés irányában élte le teljes odaadással.

Mert ez óta fáradhatatlan buzgósággal hirdette Fejér az isten igéjét, nem csak Buda felett fekvő német ajkú fárájában, hanem magyarúl oly gyakran Pesten is, hogy itt tartott szentbeszédei élete ez időszakának végén négy kötetben jelenhettek meg. Ezen kivül a buzgalmi irodalmat is több rendbeli imakönyvekkel gyarapította, míg végre 1808-ban e kir. egyetemhez a hitágazattan rendes tanárává neveztetvén, ez állásában is folytatta hitszónoki működését, úgy hogy beszédei nem sokára új négy kötetet töltének be. Másfelül tanítványai érdekében, e tíz év alatt, nyolc kötetes dogmatikai nagy munkáján kivül, más, részben hermeneutikai, munkát adott, mikkel a pesti theologiai karnak akkori vitáiba is bévegyűlt; sőt, miután 1818-ban a győri tankerület főigazgatóságára emeltetett is, a vallásfelekezetek egyesülése felett támadt élénk irodalmi harcban, úgy a Jahn-ügyben is — itt a szigorú orthodoxia oldalán állva — részt vett.

S noha időközben a philosophia mezején is nagy előszeretettel működött, az óta pedig, hogy az egyetemi könyvtár igazgatását, 1824-ben, átvette, a históriai térre szállva, ezen is bámulandó munkásságot fejtett ki: az egyház őt mindig résen találta, valahányszor közremunkálását vagy az egyetem kívánta — mint midőn Kovács Mátyás Egerbe átmenetelével régi tanszékét, helyettesleg (1832) ismét elfoglalta, ezen, bárcsak ideiglenes, működésének is régibb Institutióit a kor haladásaival kiegészítő több munkával irodalmi nyomát hagyva — vagy midőn az egyház gyakorlati érdeke az elméket izgató korkérdésekhez hozzá-szólását tevé kívánatossá; vagy végre, valamikor egyes hívek bizodalma őt a gyóntató székbe, az oltár elibe, vagy a sírhoz hívta meg. Mert nem volt lelkészeti működés, mely őt, a már nyolcvanas aggot is, ahol kivántatott, mindenha késznek ne találta volna. Igen is, Uraim, ha Fejér György semmi nem volt volna is egyéb mint pap, ő e tért mint lelkipásztor, mint tanító, mint író, oly kitűrő, gazdag és termékeny munkássággal töltötte be, a cselekvő életbe léptétől fogva utolsó lehelletéig, hogy e munkásságtól, e hűségtől szent hivatásához, és a jellemtől, mely annak feltétele, a bámulatot — többet mondok, a kegyeletes tiszteletet — meg nem tagadhatnók.

De ő, Tisztelt Gyülekezet, nem csak az egyház embere volt; lett a nevelésé, a tanügyé is, midőn ez, a hazának egy terjedelmes részében, a győri kerületben, az ő gondjaira bízatott. Ez állásában be-beutazta kerületét, látogatta a tanodákat, s kinyomozván ezek-

nek s a tanítókarnak állapotait, fenn előterjesztések, javaslatok, alul intő, oktató, intézkedő köriratok által a közoktatás ügyét előmozdítani, a módszert a kor színvonalára emelni, a hanyagokat feddeni, a tehetséget éleszteni, az ifjuságot, személyes közbejöttével, jutalmazva is, buzdítani, sőt oktatva irányzani — ernyedetlenül törekedett. És még is e hat évre Fejér mindenha csak fájdalommal tekinthetett vissza: aratván szigoráért a hanyagok gáncsát, ügyszeretetéért gyűlöletet, haladási törekvéseiért a maradozók vádlásait: míg végre, tudta s kérése nélkül, más térre tétetett által, a nélkül, hogy addigi fáradozásaiért, nem mondom jutalmat, de csak méltó ellátást nyert volna! Mert, Uraim, a világ kész elnézni a hanyagságot, szemet húnyni a tehetetlenség előtt, engedni a lelketlenség követeléseinek: de az élességet, a társas téreni fanyarságot nem tűri, s annál kevésbbé, ha ahoz az érdem felsősége járul. Amaz volt Fejér György jellemének árnyéka, de árnyék, melyet buzgóságának nagysága, egyenességének színletlensége vetett, érdemének súlya pedig nyomasztóvá tett. Azonban e vétek, ha vétek, megmagyarázza ugyan a tényt, de azokat, kik rajta sebeket ejtettek, nem menti ki. És lőn, hogy az a férfiu, ki harminc év óta nem csak hivatalkodott, hanem munkásságával, annyi téren, egymaga mindannyi embert képviselt; ki tagja volt egy gazdag testűletnek, mely képes vajmi kisebb érdemet is jutalmazni: nyolcszáz forint évdíjjal költözött be könyvtárnoki szűk lakába, mely alig vala képes könyveit és kéziratait kényelmesen befogadni!

És mikép türte Fejér György a sors e mostohaságát? mint fizetett a hazának, mely tőle annyit vett, s neki oly keveset adott? — Azon roppant munkájával, Uraim, mely a hazai történetnek új alapot vetett, s mely az ő nevét tudományosságunk egén halhatatlanná tette. De íme, hivatalait emlegetve, melyeket oly lelkesen betöltött, munkásságát a theologia terén, melyet, iránta hitvesi hűséggel viseltetve, soha el nem hagyott: majd elfeledém szerelmeit, melyek ölében engedhete lelkének szabad röptet, és szerze szenvedélyeinek édes táplálatot: e kedvesei a philosophia s a magyar irodalom voltak: a magyar irodalom, melyben ifjusága első örömeit újra élte, melyben ifjusága szép álmait valósúlásnak indúlva látta!

Ismeretes azon buzgóság, melylyel József császár kormánykorában íróink a nemzeti irodalom felélesztésében működtek. Ők győzték meg a nemzetet arról, hogy a míveltség, mely nélkül józan és egyetemes szabadság nem lehet, sem holt, bármely dicső, sem élő, bármely kiképzett nyelven soha a nemzet összes rétegeit át nem hathatja; meggyőzték arról, hogy a magyar, nyelvének kimívelése, terjesztése, s minden téren vele-született jogaiba behelyezése nélkül egyideig tengetheti ugyan még históriai nemzetiségét, de elmaradva a kor haladásaitól, a világcultúra tengerétől elborítva, elveszti nemzeti súlyát, s azzal végre politikai létét is, melyet írott törvény az élet fris hullámverése ellen tartósan meg nem ó. Innen az 1790-ki Rendek hatalmas fellépése a nemzeti nyelv s irodalom mint azon zöld sziget mellett, mely maga

nyit biztos révet a megrendült nemzeti lét hajójának! Innen a következett országgyűlések koronkénti buzgólkodásai, s a törvénycikkek csekély engedményei dacára az irodalom annál hathatósb lendülete, mely, ha jóval később is, kelet népét az ázsiai indolentia Scyllája s a nyúgati ár Charybdise közől végre is kimentette. — Érintettem, hogy Fejér Györgyünk már az első mozgalom műveiben is buzgó részt vett. Következtek idők, melyekre szomorúan tekint vissza történetünk: szellemi életünk több nemes tényezői, szerencsétlen eltévelyedések folytán, tétlenségre kárhoztatva; a világhelyzet által, mely a közbirodalomnak még fennállását is többször kérdésbe vonta, a figyelem, az érdekeltség a közvetlen életben-maradás felé fordítva: csak az irodalom nem vesztette el mágnestűjét reményének foka felé; és írók valának ismét, kik a nagy kérdések megvitatására versenytért nyitottak. E kérdések egyike az először Bessenyeitől megpendített, utóbb Révai bátor tevékenysége által országos izgatás tárgyává lett, magyar tudós társaság ügye volt. Fejér György, közepette szent tiszte munkáinak, kilépett ismét a térre, s tizenkét versenytárs közől, e királyi egyetem pályabírái az ő fürtei közzé tűzték az elsőség koszorúját. — Múltak ismét évek, az akademiai eszme még mindig a jámbor óhajtások sorában állott — s most Fejér György a cselekvés terére lépett. Akademiát nem állíthatott, de életbe hívott egy vállalatot, melynél hathatósb eszköz a nemzeti tudományosság kifejtésére, az akademia felállása előtt, nem létesült. S ez a vállalat, ez az insti-

tútió, a „Tudományos Gyűjtemény“ volt. Ő indítványozta azt a kor legvállalkozóbb kiadója, Trattner János Tamás, lakomái egyikén, melyek Pestnek akkori íróvilágát egyesíteni szokták; ő járta be egyenként a főváros magyar lelkű tudósait, gróf Teleki Lászlótól és Jankowich Miklóstól kezdve Mokry Benjaminig; buzdította a bátortalanokat, biztatta a kétkedőket, írt mindenfelé a hazában, szavát vette a nagy és kis tehetségeknek, összeállította a társas szerkesztőséget, mely e havi folyóirás körét, a szerkesztés elveit meghatározta, s a munkák bírálatát elvállalta: s midőn a felsőbb engedmény ki vala eszközölve, e magán társaság élén ő indította meg 1817-ben a Tudományos Gyűjteményt. Igen, Tisztelt Gyülekezet, ez megiratlan története a nevezetes vállalat keletkeztének; s az érdem, hogy az létesült, főleg, nehogy mondjam egyedül, Fejér Györgyé. Ő ugyan már másfél esztendő múlva, eleinte a társaságban támadt izetlenségek, s majd Győrré távozása folytán kilépett a szerkesztőségből, de mind végig, tehát huszonöt éven keresztül, annak legállandóbb és hívebb munkatársa maradt.

Ha most forgatjuk át ez encyclopaediai folyóirat háromszáz kötetét, abban ugyan, különösen a nyelv s irodalomtörténet, úgy a história, s főleg ennek segéd ágai, részére számos becses adalékokat lelünk; kritikái és tollharcai által az különösen irodalmi és széptani helyes, gyakran nem helyes, de mindig gerjesztő, eszméket és ismereteket hozott forgásba, s oly

mezőkre is költött figyelmet, melyek azelőtt teljesen parlagúl hevertek: egészben mindazáltal, s a mai színvonalról bírálva, aránylag kevés szigorúan tudományos dolgozatokat hozott: lévén a legtöbb munkatárs álláspontja műkedvelői inkább mint szaktudósi, s raktár inkább az egész, és tarka gyűjtemény, mint valamely öntudatos és egységesen működő szellem organuma; de ennek oka nem az organum megalkotójában, hanem a kor viszonyaiban volt. Mióta a deák nyelv köztünk az életből a magyar nyelv előtt hátrálva mindinkább a tanodák falai közzé vonúlt, s így deákúl olvasó közönségünk majd kirekesztőleg már csak a főiskolák növendékeiből került ki: tudományos íróink, kik inkábbára tanárok voltak, szinte csak az iskolának írtak; míg másfelül a magyar tudományos irodalom a közoktatás terét még el nem foglalván, s ezért az iskola neki közönséget még nem nevelvén: csak igen szűken míveltetett. Közönség, alkalom, és ösztön hiányában tehát lassanként meg kezdett fogyatkozni azon elem, mely az előtt a rend- és módszeres tudomány képviselője volt hazánkban. Fejér csak tért és alkalmat nyithatott, s nyitott is: kik azt el valának foglalandók és felhasználandók, azokat az idő hozhatta csak elő. Hallgatok ama nehézségről, mely műnyelvünk fejletlenségében feküt. Mondhatni: a Tudományos Gyűjtemény lett semináriuma a magyar tudományos irodalomnak: s legtöbb azon férfiak közől, kik azt utóbb megalkották, kik a tizenhárom évvel később felállított akademiát lehetővé tették, majdnem kivétel nélkül itt ki-

sérlették meg erejöket, itt fejtették ki azt, s ezen gyakorlat által erősödtek meg. S nem csak magyar tudományos írókat: magyar tudományos közönséget is ezen institútió nevelt. Kezdetben a nemzeti becsület, melyre a vállalat hivatkozott, s melynek oltalma alá az magát helyezte, utóbb az olvasás megszokása, s az így támadt érdek, sőt szellemi szükség gyűjtött körülötte közönséget, mely lassanként aztán a könyvirodalomra is kiterjesztette részvételét.

Említetlenül hagyom itt Fejérnek azon gazdászati munkácskáit, melyeket a kormány számára fordítgatott ama súlyos időkben, midőn ily csekély díjak is jól estek neki, ki papi állásánál fogva sem utasíthatta el a nevekedő drágaság mellett sűrűbben hozzá folyamodó szegényeket; csak érintem azon statistikai és helyrajzi dolgozatokat, mikre győri főigazgató korában tett utazásai szolgáltattak anyagot. Még a Hübner-féle öt kötetes nagy Geographiai Lexikonát is csak rövideden említem, melyet nagy részben az itteni kispapokkal fordíttatván, s kijavítván, a régi s a magyar földrajzzal maga egészített ki: hanem sietek azon két szaki működéséhez, melyek minden egyebei közől kimagaslanak: a philosophiai és históriaiakra: mik közől amabban csak lelke régi iránya nyilatkozott, s így elébb ama munkásságát kell, egészben, Önök elibe terjesztenem.

Megürűlvén 1796-ban Kreil halála által egyetemünk bölcsészeti tanszéke, az akkor szokásban volt versenyen Fejér is megjelent. Sikeretlenül. Pedig a bölcsészet neki nem hivatal s alkalmaztatási eszköz

leendett, hanem belső szükség volt. Szerencsésb versenytársának nevét ma már csak a tiszti névtár tartja fenn: Fejér György neve philosophiánk történetével össze van szőve. Mert a jelen századi önállóbb mozgalom e téren nálunk Fejér György Anthropologiájával indúlt meg, „vagy is az ember esmeretével", mint szükséges előfeltételével philosophiájának. T. i. neki a philosophia sajátkép az volt, aminek legközelebbi munkáját nevezte: „az ember kimíveltetése", s ezt t. i. „az ember kiformáltatását gondolkodó, esmerő erejére és erkölcsére nézve" tárgyalván, a maga által megvont kört öt kötetben, bár hosszú szünet közbe vetése után, teljesen megfutotta. Fejér eklektikus philosophus volt; nem alkotott saját rendszert, de terjedelmes, mély és egészen soha fel nem függesztett tanulmányai nyereményeit önállón s gyakorlati irányban dolgozta fel. Józan és tartalomdús; s ha még sem oly sikeres, mint épen e gyakorlati iránytól várni lehetett, ez, a szigorú alkotás, a szabatos és világos műnyelv s azon előadási kellem hiányától van, melyet a gyakorlati cél enged, a népszerűség pedig, melyet igénybe vett, felteszen. Időközben a bölcsészet Németországban hatalmas fejlődésnek indúlt, s Fejér, ki a tudományok haladásait soha nem ernyedő figyelemmel követvén, a felmerült új iskolák és nézetek közt tájékozást keresett, tanulmányait közzé is tette. Így látjuk általa 1835 óta hosszú sorában a Tudományos Gyűjteményi cikkeknek Hermes, Fichte, Schelling, Hegel, sőt, visszamenőleg, Kant, Wolf, Leibnitz, Des Cartes bölcseleteit, végre az első nyolc keresz-

tyén század philosophiai állapotait is, rendben ismertetve és bírálva. E szemléi nyomán Fejér, philosophiai pályája e másod szakában, már határozottan Hermeshez csatlakozott. Érdeme ez iránybani munkásságának az, hogy a philosophia külföldi haladásai ismeretét buzgón közvetítette.

És most érkeztem meg azon pontnál, ahol Fejér György nem csak kora szellemi mozgalmaiba kezdeményezések és eszközlések által előmozdítólag nyúlt be, nem csak hézagokat töltögetett, nem csak egy s más tudomány haladásai behonosítását közvetítette; hanem oly művet adott, mely a nemzeti történelem újabb fordulatának alapvetője lett, mely a magyar történetnyomozónak asztalán ott áll nélkülözhettlen kútfő és segédkönyv gyanánt, mely középkori történetünket tárgyaló dolgozataink lapjain folyvást és számtalanszor idézve, naponként bizonyítja be a szükség nagyságát, melyet pótlott, s a használatosságot, melyet tőle el nem vitázhatni, s melyben ekép folyton élő és ható emléket épített magának. Óriási Okmánytáránál állapodom meg.

Históriánk, mely a középkorban évkönyvi szerkesztményekből, a XVI. század óta korírók nagy és kicsiny munkáiból állott, Timon Sámuel kezdeményezése, s különösen a múlt század közepe óta a kútfők kritikai feldolgozása stádiumába lépett. Lehetővé tették nemzeti történelmünk ily tudományos felépítését azon áldott emlékezetű szerzeteseink, kik a múlt század elejétől fogva nem csak okmányok, hanem minden egyéb nemű történeti emlékeink nyomozásá-

ban, összegyűjtésében fáradoztak: Timon és Hevenesi, Cseles, Péterfi, Schmitth és Kaprinai, Wagner és Pray; másfelül Dobai Székely Sámuel és Cornides Dániel: míg Koller József, gróf Batthyányi Ignác és Kovachich Márton a dicső sort bezárták. Részben e férfiak közől kerültek ki a történeti anyag feldolgozói is, úgy hogy, miután egyebek felett Pray és Katona históriánkat bírálatilag is alakilag is megalkották: egy ideig történetirásunk, kevés egyes kivételekkel, már csak másod kézből vett anyaggal élt.

Historiographiánk ez állapotában határozta el magát Fejér György, okmánytára kiadására. Úgy fogta ő fel állását az egyetem könyvtáránál, mint amely őt az intézet igazgatásán kivül a gondjai alá helyezett kincsnek közhasznosítására is kötelezi. Az elébb említett gyűjtők hagyományai felhívólag látszottak leszólni hozzá polcaikról: s a hatvan évet meghaladt, de még mindig ifjú agg megértette a múlt idők hű napszámosai néma intését, s keblébe fogadta az új szerelmet: históriánk szerelmét, mely e nemzet csodásan regényes életét beszélli annak, kinek szeme van látni, s érzéke megérteni azt.

Igen is, Uraim, csodás és regényes e nemzet története. Ím egy nép, mely, mintha az égből esett volna alá, melynek előzményeit a tudomány csak nagy fáradsággal bírja megállapítani, mely a legbővebb számítás szerint mindenestől nem haladta meg számra a fél milliót, s így a mai Páris lakosságának felét sem érte el: tehát egy maroknyi nép, meghódítja azon kü-

lönféle fejedelemségeket, melyek egyfelől a Kárpátok s az Ádria, másfelől az Óperencia — mertígy nevezték őseink birodalmok nyúgati határát, az Ob der Ens tartományt — s a székely havasok közt hatezer négyszeg mérföldet foglalva be, terjedtek el, s nem csak meghódítja, de nemzeti jellemének felsőségével meg is tartja; s nem csak geographiailag egy nagy birodalommá alakítja, hanem a különféle legyőzött népeket, érdekegység által egy tekintélyes politikai nemzetté forrasztja össze! S ím itt kezdődik e nemzet világtörténelmi szerepe. Megrendíti Európát az Atlanti Oceantól Byzant faláig, a német birodalom császárát kényszeríti falvait falakkal körülvenni, a régi felkelést honvédséggé átalakítani, mely, miután egyszersmind polgári testületekké szerveztetett, e világrész messzeható változásaira nyújt alkalmat. Majd szövetségek és házasságok, s végkép a keresztyénség felvétele által az európai államok közzé lép, s dacára végtelen küzdelmeinek a két birodalommal, melyek közé a sors iktatta, és számos belső és külső ellenségeknek, végre keleteurópai nagyhatalommá emelkedik, a XV. században határt vet a keresztyénség legfélelmesb ellensége, Mohammed, hódításainak, és csak midőn azoktól, kikért vérét hullatta, magára hagyatott, vette fel az idegen igát: de melyet végre is bámulatos erőfeszítéssel lerázván, visszaállítja szabadságát; s miután erkölcsi hódítás útján fajának számát megtízszerezte: ím küszöbén állunk azon ünnepnek, melyet huszonnégy év múlva, nem ugyan mi öregek, deigen Önök, ifjú barátim, fognak megül-

leni: a magyar birodalom csodaszerűen fentartott élete ezredik évének ünnepét.

E nép történetének szeretete hódította meg, tisztelt Gyülekezet, Fejér Györgyöt élete vég szakában és a magyarok istene hosszú és virító öregséget engedett neki, hogy nagyszerű tervét, ha egészen nem is — mert ő azt középkorunk végeig szándékozott kiterjeszteni — de kevés hián csakugyan befejezze. Kútfőink egyik neme: történetíróink, szép számmal forogtak immár köz kézen: de azok másik, nem kevesbbé fontos, sőt fontosabb csoportja, az okleveleké, csak is részben, és sokfelé elszórva, látott világot. A múlt század fáradozásainak gyümölcsei kéziratban hevertek, legnagyobb része a régi korok e hű és közlékeny tanúinak a köz és magán levéltárakban rejtezve várta, sőt várja még most is, a fölfedező, a közzé tevő kezet. E homályba temetett világot határozta el Fejér György mégnyitni nemzetének. Mindent, ami elszórva lappangott száz meg száz kül- s belföldi könyvekben, ami könyvtárainkban eredetikép vagy másolatilag felhalmozva, ami felvilágosodott birtokosok és a nagy munkában hazafiúilag részt venni kész tudósoktól kinyerhető volt: azt időrendi sorozatban egy nagy gyűjteménynyé összezve közzé tenni volt a terv. Anyagilag őt sem a kormány kegye, sem a nagyok hazafisága nem támogatta; s így, mit másutt az uralkodás és vagyonos testűletek pártolása, húzamos idő alatt, hív életbe, azt e tisztes agg magánlag indította meg, egy hosszú munkás élet fáradságosan takargatott saját fillérein. Mert, Uraim, meg kell monda-

nom, amit csodálnánk, ha hallatára el nem fásúlna szívünk: ez az ember, aki egymaga annyit tett, amennyit ha egy egész testület tesz vala hosszú idő alatt, méltatásunkat kiérdemelné: rég bírta már a préposti keresztet, de — jövedelem nélkül: kanonokságot, az az jövedelmet, mely neki nem magáért, hanem vállalataiért oly jól esett volna, csak 1840-ben, tehát élete hetvennegyedik évében nyert, midőn a Codex Diplomaticus legnagyobb része már a tudós világ kezeiben volt. De rejtsük el keblünk mélyében a szerencse mostoha kénye feletti fájdalmunkat, mely annyi méltatlant kegyelve, az érdemet oly ritkán keresi fel; s ne legyen e napon másra emlékezetünk, mint az ő fáradságai, az ő áldozatai, az ő dicsősége számára. A Códex Albert király halálaig víve, tizenhat év alatt negyvenkét kötetben közzé volt téve. Mondották, hogy a szöveg nem elég pontossággal, a szerkesztés nem mindig a kellő renddel eszközöltetett, hogy ennél fogva reá biztosan támaszkodni nem lehet, hogy a tárgyak feltalálása helyenként nehéz. A gáncsok súlyosak és valók: s mégis, ha Fejér semmit egyebet nem eszközöl vala mint e munkát, általa még is örök hálát érdemlett ki a tudománytól, s a hazától. Tekintsétek regestáknak, puszta útmutatásnak arra, miben mi foglaltatik s hol található: járjon utána a feldolgozó, hol kétségei vannak. S miért nincs könyvetek, melyben őt ne idéznétek, kik világi s egyházi, kik irodalmi és erkölcs-történetet írtok? sőt tí jogtudósok és nyelvészek is, miért nem lehettek el nélküle, miért idézitek őt lapról lapra? s nem-e az általa nyújtott

anyagból építétek fel jeles alkotmányaitokat? S honnan e hiányok? Mert a haza nem pártolta őt, s így kénytelen vala maga másolni mindent saját kezével, nem tarthatván írnokokat s összevetőket, maga kénytelen rendezni, javítani, s fizetni a nyomtatást, sőt vinni még az eladást is, írni a sok levelet, melyekkel a kész példányokat megvételre ajánlotta az olcsón nagy jövedelmekre szert tett társainak; s ennyi vesződség mellett is, végre nyolcvanhét előfizetővel zárni be a roppant vállalatot. Csoda-e ha az kevésbbé tökéletes, mint különben lehetett? S ím, még ekkor sem csüggedt el: készen állnak kéziratban kötetei Mátyás király elhunytáig: de már nem győzve az áldozatot, nyomatlanúl. Az akademiának maradt fenntartva a bővítés, az igazítás, a folytatás szerencséje. Gróf Teleki József Okmánytára csatlakozik az övéhez Albert halálától Mátyáséig; Wenzel Gusztáv adott az Árpád korához eddig már öt pótkötetet; Knauz Nándor az egészhez egy Évmutatót, mely biztos kalaúzt nyújt a keresőnek az eligazodásra; Czinár Mór egy teljes név- és dologmutatót, mely a Códex használhatását csodálatosan emeli — hogy Jerney János ómagyar szótáráról hallgassak, mely legnagyobb részt a Códexből szemeltetett. Íme, mit a tiszteletes agg, érzékei s lelke törődött erejével, nem birt többé: folytattatik az általa rakott épület, pótoltatnak hiányai: de a lehetőséget ehez ő adta. Az ő Okmánytára előtt a meglévőn kérődzött történetirásunk: ő megtermékenyítette ennek földét, s új magvakat szórt el abban.

De Fejér nem csak gyűjtő volt, hanem történetbúvár is. Códexe mellett, és külön munkákban, és számos értekezésekben sok nevezetes és kétes kérdései a históriának nyertek közvettlenül tőle felvilágosíttatást vagy megoldást, mert közel harminc évig egész lélekkel űzvén a históriát, alig merült fel ez idő alatt tárgy, melyhez ő is ne szólt volna; s akár kivivta nézeteit, akár nem, Fejér nem adott e mezőn semmit, mi közvetve legalább ne gyümölcsözött volna.

S most nem levén többé reménye a nagy vállalat teljes befejezéséhez: bár a nyolcvan évet betöltötte már: egy más, egy új munkához látott, melynek közzétételét a magas clerus részvételétől méltán várhatta: s ez Magyarország egyháztörténete volt. S ím 1846-ban az is megindúlt a magyar egyház keletkezésének történetével; de tovább vinnie elgyengűlése már nem engedte. Csak a m. egyházjog okmánytára következett még; és, mert nyúgodni alélt-ságai közt sem tudott, az általa lelkesen mívelt fajtörténetet fejezte még be „a kúnok eredete" s a „kazarokról" szóló két munkájával, melyekre 1848. martius 10-én tette az utolsó kezet. S ezek voltak Fejér Györgynek, a történetbúvárnak, hattyúéneke.

De csak a történetbúvárnak. A hazafi Fejér György még két kérdésben hallatta a nemzettel szózatát.

A forradalom, mely a régi időt eltemette, leperdült volt; a hatalom, mely a forradalmat legyőzte, azzal együtt megszüntette a régi jogot is. Finis Hungariae! így hangzott a jajszó, mely a kétségtől elfoj-

tott keblekből, a legbátrabbakéból is elé-elétört. Fejér György hazafi szívét is fájdalom fogta el, de ő, ki előtt a történet nagy könyve nyitva állott, nem esett kétségbe. Az 1850. év elején vettünk tőle egy röpiratot „a politikai forradalmak okairól"; s azon év végén egy mást „a politikai alkotmányokról", mely azonban elkoboztatván, nem forgott kézen.

„A polgári forradalmak korában élünk, mozgunk, sőt beléjök is merültünk szinte torkig: — írja az elsőben — mindazonáltal, ki azoknak okait nyomozta, fejtegette volna, nem találkozott senki honunkban, legalább tudtomra. E súlyos munkát magamra vállaltam éltem nyolcvanötödik évében, midőn mind a gyűlölség, mind a hizelkedés ideje lejárt."

Ez okok kifejtéséhez fogott tehát; vizsgálván azokat a francia első, s a magyar utolsó forradalmakban. Az utóbbit nem védi; de felmutatván okait, menti azt. Egész súlyát érzi következményeinek, de a történet tanuságából reményt merít.

Második felszólalását így indokolja: „Írtam sürgető szükségből: polgári alkotmányunk, nemzeti díszünk, utóinknak is örökök egyetemben: ők méltán számot kérhetnek annak elvesztéséről tőlünk, kik most élünk, s ha pulyaságból, annak nem-védelméből vesztettük azt el, örök átok szálland és száradand reánk. Ennek elhárítására szükség volt írnom."

S most alkotmányunk fejlődését adja, előnyeit és hiányait bírálja, tagadja hogy az 1848-ki reform a

régi alkotmány romba döntése volt, sőt neki az, a réginek javítása, alkalmaztatása a kor szelleméhez, a nemzet szükségeihez. Dicsőíti ezt a köz teherviselés, a szabad föld, a képviseleti rendszer megállapításáért; védi nemzetét megtámadói ellen, kik a 48-iki alkotmányt kierőszakoltnak állíták; a martiusi chartát nem kárhoztatja általában: de — behozatalának törvényenkivüliségét sajnálja, s reményli, hogy a magyar alkotmányhoz alkalmaztatni fog.

S e szavakkal fejezi be:

„Lássák már utódaink, ha védetlenül vesztegettük-e el drága örökünket, s ha méltók vagyunk-e örök átokra?"

Ezek voltak Fejér György utolsó *irott* szavai nemzetéhez.

Utolsó *nyilvános* szavai e teremben zengettek, midőn 1850-dik évi április 10-én a m. nyelv és irodalom hallgatói, előmenetelök némely mutatványait a közönségnek bemutaták. Eszméltető, buzdító, biztató szavak voltak azok, s nem minden vegyűlete nélkül a fájdalomnak, sőt ingerültségnek, bár az akkori császári teljhatalmú biztos vendégkép jelen volt. S mintha érezte volna hogy az általa annyira szeretett ifjuságot többé látni nem fogja! Bámulták a már törődött s mintegy átszellemült aggnak bátorságát a körülállók, kik nem ismerték vala rendíthetetlen bátorságát hosszú élete egész lefolyásából: de néma lelkesedéssel áldották őt, ki az igazat s a jogost kimondani és követni nem kételkedett soha; kit „non vultus instantis

tyranni mente quatit solida." Rajta csak a testnek törődöttsége vehetett erőt: szolgája által támogatva hagyta el — utolszor életében — e teremet.

Utolsó műve végre jótékony végintézete volt, melyet 1851. június 29-kén írtunk alá. Mind végig erős lelke a harmadik nap éjfelén hagyta el feloszlásnak indúlt házát.

Tisztelt Gyülekezet! Nem a gyász, hanem a büszkeség és emelkedettség érzetével állok Fejér György képe előtt. Aki nem ismerve az emberi szívet, az erényt árnyék, az erőt gyengék nélkül képzeli, nem találand nagy embert; s ily értelemben Fejér Györgyöt sem fogja ezek közzé sorozni. S hagyján, ha nagynak csak a rendkivülit és azt hirdetjük, ki egyszersmind rendkivüli, messzeható, s ragyogó tetteket mutathat fel. Ilyeket Fejér György már állásánál fogva sem vihetett véghez, és saját szellemének művei, bár hasznosak egykor s a nemzet előmenetelére hatók, el lesznek felejtve. De Fejér György jellem volt: nyers, éles a társas életben, de egyenes, biztos, s ha a gáncsban nem elnéző is, az elismerésben méltányos és készséges. Tehetségeire nem lángész, s bár helyes itéletű, munkáiban néha gyarló, sietésből, és csínatlan, gondhiányból: de tevékenysége pár nélküli; a munkában fáradhatatlan, s minden életörömek feláldozásával kitűrő; végre nemzetét határ nélkül szerető: mi nem gátlá bevallania annak gyengéit, míg dolgai jól folytak: de rossz napjaiban azt szeretetének egész bensőségével ölelte.

S ím — örvendjen a szenvedő erény: — az ő szeretete, az ő munkássága meglelte jutalmát. Mert ő nem remény nélkül szállt sírjába; bizodalma, melylyel árnyéka a csillagsátorba vonúlt, meg nem csalatott: A feltámadás napja közel van.

III.

Gyászbeszéd Bugát Pál felett.

Tartatott az akademiában július 11. MDCCCLXV.

Az egykori barátság jogával élek, az előttem felbomlása után is szent barátság kötelességét teljesítem, midőn megragadom a szót, hogy e teremben Bugát Pálnak az utolsó tisztességet én tegyem meg. Mert ámbár — nem érzés-, hanem véleménykülönbség miatt — régóta kitagadott ő már szivéből, kit egykor, örömmel mondom, szeretett: de nem feledém, s nem fogom feledni soha, hogy ő, az idősebb társ, s a már tekintélyes állású férfiu, volt az, ki engem, régibb írót ugyan, de az életpályán még csak kezdőt, első keresett fel, s legott, előttem mindig becses, barátságába fogadott; nem feledém, hogy ő, az életpályára kiléptemet, midőn t. i. az első orvosi folyóiratot megindítandó valék, hírnevével készségesen támogatva, társúl csatlakozott hozzám; nem feledém, hogy majd három évtizeden át egy-

más mellett szép egyességben járdaltuk azon útat, mely az irodalomban, mely e tisztelt testületben, de a magán-életben is, közös útja volt mindkettőnknek, osztva együtt irányt és munkát, örömet és bajt. S ha ő, sokkal utóbb, csalódva emberekben, csalódva hazafiúi reményeiben, lakolva — nem bűnökért, mert ilyeket nem követett el, hanem a viszonyok hatalmáért — s állását vesztve, magát mellőzve látta; s kénytelen elvonúlásában elkeseredve, sérülékeny lőn azon téren is, az igazság terén, melyen a magát érző léleknek joga van függetlenségét, még a barátság irányában is, megóvni; ha mélyebben érezte e téren is az ellenkezést, mely barátjától jött, mint amely ellenétől, és elidegenedését mutatta is: soha sem szűntem meg érdemeit dicsőíteni, hirdetni azt, ami által neve halhatatlan lett irodalmunk történetében: s így ma csak folytatom vagy ismétlem azon tisztelet művét, melyet szigorral ugyan, de melegebben nem tanusított irányában senki, mint én.

És hogy ne irtám vala ki keblemből mindannak emlékezetét, mi az ő neheztelésében nem mondom bántó, de fájó volt, midőn koporsójánál állánk, azon szűk háznál, mely ily gazdag összegét zárta le a tehetségnek, a munkásságnak, s az erénynek? s mely hozzám is komolyan eszméltetve szólt, ki, körültekintve a társak seregében, miután ő is elbúcsúzék tőlünk, már csak harmad magammal élek a huszonkét férfiu közől, kik ez intézetet harmincöt év előtt megindítottuk. Elvonúlván ekkor lelkem

szemei előtt hosszú sora a jeles, a nagy embereknek, kik új irodalmunknak örök díszei, részben megteremtői, voltak, s kik közt vala ő is; és feltűnvén e legújabb halott tetteinek is hosszú sora: foghat-e el egyéb érzés, mint a tiszteleté? S felkelvén előttem erőteljes férfiúságunk lefolyt kora egész szépségében, fel azon szorosb kör, melylyel minden emelő, és vigasztaló, és édes emlékezeteim össze vannak csatolva, s mely körnek ő oly derék, oly lelkes, oly hű tagja volt: érezhetek-e egyebet, mint gyönyörűséget a múlt, fájdalmat a jelen felett, s borút, mely e kör majd egyetlen fennmaradottjának jövője felett elterül?

Igenis, Uraim, engem megillet a szó Bugát Pál hamvai felett; engem, kinek szívében nem maradt fenn egyéb érzés, mint a hála s szeretete a barát —, s a méltányló tiszteleté az elmúlhatatlan érdemű írótárs iránt. Legyen az hű méltatása az írónak: az egykori barát árnyéka irányában engesztelő áldozat.

Előzményeivel kell kezdenem. Bugát Pál, kispolgári szülők gyermeke, 1793 apríl 19-kén Gyöngyösön született; alsóbb iskoláit ott, a felsőbbeket Egerben, az orvosi tudományokat Pesten végezte, hol 1818. orvostudorrá, 1820. szemészmesterré avattatott. Több évig tanársegéllő, 1823. bakabányai, 1824. selmeci tiszti orvos, már ez év végén az elméleti orvosi tudományoknak a sebészek számára

rendelt tanszéket foglalta el egyetemünknél, melyet teljes huszonnégy évig töltvén be, 1848, a honvédelmi bizottmány kormánya alatt, Magyarország főorvosául neveztetett ki. Elesvén 1849 elején a főváros, Bugát szülötte földén vonúlt el, és lön, hogy, midőn a világosi nap után az egyetem kormánya oly kezekre szállott, melyek ez ország legfőbb tanintézetét a nemzeti elemekből „kitisztázni" ügyekezének, elvonúlása megbuktatására használtatott fel. Ekkép az egyetem egyik legrégibb s legérdemesb tanára, fáradozásai jutalmát igazságtalan mellőztetésben és keserű nélkülözésekben vette. Ím egyszerű képe barátunk életének, melynek vég szakát a sors homályba borította: fordúljunk verőfényes oldalához, melyet dicsőségének sugarai világítanak meg.

A tárgyak, melyeknek tanítására Bugát hivatva volt, az élet-, a kór- s a gyógyszertan, német és magyar nyelven adattak elő. Amely tankönyv ezekre létezett, sovány és elavúlt vala tartalmára nézve; épen használhatatlan nyelven. Új munka kellett a kopár téren, s Bugát kezdette szerkeszteni füzeteit. Minden nyomon éreztette magát az akkori magyar nyelv kezelhetésének lehetetlensége tudományos tárgyakban. Minden második szó deák. Tudjuk, mennyire meghódíthatatlan minden idegen szó nyelvünk ragozó és képző alkotásánál fogva. Tessék olvasni azon magyar tankönyveket, melyek keletkeztek vala, mióta Mária-Terézia a magyar nyelvet behozta volt a sebészeti tanfolyamba. Érezték a küzdelem nehézségét Bugát elődei e körben,

s készítettek magyar műnyelvet: de, boldog isten! mily nyelv volt az! Avagy mutassatok műszót, mely, ha nem két, három, négy sesquipes szónak — nem is összetétele, hanem — csak egymás mellé rakása volt, de még is érthető, szabatosan határozó, származtatásokra, összetételekre alkalmas volt volna! Kétségbe estek a legbuzgóbbak is. És születtek új szók, rövidebbek, de gúnyára a nyelv szóképzési törvényeinek, melyekről csak egypár nyelvésznek volt fogalma: Révai csak ezeknek, sőt ezek közől is mely kevésnek, létezett! S ez a nyomorúlt, ez a szánandó állapot virágzásban vala nem csak a természeti és orvosi tudományokban, hanem minden más szakban is, ha tán itt-ott kisebb mérvben. Mert a tudományos műnyelv egy fölfedezetlen Amerika volt. Colombót is megelőzték éjszaki bátor hajósok az újvilág némely részein: Bugátot is megelőzte Schuster János egy szigetnek, a vegytani műnyelvnek, meghódításában: de tudományos nyelvünk nagy continensét, annak Amerikáját, ő fedezte fel.

S ha mai nap e nagy vívmányra tekintünk, ó mely természetesnek, mely egyszerűnek, mely könynyűnek találjuk azt: hiszen az nem is lehet másképp. S itt ismét a Colombo tojása jut eszembe. Mi egyéb az ő elmélete, mint az elvont gyökök, a képzők, s az összetétel, elmélete melyet ma már minden növendék ismer és bír. E szerint az alapfogalmak megjegyzésére egyszerű, többnyire elvont, gyököket vett, csodálatos tapintattal szedve azokat úgy az avúlt s a tájbeli, mint a közkeletű szókincsből; ezekből rövid

származékokat alkotott nyelvünk *ritkább* képzői segedelmével (acs ecs, am em, any eny, or ör, asz esz stb.): a ritkábbakkal, hogy a szoros műfogalmakat a szó külső alakja által is elkülönözze a közélet ruganyos, ingadozó és tág jelentésű fogalmai- és műszavaitól. Bírva az alapszókat, ezekből viszont *közönséges* képzőkkel igen alkalmas, mert még mind elég rövid, mellékneveket és ígéket származtatott; másfelül az összetett fogalmak kifejezésére nem hosszú, vagy legalább a régieknél kényelmesb összetételeket nyert, kényelmesbeket legalább rendszerint az európai divatú idegen műnyelvekénél. Ezek felett, rendkivüli lelékenységgel tudott más, néha tágasb, néha szükebb, rokon, vagy hasonló, vagy képes értelmű, közéleti szókat, vagy azok elvont gyökeit is, egyes, szorosan határozott műfogalmakra alkalmazni, mikép a külföld műszó-alkotó tudósai is tettek mindenha: s ez úton nyerte sokszor a legszebb, legsajátabb, legfestőibb kitételeket. A rokon fogalmakat pedig, s azok árnyéklatait, azonegy gyökből különböző képzők segedelmével alakított szókkal rokonította, s különböztette meg egyszersmind.

Első nagyszerű alkalmazását e rendszernek — mert már ez nem volt vak tapogatódzás, nem sporadicus kapkodás, hanem tudományos rendszer — Bonctudományában találjuk 1828.; melyet 1830-b. „Közönséges Kórtudománya," „Éptana," Hahnemann Organumának fordítása, majd egyes orvosi cikkei közös szakfolyóiratunkban követtek; később Természettudománya (Tscharner után), három sebészeti

munka (Chelius és Fritze után), míg ez alkotó működését, 1843-b. „Természettudományi Szóhalmaz"-ával bezárta.

Hozzak-e fel példákat, hogy visszaemlékezzünk termékeny bátorságára és sugallatszerű szerencséjére az alkalmas alapszók megtalálásában? Íme ott a *láz* és *lob*, hideglelés (mert még *forró hideglelésről* is beszélltünk) és gyuladás helyett, a *lobláz*, a *gyuladásos hideglelés* helyett, s a *lobpille*, *lobroham*, *lob-ellenes* stb.; ott a *geny* és *ev*, a seb mellett a *tályog*, a fekély mellett a *fekvély* (decubitus); az inashús és ikráshús helyett az *izom* és *mirígy*; az *ideg* és *dúcz*, a *szálag* és *sejt*, *ütér* és *visszér*, *gátor* és *rekesz* — emez, hinnők-e? „mellnek és hasnak üregét általrekesztő hártya" volt, és műszó szintén! — a *tömlő* és *tömlőcse*, zsacskó és zsacskócska helyett, és száz más. Az ilium neki *csíp*, bátran, de innen aztán: *csípfonat* és *csíptáj*, *csípütér* és *csípizmok*; az *agy* neki cerebrum: continens pro contento, de aztán *agyacs* a „kis agyvelő," *agykér* az agyvelő-hártya, *agyütér* az agyvelő-verőér, *agylob* az agyvelőgyuladás helyett stb. Az izommal: *mellszakizom* a tizenegy tagú musculus sternothyreoideus, és *mellkulcs-csecsizom* a tizenhárom tagú musculus sternocleidomastoideus!

Lássunk származékait és ezekből összetételeit! Az *asz esz* képzővel (támasz, eresz): *akasz:* tenaculum, *csipesz:* pincette, akcsipesz: Tenacelpincette, horogcsipesz: Hakenpincette, szemcsipesz: Augenpincette; *metesz* (a met-él gyökéből): bélmetesz: enterotomus, kőmetesz: lithotomus, garatmetesz: pharyn-

gotomus, és metfelület: Schnittfläche; *nyomasz:* érnyomasz: Tourniquet; *tömesz:* hangtömesz: Stethoskop; *lékesz:* Trepan, ívlékesz: Bogentrepan, és lékelni: trepaniren, lékkoszorú: Trepankrone; *kutasz: kutaszol:* Sonde, sondiren; mert kutat tágabb értelmű; s innen: vájkutasz, kőkutasz, vezérkutasz: Hohl-, Bein-, Leitsonde stb. Az *am, em* képzővel: *hajlam, roham, nyilam* (lumen) stb; az *any eny*-nyel *husany:* sarcoma, a régi húsos kinövés helyett; *acs, ecs, ag eg*-gel: *agyacs, szálacs*: bougie, míg *szálag:* ligamentum, a közéleti szalag a pántlikának maradván; és több számtalan, a képzők minden sorain át. De elhagyom a beszédbe nem illő részleteket, bevallva, hogy e műnyelvi roppant vállalatban *minden* szava nem sikerülhetett egyformán; hogy a szerencse és könnyűség gyakran vakmerővé, a szükségesen is túlmenővé tették; hogy ezért sok szava mellőztetett, soknak helyét még rövidebbek, kifejezőbbek, szebbek pótolják már ma: *de ezer meg ezer szava el van fogadva,* különösben ugyan a bonc-, az élet-, a gyógy- s a sebészettanban, de a természeti tudományok más ágain, sőt az életben is: *példájának hatása pedig az elfogúlatlan tudomány-embereire villanyszerű és egyetemes volt! Rendszere állott:* s állott a meggyőződés, hogy *minden* ismereteket, *tudományos* formában, *szabatosan, kifejezőleg* és bizonyos takaros *csínnal* előadhatni nyelvünkön; s íme megszűnt ama szánandó nyomorgás, e sikeretlen küzdés, mely lehetetlenné tette vala tudományos irodalmunkban a boldogúlást: *minden téren,* még a társas életén is, *az ő műnyelvészete lett uralko-*

dóvá: átment az a légkörbe, a közérzetbe; hagyományos úton, nem is ösmerve már a rendszer alkotóját, követte őt, és követi ma már minden tudós és író, sőt a szobaleány is, ki szintén a jó appetitus helyett „jó étvágyat" kívánva vendégének, nem tudva — Bugátot dicsőíti.

S mégis, *élve bár minden nyomon az ő rendszere vívmányaival,* a csak előre néző jelenkor a *jótétemény nagysága fölött elfelejtette a jótevőt!* De nekünk, Uraim, szent kötelességünk legalább sírja fölött megadni a nagy érdemű embernek, mi őt illeti: a dicsőítést jótéteményeért. *Összes* tudományos irodalmunk — mert az ő hatása *egyetemes* volt a nyelvet tekintve — egy nagy emlék: *Bugát Pál* elpusztúlhatatlan emléke!

S ez legyen elég. Említhetném még roppant munkásságát e tisztelt akademia körében, részvételét első szótára kidolgozásában; említhetném, hogy a magyar természettudományi társulatnak, mely oly hatalmas emelcsője lett tudományosságunknak ez irányban, indítványozója és szellemi alapítója ő volt; említhetném, hogy az Orvosi Tárnak, első megszűnte után, felélesztője és tíz éven át társ folytatója ő volt; említhetném, mennyit tett ő, hosszú életén át, a tanteremben s a társas téren a nemzetiség érdekei sürgetésében: de hallgatva ezekről, s orvostudományi eredeti dolgozatai méltatását is e helyt másoknak hagyva, ki kell mondanom, hogy hasonlító nyelvésze-

tünknek, szorgalmas finn stúdiumai folytán, egy ideig fő hordozója ő volt, s hogy gerjesztő hatását e téren nem szabad csekélylenünk, habár az épület alapjait nem neki sikerült is lerakni; ki kell mondanom: hogy nagy kiterjedésű és mély nyelvphysiologiai vizsgálatai tömérdek termékeny magvakat tartalmaznak, melyeket csak minnen kárunkkal hagyhatunk használatlanúl.

De, Urak, a legmagasb torony leghosszabb árnyékot vet. Ha végre buzgósága, bátorsága, lelkenysége és szerencséje a szóképzés terén azon óriási tévútra csábította, mely működései vég szakában annyi gúnyt vont reá, s neki annyi keserű órát szerzett: legyünk elég nemesek ezt feledni, és csak nagy szolgálatainak őrzeni meg emlékezetét, melyeket a magyar nyelvnek és tudománynak tett.

Én pedig, midőn érzékeny istenveledet mondok az elköltözött társ árnyékának, az irodalomtörténet álláspontjáról, nyugton és higgadtan átgondolva, s azért bátran, ismétlem másutt kimondott itéletemet, mely szerint: helyesen szólni, Révai; szépen, Kazinczy; műszabatosan — Bugát Pál tanította e nemzetet.

IV.

Gyászbeszéd Kiss Károly felett.

Tartatott az akademiában február 20. MDCCCLXVI.

Ismét egy új sír, tisztelt Akademia, mely felett egy köz tiszteletű társ tetemein bezáródott az anyaföld! Ismét egy elhúnyt élet, mely elég hosszú arra, hogy rendeltetését létesítse, s milyen felett legtöbbször fájdalom nélkül mondjuk: a természet törvénye ment teljesedésbe: béke hamvainak! Egy új hézag, milyen felett abban lelünk megnyugvást, hogy nincs hézag, melyet az élet be nem tölt. A természet kialuszsza téli álmát, az elhervadt virág nyomán új élet kél, új pompában díszlik a föld, s az elmúlt tavasz már csak tudatunkban él. Vigasztalni szoktuk magunkat a költővel: . . . . . egymást

Váltja örök romolás s teremtés!

Igen, tisztelt Akademia, így szólhatunk, így nyugtathatjuk magunkat egy oly élet felett, melyhez többé semmi reményt nem köténk; oly ür felett, me-

lyet új viránylepel végkép eltakar. De mondhatjuk-e ezt **Kiss Károly** felett, ki, mint annyian közöttünk — ami talán nemzetünk átkai közzé tartozik — kedvezőtlen viszonyaink miatt csak későn vergődhetett azon pontra, hol jeles műveket adhatott? Mert ő egy új irodalmat kezdett köztünk — a hadit — megalapítani, és élte nagyobb részén át csak mellékórákban készülhetett arra, mi előtte cél gyanánt lebegett, s e mellékórák nagy része is eszközének, a nyelvnek, idomításában veszett el! mely igyekvés, ha azonfelül tökéletlen sikerű vala, az viszont korának átka volt, melyben a műnyelv törvényei teljesen kifejtve, szerencsésen gyakorolva nagy részt még nem voltak; melyben az elszigetelt kísérlő ritkán haladhat azon biztossággal és gyorsasággal, melyet rendszerint csak sokak összehatása fejthet ki. S midőn végre az élet akadályai tágúltak, a kor hátrányai enyészni, a rokon igyekvések egymást megigazítani és kiegészíteni kezdék: akkor fordúlhata csak a választott cél felé teljes erővel — az ő célja hazánk haditörténete volt — s íme, midőn ez úton hathatósan előtör — elcsügged az erő, elszakad a fonal! — Hetvenkét év! szép idő, kegyes adománya istennek! De nincs-e az még távol a munkás élet határától? Miért a Fontanellek és Voltairek, a Goethék és Humboldtok szerencsésbek, kiknek megadatott messze túl a hetven, sőt a nyolcvanon is csüggedetlen erővel haladni pályájokon? — míg nekünk annyi jelesünk idő előtt, s ugyanannyian, munka közepett, feladásaik befejezése előtt, sülyednek el!

Így Kiss Károly is. És ha nem állott is többé magányosan a téren, vajon annyi társ lépett vala-e mellette e pályára, hogy ne fájlaljuk méltán, mikép oly hirtelen el kellett aggnia? És ha a tudós felett meg tudnánk is nyugodni: de tudunk-e a társ, a barát, az ember felett?

Ily érzések közt állék — hadd mondjam, állánk — a kiszenvedt társ körül, s a sír felett, mely a jeles tudóst, a hű barátot, a legnemesebb embert előlünk örökre befogta. Mert mindez volt ő a szó legvalóbb értelmében. Szellőztessük a fátyolt, s midőn iránta a tisztelet vég adóját lerójuk, adjuk át élete, igyekvései, sikerei emlékezetét a maradéknak!

A mi barátunk 1793. augusztus 12-én született Budán, a Császárfürdőben, mely akkor szüleinek tulajdona volt. Gyermekkorát Algyőn, Csongrádban, töltötte, hol atyja, mint a génuai köztársaság mindszenti urodalmának teljhatalmú fő felügyelője lakott, mielőtt Szegedre tevén át lakását, e városnak sok évig polgármestere és bírája volt. Kissünk Budán kezdett tanulmányait Szegeden elvégezvén, 1809-ben, midőn Napoleon, diadalmas seregei élén, hazánkba tört, a tizenhat éves ifjonc, az akkor b. Weidenfeld, utóbb b. Máriásy nevét viselt 37. számú gyalogezredbe lépve, fegyvert fogott; de a csakhamar bekövetkezett pozsonyi béke folytán harcvágya ezúttal teljesítetlen maradt. Ezrede Galiciába, szokott béketanyájába, rendeltetett. Tanult és tapasztalt tisztek társaságában kezdé a fiatal kadét érezni készületlenségét, s azért három évet a legbuzgóbb tanulás közt

töltött, mi közben különösen alezredesének szeretetét kivíván, ez hadtudományi kiképzésére nagy befolyással volt. 1812-ben, a francia-orosz háboru kitörtével, ezrede a lengyel széleken felállított figyelősereghez osztatott be, míg, a politikai conjunctúrák változtával, s Ausztriának a Napoleon elleni szövetségbe léptével, az ő ezrede is actióba lépett. Jelen volt barátunk Drezdánál, Kulmnál, jelen a népek nagy ütközetében Lipcsénél, minek folytán zászlótartóvá mozdíttatott elé, s majd az újonan alakítandó zászlóaljak szervezéséhez osztályoztatott Magyarországba; 1814-ben pedig már ezrede új zászlóaljával Olaszországba küldetett. 1815-ben, Napoleon visszatérte után az Elba szigetéről, először a Murat nápolyi király, majd déli Franciaországban a Napoleon elleni hadjáratban vett részt. Vitézül harcolt július 2. a leroussei csatában a Jura hegyei közt, s a dijoni nagy táborban hadnagygyá lett. A párisi béke után ezredével együtt ismét a lengyel földre tért, s ott most kilenc évig tanyázott. Szép szakasza volt ez életének, szépítve a barátság és hazafiúi törekvések által. Mert ez időbe esik közelebbi megismerkedése az új lendületet vett magyar irodalommal; s ekkor szövődött azon nemes frigy, mely hozzá egy más, rég elhúnyt társunkat fűzött, a jeles Szontagh Gusztávot. Szontagh nálánál fél évvel idősb, de fiatalabb katona, egy a felsőbb emberi míveltség minden ágain derekasan kiképzett tiszt, eleinte lelkes és vídám társalgása, majd tudománya s e mellett mindig gyermekded s egyszersmind férfias kedélye által ellenállhattlanúl vonzotta

Kisst; míg viszont azon forró hazafiság, mely a bár mindig idegenszerű elemek közt élt. Kiss kebelében égett, Szontagh érdekeltségét egy rá nézve új s addig ismeretlen világ felé irányzotta. A világmíveltségi álláspont s a hazafiúi ösztön ki lőn cserélve a két új barát által, egyik kiegészítője a másiknak úgy, hogy amaz, világosságban, ez, melegségben gyarapodott a másik által. S ím távol a hazától, nem sejtve senkitől, közepette egy idegen, hideg országnak, mely Magyarhont csak németűl beszéllő magyar-ezredi tisztek után ismeré, egy szerény butorzatú kaszárnyai szobában fél éjeken át ott ült két férfiu lelkes eszme- és érzetcserében, fájlalva a haza vesztett idejét, kétségbe esve olykor lehető felvirágozhatásán, majd ismét némi halavány reményre derűlve, midőn az egyetlen pesti magyar hírlap egy-egy jelét tünteté fel az ébredésnek, a Tudományos Gyűjtemény füzetei több s több zálogait hozák meg a haladásnak, s ezekhez fényt, a reménynek avatást a közösen be-beszerzett költők munkái adtanak. Kiss, mindinkább megismerkedvén a magyar irodalommal, el lőn határozva maga is ennek munkásai közzé állani, még pedig különösen az alig megpendített hadi szakban; társa, ki otthon anyjával és környezetével csak németűl, atyjával s az iskolában deákúl, a cselédséggel tótúl, — magyarúl pedig csak miskolci egy évi tanéve alatt beszéllt, kész német író volt ugyan, de lehetetlennek tartotta a magyar írónak készűlő Kisst máskép mint szerencsekivánataival követni. Szorgalmasan gyakorolta ugyan a nyelvet, sőt a felvigyázata alá adott Lancasteri ka-

tonaiskolába behozta a magyar tanítást, de Kissé az érdem, hogy, néhány évvel később, mint maga vallja életrajzában Szontagh, ezt egy kéziratbeli német dolgozatának híre nélkül fordítása és kiadása által, mintegy erővel bevonta a magyar irodalomba (1825). 1822-ben elvált a két barát egy időre; s míg Szontagh Budán, hova áttétetett, egy philosophiai munkát írt németűl, Kiss két évvel utóbb szinte Budára jövén, írni kezdett a Tudományos Gyűjteménybe (1824), eleinte a lengyel irodalom történetéről, a bukovinai magyar gyarmatokról, majd számos hadtörténeti dolgokat, s Kisfaludy Károlytól buzdítva, kihez nagy tisztelettel közelített, beszélyeket is az Aurórába. Új jelenet volt a pesti körökben a porte-épées író, s mint új apostol ott volt a Vitkovics és Fáy, a Bártfay és Szemere barátságos estvélyein, hol összefűződtünk vele, kik akkor az irodalom körül fáradoztunk; ott volt azon megható jeleneten, melyen Kazinczy és Kisfaludy kezet fogtak; s köztünk maradt ő, levelei és dolgozatai kapcsa által, akkor is, midőn, 1829-ben hivatása Csongrádba, majd Váradra vitte, hol mint a katonanevelőintézet igazgatója nem feledkezett meg arról, hogy a hadfi született hazafi és állampolgár egyszersmind; s akkor is szellemben velünk, midőn 1833 elején mint kapitány ismét Galíciába, ezredéhez tért. De most már nem érezte magát jól az idegen földön: a haza, az irodalom, az akademia, mely őt már első nagy gyűlésén 1831-ben felvette tagjai sorába, és az annyi jelesek tisztelő szeretete ide vonzotta ellenállhatatlanúl; s az ő öröme, midőn négy

évvel utóbb nyugalmaztatását kinyeré, mint a mienk, oly benső volt, és élénk. Ez óta köztünk élve, tíz éven át egyik köz kedvességű s leghasznosabb tagja volt Budapest magyar társaságának: nem csak irodalmi munkásságával, mint az akademiának már most (1840 óta) rendes tagja a hadtudományi alosztályban, s 1842 óta a Kisfaludy-Társaságnak; hanem támogató részvételével mindazon egyesületekben, melyek a tudomány, míveltség, nemzetiség, nevelés, jólét előmozdítását tűzik vala ki céljokúl. Míveltsége, élettapasztalása, melyet hadjáratain és béketanyáin, a külföldön — Német-, Helvét-, Francia-, Olasz- s Lengyelországban — s a haza sok vidékén gyűjtött, buzgó hazafisága, áldozatkészsége, lelkűleti derékssége s meleg szíve a legtágabb körökben forgó férfiút köz becsűlés és szeretet tárgyává tették. Eddig Kiss dolgozatai a hadtudomány és haditörténet, a földirat s kedvelt könnyű elbeszélléseivel a szépirodalom terén, elszórva a kor valamennyi folyóirataiban és gyűjteményeiben, tetemes számra növekedtek; alaposak és pontosak mindig, a leglelkesebb és behatóbb azon kérdés feletti értekezése: „Mi okozta a francia köztársaság harcnyereségeit, győzelmeinek mi adott oly hatalmas befolyású sikert?“ melylyel körünkben rendestagi székét elfoglalta. Önálló munkái ez időszakból Hadi Műszótára, és Károly főherceg Strategiájának fordítása, három kötetben. Sőt igénybe vétetett szakavatottsága a pesti polgári kar által is, midőn ez 1845-ben magyar gyalog őrhadat állítván, ennek, a rendes hadseregétől sokban eltért szabály-

zatát ő készíté, s az új testületet kezdetben ő gyakorolta.

Így 1848-ig. A martiusi napok mozgalmai őt is kiszólíták csendes munkássága boldog rejtekeiből, midőn a még fennállott m. kir. Helytartó Tanács javaslatára, a cs. kir. Főhadikormányszék a pesti nemzetőrség szervezésére, martius 19-dikén, őt hívta meg. Mennyi baj mindjárt kezdetben, miután boldog-boldogtalan hivatottnak érzé magát tervekkel lépni elő a nem-ismert ügyben, míg végre a nemzetőrségi törvény megalakúlt. Ekkor a miniszterelnök a nemzetőrségi országos tanácsnál osztályfőnökké s politikai referenssé őt nevezte ki, István főherceg nádor kir. Helytartó pedig őrnagyságra emelte. Mint ilyen adta ki A magyar nemzetőrsereg kötelező és fegyvergyakorlati szabályait; mint ilyen vett részt a májusban felállíttatni rendelt tizenkét új zászlóalj szervezésében, s ezek állásának a nemzetőrség s a rendes katonasághoz meghatározásában; végre elnevezésében, mely hosszas viták tárgya volt. Kiss előtt lebegének Kisfaludy Károly szép sorai:

Midőn hazáját rabbilincs fenyíti,
Bőszült érzéssel harcmezőre száll...
Nem csügged, s honvéd tisztét teljesíti,
Míg győz, vagy testhalmok közt sírt talál.

Honvéd legyen! kiálta, s recitálta a költő verseit, s a tanács elfogadta a nevet, s a nemzet, tudjuk, mint pecsétlette meg az elnevezést. Utóbb, a miniszterelnök a nemzetőrségi tanács elnökségére hívta meg, s bár ezt nem vállalta fel, a kir. Helytartó szol-

gálatai méltánylásáúl alezredessé nevezte ki. Nem sokára a nemzetőrsereg a belügyhez tetetvén át, Kiss mint osztályfőnök itt adta elő annak ügyeit, mígnem a honvédelmi miniszteriumban szervezett katonanevelési osztály főnökévé s a hadinöveldék fő felügyelőjévé neveztetvén ezredesi ranggal, ezen miniszteriumhoz tétetett által. Itt Kiss mindenek felett vala helyén, mint ki különszerű tanulmányokkal és sok évi tapasztalással bírt e téren, s szervező és igazgató tehetségét több helyzetben bebizonyította volt. Azonban alig kezdett ez ügyben működni, midőn a katastroph őt is elsodorta. 1849. nov. 5. tíz évi várfogságra itéltetett, melyből számos a cs. hadsereg magasb rétegeiben is volt tisztelői és barátai közbenjárására, nyolc havi szenvedések után, melyeknek élességét a nagyobb, a haza fölötti fájdalom mellett, nemesen tűrte, kiszabadúlt, de rangja és nyugpénze elvesztével. Honfiúi bú s vesztett reményekkel tért Pestre, széputcai csendes lakába, hogy itt élte vég szakát új munkásságban élje le. Kirekesztőleg a magyar haditörténet mívelését tűzvén ki feladásáúl, annak eredményeit évenként az Akademia elébe terjesztette. *A várnai ütközet november* 10. 1444. hadtudományi szempontból; az 1396. *september* 28-kai *nikápolyi ütközet* a hadtörténészeti elvek alkalmazásával; *az* 1448-ki *rigómezei ütközet* hadtudományilag előadva, négy felolvasásban; *Hunyadi János utolsó hadjárata, s Nandorfejérvár fölmentése* a török táborítástól 1456. július 22-kén — valának ezen a strategiai és taktikai elvek álláspontjaiból megbírált s felderített

hadi tények, de kiegészítve nem csak a hadi területek részletes ismertetésével, hanem, amire ő oly nagy súlyt fektetett, a politikai viszonyok befolyásainak a hadi fejleményekre gondos kimutatásával, mi által a hadi történelmet egyszersmind az országos történetekkel benső összeköttetésbe hozta. Ez utóbbi munkájával, melyet a tek. Akademia külön is kiadatni rendelt, egyszersmind az egykor egész Európa által üdvözölt nandorfejérvári fényes diadal négyszázados emlékezetét üllöttük intézetünk falai között. Utolsó előadásait 1862-ben tartotta. Folytatta azóta is hadtörténeti buvárlatait, szándéka lévén történelmünk valamennyi epochális tényeit hasonló módon megvilágosítani; de mind lassabban, mert mióta hetvenedik évét betöltötte, testi erői aggasztó, majd ijesztő, módon kezdének ernyedésnek indúlni. Az addig tömött s erőteljes alkat roskadozni, a lélek elevensége tűnni, a szokott munkásság, erőhiányban, lankadni. Az 1860-ban jobbra fordúlt állapotok hanyatlásával új reményei csüggedeztek; némely anyagi veszteségek annál fájóbbak lettek reá nézve, mert őt, ki egész életében kényelemben, sőt díszszel, állott meg a társas körökben, testi hanyatlásai közt, gondok is kezdék látogatni; s így teljes mértékben érezte öregségét: nem volt többé jövője. Az akademiai munkálkodások legéberebb kísérője és részvevője e falak felavatásán többé jelen nem lehetett. Érezni kezdte közel végét, de még ellentállt a lefekvésnek. Végre egy nő rokona, sőt több: barátnéja; egy nő, kinek neve egykor, és sok éven át, Budapest szegényei ajkain imádság

vala a szenvedők köz anyjáért; ki mindenütt ott volt, hol a társas téren jót, nemeset kelle tenni a hazai míveltség s a nemzetiség érdekeiben; kit ő tanácscsal és tettel támogatott élete szép műveiben: néhány hét előtt sírba tétetett. Ez az utolsó csapás Kissünkre is. Még egy küzdelem vala hátra: melyben az élet már csak a halállal vív. Emez lőn győztes e hó 17-kén estve. Tegnap már csak élettelen tetemeit állottuk körül.

Tisztelt Akademia! Egy nemzetünk által még kevéssé mívelt szak derék képviselőjét vesztett tudományosságunk: de ő nem munkált siker nélkül, s most az élet is nevel e térnek mívelőket, nem mikép azon szomorú és erélytelen időkben, midőn azt kérdezték: Minek ez nekünk? hasznukat veheti-e valaha ez igyekvéseknek a magyar? S ő ábrándozónak tekintetett épen szaktársai által. — Tagját veszté el az akademia, ki harminc éven túl buzgón és becsületesen töltötte be helyét: de íme ő nem állt többé maga, mint mikor ez intézetbe lépett: helye tán pótolva lesz. — Ám a társas téren, hol ő annyit tett, segített, hatott, de ahol soha sem sok az ily hív kebel, buzgó részvevő, mindig kész segítő: vajon ott nem fogjuk-e, kik őt ismertük, mindig fájdalmasan nélkülözni? — És végre, kik barátjoknak nevezheték! Volt-e nálánál egyenesebb, melegebb s mindenek felett megbízhatóbb barát? De azok száma, kik szerencsések voltak bizodalmát, szeretetét bírni, a természet törvénye vagy a sors által mennyire leolvasztatott! Azonban vannak, vagyunk, még elegen, kik érezzük, hogy

e téren Kisst nem pótolhatja semmi. Ismertem — ó hisz ez teszi csak az életet kivánatossá — nem kevés ily tiszteletre méltó, ily minden erkölcsi salak nélküli, ily feddhetetlen jellemet, milyekkel oly jó lenni, mert példáúl, támaszúl, vidító s vigasztalóúl szolgálnak az élet minden útain, a cselekvés minden térein: de, tisztelt társak, tiszteletesbet mint ő, tisztábbat mint ő, hívebbet mint ő — kit ismertem volna? És ő azon perc óta, — s annak negyven événél több, — hogy Kisfaludy Károly körében vele először valék szerencsés érintkezni, s ő irántam figyelmet mutatott; s hogy nem sokára barátságával tisztelt meg — élete végeig, egyformán jó pártolóm, hűséges jóakaró barátom volt: egyike az utolsóknak férfikorom hajnalából! Azért bocsássanak meg, tisztelt társak, hogy a nem osztályombeli társnak én tevém meg kevés szavakkal az utolsó tiszteletet, én, ki erre, szakavatottságra sokaknálkevesbbé, de hálakötelezettségből talán leginkább voltam mindnyájunk közől meghivatva.

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

V.

Emlékbeszéd Czuczor Gergely felett.

Tartatott az akademiában martius 21. MDCCCLXVIII.

Közepette e mozgalmas időnek, melyben egy hosszú szétbontó és átalakító forradalom után, ezer éves intézvények kimozdúlván eresztékeikből, fut fárad e nemzet új eszmék elnöklete alatt új építményt rakni a múltnak romjai felett; midőn a régi társadalom kapcsai szétfoszlottak, s minden gond a még nem kész állapotok szervezésén csügg; s a nyert termékeny alapok dacára dúló anarchiai elemek fenyegetése közben az előre látó hazafiság aggodalomban és munkában emészti magát: ily időben, Tisztelt Gyülekezet, reménylhet-e figyelmet, számolhat-e részvétre a szónok, ki az annyiak előtt érdekvesztett múltba vezet, s nem országos tetteket, nem megrendítő eseményeket hirdet, hanem egy a négy fal közt élt tudós csendes működései, legfeljebb egy költői kebel diadalmai és szenvedéseinek emlékezetét akarja megújítani?

S mégis, ha e tudós és költő is egyik tényezője volt azon szellemnek, mely 1825-ben az alkotmányt visszaállította s azt új biztosítékokkal vette körül; mely 30-ban egy fokkal feljebb emelkedve, a hatalmat ok-adásra szorította egy addig illethetetlennek tartott pont felett; mely szint annyi erővel mint kitartással fáradozva állami életünk kifejtésén, 48-ban végre szerencsés rohammal bevette ama várat, mely boldogúlásunk egész fegyvertárát látszott magába rejteni; ha Czuczor is hatásosan szította azon tüzet, mely egy 25 éves időszak történetkönyvét a honszeretet, a munka, s az önmegtagadás tetteivel töltötte meg; ha viszont a korok őt is, emelve vagy sujtva, felkeresék elvonúltságában, s itt a rokonszenv örömtapsok közt ölelé át, ott a köz veszedelem első áldozatai közt elesni látjuk őt; s ha végre még a bilincs csörgései közt is, nappal és éjjel, egy szent cél munkálásában törve magát, ápolja a nemzet megmaradásának alapját, e szent nyelvet, s támogatja általa azon élőfát, melynek gyökereire halálos vasat mérének azok, kik annyi századokon át annak árnyékában találtak menedéket s nőnek vala nagyra: — megvonhatjuk-e e szerény, de érettünk fáradt és szenvedett férfiu emlékezetétől buzgó rokonszenvünket?

Igen is! bízva azon erőben, melylyel az érdem s a szerencsétlenség a jobb szívekre hat, de bízva nem kevesbbé e falak kiváltságában, melyek közt akkor is, midőn a világ künn harcol, és forr, vendégei készek a szólót csendes szemléleteiben nyugodt figyelemmel követni: hozzá látok beszédem tárgyá-

hoz, s e figyelmet, s egyszersmind Önök elnéző részvételét, kikérni bátorkodom.

Tisztelt Gyülekezet! II. József már rég lelépett volt azon színhelyről, melyen viharként átvonúlva, a régi eszmevilágot alapjaiban megrázkodtatá, s a szent és nem szent érdekeiben sértett nemzetet erkölcsi ellentállásra felkorbácsolá. S bár a 90-diki nemzedék számos tagja élt még, de a világ szele időközben megváltozott volt, s a szabadság eszméit megpendített francia nemzet egy, vakító fényben feltűnt hadvezér alatt, zászlóit a népek függetlensége ellen lobogtatá, s e haza létele a közbirodalomével együtt, melyhez sorsa kötve van, komoly veszedelemben forgott. Minden erő a ház védelme, s nem annak kiépítése körül volt munkás; miután pedig a vihar elzajlott, egy új hatalom, névre a békeé, valóságban a szolgaságé, verte bilincsbe Európa nemzeteit, — s bekövetkezett nálunk is az ernyedés, az erőtlenség, a dicstelen tűrés korszaka. Csak az írói kar teljesíté kötelességeit. Nagy Pál nem szórhatá többé mennyköveit, de Berzsenyi lantjától megkondúlt az ébresztő vészharang; a 91-ki reformmunkálatok levéltári álmaikat aluvák, de Kazinczy Ferenc, nyelvreformjával a szellemek forradalmát idézte elő, s a nemzet egy új jelszót viselő lobogó körül összesereglett.

E hatalmas mozgalom hullámverése, Tisztelt Gyülekezet, nem hatott által azon falakon, melyek mögött Czuczor, ifjusága első éveit élte. Az iskola, melyből tizenhét éves korában a klastrom rekeszeibe lépett, még akkor nem veszen vala tudomást a jele-

neteikben kisszerű, következéseikben oly fontos irodalmi harcokról; a klastromban pedig a magyar irodalom tilos árúját még csak Gvadányi és Himfy képviselték: de ezek is elégségesek valának arra, hogy a mi barátunk a gymnásiumban köteles latin verseléssel végkép felhagyva, a magyar költészethez fordúljon. T. i. a nevezett két költő hangjaira meg-megzendűltek kebelében a falusi népnek még gyermekkorában hallott, de kedélyébe mélyen betapadt, s a latin költészet által vont kéreg alatt csak alvó, de el nem pendűlt rokon hangjai. Ezek hasonlatára alkotta tehát meg első dalait, melyeknek tárgyat a szív első, félénk, s most a fekete taláris alá fojtott érzései nyújtának. Historiát is tanult, magyar historiát, deák nyelven ugyan azt is: s még így is felköltötte, ápolta az az ifjakban a velök termett hazafiúi érzést, de dagasztani a kebleket nem bírta. Mint tisztes régiség úgy állott előttök a nemzet múltja, melytől a kegyeletet meg nem tagadhaták: de hogy a jelennek is van historiája, habár silány, sőt lealázó, de emelkedésre felhívó: azt a deák rövidletek deák magyarázói nem érezteték tanítványaikkal. Pangó ködös légben éltünk, melyet szellő meg nem ingatott, melyen napfény nem hatott át: a nemzet története egy befejezett múlt vala jövendő nélkül.

Még is közel azon idő, mely barátunkat e pangásból kivette.

Mily csekély, Uraim, a mag, melyből majd a tölgy üti fel királyi fejét! Mily kisded az erkölcsi világban sokszor az ok, mely nagy fordulatot indít!

Czuczor a theologia tanulása végett Pestre küldetett, az egyetemes papnöveldébe. Az almanach-irodalom e felsőbb intézet növendékei közt nem vala ismeretlen; többen összeállva megvásárlák az Aurórát, a Hébét. 1822-nek decembere volt; a Hébe Aranyos-Rákosi Székely Sándortól egy eposi költeményt hozott három énekben: „A Székelyek Erdélyben" címmel: egy nagy epopoeát dióhéjban . . . . . De itt egy percre félre kell térnem, hogy egy új szálat sodorjak történetem fonalába, melylyel Czuczor élete majdan oly bensőleg összeszövődött.

Tolnában akkor egy ifju férfiu élt, ismeretlenül, de kinek neve nem sokára el volt töltendő a magyar világot. Isten szabad ege alatt érintkezve a világgal, szabadon irá érzékeny dalait, de még csak magának, nem a közönségnek. Ismerte a históriát, s megkísérlette annak egy és más nevezetes szakát drámailag megalakitani. Ismerte Homert, Tassót, Zrínyit, — és mégis, nem sejtve hivatását, egy barátját buzdította, hogy Árpádot egy nemzeti epopoea középpontjává tegye . . . Ki más ez ifju, mint Vörösmarty? Különben ő és Czuczor, jelentékeny találkozással, azonegy évben és hóban, 1800-nak decemberében születtek.

Fata viam invenient!

Mily sajátságosak, Uraim, a végzetek útjai! Vörösmarty olvassa Székely Sándor eposkáját, és érzi, hogy ő fogja a magyar műepost megteremteni. A szándék nyúgodt szilárdsággal elhatároztatik. De lassú és mély természeténél fogva a készülésnek egy éve következik: végre tisztában van magával, és

1824-ben elkészűl Árpád diadala, — nem, Zalán Futása —, mert mikép a zsidó a Jehóva nevet, bár leírja, a tisztelet mélységétől ki nem mondja, hanem Adonáinak olvassa: úgy Vörösmarty nem hőse nevét tűzi műve homlokára, — hátha ez méltatlan lenne a honalkotó szent nevéhez? — Czuczor is olvassa Székelyt, lelkének mindenik íze megrezzen, vére forr, — hiszen ő váratlanúl, reménytelenűl — de megtalálta a formát, melybe lelke minden gondolatát, honszerető szíve minden érzését bele öntheti. Láttatok-e szerelembeteget? De Antiochus fia nem vala betegebb a mi költő barátunknál: idegzete megbomlik az örömtől, a megtalált rendeltetés örömétől, a vágytól tenni, mit el nem hagyhat, a levertségtől, hogy növendéki élete lehetetlenné teszi a magányra, a lélek teljes elszigetelésére a külső világtól szorúló és félbe nem szakítandó munkát: ő pedig életét egy 20—30 társtól hemzsegő közös teremben kénytelen tölteni! Vére az öröm, a vágy s a gond ellenkező izgalmaitól lázasan kereng, gyenge teste ágyba roskad, s ő az intézet kórszobájába szállíttatik. Az orvos az eresztékeiből kibomló organismust idegláztól félti: az erők elesése, a kedély levertsége, a nyargaló érlüktetés mutatják a veszély nagyságát; elvonatik tőle minden könyv, papiros, ón, s a betegápoló őrzi minden pillantását. Ki fogta volna fel a hallgatag engedelmesség s a szabályszerű önmegtagadás békói közt sínlő költőnek baját? Ki ismerte volna e lelki hánykodások egyedűli gyógyszerét? S a gyári hideg kormányzat könyörűlt volna-e a szegény lelki-beteg ifju őrűlt

bolondságán? — mert értheti-e a megtagadott Músa kinjait, ki annak örömeitől soha el nem ragadtatott? — De igenis könyörült a kérések és igéretek által megnyert betegőr: a vánkos alá egy konc papir s néhány ón csúszott, az egyetlen üdvhozó szer. — S ím megindúlt csendes éjben az érzések árja, feltámadtak képzeletében Augsburg térein a Lehel győzedelmes daliái.

Hunnia rettenetes karu hősei tűnnek előmbe . . .

így szólamlik meg a mű; minden sorral enyhül a beteg, s mire a negyedik éneket befejezi, mire e sorokhoz ér:

Elbámulva figyeltek
Tetteken a népek, s az atyák mondák fiaiknak:
Nem jó bántni magyart, mert vérrel védi hazáját.

az orvos csodálkozva látja a felépült ifjút. Igen, mert őt Apollo gyógyította meg, de nem Apollo Paeon, hanem Apollo Musagetes, a költők védistene!

Így szülemlett, Uraim, az egykor oly híres „Augsburgi Ütközet", s nem sokára jött idő, midőn imént idézett vég verse bátorító jelszó gyanánt repdesett ajakról ajakra a lélekvesztett nemzedék bámuló soraiban:

Nem jó bántni magyart, mert vérrel védi hazáját.

De a költők hallatni is szeretik magokat: az ihletés titkos perceiben megfogant mű napfényre vágy. S ím egészen újnemű jelenetek fejlenek ki a seminárium termekben; ott áll figyelő társai közt a huszonkét éves theologus, olvassa, szavalja, — nem, eldörgi — megtelve ifjúi erővel, hazafiúi tűzzel zengzetes hexametereit; örvendenek, magasztalják, cso-

dálják az új éneket, s ezen a biblia szent hangzatihoz szokott levegőben győzelmi kárörömmel harsog a hallgatók ajkain:

> Nyúgot gyermeki, lám! mért bántottátok előbbed
> Hunnia magzatját? karotok mért kelt ki reája?!

Ez időben történt, hogy egy nevendék vendéget lát magánál; irodalmi ember volt a vendég. A szó csakhamar a seminárium világ napi eseményére fordúl, az új eposra. A látogató meg van lepve, sőt megdöbbenve a szokatlan hangon, s ajánlkozik a kéziratot a szépirodalom akkori fejének, Kisfaludy Károlynak, bemutatni. Az ifju szerző, égő arccal, kétkedve: kilépjen-e zsengéjével társai házi köréből; majd félve, hogy szívének kiszakadt része nem lelend kegyelmet a tekintélyes bíró előtt; majd ismét vágyva és sejtelmesen bízva, hogy meg fog értetni, hogy költeménye utat nyitand neki a kor első költője színe elibe járulhatni, kitől eddig a tisztelet szerénysége tartá távol: átnyújtja az első éneket, s dobogó szívvel néz azon nap elibe, midőn vagy sujtó itélettel érkezik vissza ez első ének, vagy — ó égi öröm! a többi is el fog kivántatni! Álomtalan éj követi az izgalmas órákat. Más nap bágyadtan ül a fiatal költő muzeuma író polcánál: előtte könyv, melyben olvasna, ha lelke Augsburg csatatérein, s ismét Kisfaludy körül nem tévedezne; midőn a terem ajtaja megnyílik, s egy magas, deli tekintetű, ifju férfi lép be, vezetve kísérve e lelkes kispapoktól, kiknek köre

egy emberivadékkal elébb gyuladozva csüggött a látogató Bacsányi szívébresztő beszédein, s ahol Kazinczy Ferenc először ölelte meg Dayka Gábort; s kiknek áldozatain vette utóbb a nemzet először Berzsenyi Dániel költeményeit, — kiknek lelkes utódaik most kartársi önérzettel mutatnak a lankadt révedezőre, s hangzik a büszke szó: Ez Czuczor! A legközelebbi percben az idegen, karjai közt tartja a meglepett, a sápadozó ifjút, kinek, e szavakra: „Nemzetem hősköltője! Kisfaludy ajánlja barátságát" megindúlnak könnyei, de szó nem jő ajkaira. A nap, melyen e szép egyesűlés történt, a véletlen játékából martius 21-dike volt 1823-ban. Épen ma negyvenöt éve.

Az Augsburgi Ütközet írója e perc óta magát a Músa által költővé felavatottnak tartá. Új erővel, új bátorsággal foly a munka, a többi még csak töredékes három ének hézagjai pótoltatnak, a darabosságok elsimíttatnak, — a mű be van végezve; s amely nap Kisfaludy Károly azt Aurórájában a nemzetnek bemutatta, attól számította magát Czuczor a nemzet költői közé. Ezt tudva értjük őt, midőn nyolc évvel utóbb a Kisfaludy sírja felett így kiálta fel keservében:

Músám! te is mély gyászba borúlva lépj
E helyre, s forró hálakönyűket onts!
Ő nyújta lantot néked első,
Ápola ő sürögő kezekkel.

Bocsánatot, Uraim, ha elhúnyt költők életeiből kelletinél részletesben rajzolt képek felmutatásával untatom Önöket. Az öregkor kiváltsága beszédesnek

lennie, midőn fiatalsága napjaiból mond el egy-egy regét, és súlyt vél lenni ily apróságokban — mik pedig az ifjonti fogékonyság szép idejében oly emelőleg, buzdítólag, lelkesítőleg hatottak. Akkor nem voltak akademiai koszorúk, de a mester biztatása, szeretete elég erős, sőt döntő, egy egész életet, más jutalom reménye nélkül, a még pártolatlan ügynek kötni le. Igen is, ma már ez máskép van: a viszonyok nem ily kisszerűek többé. Emelt fővel, nagysága érzetében lép a még névtelen ifju a legérdemesültebb férfiu elébe, és biztos öntudattal nyújtja át csomóját: „Ime verseim. Mennyit fizet szerkesztő úr egy ívért, s mennyi előlegre tarthatok számot?“

De térjünk vissza a kisszerű időhöz. Kisfaludy öröme az új tünemény felett szintoly heves volt, mint meleg. Látogatói előtt — pedig nem vala nap, melyen az ország egy és más tájáról, ismerős és ismeretlen fel nem keresé, oly élvezetes, oly hódító vala személyisége — látogatói előtt, jó szívvel elhagyva festőpolcát, azonnal beszéllt az új epos felől, olvasott belőle részeket — s olvasott azon nehezen megérthető sebességgel, mely megszokásának és tüzének eredménye volt; s így mi, kiknek meg volt engedve naponként órákat tölteni körülötte, könyv nélkül tudtuk azt, mielőtt Aurórájában megjelent. De Kisfaludy nem csak szépségeit szerette kiemelni, fejtegette hibáit is, s mindkettőt őszintén és szeretettel a szerző előtt is; de mikor mi ifjabbak tiszteletünket menénk bemutatni az új nagyságnak, ez nem volt többé Pesten. Gyengélkedései miatt visszahívatott Pannonhalmára;

ott folytatta és végezte be theologiai tanulmányait, s áldorrá szenteltetvén, gymnásiumi tanárságra alkalmaztatott.

Ez első időszaka Czuczor költői életének, mézes hetei a Músával kötött szerelmi frígyének. Láttuk kedélye mozgékonyságát, vére hevét, idegzete rengő érzékenységét, mely őt annyi gyötrelmekkel látogatva meg kísérte végig egy hosszú életen, de mely őt azok előtt, kik vele a rokonszenv kötelékei által össze valának fűzve, féltő szeretet tárgyává tették. Láttuk szerénységét, s kiemelém szent ügyszeretetét, melyből, bár Vörösmarty fénye által nem sokára homályba boríttatott, irígység nélkül csodálta, és — többet mondok — szerette a szerencsés vágytársat, ki viszont őiránta nem kevesebb benső tisztelettel és melegséggel viseltetvén, létesült köztök azon nemes frígy, mely minden személyes érdekről megfeledkezve, azonegy magas, szent célban lelé egyesítő kapcsát.

Négy év következett, melyek alatt barátunkat hivatásbeli tanulmányok, s a kezdet nehézségeivel terhes tanári működés, némely apróbb költeményeken túl, kitartó költői foglalkodástól, nagyobb mű alkotásától eltilták. De járultak látszó szünetelése ez okaihoz mások is. Kisfaludy bírálata az eposi világirodalomhoz utasítván őt, tanult, látköre terjedezett, ízlése tisztúlt, erősödött alakító ereje. Vörösmarty fellépése pedig óvakodóvá tette. Bizonyítják ezt hozzám írt

levelei, melyekben már négy évvel utóbb tiltakozik az előtte becse-vesztett első hősköltemény új kiadása ellen, mint amely neki már nem vala egyéb folytonos fegyvercsörtetésnél. S ebben igaza lehetett. De emlékezzünk, Uraim, azon korra, melyben az készült, s mely megelőzte az 1823-iki eseményeket, mik a nemzet politikai öntudatát felébresztették. Vázolám azon időt, melybe épen Czuczor serdülő kora esett. A magyarnak nem volt jelene, nem volt reménye egy szebb jövőhöz: mi lelkesíthette egyéb s tarthata fenn benne önérzetet s bizodalmat megmaradásához mint a hadi dicsőség emlékezetei? S ím ezért villanyozta át, gyengeségei mellett is, e nemzedéket Czuczor büszke költészete, melyből még némi rejtett irány is kiéreztetett, intvén ismételve épen a teutót: Nem jó bántni magyart, mert vérrel védi hazáját.

Időközben bizodalmas levelezés fejlett ki köztem s a vidéken némileg elszigetelt költő között. S valóban életem legszebb szerencsei közé számítom, hogy bátorításaim, kéréseim rábírhaták, hogy 1827-ben végre ismét egy nagyobb alkotáshoz foga, mely a következett év elején csakugyan általam látott világot is, s ez az „Aradi Gyűlés“ volt, öt énekben. S e mű immár mennyire más! Még több erő és hév mellett, mennyi tárgyas igazság, változatosság, benső ség! Már itt szabatosan rajzolt, valódi élő alakokkal s ügyesen megalkotott mesével van dolgunk. Címén ott még a „hősköltemény, de már ez nem fegy-

vertényekre, hanem az esemény nemzeti fontosságára s a tárgyalás jellemére vonatkozik. Hangulatát a változott kor politikai levegője határozá: t. i. az 1825-ki kibékülés után a magyar loyalitást dicsőíti, mely egy vala a törvényességgel, ez viszont a megmaradás alapfeltétele.

A teljes siker, melyet e mű szigorú bírák előtt is kivívott, most már egy a nemzet keresztyén korából vett, országos, sőt európai fontossággal bíró, s keresztyén machinákkal az epopoea színvonalára teljesen felemelhető tárgy megalakítására bátorította, melynek hőse Hunyadi János leendett, kinek vezéri nagysága Nandorfejérvárnál tetőzött. Kiterjedt históriai tanulmányok s a történet színhelyének beutazása után, 1830-ban fogott ahoz, s már a VI. éneken túl volt, midőn először ugyan életkörülményei változta akasztá meg folytatásában, majd az epos korszerűsége kérdésének szőnyegre kerülte az Athenaeumban; s végre a népköltészet előtérbe nyomúlása költőknél és közönségnél, mely őt is elfogta lassanként, utóbb egészen; s így abban maradt az, classicai-nemzeti epopoeánk nagy veszteségére — miután 1833-ban még egy harmadik, kisebb, epost adott volt, Botondot négy énekben. Ez már egészen a regényes költészet levegőjében leledzik; de futólag dolgozva, sok szép részlet mellett, sok kívánni valót hagya.

Ez volt Czuczor eposi költészete, melylyel nagy részt még a classicai alapon álla. Ez időbe esének még nem kevés kisebb költeményei, néhány óda, heroíd, egy idyll, meséi és epigrammái, mik a nemzeti

tartalom és jellem mellett is, még a classicai stúdiumok avatottjára emlékeztetnek: míg balladái, románcai, modern dalai az Auróra-kör tagjára; s ezekkel kezde megnyilatkozni lelkében azon dualismus, mely egy átmeneti korszak beléptével vala kapcsolatban, s melyre nézve rá és másokra Kisfaludy Károly döntő hatást gyakorlott.

E fordúlat, mely csakugyan az Auróra-körből indúlt ki, természetes, és így mindenkép jogosúlt vala. A korszellem a politikában s a társadalomban mind nagyobb tért követele a demokratiai elemnek; Széchenyi reformjai mind komolyabban követelék és készíték elő a jogegyenlőséget. Az aristokratia lehetett, és vala is a nemzetiség s a szabadság egyedűli őre és védője mindaddig, míg csak ő képviselte a nemzetet, s hagyományos vezérsége annál inkább elismertetett közönségesen, mert a sérelmi politika idején az egy közérdeket, az alkotmány és nemzetiség fentartását, híven is, lehetőleg sikeresen is, képviselte. De amint az alkotmány újra biztosítva volt 1825-ben, újra ismét 1830-ban: a magyar aristokratia legdicsőbb tagja, gróf Széchenyi István, megjöttnek látta az időt, melyben a reformok, s így a cselekvés terére léphettünk, hatalmas lelke új programmot kiáltott ki: az összes nemzetnek az alkotmány sáncai közé bevételét; hirdette hogy csak úgy virágozhatnak fel az anyagi érdekek is, ezek által viszont hathatósban a közmüveltség, ezek segedelmével egy szakadatlan lánc-sorban a szabadság, s végre a haza állami önállása, ha minden polgár a hazában politikai jogokkal ruháztatik

fel, s nem lesz többé egy szabadtalan fia is e hazának, ha mindannyian egyenlő és közös érdek által lesznek annak védelmére kötelezve; és kimondta, hogy a nemzet ereje, a haza jövendőjének nagysága abban a romlástól illetetlen nemes elemben bírja egyik fő biztosítékát, melyet magyar népnek nevezünk. E népre fordúlt tehát a köz részvét, és legelőször, és leghathatósban az úrbéri vitákban — megyén és országgyűlésen — és a népnevelés érdekében keletkezett mozgalom által nyilvánúlt. Azonban a költészet előérzete megelőzte volt e részben is a politika doctrináit; feltünő vala egy idő óta már a népköltés mezei virágainak mind sűrűbb bemutatása, fel ennek nyomán a népiesnek műköltők általi míveltetése. Különösen a beszélynek és drámának, de főleg a vígjátéknak Kisfaludy Károly által behozatala az óclassicismustól végkép megváló műköltészetnek lett előfutója. Következett ugyan általa a népdal formájának felvétele, mely téren legszorosabb köréből Vörösmarty és Czuczor csatlakoztak hozzá.

E három férfiu közől Czuczor szellemében hagyá a népélet a legmélyebb nyomokat. A nép emlőin táplálkozva, gyermekkora óta ösztönszerű figyelemmel és előszeretettel viseltetett minden iránt, mi e népé volt. Mint mikor a siket téli földből a tavaszi szellő lengedezésére mindenütt ellenállhattlanúl eléfakad a mező füve és virága: úgy, és nem sejtve, törtek elő Czuczor kebléből a népies rokonszenvek terjedésekor a benne mélyen, kiirtatlanúl szunnyadozott népi emlékezetek, s őt alakító munkásságra gerjesztvén, egy

egészen új oldalát fejtették ki költészetének. Senki oly teljesen nem ismerte a magyar nép erkölcseit, észjárását, szokásait; élt benne annak minden szava, szójárása, tudta közmondásait, enyelgő és gúnyos tréfáit, meséit és dalait, összes életét egész a táncig, melyről nem csak értekezett, hanem dacára tisztes öltözetének, annak kitűnő gyakorlója is volt. Éneke is a magyar táncról nem elméleti szemléletből keletkezett: ismerte ő azt minden csínjaival, büszke és kedélyes, pajkos és enyelgő, de mindig tisztes mozzanataival; s édesen emlékezem, mily széles jó kedvvel űzte azt, vídám órákban, bizodalmas társai közt, zárt ajtók megett . . . S ím mind ezek a classicai míveltségű férfiúban, ismerői meglepetésére, mindinkább a magyar nép szellemének legteljesb letéteményesét tünteték fel. Népies dalai, beszélykéi, gúnyorai és tanköltéményei, melyeket „Paprikás Versek" neve alatt olvasott jó népünk, nem csak ennek kifejezésmódját adák vissza: a helyzetek, az eszmejárás, az érzés a nép concret életének ismerőjét tanusítják. Ha e mellett azon gazdag változatosságot, s e bájoló naivságot tekintjük, melyet nem egyedűl a közönségesen ismert és kedvelt „Falusi kis leány Pesten" képvisel: e téren oly határozott és erős népköltői egyéniséget kapunk, mely költészetünk e terén érvényét nem veszthetí el soha.

Termékeny költői alkotásainak azon katastropha vetett véget, mely Czuczort 1849-ben érte.

De mielőtt élete e fő csapásáról szólanék, elbeszéllésemet az elébbieken kell kezdenem: mert azok nem csak kedélyére, hanem irodalmi működésére is koronként határozó befolyással voltak.

Győrben hagytuk el barátunkat, hol 1828 elején befejezvén az Aradi Gyűlést, több éven át lyrai és kisebb elbeszéllő költeményeket adott az Aurórában és Urániában. Midőn az akademia őt 1831 elején levelező tagjává választá, Czuczor már a komáromi gymnásiumban működött. Legszorgalmatosabb társaink közé tartozott. Nem volt szakjabeli akademiai munkálkodás, melynek kezdettől fogva buzgó tényezői közt ne találnók. Azért midőn nekem vala szerencsém 1835-ben titkárrá emeltetnem, az akademia, készséggel engedve kérésemnek, őt mellém segédjegyzővé hívta meg, évvel utóbb pedig rendes tagjává választotta. Ekkor adta, 1836-ban, Poetai Munkái első gyűjteményét: s ím ekkor, és e munkájából fakadt bajainak, sőt szenvedéseinek, első forrása.

Tisztelt Gyülekezet! Azóta több mint harminc év múlt el, az üldözők nem élnek többé, s maga az üldözés tárgya immár a históriáé. Nyíltan kell tehát szólanom, ha neveket nem említek is; nyíltan mint történet elbeszéllőjének, ha, mint barát, fájdalmamat magamba fojtani képes volnék is. A „Poetai Munkák" első könyve lyrai költeményeket foglalt magában: a heroídeken kivül leginkább népdalokat, melyek tárgyai oly érzések, miket szolgáinál az egyház tilalma sujt. Uraim! Petrarcát Róma a Capitóliumon megkoronázta, pedig ő Africáján kivül ama híres so-

netteket is írta; Aeneas Sylvius a maga Euryalus és Lucretiájával megindítója volt a mai regénykölté-szetnek, s a tiárát nyerte el; míg Jánus Pannónius a pécsi püspök költeményei közől azok a bizonyos epigrammák becsültetnek leginkább. Czuczor mint jó pap alkalmasint vonakodott volna mindezek szer-zőségét elvállalni, — s én tudom, uraim, mit mondok. De Czuczor sem koszorút, sem infulát nem kapott, mikre ugyan ő nem is törekedék, de infulás férfiu titkos vádjára könyve, Bécsből, elkoboztatni rendel-tetett. Örömest mondom el, hogy a Helytartó Tanács oltalma alá vette a költőt, könyvét „nem csak költői becsénél, hanem a nemesb iránynál fogva is" a tila-lom alól felmentendőnek véleményezte, s az elkobzás elmaradt. A költő érzékeny lelke azonban pirult és fájt. Bár ez első fájdalom utolsó is volt volna egy-szersmind! De a vádló nem nyúgodott. „A bencés barát Pesten világi ruhában jár, magánházban lakik, vendéglőben étkezik, a színházat, a casinót látogatja. Klastromba vele! S ne nyomasson egy sort se, melyet főapátja nem látott." A vádpontok a főapát által kö-zöltetvén vele, önigazolásra szólíttatott fel; minden betüje pedig előleges szerzetbeli censúra alá kiván-tatott.

Uraim, midőn ezek történének, nem volt nap, melyen egymást ne láttuk volna. Együtt dolgozánk az akademiában, találkozánk az Athenaeum irodá-jában, az estvéket nem ritkán az akademia páho-lyában, vagy Bajza, Vörösmarty és ő, nálam tölték

el. S ez estvék nem hiúságos dolgok közt folytak el: az irodalom állapotai és szükségeiről, akademiai teendőkről, saját folyóiratunkról, melynek ő egyik leglelkesebb támogatója volt, új munkákról tanakodánk; szándékok s tervekről értekezénk, dolgozatainkat olvasók, bírálva, igazítva, buzdítva egymást. De magán ügyünk sem volt, mely leplezetlen nyíltsággal szóba ne került volna — mert mi nem csak írók voltunk, hanem főleg barátok, a szó legnemesb értelmében, s e meleg barátság rendíthetetlen alapja azon kölcsönös tisztelet, mely bennünket egymáshoz fűzött, s táplálója azon bizodalom, melynek semmi érdek nem vetett határt. Ó hogy ne vettük volna észre legott a komor bút, mely a szeretett barát homlokán boronga! Íme a főapát levele martius 3-áról! — Az engedelmesség fogadalma rabjává teszi a szertetest főnökének: ezt ő megszokta volt zúgolódás nélkül, s kész, ha kell, beváltani minden téren, melyen a külvilággal érintkezék; de lelkének jobb felét, a gondolatot elnémítani, lemondani szellemi egyéniségéről, s azt absorbeáltatni egy intézmény által, mely . . . . ! Ez törte meg őt. A baráti részvét és biztatás egész ereje kellett, hogy dermedtségéből felocsúljon. Megindúlt végre szívének panaszárja: s jól esett annak költői kifejezést is adni. Ekkor készült azon megható imaszerű éneke: „Öröm és Bú", melyben meghálálva azon sok jót, melylyel Isten őt szerette, vizsgálja kebelét, a bűnösnek rágalmazottat, s tisztának találván azt, e tisztasága érzetében boldognak is érezné magát, de . . .

.. bár ezer gyönyört
Enyhületül adál,
Bocsánat, ég! ha e
Szív nyugtot nem talál.

Sajognak keblemen
Saját és köz sebek.
Vigasztalásomúl
Segédre hol lelek?

Embernek adjam-e
Elő keservemet?
Hisz a szentségtelen
Ő dúlja keblemet.

Te, Istenem, tudod
Szívbánatom mi nagy!
Itélj te róla, mert
Igaz biró te vagy!

Erőt vön végre, s megírá védelmét, melyet nem csak mint feddhetetlensége kiáltó bizonyítványát, hanem mint önmegadó lelkének megindító, és nem kevesbbé classicai cultúrája nemes emlékét átadandó vagyok a közönségnek, midőn barátom életét okmányozva közre bocsátandom. Ebből tudjuk meg azt is, miről ő ritka szerénységében soha említést nem tett vala, hogy, midőn a keleti cholera 1831-ben Komáromban dúlt, noha arra nem köteles, széltiben megjelent a betegek vég ellátására, derűlt s a megréműlteket vigasztaló nyúgodt arccal, kunyhókban, és udvarokban, és ólakban, halálra készítve el a nyavalygó szegénységet, kórházakban a már megholtak közt a haldoklókat; s oly köz bizodalom által ölel-

KÖNYV-TÁRA

tetve fel, hogy, számos esetben, nem csak akkor, hanem azon túl is, ritka példával, *névszerint* ő hivaték a szenvedők betegágyaihoz. Különben is gyakran szónokolt az egyházban, támogatá a gyónási idényekben a lelki pásztorokat segéd működésével, s pap levén, nem kevesebb buzgósággal szolgálta az oltárt, mint tanári állásában az erkölcsök nemesítése és ismeretek terjesztésével az emberiséget. Védiratát felterjeszté főnöke; de a titkos vádló üldözése hatalmasb vala az önérzet e nemes nyilatkozásánál; s kezemnél a levelek, melyek költőnket visszahívják a klastromba, ismételve, sürgetőleg, még azt sem engedve meg, hogy lemondásával, a feltűnés elkerülése végett, a nagygyülést bevárhassa. Hiába vetette magát közbe dicsőült elnökünk, gr. Teleki József, az apátnál, hiába felsőbb helyt: Czuczor elvitetett Pestről, s az irodalom barátai megdöbbenve lelék hűlt helyét, hol a köz tisztelet oly szívesen látá működni a buzgó írót. Annál bensőbb volt azon részvét, melylyel a nagygyülésre lemondás végett megjelenőt fogadák társai; annál zajosabb a közönség lelkesedésének nyilatkozása, melylyel, midőn „Zrednai Vitéz János életét, tekintettel Magyarország általános állapotára" e szószéken előadá, az egyszerű barát üdvözöltetett. Az ártatlan üldözöttnek ez legfényesebb diadalma volt. Kovács Tamás pedig, ki akkor a főapáti székben ült, tudva bár hogy Czuczor az apátválasztási mozgalomban maga körül egyesítve a rend nagy többségét, ő-ellenében Rímely Mihálynak vívta ki az első helyen felajánltatást, elég nemes gondolkodású volt neki

oly állást készíteni, mely benső hivatásának is megfelelt, önérzete sebeit is, némi önállás biztosításával, enyhítendő volt. T. i. élve jogával, őt a győri kir. akademiába a magyar nyelv és irodalom nyilvános tanárává nevezte. A Helytartó Tanács nem késett barátunkat új hivatalában megerősíteni, a kerületi kir. főigazgató esküjét vette, a köz részvét örömnyilatkozásai közt ünnepélyesen beiktatta új tanszékébe, és Czuczor nyúgodt önmegadással megkezdte lelkes előadásait. De résen a titkos ellenség most is, és — hihetetlen — egy pár hét múlva, a királyi tekintély nevében beiktatott nyilvános tanár, legfelsőbb parancsra, ismét, és hirtelen elmozdíttatik.

Minek fessem a nem nyugvó üldözéstől levertnek bánatát, szégyenérzését? mert ő becsületét, jó hírnevét látta a nagy közönség, a haza előtt megtámadva, gyanusítva, sőt megsemmisítve. Visszanyerhetni a kedvelt állást, mely csakhamar másnak adományoztatott, nem reménylhette: de elégtétel után sóvárgott, s egy férfias kérvénynyel a felséghez folyamodott rendes vizsgálatot kérve, hogy, melynek elvesztét fájlalá leginkább, becsületébe visszahelyeztessék. Valahára egyszer kedvezett neki a szerencse. Czuczor későn ugyan, négy hosszú év múlva, s nyílt vizsgálat nélkül, de teljesen feloldatott minden vád alól, s királyilag bármely nyilvános állásra képesítettnek jelentetett ki.

E harmadszori Győrött lakása alatt Czuczor szerzete növendékinek adta elő a görög nyelvet, s a magyar nyelv és irodalmat; s számos költeményeken kivül, melyek a kor különféle organumaiban, már neve alatt is, megjelentek, Cornelius Nepost s Horác tanlevelét a Pisókhoz adta valódi műfordításokban. Midőn 1840-ben újra megjelent az akademiai szószéken Guzmics Izidór emlékezetét dicsőíteni beszédével, a nem feledékeny közönség új diadalt készített a tisztelt és kedvelt költőnek. — Mellőzve most azon kínos betegséget, mely őt a halálrévhez közel sodorta, melyből fellábadt ugyan, de melynek következéseiből, míg élt, ki nem épült soha; az utolsó érdekes mozzanathoz térek, mely Czuczor szerzetbeli életével, főapátja halálával áll kapcsolatban. Még egyszer tapasztalta t. i. a szerzet többségének változatlan hozzáragaszkodását, midőn az első ízben legfelsőbb helyen elejtett Rímely Mihályt sürgetvén most is, társai hű kitartással ismét e társukat tűzték ki bizodalmok emberének. S most, a királyi beleegyezés is hozzájárulván, üdvözlötte őt azon gyönyörű, meleg, tartalmas költeménynyel, mely alkalmi költészetünk egyik remekműve volt. Erről pedig itt nem azért teszek említést hogy megmondjam: mikép felelt meg ez ember, bizakodó társai kitűrő szeretetének s a tudomány hozzá kötött reményeinek: hanem hogy majd, ha az inség napjaihoz érendünk, lássuk mikép viszonozta az lelkesedett pártolójának e nem ernyedő hűséget.

Költőnk életének harmadik időszakához értünk. Az akademia 1844-ben a magyar nyelv nagy szótárának elkészíttetését elhatározván, azon két férfiúban központosúlt bizodalma, kiknek egyikét úgy ismeré, mint akinél inkább senki nem bírta a nyelv összes kincsét, az irodalmit úgy mint a népét; és amazt, kinek dolgozatai tájékozottságról tanuskodának a nyelvtudomány világállásában: hogy ekép a kettőnek egymást irányzó és kiegészítő működése oly munkát eredményezzen, amilyen saját nyelvészetünk és előkészületeink mivolta s a rokon nyelvek hasonlító nyelvészetének állása mellett létesíthető volt. A tisztelt gyülekezet ismeri a két férfiút: Czuczor és Fogarasi voltak azok. Czuczor elbocsáttatván apátja által, 1845 tavaszán Győrtől búcsút vett, megtiszteltetve oly nagyszerű fáklyászenével, milyet Győr eladdig nem látott.

Czuczort eddig úgy ismertük, hogy amely kötelességet felvállalt, azt vas kitűréssel nem csak, és egész odaadással, hanem hévvel is, teljesíté. Így mostantól fogva az elibe szabott nyelvészeti munkát. Háttérben hagya mindent, olvasmányt és munkát, mi nem e fő céljára szolgált. Megvált lantjától is. Sétái csak testi erői fenntartását nézék, s ezek ép oly szigorúan valának rendezve, mint munkaórái. Látogatásokat mind ritkábban vett, s az a régi, az a szoros, benső, gyöngéd baráti kör is, ritkán gyűlt össze teljesen; csak a budai regényes vidék látta őket tavaszi

szép napokon együtt néha, s mind ritkábban. Minél inkább mélyedett be Czuczor a nagy, nehéz, s az előmunkálatok hiányossága miatt lassú munkába, s látá hogy semmiből-teremtésre van utalva, annál ridegebb lett ő is. Más, családjáért fárad, és családjánál leli enyhűlését: neki a nagy szótár volt családja: ezé minden gondja, ebben egyedűli öröme. Szaporodott is e szellemi család, napról napra, évről évre, s az akademia 1848-beli tudósításaiból láttuk, hogy három rövid év alatt immár az I betüig haladt elé.

S ím e végzetes évhez értünk, izgalmaival, nyugtalan örömei, s növekedő veszélyével. Akit semmi élvezet, a költészeté sem, bírt elvonni szenvedélyesen űzött munkájától, a haza veszedelme, e gyötrő gondok s emésztő félelmek megbéníták munkaerejét, tevékenységét. Nem dolgozott, nem tudott dolgozni. Jöttek az octóberi, a novemberi események. A nemzetiségek lázadása, a bécsi kormány jogtagadása, az indúlatok szilaj hullámzásai, véres napok, háboru, az alkotmány széttépetése, a trónváltozás. Barátunk lelke teste beteg — sőt több ennél: beteges. Az egykori öröm lelkesedését az elkeseredés, a nemes harag lelkesedése váltotta fel, végre a kétségbe-esés: s előtört e viharzó kebelből az az iszonyú költemény, a Riadó, mely reá nézve oly végzetes lett. Bajza megijedt, midőn a lázas Czuczor azt lapjába felvétetni kivánta; eleinte biztatta őt, majd halogatáshoz fogott: Czuczor követelő lett, és akkor már, mikor a bukás már csak idő kérdése volt. Az indúlattól beteg, régi, szelíd, jó barát nem

volt csillapítható: Bajza engedett, és Czuczor — 1849. január 18-dikán fogoly volt; február 2-kán pedig az utcasarkokon olvasható itélete hat évi várfogságra szólt vasban!

Buda és Kufstein várfalai rekesztették el a hazaszeretetből vétkes áldozatot. A rabság fájdalmait több elszántsággal viselte, mint egykor a hon közelgető veszedelmének félelmét. Nappalait tűrhetőkké tevé a munka, mely neki az akademia kérelmére megengedtetett; de midőn éjjel láncainak zörrenése felveré futó álmaiból: teljesben érezte rabsága súlyát. „Már estve van“ — így hangzik egyetlen e gyászidőben kelt költeménye — „s a börtönőr . . .

. . . . . zárt nyit bilincsemen,
A fölmezet le hagyja öltenem,
S megint rám csukja a békói zárt,
S fagyos mosolylyal mond jó éjszakát.

„Jó éjszakát!“ Keserves gúnyszavak,
Melyek szivet ketté hasítanak:
Csak isten tudja, és a rab maga,
Mily tördöfés az ily „jó éjszaka“.

Az éj leszálla, s nyúgalomra int,
De a rabnak hoz óriásnyi kínt.
Láz dúlja véremet, nem alhatom,
Tenger gyanánt zajong indúlatom.

Ez ingerült idegzetű kebel
Két eltökélett szenvedélyt nevel:
Egyet szerettimért s érted, hazám,
Halállepel borong a másikán.

De legyen ennyi elég. A hosszú gyásztörténet részletei életrajzába valók, mely elmondja majd, kik igyekeztek a jobb léthez szokott, gyenge, beteg költő nélkülözéseit szeretettel enyhíteni; de elmondja majd azt is az igazság kérlelhetetlenségével, hogy azon ember, ki polcát nagy részben a mi szerencsétlen barátunk változatlan hűségének köszönte, valamint raboskodását fagyos közönynyel nézve, magára hagyta a szabadúlásért sovárgót, úgy már csak két évi rabsága vége felé vetett neki oly alamizsnát, mely csekélyebb vala azon kegyelmi filléreknél, miket a kormány a maga gyámoltalan rabjainak ad. S ezt elhallgatom vala itt, ha nem ez tetézte volna barátunk kínjait, melyekben fogságának története oly gazdag, s ha illenék nagylelkűséget gyakorolnom ott, hol az emberi szív, legszentebb jogában van bántalmazva. Üdítő italt kért az epedő, és ecet nyújtatott neki; mákkoszorút vérző fejére, s az egy bántó szóért forró boszu töviskoronát nyomott abba! — De viszont hála azon emberbaráti közbenjáróknak, kiknek kezdettől fogva nem szűnő, újra meg újra ismételt, s mind sürgetőbb és hangosabb esdekléseik után végre megzendűlt a kegyelem szava, s a rabnak bilincsei lehullottak! Sőt miért ne nevezzem meg neveteket, kik rég az örök álmat alván, szerénységteket meg nem sértem: — Te érzékeny, nemes, dicső fejedelmi nő, egykori nádornénk, Mária Dorothea! és Te, mintaképe a férfias erénynek, haza- és emberszeretetnek, Teleki József!

1851 május 22-dikén nyolc száz negyvennégy kínos nap után, adta tudtára, ellágyúlt hangon, a vár parancsnoka Czuczornak, hogy szabad.

Ezóta köztünk folytatta a nagy munkát, melynek élete hátra volt tizenöt évének minden napját szánta. Első dolgozásban az már 1858-ban készen állt, és lesznek társaim közt itt olyanok, kik visszaemlékeznek azon évi october 11-kére, midőn a munka, és fájó emlékezetek, és testi folytonos szenvedések által megtört férfi, róla, az örömtől ellágyúlva, jelentést teve az akademiának, s még egyszer számot adott elveiről és eljárásáról, melyeket a magyar nyelv nagy szótárában követett, s miket koronként, számos, részben nagy kiterjedésű, előadásaiban előttünk fejtegetett. Azóta is nem kisebb szorgalommal folytatta a másodszori kidolgozást, de már folytonos remegések közt: vajon látandja-e, hű társa Fogarasi János erélyes támogatása dacára, a hat kötetű nagy művet teljesen a nemzet kezei közt. Nem látta. A IV. kötet közepén forgott, midőn a keleti cholera őt, 1866. évi september 9-én kevés órai fájdalmak után tőlünk elragadta, s miután azon vigasztalása vala, hogy a szerzet új főnökében új barátot, tisztelőt, öregségének új és biztos gyámolt nyert.

Tisztelt Gyülekezet! ne várja tőlem senki, hogy Czuczor nyelvészeti elveit ez alkalommal fejtegessem és bíráljam. Az ő sejtelmei, — melyek kufsteini magányában erős meggyőződésévé lettek, hogy t. i.

nyelvünk egyszerűsége, átlátszósága, legapróbb elemeiig felbonthatóságánál fogva, a világ legkifejlettebb nyelveinél, melyeket zavart, elkorcsúlt, összezsugorodott és kopott elemeiknél fogva eredetieknek nem ismert el, régibb és épebb, — tán sokban módosúltak volna, ha elégséges eszközökkel rendelkezhetik vala, s a világ fő nyelvei mélyebb és húzamosabb tanulmányozása folytán megigazíthatta volna, mielőtt azokat kétségtelen axiomákká emelte. S azért a szótár etymologiai része, mely nagy részt övé, lehet egyoldalú, és sok igazításra szoruló: de ebben is ezer meg ezer szónyomozási tényt szerencsésen megállapított. Paradoxnak látszhatik sokak előtt azon rokonság, melyet ő nyelvünk s az indoeurópai törzsei közt állított, s nincs kétség benne, hogy ebben is tovább ment, mint ahova őt a tudomány követni fogja: de be fog, úgy hiszem, bizonyodni, hogy azon dualismus, melyet ő nyelvanyagunkban, s én nyelvszerkezetünkben, a két nagy nyelvosztály, az indogermán és altaji, irányában találni vélénk: egy fontos nyelvtörténeti mozzanat, uraim, bár az altaismus rég elnyomta nyelvünk első fejlődésekori indogermán közösségeit. De ha a nagy szótár etymologiai részeitől teljesen eltekintünk is, nyelvanyagra és nyelvtényekre nem csak összefoglalja az, összes ismeretes készletünket, hanem valódi kútfőmunka marad, mely azért a jövendő minden ebbeli igyekvéseinek nélkülözhetetlen egyik alapját teszi — mely bővítést, igazításokat, mint minden szótár, enged, sőt követel: de mint egy ember munkája minden méltányos bíráló bámulatát

fogja bírni; s mely őt halhatatlanná tenné irodalmunk történetében, ha költői koszorúja kevesbbé hervadhatatlan volna is.

Ennyi immár elég legyen e helyt Czuczor életéről, munkáiról. Te pedig, általam soha el nem feledhető barát szelleme! kivel, negyven éven túl, folytonos szellemi társalkodás, kölcsönös bizodalom és szeretet csatolt öszve! kinek emlékezete ifjuságom örömeivel, férfikorom fáradozásai, és öregségem gondjaival oly bensőleg össze van szőve: vedd szívesen azon tömjént, melyet tiszteletem és hűségem a nemzet előtt neved oltárán gyújtani kivánt. Hálaáldozat ez egyszersmind azon szeretetért, mely szívemnek mindig oly drága, életemnek pedig egyik fő büszkesége volt. —

JEGYZÉSEK

AZ I. ÉS II. KÖNYVHEZ.

(1847.)

Jegyzések az I. Könyvhez.

Az I. Beszédhez. E beszéd 1832-ben készült s az akademia első köz ülésében sept. 8. volt elmondandó, mi azonban a szerző egészségbeli változása miatt máskorra haladt el. — A költő életéről láss többet azon életrajzban, mely általam kiadott munkái mellett áll (legteljesben a Magyar Költők Élete II. kötetében). Reménylem, hogy e sovány életrajzot maholnap kimerítőbbel válthatom fel. — A 3. laphoz. Kisfaludy Károly az akademia nyelvtudományi osztályába helybeli első rendes tagúl az igazgató tanács által Pozsonyban 1830. nov. 17. neveztetett; a tudósítást barátjai Pesten csak nov. 21. délutáni harmadfél órakor vették, azon percben, melyben a költő gazdag lelkét kilehelte, mielőtt e nemzeti intézetnek a végpercig még kétlett megalakíttatásáról az epedve várt hírt veheté. — Az 5. laphoz. Midőn e beszéd készült, K. K. születése napjának mart. 19-dike 1790. tartatott, helytelenül, 1788. febr. 5. helyett. — Családja, Csák ős magyar nemzetség maradéka, tagjai közt számos érdemes hadi embert mutat elő. Birtokai Dunán túl vagy öt vármegyén terjedtek el. — A 7. laphoz. Az itt érintett első színdarab: „Balassi Menyhárt," melyet Karádi Pál nem írt, mint a beszéd hibásan állítja, hanem csak kiadott Abrudbányán, 1569-ben. — E szakasz bővebb megértésére szolgálhatnak azok, miket a magyar költészet történetében (Handbuch der ungrischen Poesie I. köt.) a 3. §. végén s a 7. és 14. §§. mondtam el. — A 15. laphoz. Néhány festménye Kisfaludy Károlynak, jelenleg a nem-

zeti museum képtárában és a Kisfaludy-Társaság teremében látható.

A II. Beszédhez. A 23. laphoz. Simai újabb színdarabjai: A váratlan vendég, vígságos játék 3 felv. Plautus után (a M. Museum I. kötetében, 1788); Igazházi, egy kegyes jó atya, mulatságos játék 5 felv. Kassán, 1790.; Zsugori, telhetetlen fösvény ember, vígjáték 5 felv. Molière után (Endrődy Magyar Játékszíne 1. kötetében, 1792); Házi orvosság, vígj. 3 felv. Weisse után. (U. ott, 4-d. köt. 1792); Gyapai Márton, feleségféltő gyáva lélek, mulats. játék 3 felv. Budán, 1792. — Meghalt Simai 1833. júl. 14. élte 91-dik évében.

A III. Beszédhez. Baricz Tacitusának csak első kötete jelent meg, Bécsben, Pichlernél, 1822., melyben Agricola élete, Germánia s a Szónokokról szóló beszélgetés foglaltatnak; a többi, a Historia t. i. s az Annalisok, kéziratban maradtak, valamint ifj. Plinius Levelei is.

A IV. Beszédhez. 31. l. Amik Hoffner életét elkeserítették, az orvosi karral volt surlódásai valának, mely őt rangban, javadalmakban és befolyásban e kar többi tanárainak alárendelte, s intézete érdekében tett lépteit nem gyámolította. Lehet hogy elsőbb tekintetben a viszonynak rendezetlensége, másodikban az ismeretes mostoha pénzállapot voltak inkább alapjai e meghasonlásnak, mint ügyfeleinek a hasonszenvi rendszerhez állása miatti idegenkedésök: de ő ebben kereste a baj okát, és szenvedéseit e hit s a becsületes szándékainak vetett akadályok táplálták s nevelték, míg epés alkotmányának nagy izgékonysága mellett egészségét végkép aláásták. — Irásai elősorolvák az akadémiai Névkönyv 1842-ki folyama 75—76. lapjain.

Az V. Beszédhez. A 33. lapon vonatkozás van Csató Pálnak azon két kritikai intézetben vett részére, melyek mellett velem és irodalmi barátimmal egy célra munkálódott, értem a Kritikai Lapokat és Figyelmezőt; így a Tudománytár szerkesztőségére, melyben engem, az én és barátim közbenjárásokra, követett. Hozzá tehetém, hogy gróf Dessewffy Aurél szinte velem volt tanácskozás után ajanlotta őt az 1837-ben keletkezett Hírnök kiadójának segédül; s hogy ez ajánlásra, mert az Athenaeum

benne egyik rendes segédét vesztette, egyedűl az ő érdeke bírt: de illetlennek tartám azon köz sajnálat érzését, mely egy jeles tehetség váratlan elvesztését követé, a hálátlanság adataival megzavarni: s ezt annál inkább, mert az akkor oly híressé lett athenaeumi perből, melyben győzödelmünk is örömtelen volt, neki úgy is a büntetések legnagyobbika, a pirító öntudat, maradt. — Irásai elég teljes sorozatát az akademiai Névkönyv 1842-diki folyamában adtam, a 74, 75. ll.

A VI. Beszédhez. Kossovichnak a 41-d. lapon említett akademiai dolgozatai közől csak egy láthatott napvilágot, t. i. „Az ipar és kereskedés története Magyarországban a XVI. század elejéig" a Történettudományi Pályamunkák 2-d. kötetében Budán, 1842.

A VIII. Beszédhez. Magda helyesb jellemzésére szolgálhatnak azok, miket Kis János, Emlékezései II. köt. 117—120. ll. mond róla; melyek szerint az ő bajainak, talán legnyomosabb, oka benne magában rejlett, mint kiben hiányzott „a szükséges eszény, s mind az ifjusággal, mind általában az emberekkel s a világgal illőkép bánni tudás, s azért gyakran összeütközéseket tapasztalván és sorsával örök visszavonásban élvén, helyeit sokszor változtatta."

A IX. Beszédhez. G. Dessewffy Aurél dolgozatait előssoroltam az 1842-ki akademiai Névkönyv 222—223. ll. Nevezetesb irásai az általa alapított conservativ „Világ"-ban megjelent, s az XYZ-Könyvben egyesített vezércikkek, a „Magyar nyelv és előkelőink nevelési rendszere" című értekezés az Árvizkönyv III. kötetében, a „Magyar nyelv és ellenzői" gr. Széchenyi István által ennek Üdvleldéjében kiadva. Ki bővebben kiván Aurélről itélni, a testvére Emil által 1843-ban kiadott „Néhány nevezetesebb darab" közt álló önéletrajzi adatokban, országgyülési beszédeiben, s ugyanakkor kiadatott német irásaiban, elégséges anyagot lel.

A X. Beszédhez. A Bölöni Farkashoz szóló, a 62. lapon említett, epistolium Kazinczy Ered. Munkái I. köt. 152. lapján áll.

A XII. Beszédhez. Körösi Csoma Sándor bővebb életrajzát az Esméretek Tára hozta; Schöfft által Calcuttában élet

után rajzolt arcképét pedig az akademiai Évkönyvek VII. kötete. — Miután az ismeretes austriai utazó báró Hügel Károly által írt nekrolog előttem, midőn felette szónokolék, ismeretes nem volt, azt társunk történetének kiegészítésére (az Oestr. Beobachter után) egész terjedelmében ide iktatom.

„Az utolsó indiai posta azon szomorú tudósítást hozta, hogy amaz ismeretes és tudós erdélyi fi, Körösi Csoma Sándor, folyó évi april 11. Dardzsilingben meghalt. A Himalaya völgyeiben oly gyakori és veszedelmes láz volt halálának oka, talán azért, mert csak akkor bírhatták reá, hogy az e betegség ellen használtatni szokott szereket vegye, mikor, fájdalom, már késő volt. Dardzsiling, a szikkemi állodalom városa, oly kevessé ismeretes hely, miszerint nem lehet felesleges róla néhány szót mondani, hogy megfoghassuk, mi vihette oda szerencsétlen földinket. Szikkem egy, a Himalaya legdélibb völgyeiben fekvő kis tartomány; szélessége hatvan, hossza negyven angol mérföld lehet; két városa Szikkem és Dardzsiling. Kelet felé Butánnal, délnek Bengállal, nyugotnak Nepállal határos; éjszak felé Tibettől (Lasszától) a Khawa-Karpola (szó szerint: hófejér hegyek) nevű legmagasb havasok választják el. Lakosai nepáliak és butik. De miután a szikkemi gielpo (király) magát egy lasszai nemzetségtől származtatja, egy része Szikkem nepáli lakosságának szinte a buddhismust tartja, noha marha- és disznóhússal és szeszes italokkal élnek. A múlt század végén s a jelennek kezdetén, a gurkák hadjáratai közben Szikkem ezen kalózoktól elárasztatván, a tartomány egy része Nepállal kapcsoltatott össze, míg az angoloknak Nepál ellen viselt háborúja alatt 1814-ben alkalma nyílt a szikkemi guelpónak az idegen jármot lerázni: ki az angolokkal frígyet kötvén, ezeknek, mennyire gyenge ereje engedé, e háborúban hű szövetségesök volt. Az angol-ind politika tudnillik ohajthatónak találta Nepál nyugtalan kormányát mindenfelől korlátok közé szorítani; s az 1814-ki háboru bevégzése csakugyan módot is nyújtott a kelet-ind társaságnak a kisded Szikkemet szomszédai rovására nagyobbítani. Szikkem ezóta Angliának hű frígyese maradt, meg levén ez győződve, hogy függetlensége általa nem veszélyeztetik. A gurkák beütései

közben a gielpo Lasszába, a chínai helytartóhoz folyamodott, s ettől percnyi segedelmet nyervén, a gielpo ezóta Lasszával baráti viszonyokban áll, s a két kormány közt nem ritkán követségek váltatnak. Ezek az angol-ind kormány által hivatalos leveleknek Calcuttából Lasszába küldésére használtatnak. Angliának Chinához jelen viszonyai mellett fontos volt a szorosabb összeköttetés Szikkemmel, s azért Dardzsilingben egy kis hadosztálylyal angol ügyviselő székel, kinek neve A. Campbell Esquire. Ennek jutott Körösi-Csomának a baráti vég szolgálatokat tehetni, s halála tanujának lenni."

„Körösi martius 24. Dardzsilingbe érkezvén, Campbell úrral közlé ohajtását Szikkembe a gielpóhoz utazni, hogy ez úton Lasszába mehessen, hol feles, a tibet irodalomra nézve fontos irományokat reménylt találni: mely nyelvnek élete nagy részét áldozta Körösi azon reményben, hogy e tartomány krónikáiban a magyar nemzet eredetét feltalálja Lasszában, mint a keleti Tibetország fővárosában s a láma lakhelyén, okkal vélé a tibet tudományosság székét feltalálni, melynek Ladakban és Kamánban, úgy tartá, csak töredékeivel ismerkedett meg. Miután e tartomány szokása szerint a mindenkori szikkemi király legidősb fia Láma, s a mostani Dzsulgam-Lámát tudós papnak s egy gazdag könyvgyűjtemény birtokosának híresztelék; Campbell úr azt reménylé hogy, ha sikerülne a gielpót Körösi személyes jellemével megismertetni, ki távol vala minden avatkozástól az ország politikájába vagy vallásába, neki lehetséget szerez elérni azt, mi utazónk életének legfőbb ohajtása volt. Campbell úr tehát a gielpónak nála levő követét küldé Körösihez, hogy ennek terjedelmes tudományáról meggyőződjék, s a szikkemi út indokát magától értse meg. A vakiel (követ), maga is nem csekély tudományú ember, meglátogatta Körösit, s a legnagyobb mértékben álmélkodott, midőn európai emberben a tibet nyelv ily tökéletes ismerőjét találá, ki a tibet irodalom és vallás ismeretében is őt annyira fölülmúlta. Egyébiránt Campbell úr a vakiel előtt Körösi előbbi életét teljesen megmagyarázta, s meggyőzte őt a felől, hogy a gielpó nem féltheti függetlenségét egy nem angol utazó látogatásától; másfelül azt

mondá neki, hogy a gielpó a calcuttai főkormányzónak, mint ki Körösi sikereiben a legélénkebb részt veszi, lényeges szolgálatot tenne, ha őt elfogadná, s lasszai útját mindenkép elősegítené. A választ bevárandó, utazónk Dardzsilingben szándékozott maradni kedvező végzést s indiai mulatása céljának elérését biztosan reménylve.

„Betegsége előtti vég napjai éltének talán legszerencsésbjei voltak; gyakran nyilatkozott Campbell úr előtt legközelebbi jövendőjéről, s azt mondá hogy, ha Lasszát eléri, azon túl ohajtása nincsen. April 6. meglátogatta őt Campbell úr; s gyengélkedőnek találván, igyekezett őt arra bírni, hogy orvossággal éljen, de siker nélkül. Körösi azt mondá, hogy Indiában többször volt immár láza, s a rhabarbarán és hánytató borkövön kivül egyéb gyógyszerrel nem él. Az elsőt, úgy mond, azért veszi, mert Dr. Moorcroft ajánlotta neki, az utóbbit, mert egy persa orvos. Campbell úr azt tanácsolván hogy, ha teljességgel nem akar egyebet bevenni, vegye ismét ezeket; egy szekrényéből egy, látszatra elromlott, darab rhabarbarát s egy hánytatóborköves üvegcsét vett elő, s észrevehető bizodalmatlansággal mondá: Minthogy Ön kivánja, holnap beveszek egy kicsinyt, ha nem leszek jobban; ma már késő, mert épen most száll le a nap. Erre Campbell úr egy kis levest küldött neki, s úgy találta hogy más reggel, midőn őt meglátogatá, Körösi sokkal jobban érezte magát. Mind azok, kik őt személyesen ismerék, s kik közé ezek írója is tartozott, bizonyosan csodálkoztak azon, hogy a jeles férfiu ázsiai útjainak leírhatatlan nehézségei és bajai iránt tökéletesen érzéketlennek látszott, s azokat soha sem emlegette. Azon sok beszéllgetések alkalmával, mik Körösi s e sorok írója közt Calcuttában folytak, mennyire ez emlékszik, csak egyszer lett észrevehető, miszerint Körösi saját életét nem kevesebbre becsülte, mint minden más, kit a dicsvágy rendkivüli törekedésekre ösztönöz. Érzéseinek e kitörését annak fölfedezése okozta, hogy a tibet nyelv a sanskrittal alárendelt viszonyban áll, s annak észrevétele, hogy elrekesztve az emberi társaságtól, Tibetnek egy magányos klastromában, nyomorú életet élt le, hogy — romlott sanskritot tegyen magáévá. Azon kétségbeesés

kivételével, melyet akkor érezni vallott, s mely tettei indokát világosan elárulta, érzéketlennek látszott az emberek tapsai iránt, s ascetikus alázattal határos szerénysége nem jogosíta azt hinnünk, hogy áldozataiért sikerei öntudatában kárpótlást lelt. Valami rejtélyes érzés töltötte őt el, mi erőt ada neki minden bajt, nélkülözést, sőt kínokat elviselni azon meggyőződésben, hogy általok valami a távolban fekvő nagyot viend véghez. Úgy tetszett, mintha valamely fontos titok birtokában volna, melynek egykori betelése őt minden szenvedéseiért kármentesíteni fogja. Körösi elzárkozott volt a legnagyobb mértékben: biztos közlést tőle nem lehetett várni. Annál inkább lepetett meg Campbell úr azon fordúlat által, melyet Körösi a fent említett beszéllgetésnek adott. Tartózkodás nélkül kimondá, mely érzékeny az ő lelke a világ javalásai iránt, mi mélyen érezte azon nélkülözéseket, melyeknek ki volt téve, s mi nagy volt azon erőfeszítés, melynek köszönheti a világ e felvilágosításokat, miket neki a tibet irodalom megismertetése által adott. Campbell úr azt beszélli, hogy Körösi e beszéllgetés közben sok évi tibeti utazásait lépésről lépésre tárgyalta, tartózkodása minden helyéről megjegyezte, mit nyert ott e nehéz nyelv megtanulásában, s mely elismerést vívott ki magának az indiai és európai tudósok részéről. Különösen azon cikk emlékezete látszott őt megörvendeztetni, melyet Wilson úr iktattatott a Goverment Gazette 1829. jul. 9-dikei számába, s mely lapot Körösi mindig magával horda, s Campbell úrnak fel is olvasott. A cikk azon rendkivüli erőlködések és fáradalmakra vonatkozik, melyeket Körösi Kamánban, a zimszkari klastromban tizenegy évig huzódott tartózkodása idején tett és tűrt, hol a hévmérő az év négy havában állandóan a 15-dik fagyfok alatt állott, míg ő egy, négyszögben kilenc lábnyi szobára volt szorítva, s abban, fűtés nélkül, reggeltől estig olvasott és írt; ágya a puszta föld, egyetlen oltalma a hideg ellen az épület fala volt. S e kínos helyzetben sikerült neki negyven ezer szót gyűjteni, rendezni, tibet szótárát és nyelvtanát elkészíteni."

„Körösi útjának célja, mint tudatik, a magyarok őshonának felkeresése volt; ő ezt a nyelvrokonságok útján reménylé felfedezni.

Néhány tibet szó, mely magyar szóval hangban találkozik s minden esetre ezzel egy eredetű, eszközlé, hogy Tibet határain tovább múlata. Utolsó útjának ugyanazon célja volt, s ezt Lasszától éjszakra csakugyan el reménylé érni. Lelkének minden tehetségei e cél felé voltak irányozva; s Campbell úrral folytatott végső beszéllgetésében erről fejtette ki nézeteit. Kérdezte őt, hogy vajon a „Hung" nevezet, mely Campbellnek egy, a limbu népről írt értekezésében fordúl elő, s ennek egy külön faját jelzi, szolgáltatott-e immár alkalmat Indiában a feletti vizsgálatokra: van-e e hungok s a húnok között tőrokonság? Ő a két név összehangzását csodálatosnak tartotta: míg Campbell hungjai a föld egy elzárt szögletének (Butánnak) jelentéstelen népecskéje, azon népek pedig, melyek Ázsiából Európába költöztek, s a magyarok elődei, nagy nemzetet alkottak. Campbell úr azt felelte, hogy a limbu-hungok eredeti hazája kétségkivül a Himaláyától éjszakra esik, s miután Körösi ugyanezt hiszi a húnokról, nem lehetetlen hogy azok ugyanazon nemzetnek maradékai. Körösi azt felelé, hogy az igen is lehető, de ő nem hiszi; s ezután, inkább a távolban keresvén mi talán közelében volt, véleményeinek elmés de egyszersmind rendkivüli fejtegetéseibe bocsátkozott, melyekben előterjesztette nézeteit a felett: hogyan hagyák el hazájokat a húnok, s miért kelljen őket Közép-Ázsiától oly messze keletre helyezni. Kimondá abbeli meggyőződését, hogy húzamos és fáradalmas kutatásai célját a dzsugur nép feltalálásában elérendi, melynek honát Lasszától kelet és éjszakra, Kám tartományban, a tulajdonképi Chína nyugati határain gondolá fellelni: ezt ohajtá még ez életben elérni, ott fogja, úgy mond, azon törzsököket felfedezni, miket eddig foganatlanúl nyomozott. Reményeit a nyelvrokonságokra alapítá, állítván, hogy a „Hungar" név a szlavón, celta, erdélyi-szász és német nyelvekben Ungar és Yungarra korcsosúlt; már pedig arab, török és perzsa munkákban egy középázsiai nemzet említtetik, melynek erkölcsei és szokásai sok hasonlatosságot mutatnak azon népével, mely keletről költözött be Magyarországba: azon nép pedig ama nyelvekben Ugur, Vugur, Jugur neveken fordúl elő; s ő bizonyos benne, mi-

kép ama munkákban azon vidék van lakjokúl kitűzve, hol ő azokat most keresi. Campbell úr azt jegyzi meg, hogy Körösi még egyéb okokkal támogatta rendszerét, de mik neki kevés becsűeknek látszván, emlékezetéből kiestek. Egyébiránt bizonyosnak látszik, hogy Körösi e beszéllgetés alkalmával közel halálának előérzete által bíratott e nyilatkozásokra, mert senki, ki őt ismerte, nem emlékezik, hogy elméletét, mely minden tetteinek és vállalatainak oka volt, valaki előtt kifejtette volna. Ő maga e fölfedezést élte legfontosbikának tartotta, s úgy látszik, mintha közel elhúnyta sejdítésében hazájának kívánta volna hagyományozni fölfedezését, reménylvén, hogy ez oda valahogy csakugyan eljutand. Szolgáljanak tehát a jelen sorok e vég szándék teljesítésére; ezek írója úgy érzi, mintha az elhúnytnak folyton hányódott lelke csak akkor találhatná vég nyugalmát, ha fáradalmas és nyomorúltan leélt létének gyümölcse vele egy sírba nem dől. Minden esetre kötelességet vél szerző teljesíteni, midőn e kitűnő jeles férfiu vég szavait közli a világgal, mik azon tudósokra nézve, kik e tárgygyal foglalkodnak, becscsel bírnak. „Fájdalom! méltán tarthatni attól, hogy saját hazájában csak kevesen fogják alaposan méltánylani tudni Csoma nagy érdemeit a tudományok körül, mert vizsgálódásai egy kevéssé ismert mezőt illetnek, s oly tartományt, mely Európától minden tekintetben igen távol áll. De mindenki, tudós vagy nem, kénytelen lesz Körösiben e kitűrést, az élet megvetését, s még inkább szellemi célok űzésében e sokévi kínos magány elviselését bámulni."

„Hátra van még néhány szó az elhúnytnak vég perceiről. Minden esetre nyugtató azon gondolat, hogy földink oly emberektől körülvéve húnyt el, kik őt tisztelték, s hogy Indiában pénzbeli zavart nem érzett. Az utóbbit ő a császár ajándékának köszöné, ki neki azt mint magyar király kegyeskedett megküldeni, s a két magyar tábla pártolásának*). Noha apríl

*) Nincs-e ez állításában báró Hügelnek tévedés? Nem a Reguly dolgának híréből keletkezett-e az? Előttem legalább Körösinek királyi és országos segittetése tudva nincs, megyei igen. T. F.

7-én sokkal jobban érezte magát, mint azelőtt való nap; mind a mellett előre látható volt a láz visszatérése, melyet azon vidékeken csak a legerősebb szerek bírnak megelőzni, s melynek, ha a második roham meg nem gátoltatik, harmadika rendszerint halálossá lesz. Körösit nem lehetett reá bírni, hogy orvossággal éljen. 9-én Campbell úr Dr. Griffithtel látogatta meg; láza erős volt, félre beszéllt, állapotja veszedelmes lett. Sok bajjal lehetett rá venni, hogy a rendelt szert bevegye; halántékaira tapaszír tétetett. 10-én valamivel jobban volt, de képtelen összefüggőleg beszéllni. Estve visszatért a láz minden szellemi erők megbénúltával, és 11-én reggeli 5 órakor K. minden haláltusa (mélyebb lélekzetvétel) nélkül, egészen fájdalmatlanúl elhúnyt. Teste húsz esztendő óta folytatott életmódja által el volt szikárodva, s ily betegséggel dacolni erőtlen. 12-én reggeli 8 órakor a dardzsilingi állomás szokott temetőjén tétetett nyugalomra, valamennyi angolok jelenlétében, kik ott múlattak. Campbell úr beszédet tartott emlékezetére. Hátrahagyott holmia négy, könyvekkel s írásokkal telt, ládából állott, egy ódivatú kék öltözetből, melyet állandóan hordott, s melyben meg is halt, néhány ingből s érc főző eszközből. Táplálatát thea tette, melyet nagyon szeretett; s egyszerűen főtt ris, de melyből csak keveset szokott volt enni. Szalmafonaton, melynek két oldalán osztályos láda állt, ült, evett, hált, tanult ő; soha sem nappal sem éjjel nem vetkezett, és csak ritkán járt ki. Bort, vagy másféle szeszes italt nem ivott soha; dohányt és burnótot nem szitt, semminemű Indiában szokványos itallal, milyen a mákony, bang vagy szaodzsi, nem élt. Hagyománya az említett négy ládán kivűl 5000 rúpiából állott indiai státuspapirosokban, 300-ból bankjegyekben, 224-ből különféle pénznemekben, és 26 aranyból, mik övjébe voltak bevarrva. Midőn Calcuttát február első felében elhagyta, itt törvényszékileg letett 5000 rúpiányi státuspapirosait azon esetre, ha tibeti útjáról vissza nem térne, az ottani Ázsiai-Társaságnak hagyta valamely tudományos célra fordítás végett.“ —

Ezen, szerètettel irt, érdekes nekrológból nagy érdemű hazánkfiát festő egyéb adatokon kivül azt is tanuljuk örömmel,

hogy mármár elenyészett reménysége, útja első célját létesíthetni, a tibet emlékek húzamosb tanulása által újra feléledett benne, sőt hogy egyenesen e végre tétetett ez utolsó út, melynek korai és eléggé nem fájlalható áldozata lett. Nem osztozhatom ugyan Körösi vérmes reményeiben: mert ha bebizonyodnék is, hogy a dzsugurok őseink egy szakadékát teszik, ebből még nem az következnék, hogy hazájok a magyaroknak is ősi hazájok, hanem csak az, hogy ezek egyik ága a sors ismeretlen viharai által éjszaki Tibetbe sodortatott; s mert azok nézetére, kik Neumann újabb vizsgálatai után talán készek ismét a Desguignes véleményéhez térni, a húnokat a hiongnúkkal azonosítani, s Körösi hitében új védokot sejteni, ha tagadólag is, némi világosság volt várható; ezenkivül pedig az ázsiai ethnographia ismét új adatokkal szaporodván, az egyetemes tudomány nyert vala. Akármint legyen a dolog, Körösire a nemzet mint nagy emberére örökké büszke lehet: mint ki ritka hazafisággal áldozatos tudományszeretetet és vas állandóságot csatlott össze, a tibet nyelv ismertetésével az egyetemes tudományt gazdagította, s nevünket egy távol égöv alatt díszszel vette körül. Fogja-e a helyet, hol Körösi tetemei nyugszanak, hálás népe egyszerű de az idővel dacoló emlékkővel megjegyezni, mely az európai vándorral századok múlva is tudassa, hogy ott egy valóban nagy magyarnak hamvai porlanak? (Angolok megtették. Szerző.)

A XIII. Beszédhez. Kolossváry egyházi beszédei gyűjteményéből, azóta hogy e beszéd tartatott, két kötet, Kolossváry Ferenc által szerkesztve, csakugyan megjelent Pozsonyban, 1843.

A XIV. Beszédhez. Nem mellőzhetem e helyt gróf Dessewffy Józsefnek Aurél fia életéről Császár Ferenchez írt levele megemlítését, mely, mint reménylem, a Dessewffy Aurél készülőben levő Albumában meg fog jelenni; s gyöngye leend irodalmunknak mint az elhúnyt (Aurél) kedélye s szelleme bontakozásának lélektani vázlata, s tűkre a nemes atya classicai lelkének, ki elvek szerint kormányozván fia nevelését, azon koszorúnak, mely ennek holt halántékait veszi körül, néhány legszebb levele csakugyan őt illeti.

A XVI. Beszédhez. Hegedüs érdemei közé tartozik az enyedi főiskolának nyomdával ellátttatása, hol Eutropius és Cornelius Nepos az ő felügyelése alatt jelentek meg. (Akad. Névk. 1845. 86—87. ll.).

A XIX. Beszédhez. Gegő írásai elősorolvák az 1845-ki Akad. Névk. 89—90. ll.

A XXII. Beszédhez. Gévay oklevéltárának címe ez: „Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhaeltnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte im XVI. u. XVII. Jahrhunderte. Aus Archiven und Bibliotheken." Wien in Commission bei Schaumburg u. Comp. 1838—1842. Az I. és II. kötet, amaz öt, ez három füzetben egészen jelent meg, a III-dikból is három füzet, de még ehez járulandott egy. E nevezetes gyüjtemény I. Ferdinánd királyunk török követségeit foglalja magában 1527—1541-ig, s így János király halálán túl terjed. Az egész gyűjtemény kilencven füzetre volt számítva, mely mintegy húsz kötetben mind azon diplomatikai okiratokat fogta adni, legnagyobb részt először, minden esetre pedig leghitelesben, mik a magyar-török viszonyok belső kerekletének ismeretére nélkülözhettlenek. Gévay a honi történet iránti lelkes szeretetből el volt határozva saját erszényére folytatni e gyűjteményt, míg él, bár költségei legkisebb részének várhatta csak megtérülését. Mikor lesz ismét emberünk, ki az arra való tudománynyal és kitűnő munkássággal egyszersmind elég külső módot és ily áldozati készséget kapcsoland össze? Elsőbbik tekintetben méltó utódját lelé vala barátjában Jászay Pálban, de ki fogná e vállalat anyagi terhét viselni? A történeti jogú magyar haza történeti közönsége? mely nincs? Ó, ó! — difficile est satiram non scribere!

A XXVI. Beszédhez. A 150. laphoz: Kis írói munkálatainak teljes sora „Emlékezései" második kötetében látható, mely halála után jelent meg. A munka iránti részvét lehetővé teendi-e örököseinek az Emlékezések III. kötetét is közzé tenni? Költői munkáinak új és teljesebb kiadását, szinte már halála után, saját megbízásából, tőlem vették tisztelői.

A XXVII. Beszédhez. Vajda emlékezete a Kisfaludy-Társaság tizedik köz ülésében ülletett Garay János által. Ki a korán elhúnytról többet akar tudni, ennek beszédében találand azt. Írásai lajstromát az 1847-ki Akad. Névkönyv adja, a 112—113. lapokon.

A XXVIII. Beszédhez. Jankowich írásai teljes sora ugyanezen Névkönyv 117—118. lapjain áll.

A II. Könyvhez.

A XXXII. Beszédhez. Dr. Földi János tisztelői 1847. apríl 6., mint Földi halála (46-dik) évfordúlati napján, érzékeny kegyeleti ünnepet rendeztek Hadházon, a jeles író sírja mellett, mely egy ákász ültetéséből s az elhúnyt érdemei emlegetéséből állott. A nyelvész és természettudósról Lugossy József debreceni tanár szónokolt; a szépirodalom embere reám volt bízva, ki, habár a hely színén személyesen meg nem jelenhettem is, az általam tisztelt férfi dicsőítésétől elmaradni nem kivántam. Így tehát e beszéd lön általam megküldve, melyet kérésemre Lugossy tanár adott elő. — A 209. lapon Csokonai „ismeretes blumaueri ódája" alatt „Az árnyékszékhez" címzett értetik, mely az én Csokonaimban a 784. s köv. l. áll. Földi levele, mely itt említtetik, s melylyel Kölcsey őt oly érzékenyen sujtja, több okból jelentes lett ízlésünk történetében, s azért, ha maholnap módom lenne „Magyar Tudósok Levelei" című gyűjteményemet, mely történeteink s állapotainkat, kivált az utólsó félszázadéit, nagy mértékben felderítené, közzé tenni, ebben a Földi levele is világot látna. — U. ott a végszóban vonatkozás van Földi Hattyudalának e soraira:

Egy ákászt körtvélyfám helyébe
Ültessen egy jóltevő kéz,
Melyről Zephyr nap lementébe'
Susogva majd siromra néz.

Mindegyiket tüskék borítják,
Mint az én kínos éltemet;
Ők azt védelmekre fordítják
Ami engem sírba temet.

Ti gyermekek! ha majd látjátok
Hűs balzsamú virágait
Májusban nyílni: ne bántsátok:
Hadd fedjék Földi hamvait.

E szavak pedig: Feltűnt azon emberi század stb Csokonai e soraira céloznak:

Lesz még az a kor, melybe' . . . .
. . . . . .
. ezt mondja népünk: Oh miért nem
Éltek ez emberi századunkban?!

Ód. I. 2.

HARMADIK KÖNYV.

Vegyes Beszédek Személyekhez és Személyekről.

1842—1869.

I.

Bevezető beszéd Hunfalvy Pálhoz.

A Kisfaludy-Társaságban jan. 29. MDCCCXLII.

Tisztelt férfiu! Midőn e zsenge társulat szabad voksok többsége által kebelébe meghívott, azon bizodalomból tette azt, melyet eddigi munkálataid s a hellen irodalomban levő kitűnő jártasságod támasztott benne. Érezzük tudniillik mindnyájan azt, hogy, ha a szóló müvészeteket, s különösen ezeknek azon ágát, mely munkálkodásink kitűzött fő tárgya, a költészetet, s ennek philosophiáját, sikerrel akarjuk mívelni, vissza kell tanulmányaink közt fordúlni gyakran az ó kor azon legmíveltebb, s az egész polgárisodott világra legnagyobb hatással volt népe müvészetéhez, melynél a müvészet az élettel a legszorosabb összeköttetésben, folytonos csereviszonyban állott, sőt melynél amaz ennek egyik valóságos, sőt közel fő, alkotó részét tette. Hogy pedig ezt sikerrel

tehessük, keblünkbe kellett vonni azon férfiakat, kik e részben tudományukkal, tanácsokkal, itéletök s ízlésökkel támogathatnak, segíthetnek. Egyike ezeknek Te vagy; s örömmel látom, hogy bizodalmas meghívásunkat nem csak elfogadni való kész, hanem siettél köztünk megjelenni, kik még most kevesebbet adhatunk, mint tőled nyerni nem csak reménylünk, de bizonyosak vagyunk. Engedd tehát, hogy a Magyar Szépirodalmi Intézet nevében idvezeljelek, s felszólítsalak, hogy helyedet előadásoddal azonnal el is foglald.

II.

Bevezető beszéd Kiss Károlyhoz.

A Kisfaludy-Társaságban máj. 28. MDCCCXLII.

Jeles férfiu, tisztelt barátom! Midőn a Magyar Szépirodalmi Intézet Önt egyetértőleg tagjai koszorújába fűzte, tette azt mind elmúlt időkben gyűjtött érdemek méltánylásaúl, mind a jövendő tekintetéből. Mert nincsen közöttünk elfeledője azon szolgálatoknak, miket Ön szépirodalmunknak a Kisfaludy Károly évtizedében, ez elhúnyt nagyunkkal kezet fogva, tön, s tön a költészet egy oly nemében, az elbeszéllőben, mely akkor még igen kevesek által míveltetett, mert ahoz nem elég költői teremtő erő, nem a nyelv mestersége, nem példányok olvasása, hanem még valami, mit a magyar, s különösen a magyar író, nem-társas hajlamánál fogva oly ritkán bír: élet ismerete, tapasztalás. Jól tudom ugyan hogy vannak kik azt hiszik, hogy az emberi szív rejtekei tárvák a

költő látnoki szeme előtt; hogy, mit más hosszas tapasztalat után, elvonás ösvényén vehet csak fel lelkébe, azt amannak ihletett teremtő elméje belső szemlélet útján, a szellemvilágnak benne meglévő ősi elemeiből, nem tudva, önkénytelen szerkeszti élethű képpé. De noha a lélek ily titokteli munkálatát általában tagadni nem akarom, sőt megengedem, hogy vannak a költészetben jellemek, eszményiségöknél fogva sejthetők; az élethez legközelebb járó nemek: a vígjáték, s melyet Ön a közönség helyeslése közt mívelt, a novella, ezen kivül más forrást is, a tapasztalatét, kivánják.

S Önt nem csak hadfi állapotja, hanem emberszerető, s azért az emberek közé szívesen vegyülő szívbélyege is hozta azon számos érintkezésekbe, melyek Önnel amaz érdekes viszonyokat szöveték, ama különböző egyediségeket rajzoltaták, melyek egykor kedves táplálatot nyújtottak még gyér, de válogatott s fogékony olvasóinknak. S ki eleget tett a maga korának, minden koroknak élt.

A jövendőre nézve: intézetünk külebb terjeszti munkálkodásait. Itt is ott is tanácsra, részvétre vagyon szükség; és csak az nem tudja, mely kész és munkás barátot bír Önben minden ügy melyhez vonzódik, melynek pártolására meghívatik, ki Önt azon számos körökben nem látta, mikbe önválasztás vagy mások bizodalma szőtte.

De volt még egy harmadik, ki nem mondott, de mindnyájunk által érzett ható erő, mely kezeinket ösztönszerűleg bévezette az Ön szavazati serpenyő-

jébe. E kör hézagot vallott, mert azon láncnak, mely a hazai költészet istenasszonya nyakát egykor oly szép fényben vette körül, s melynek Kisfaludy Károly kapcsa és legszebb drágaköve volt, egy szeme Önben hiányzott, ki nélkül mesterünk apostolai számát teljesnek nem tekintette. Ön, az előtt távol tőlünk, közénk tette át lakát, ez intézet sorai tágultak, s tagjai, kiket egy drága név zászlója alatt ügyszeretet és barátság oly szépen egyesít, nyílt karokat terjesztenek ki Ön felé, kivel az Auróra köre e társulatban már most ki van egészítve.

Foglalja el tehát, Uram, közöttünk azon széket, melyre a köz bizodalom hívta meg. Munkálkodjék közöttünk ugyanazon kedvvel és kitűréssel, melylyel irodalmunk kevesbbé biztató, de épen azért dicsőítőbb, korában munkálkodott. A jelen kor többet kíván, s viszont kevesebbet nyújt, mert azon szép részvételt, melylyel egykor a sokkal kisebb, de méltánylóbb közönség gyenge hatásunkat pártolta, a többet fizető de hidegebb és követelőbb ivadék pengő jutalma nem pótolja ki. Képzeljük magunkat néhány lustrummal vissza az időben, s leljük fel ama korban azon biztatást, melyet a szépirodalom embere a jelenben nem lel, de mely nélkül törekvéseink, mint növény nap nélkül, halvány színben fejlődnek. E kor emlékének árnyában egyesüljön velünk Ön, s tegye, mire szép lelke által vonzatik!

III.

Bevezető beszéd Gaal Józsefhez.

A Kisfaludy-Társaságban június 25. MDCCCXLII.

Egyikét azoknak, kik a Kisfaludy Károly által megnyitott pályákat folytatják, Önben üdvezeljük. Ön a komoly regényben, melynek irodalma nálunk Tihamérral kezdődik, még mielőtt az Abafi írója oly szokatlan fényben fellépett, Szirmay Ilonát, egy jellemes képet mutatott fel, díszére vált azon időszaknak, melyben készült, s Önnek, ki abban nem mindennapi tehetség jeleit adá. Következtek több nagyobb kisebb terjedelmű beszélyei, melyek mindannyiszor azt óhajtaták velünk, bár ez erő ne kisebb művekre, feldarabolva, hanem nagyszerűbb tárgyakra, összesítve, fordíttatnék. Ezek mellett a színpadot is láttuk Általa megkísértve, s kevés évek alatt, hogy többet ne mondjak, három oly művel áldozott Thaliának,

melyek hivatását kétségen kivülivé tették. Önt a természet élénk felfogással állította ki, melylyel a kisebb körben mozgó élet legapróbb tüneményeit, az arcok legfinomabb vonásait, s az erkölcsök legrejtettebb bibéit kikapja; — s nem kisebb ügyességgel, ezeket érdekes képekbe szerkesztve, élethíven visszateremteni. Kicsoda közöttünk nem lepetett meg gyakran ez alakok által, kicsoda nem derült már fel azon igénytelen szeszélytől, mely e víg csoportozatok felett lebeg? Említsem-e satirai költeményeit, melyek, harag és epe nélkül, inkább tréfa mint boszu, inkább fulánk mint lángkard fegyverével éreztetik egygyel is mással is sokféle viszszásságait, fonákságait. S mind ezekben a népjellemet és népnyelvet Ön nem kevesbbé híven, mint gyönyörködtetőleg érti feltüntetni.

Ezek forogtak intézetünk előtt is, melynek nevében Önt elfogadnom örömem van, mikor Önt kebelébe meghívta; mikor választása által egyszersmind azon óhajtását fejezte ki, venne Ön részt foglalatosságinkban; folytatná egy idő óta ritkúló munkálatait, habár ezentúl is gyérebben, de azon gonddal és szigorral, mely írásinkra a tartósság bélyegét nyomja; terjesztené azokat elő összejöveteleinkben, hogy ily eredetiséggel ajánlkozó műveken mind bíráló tapintatunkat erősíthessük, mind a szerencsésen sikerülteknek köz örömmel örvendhessünk! Érezze Ön magát itthon közöttünk, s fogjon velünk kezet egy oly műszak tovább-képzésére, mely, minél hidegebben fogadtatik azoktól, kik a

közönséget alkotják, annál melegebb részvételt követel, sőt vár, mitőlünk. S így, mint társ, mint barát, foglalja el helyét közöttünk; s előterjesztvén mit Músája legujabban sugalt, avassa ünneppé e mai együttlételünket.

IV.

Bevezető beszéd Garay Jánoshoz.

A Kisfaludy-Társaságban júl. 30. MDCCCXLII.

Uram! Midőn a M. Szépirodalmi Intézet Önt, voksai többségével, körébe meghívta, mind eddigi költői munkássága iránt akará kifejezni őszinte méltánylatát, mind azon óhajtását, hogy Ön is kezet fogva velünk, azon célt, mely egyesületünk elébe tűzve van, minél hathatósban megközelítenünk segítsen. Kettős pedig azon segedelem, melyet mi Öntől várunk, várni jogosítva vagyunk. Egyik: költői művek előállítása. Vannak különféle ágai és formái a költészetnek, melyek nálunk vagy csak megpendítve, vagy elhanyagolva, vagy meg sem kísértve, részint kitűrőbb mívelést, részint új felvételt, részint megkezdést és behozatalt igénylenek. Egyesületünk lassanként ki fogja ezeket jegyezgetni, s tagjaitól azt várja, hogy hajlamaik szerint ezt vagy azt felkarolni, a

köz figyelmet reájok fordítani, azoknak, műveikkel, becset s felvételt szerezni, s így költészetünk gazdagítására, határai terjesztésére munkálni készek lesznek. Másik: a széptani s bírálati stúdiumok ű z é s e. Ezekre annál nagyobb szükség van, minél inkább elhanyagoltatnak, minél érezhetőbb, hogy a költészet visszamenőleg puszta gyakorlattá lett a helyett, hogy mind inkább müvészi fejlődésben előre haladna.

Ön mind a két tekintetben külön válik a nagy számtól. Meg nem elégedve, hagyományosan, mint mesterséget, venni át a költészetet kortársaitól, azt mindenkor eszmélve, s a müvészet kivánalmai tiszteletével űzte. S nem állapodva meg annál mit saját literatúránk szűk köre nyújt, a többi nemzetek szépirodalmát, valamint a magunkénak múltját is, tanulgatta, hogy annak jövendőjét megtermékenyíthesse. És így Önben nem csak az alkotó költőt üdvezeljük, hanem müvészeti tanácskozásaink készületes részesének is örvendünk.

Foglalja el tehát, Uram, a helyet, melyet becsülés, bizodalom s barátság készített, s tekintse magát ezentúl oly szoros kötelékekkel hozzánk kötve, amilyennel magát a müvészethez kötve eddig is érezte.

V.

Búcsúbeszéd gróf Teleki Józsefhez.

Tartatott az akademiában nov. 9. MDCCCXLII.

Nagyméltóságú Gróf, kir. Főkormányzó, Elnök Úr! E mai nap a magyar akademia tagjaira nézve valamint élénk szívbeli örömnek, úgy keserű fájdalomnak is napja egyszersmind. Örömnek: mert miután Excellentiádat, új helyzete által tőlünk elvontat s országos gondokkal elfoglaltat, közénk jőni, jelenlétével szíveinket megörvendeztetni, tanácskozásinkat bölcseségével igazgatni, több mint fél év óta nem láthattuk: e szerencsét valahára csakugyan megértük ismét; de fájdalomnak is, mert ez öröm poharába keserű cseppeket vegyít azon aggasztó sejtés, hogy e megjelenésben egy húzamosb távollét előestvéje állt be.

Tiszteletünk, kegyelmes uram, őszinte kifakadásra készt, midőn ez órában Excellentiádhoz, mint e tudományos testület természetes és egyszersmind

megbízott szószólója, beszéllek. Minket Nagyméltóságodhoz nem csak tagok és elnök, kormányzottak és kormányzó viszonya kapcsol; mi mindennemű kötelékkel csatoltatunk Exc. nevéhez és személyéhez, melyekkel intézet valaha le volt kötve, sőt kötelezve, elnökének. Excell. ugyan is egyike volt az elsőknek, kik hazafiúi buzgóságok szent tüzében az első alapítónak „Légyen" szavát minél előbb valóvá tenni siettek. Excellentiád első volt családjával, ki a leendő intézetet, nemesen áldozva, egy ritka kincsnek, a haza egyik legbecsesb könyvtárának, birtokába tette, mely értékre egy roppant alapítványt képvisel, s mely, hogy kezeinkben még nincsen, egyedűl a környűletek mostohasága okozá. Exc. ehez még egy más alapítványt kapcsolt, a pénzgyűjteményét, mely már is figyelemre méltó segéd eszközt képez a hazai történetek vizsgálója számára. Exc. mint elnöke már a létegesítő országos választmánynak s egyszersmind egyike azon keveseknek hazánkfiai közől, kik önszemlélet és észleletből ismerék a külföld tudományos társaságait, eleitől fogva élénk, sőt igazgató részt vett azon alapok letételében, melyeken e nemzeti akademia felépűlt; majd az életbe lépettnek első főnöke, nem csak példás gonddal virrasztott az intézet anyagi érdekei és külső viszonyai felett: mit állásomnál fogva különösen nekem lehetett és volt ez egész tizenkét év alatt alkalmam tisztelő figyelemmel kísérni; hanem Excellentiád ez akademia belső fejlődése s munkálatai egész irányára elhatározó befolyást gyakorlott kezdettől fogva mind e napig. Intézetek, melyek híres

példányok által előztetnek meg, csak nehezen bírják magokat azoknak megszilárdúlt, századok által elismert szellemi fensőségétől függetlenné tenni, s mintegy ösztönszerű erőtől az utánzás ösvényére ragadtatnak. A magyar akademia nem minden büszkeség nélkül vallhatja, hogy amely sziklákat annyi nagy nevű előd el nem bírt kerülni: az irodalmi tekintélykormány szikláit, a mienk, Excellentiád öntudatosan bölcs vezérlete mellett és által, csákugyan szerencsésen elkerülte. Igaz, hogy a polgári és szellemi nagykorúság e századában a régi akademiák zsarnokságát feléleszteni többé nem lehetett: ennek kora lejárt; s különben is a magyar tudós társaság nem udvar által udvari célokra alkottatott, s így hatalmat, mint egykor a XIV. Lajosé, az állodalomban nem képezhetett: de azért nem kisebb Nagyméltóságodnak s ezen Általa vezérlett testületnek érdeme, hogy sem fényes példák, sem érdek, hiuság és befolyási vágy által eltántorítva, hanem korának és helyzetének követeléseit tökéletesen megértve — ámbár kezdetben egy tudományos, és kivált nyelvtani törvényszék iránt sem írók, sem közönség részéről a szükséges fogékonyság nem hiányzott — mégis e vezérigének hódolt: Győzzön a mi jobb! s megelégedve az elszórt erők központosítója, az eligazodásra szükségesek gyűjtője, soknak előkészítője, mi egyesektől nem telik, okok szerint alakúló kiegyenledés eszközlője lenni: nem csak körén kivül, de saját tagjaira nézve is a véleményfüggetlenséget iránytűnek ismerte, szabad fejlődést engedett, sőt maga élesztett, nyelvben

és tan dolgában egyformán. Az ily közvetítő, nem közvettlen, úton haladás sem zajos, sem fényes; sőt eredményeiben egyébnél nehezebben méltányolható, néha alig észrevehető: de visszaesésektől, idő s erőpazarló ellenzéktől ment, hatásában pedig biztosabb, tartósb és erkölcsileg meggyőzőbb. S e szabad fejlődés pályája, ezen legszebb birtokunk, Excellentiád mindig őr vezérletének — háladatosan ismerjük el ezt — legbecsesb gyümölcse.

És valahányszor Excellentiád e terembe lépett, feledve magas polgári helyzetét, tudós volt csak a tudomány férfiai között; s azon hódoló tisztelet, melylyel mindenikünk önkényt adózott, nem rang s előkelő távoltartás, hanem azon értelmi és tudományos felsőbbség szüleménye volt, melynek annál szívesben hajlott meg az ész, mennél inkább nyerte meg Excellentiád engedékeny jósága s leereszkedő nyájassága a szíveket is. Excellentiád társunk volt, hogy annál hathatósb buzdítónk lehessen. Excellentiád úgy bocsátkozott le hozzánk mindenha, hogy bennünket emelne, és szabad nemzet tagjaihoz nem illő szertartási szellem helyett becsérzetet nevelt bennünk, mely az embert nemesbbé, munkáját áldottabbá tészi egyszersmind. Törvény által állíttatván fel az akademia, annak tagjai, de a nem tagok is, kik az irodalomnak szentelék éltöket, egy országosan elismert új rendet kezdének alkotni: de mire a törvény csak a lehetséget adá meg, azt Excellentiád épen azon tekintet által hívta igazán létre, melylyel ez új rendet megbecsűlte. S végre, ki van közöttünk, ki, ha valaha Excellentiád

tanácsát kérte, nem oktattatott, ha pártfogásaért fordúlt Excellentiádhoz, nem érezte volna, hogy szerető gondok szárnyai alatt nyugszik? — Igen is, Excellentiád hatott ránk úgy mint e testűlet tagjaira, mint írókra, mint polgárokra, mint emberekre; hatott e teremen belül és kivül, hatott értelmiségünkre és szivünkre: Excellentiád — büszkeséggel ismétlem — vezetőnk, társunk, barátunk volt.

És most, e tizenkét évi szakadatlan frígy után, annak megszünendését rebesgeti a hír [1]). Engedje meg Excellentiád hogy távollevő társaink jól ismert érzelmeire is hivatkozzam, midőn kimondom: hogy Excellentiádnak úgy nem lehet, nem szabad többé minket elhagynia, mint az atyának nem fiait: a helyzetnek e percbeni rendkivülisége nem fog mindenkor ugyanaz maradni, Excellentiád őrködése meggyőzendi a távolságokat, s amit megkezdett, be fogja fejezni. Egyedűl e remény enyhíti ez óra fájdalmasságát, ez erősít minket, hogy bátran nézzünk ez intézet és minmagunk jövendője elébe.

Isten éltesse Excellentiádat.

---

[1]) Az elnök lemondását, erdélyi kormányzóvá lett választatása következtén.

VI.

Kármán és Fanni emlékezete.

1863

Ülletett a Kisfaludy-Társaságban, martius 25. MDCCCXLIII.

Urak! Nemes tiszte a maradéknak az atyák tetteit a jövendőségnek általadni, felkölteni a feledékbe sülyedtek emlékezetét, s a hálát, melylyel egy részvétlenebb kor adósa maradt az érdemnek, habár csak tisztelő emlegetéssel is, lefizetni. S midőn e nemét a felsőbb igazságtételnek teljesítjük, nem csak azt teszszük, mit erkölcsi érzésünk parancsol, hanem azt is, mit a köz ügy érdeke kiván: mert semmi sem hat buzdítóbban, semmi nem emelőbben azokra, kik nemzetöket szolgálni készűlnek, mint annak látása, hogy a hivet, ha, míg él, elhangzik is neve a mozgalmas élet zajában, a holtnak sírkeresztjétől az elismerés koszorúja el nem marad.

Egy oly író emlékezetét kivánom ma Önök előtt feltámasztani, ki jóval megelőzve korát lelkességben,

ízlésben, az állapotok tiszta felfogása s a teendők világos érzetében, arra volt rendelve, hogy egy új szellemi mozgalomnak ne csak ébresztője, de vezetője is, egy új, sajátlag nemzeti és önálló irány képviselője legyen, ha egy szerencsésb végezet éltét hosszabbra nyújtja, s véle azon jelesek számát, az Ányosok és Szentjóbiak, a Daykák és Csokonaiak seregét idő előtt nem szaporítja, kik, mielőtt csillagai lehettek értelmiségünk egének, az utókor fájdalmára leáldoztak; kiről, mint ezekről, sajnosan mondhatjuk ma és mindenha:

Hunc populo tantum *monstrarunt* fata.

Visszahelyhetem magamat, Tekintetes Társaság, az 1794-dik évbe, s egy kisded egyesületet látok keletkezni Pesten, melynek tagjai Kármán József ügyvéd, Pajor Gáspár orvos, és a széptannak kevéssel az előtt kinevezett királyi tanítója, kit benső szívbeli örömmel tisztelünk ma is intézetünk elnöki székében, Schedius Lajos: mind a három a férfiuság reggelében, s kikhez a vidékről az akkor még névnélküli huszonegy éves Csokonai csatlakozott. Ők az irodalmunkban azon idétt hangadó kassai kör mellett, mely Kazinczy, Baróti és Bacsányiból, s így mindannyi különböző, sőt ellenkező elemekből állva, rövid jövendőt igére, egyesültek, s rokon erővel újat, új iránynyal alkotandók, egykét áldozni kész nemes hazafi segedelmével, negyedes írást indítottak meg Uránia cím alatt, mely leginkább a nő közönségnek volt szánva. Ha voltak, kik valódi lelkesedéssel, szent tiszteletével a jónak és nemesnek, férfias szeretetével a való-

nak, s a szép iránti hő buzgósággal, minden mellékes érdek, még a hír nem tiltott szomja nélkül is léptek pályájokra: az Uránia köre olyan volt, s ezen felül tudományos készülete s ízlése által meghivatva kiszámíthatatlan hasznot árasztani a nyelv és nemzeti értelmiség ügyére, ha a köz részvétlenség által megakasztva, majd azon szomorú nevezetességű események által elbátortalanítva, mik az ébredő irodalom legszerencsésebb mívelőit szabadságoktól megfoszták, s végre a halál által, számra ugyan csak *egy*, de erőre és buzgóságra egész kis sereget érő, tagjával megfogyasztva oly hamar el nem csügged, fel nem oszlik. S ezen, idő előtt elhúnyt, jelesünkről engedjék Önök hogy ma szóljak.

Kármán József, unokája Andrásnak, fia Józsefnek, a Ferenc királyunk által megnemesített dunántúli református superintendensnek és losonci predikátornak, kiknek neveit irodalmunk története a hittani írók sorában őrzi, Szalay Klárától született Losoncon, 1770 körül. Elvégezvén előkészítő tanodáit, Pesten törvényt hallgatott, s innen Bécsbe ment, hol az egyetemben bővebb kiformáltatást vőn, s a nagy világ és szebb társaságok viszonyai és hangjával megismerkedvén, magának barátokat is pártfogókat is szerzett. A nagy és örök emlékezetű 1790—91-diki országgyűles után lejövén Pestre, itt ügyvédi pályára lépett ugyan, de kenyérszakától fennmaradott minden óráit ismeretei gazdagításában, ízlése mívelésében töltötte, mint azt hátrahagyott kivonatai, jegyzései s latin és német nyelven vázolt philosophiai írásai tanusítják.

Ily férfiú felett, kit a tudományok és nemzetének szeretete egyiránt lelkesítének, nem vonúlhatott el a Magyarországot újjá szülő 1791-dik év a nélkül, hogy őt alkotó munkásságra ne buzdítsa az irodalom érdekében. Az írók azon időben világos öntudat, szilárd irány nélkül dolgozgattak, szórott munkássággal inkább mint központosítva; a literatúra távol állt az élettől, a közönség kicsiny, a nők vagy egészen idegenek, vagy legalább olvasni szokatlanok. Így fogta fel Kármán a maga korát, e kor szükségeinek akart ő áldozni erejével, s Pajor tanárt szerkesztő társnak meghíván, 1794 elejével az Uránia megindúlt. Philosophiai, s a képző művészeteket ismertető cikkelyeket történetiek s népismertetők, költőieket természetrajziak váltogatának fel. Három kötetig folyt a munka; tovább vinni a pártolás hiánya mellett nem engedé egy életemésztő betegség, mely a fiatal, szép férfit, barátjai s a szép társaságok örömét, Pestnek Alcibiádját, idő előtt elhervasztván, 1795-ben szüléihez vonúlni kényszeríté, kiknek ápoló karjai közt ifjonti bűnök áldozatául nem sokára elhúnyt.

Dolgozásai, melyeket egybeszedve mutatok itt be, kivétel nélkül mind az Urániában láttak napvilágot. Azok tudományos főt, helyes gondolkodót, az élet- és emberi szívben olvasni tudót, készülő ügyes jellemfestőt, az erkölcsi érdekek meleg szószólóját, s korát megelőzőleg ízlés emberét tanusítanak. Mint értette meg korát, mutatja azon cikk, melylyel folyóiratát megnyitotta. A nemzet csínosodásáról szóló elmélkedésében szintoly mély belátást s fiatalsága elle-

nére kiábrándúlt főt bizonyít a köz állapotok s azok okainak megitélésében, amily bátorságot azok elmondásában. Mert valósággal! az önbálványzás azon korában nem kevés erő kivántatott hozzá, kimondani, mikép tudományos csinosodásban elmaradásunk az azóta közönségesen elismert magyar szalmatűzben, tudatlanságunk az ennél rosszabb féltudósság s ezzel járni szokott elbizottságban, alapos készület s komoly kitűrő munkásság hiányában, a falusi életben alapvó állati életirányban, s az irók kevés becsületében leli fel okait. Nemes haraggal támadja meg a hízelkedőket, kik a nemzetet legyezgetik, hol ez azt nem érdemli, s merészen elébe tartja ennek bűnrovását, a nélkül, hogy a helyzet és viszonyokban fekvő okokat mellőzné. Ajánlja a szépség és kellem érzékének művelését, de ostromolja azon felszinességet és örök enyelgést, mely irodalmunkba már akkor belopúlt, ostromolja az álköltők seregét, kik lelketlenségökkel fárasztják olvasóinkat, csapkodja az utánzás szellemét, s első vette észre s mondotta ki, mikép a jelesb irók is, nem tekintve az irodalom szükségeit s a nemzet műveltségi fokát, oly műveit ültetik át a külföldnek, melyeknek felfogása s éldeletére a magyar olvasó elkészűlve nincs; s általában öngondolkozást, önálló munkásságot sürget minden alkalommal.

Mint *moralista* teljes tiszteletünk adóját érdemli ünnepeltünk. „Szeretet és házasság“ című elmélkedése, az „Új házas levelei“, a „Módi“ című satira, s meséi, erkölcsi emelkedettsége egész fényében mutatják fel őtet. Tudva van, mily ledérség hatalmazott

el az egyedúri Franciaországból egész Európára, mily elaljasodás bélyegezte a forradalom idejében a köz erkölcsöket. Kármán esze és szíve felkölt e romlás ellen, s a szomorú végű szabadosságot a háziság melegítő fényével állította szembe. S mindenütt nem a rideg szobabölcs, nem a sanyarú rényszónok, hanem a hő keblű emberbarát s a létünket szépítő érzések tisztelője s osztozója szól. A könyv, melyből ő olvas, az élet s az emberi szív, nem a négy fal fogyasztó árnyában írott foliánsok.

Tett Kármán próbát a *költészetben* is. A „Fejveszteség", melyet ő dramatizált hazai történetnek nevez, s mely, fájdalom! töredék maradt, az első magyar kísérlet a kor- és jellemfestésben. Zongor, a hatalmas kényúr s miképen az lenni szokott, kényeinek rabja, ennek álnok és fínom tanácsosa Betécsi; a divat asszonya a „Módi" című satirában, jeles képek, melyeket jelen korunk bármely regényköltője örömmel fogadhatna magáéinak.

Nem kisebb írónk ereje a *nyelv* körül. S itt ő és Kazinczy két ellenkező sark emberei voltak. Ez utánképzés útján igyekezett azt gazdagítani, szépíteni, sokszínűvé s hajlékonynyá tenni: Kármán magából a nyelv meglevő kincseiből akarta kifejtve látni azt, amivel az nem bírt. Ez neki nem sikerült mindig, de Kazinczynak sem amaz eleinte mindenkor. Nevezetes kísérlet e részben az említett „Fejveszteség" drámai részei, melyekben a szerző Hunyadi korabeli személyeit oly sajátos régi színben tudja beszélltetni, misze-

rint magunkat észrevétlenül egy régibb, nyers, de erőteljes világ kellő közepébe érezzük áttéve.

Kármán Kazinczy mellett, nyelvünk föléledése szakában, minden esetre a legnevezetesb prózai talentom. Nem a mai álláspontról kell őt megítélnünk, hanem fél századdal vissza gondolni magunkat, hogy szépségeit méltányolhassuk, s gáncsolásunkban igazságtalanok ne legyünk, hogy érezhessük mi az övé, mi a koré. Nyelvbeli előadása tárgyához szabott, férfias, s, ami akkor oly ritka volt, szabályos, s ugyan ezért néha még bő, de mindig zengő; nem tiszta idegen szóktól, de annál tisztább idegen szólásoktól, amennyiben t. i. ő azokat nélkülözhetőknek ítélte. Idejét-előző ügyességgel és kényes ízléssel tudta ő gyakran szőni beszédét, s ha több ízben élesen kikelt az újítás ellen, ő ez alatt világosan csak azt értette, mely a nyelv természete sérelmével jár: különben őt magát is a nyelvújítók közzé kell sorolnunk.

Ennyiből áll, mit Kármán emlékezetének megújítására röviden mondani akartam. De mielőtt tőle búcsút vennék, hagyj szóljak, ki nélkül őt neveznem nem lehet, *Fanniról,* kinek Hagyományait szinte az ő kezeiből vettük. Kevés az, mit e rejtélyes személyességről tudunk, de e kevés is elég arra, hogy Fannit a legérdekesb asszonyi egyediségek közzé soroljuk. Fanni, egy nemesház gyermeke, Kármán kedvese volt, s mert szülei gátolták szerelmét, ennek kora áldozata. Szebb emléket kedvesének a szeretett férfi nem állíthatott, mint azon rövid életrajzot, melyet a ritka kedélyű és lelkességű leány írásai elébe tűzött, és ez írá-

sok kiadását. Az éles szemű vizsgáló minden lapon reá fog ismerni Kármán átdolgozó kezére; az összeállítás, a hézagok pótlása, az átmenetelek, az előadás tisztázása az övéi, de a lélek, mely melegítő, megindító erővel kap meg s fájdalmas kéjjel tapad lelkünkbe, azé, kit imádója Fanninak nevezett. Fanni pirúlás nélkül áll meg az erősebb, de nem forróbb francia Babet mellett; s ha, mint némelyek, egészen Kármánnak tulajdonítjuk e Hagyományokat, kénytelenek leszünk őt legjelesb költőink, legkitünőbb indulatfestőink közzé számítani. Így is, úgy is a mű irodalmunké; s merem hinni, hogy miután új kiadása által fél századi feledékéből elővontam, irodalmunk egyik örök dísze s fénye fog maradni. ÷

VII.

Bevezető beszéd Nagy Ignáchoz.

A Kisfaludy-Társaságban máj. 27. MDCCCXLIII.

Tisztelt társ! Midőn én Kegyedet ezennel a Kisfaludy-Társaság nevében üdvözlöm, s új tagjaként bévezetem: teszem azt nem csak azért, hogy baráti bizodalmas felszólításának megfeleljek, hanem, és nem kevesbbé, érdemei tekintetéből is. Baráti felszólítására: mert meg kell nyíltan vallanom, hogy több évek folyta alatt szerencsém volt Önt többféle viszonyok s a nyilvános élet többféle helyzeteiben oly egyenes, határozott és kifejezett jellemet tanusítva látni, hogy Ön iránt becslésemet bármely alkalommal kimondhatnom csak örömeműl szolgálhat, s így ahol lehet, következőleg itt is, nyílt készséggel terjesztem Feléje üdvözlő kezemet baráti szorításra: mit e percben kettős örömmel teljesítek, mert meg vagyok győződve, hogy ezt tevén, egyszersmind e kör többjeinek őszinte

érzését fejezem ki. De teszem bokros érdemeinél fogva is. Ugyanis Ön, munkássága egyéb ágait érintetlenül hagyva, különösen a szépirodalomban, és pedig az elbeszéllőben s a drámaiban, néhány év óta nem csak igen sokat, de e sok közt sok jót is adott, mik által a Magyar Szépirodalmi Intézet figyelmét méltán vonó magára, amiért ez munkássága egy részét méltán óhajtá a maga céljainak megnyerni. Ön különösen az elbeszéllésben majd a történeti, majd a regényes, majd a társas világ külön vidékeibe vezetvén, annyi találékonysággal mulattatta képzelmünket, oly élénk festéseivel az érzésnek melegítette keblünket, oly finom tréfával s vonatkozásokban gazdag satirai játékkal csipdezi és csalánozza a ferdeséget, félszegséget és bűnt, hogy ügyes, és lelkes, s egyszersmind kellemes elbeszéllőink közt méltó helyet vívott ki magának. Nem kisebb tért lelt az Ön Músája a vígjáték mezején. Ön nem csak egyike azon magyar színköltőknek, kik a víg nemben legtöbbet adtak, de kik legjobbat is. Az Ön Hősei úgy mint Vendégszerepe, Argírusa úgy mint Egyesűljünkje, Életúntjai úgy mint Tisztújítása, részint az olvasó s a néző közönség tapsait, részint az akademia koszorúit nyerék meg; s Ön ezekben oly tarka élőképeit vezeti szemeink elébe házi és nyilvános életünk különféle helyzeteinek, oly hű másait különféle nekünk saját jellemeknek, különösen a napi életet apró mindenféle hibáival oly mulatságosan tünteti fel, s a satirai érnek nem mardosó, de sós folyamával oly kellemesen hinti be: hogy Önnek igen kevés jó színköltőink sorában helyt ki

nem tűzni igazságtalanság nélkül nem lehet. Hallgatok azon hasznos fáradozásáról, mely által Ön három év óta sebes folyamatú Színműtárával a dráma iránti érdeket nevelni nem csak igyekezett, de ebben sikert is ért; nem érintem mely nagy számú jeles műveivel a külföldnek segítette színpadunkat; hanem köszönettel hozom elő Önnek intézetünk mellett most már másod évre terjedő hivatalkodását, melylyel egy oly kényes ügyben, milyen a pénztáré, mozdította elő a társaság érdekét; köszönettel említem a titoknok távollétében folytatott helyettes eljárását, köszönettel, s egyszersmind a közönség köszönetével, Regénytárunk körül eddig mutatott sikeres munkásságát.

Ennyi címeknél fogva tehát újra üdvözlöm Önt, midőn kisded körünkben munkástagi helyét mai nap ünnepélyesen elfogadni készül; s e végből felszólítom, hogy amely dolgozatát Évlapjaink érdekbítésére szánta, annak előterjesztésével bennünket már most haladék nélkül megörvendeztetni ne terheltessék.

VIII.

Beszéd Reguly Antal mellett.

Tartatott az akademiában april 1. MDCCCXLIV.

Régi rokonainkat szittyákká, parzokká, médusokká, majd törökökké tették, majd a Chinát nyugtalanított hiongnúkká; legtöbb külföldi, mint tudva van, finnekké: s ez utolsó kérdést valahára meggyőzőleg tisztába hozni teszi Reguly Antal jelen munkálkodásai feladását. Lehet hogy a válasz, melyet meghozand, állító lesz, lehet hogy tagadó; s hogy e szerint közel vagyunk azon időhöz, midőn teljes bizonyossággal mondhatjuk majd a magyar nemzetről költőnkkel: Testvértelen ága nemének; s hogy a hazai nyelvtudomány, midőn a külföldinek magasságára fogott felvergődni, be fogja bizonyitani, mikép e nyelv nem ág, hanem maga is törzsöknyelv, eredeti, egyes szók elkölcsönzésén túl minden mástól független ősnyelv, anya nélkül, testvér nélkül, leány nélkül, clas-

sist képező a föld nyelvei közt, régibb a sanskritnál és hébernél, egyike a legrégiebbeknek, miket a gondviselés fenntartott. E részben ez nem csak hitem, hanem húzamos tanulmányok és sok véleményi phásisok után lassan keletkezett meggyőződésem.

De még egy kérdés van, megoldatlan, sőt, ha különös pártolás tárgyává nem leszen, még sokáig megoldatlan maradandó: régi lakjaink kérdése. Ez szorosan történeti tárgy lévén, s így nem osztályomé, némi tartózkodással szólok róla a Tekintetes Társaság színe előtt; de én azt, más rokon munkálkodásimmal való összefüggésében, nagy szorgalommal nyomoztam; azért legyen szabad nem ugyan hozzá szólnom, de legalább ezt illetve egy óhajtást fejezni ki, s erre egy javaslatot alapítani. Azon roppant négyszög, melynek éjszakkeleti vonala az Ural-hegységtől Turkesztánig (hihetőleg a régi Turk vagy Túrhonig, vagy is a nagy túr (τουρκοι, nem török) népegyetem őshonáig, melynek ágai a hún, avar, kazar, besenyő, bolgár, magyar stb), az éjszaknyugati az Uraltól a Dneszter torkolatáig, a nyugatdéli innen Euphrát hosszában Perzsiáig, végre a délkeleti innen vissza Turkesztánig nyúlik el: e nagy négyszög az, melynek hol egy, hol más vidékein, hol azonegy, hol külön időkben tudjuk vagy sejtjük magyaroknak laktát. Hogy az Ural és Volga közt húzamos ideig laktak, a történetírás világosan állítja, hogy régibb időkben túl is az Uralon, hihető; hogy utóbb a Fekete-tenger éjszaki és nyugati partjain bár átmenőleg sátoroztak, bizonyos, valamint igen hihető, hogy Perzsiát és Armé-

niát már Nagy Sándor idejében lakták. Hogy nem az egész nemzet jött ki ez új hazába, már magában igen hihető volna, ha későbbi utazók nem bizonyítanák is; de hogy legalább a Volga mellett elmaradottak idővel tatár és mongol népségek által meghódíttatván, részint megfogytak, részint azokkal összeolvadtak, szinte a bizonyossággal határos. Magyar nyelvű vagy nyelvjárású népet tehát alkalmasint nem lelünk többé e hazán s Atelkuzun kivül — ha csakugyan Moldvába és Besszarábiába teszszük e földet —; de azt erősen hiszem, Tekintetes Társaság, hogy a Volga és Ural közti földön amaz elvegyülés nyomai az ottani tatár és eltatárosodott törzsökök közt, ezeknek physiologiai min eműségökben, társúlati szerkezetökben, erkölcseikben és nyelvökben egy arra felkészült, éles látású s magának e részben tapintatot szerzett, magyar utazó figyelmét el nem kerülhetnék; s hiszem, hogy ama népek közt a régi történetek emlékezete mondákban végkép még ki nem halt. Mely szép, mely dicső feladat a nemzeti akademiának ily nyomozások által a történettan-sugallta sejtéseket valósággá emelni!

A jelen időpont, Tekintetes Társaság! e vizsgálat tételének felette kedvező. Reguly Antal társunk hihetetlen könnyűséget szerzett magának nyelvek tanulásában; ő oroszúl beszéll, mely nyelvre az azon vidéken utazónak múlhatatlan szüksége van; foglalkodott a török, tatár és mongol nyelvekkel, és most a finn nyelvek közől a hetediket tanulja. Ő Herodoton kezdve a középkorig s az új föld-, történet- és

nyelvbuvárokig, bemélyedett a tudományos előzetekbe. Mely készület egy ily útra! E mellett fiatal, ép egészségű, kitűrő, fáradságokhoz szokott s mindenek előtt ritka elszántságú s kifogyhatatlan, önáldozó buzgóságú: őbenne bírja a Tekintetes Társaság azt a férfit, kit ily megbízásra méltónak tarthat, s kinek társaságában az ez útra készülő másik társunk, egyesült erővel, annál többet fog tehetni. Mondja ki a Tekintetes Társaság ama nagy szót, mely szerint nem a körülményektől akarja ezentúl várni e nemzeti kérdés megoldatását, hanem azt maga eszközölni. Hagyja meg utazónknak, hogy elvégezvén az Uralon vogu és osztják tanulmányait, ereszkedjék le a baskírokhoz, a volgai Bolgárországba, a középkoriak Nagy-Magyarországába, járja meg a Jajk két mellékét a Kazar-tengerig, onnan a Kafkazig, s az azóvi tenger partjait és Chersont, s úgy térjen Moldován által vissza hazánkba. Részletesb és irányt adó utasítás készítése egy küldöttség dolga. De a költség! Ez nem a mi körünkbe való. Nyilatkoztassa ki a Tekintetes Társaság határozottan ez óhajtását, melyet máskor nagy pénzerővel sem leszünk képesek ily ember híával teljesíteni; s az elnök fog módot lelni rendkivüli erőlködéssel véghez hajtani, mit elhalasztani és elmellőzni egyet tenne.

IX.

Üdvözlő beszéd Kovács Mihályhoz.

Tartatott az akademiában apríl 29. MDCCCXLIV.

Valamennyi társaink érzését fejezem ki, tisztelt férfiu, midőn tanári koszorúd elnyerténck ötvenedik évnapján mindnyájunk nevében üdvözellek. Félszázad múlt élted ama szép órája óta fejed fölött, melynek súlya alatt meghajtva ugyan, de meg nem törve élsz; s élsz, hogy azon küzdelmeket, melyeket a világ e nevezetes korban szabadságért s felvilágosodásért vívott, részint sikerrel koronázva, részint siker reményével a célhoz közelítve, lássad; élsz, hogy amit a hazával te is forrón óhajtál, e nemzetnek nemesb irányinyal fejlődését, naponként haladni szemlélhesd; élsz, hogy amely magvakat elhinteni segítél magad is, azok kikeltének mindnyájunkkal együtt örvendezhess. Boldog, kinek az istenek ily derűlt és ép öregséget adtak! háromszor boldog pedig te, kinek fára-

dalmai sikerét látni s lábaiddal az igéret földének széleit illetni engedtetett. Te, nem mint ama laudator temporis acti, ki mint a múltnak kísértete jár s kél a jelenben, örűlsz emlékezeteidnek, de helyesled, mit az új kor jeleset állít elő; te távol az aggkor gyakori egykedvűségétől, nem visszavonúlásban nyugalmat, hanem részvételben örömöket keressz, s megjelensz köztünk, velünk tanácskozol, velünk gyönyörködöl haladásinkban, osztod szomorúságunkat, midőn minden hő kivánat és serény buzgóság mellett nem mindig ér célt vagy méltánylatot az igyekezet, szóval: velünk élsz folyvást, ki annyi évvel éltél előttünk a pályán; s oly korban, midőn a pálya töretlen, s a kor hideg és hálátlan volt.

És élj még sokáig, derék aggastyán! ki többünknek példa voltál, s mindnyájunknak tisztelet tárgya; élj érdemid koszorújának árnyékában még több derűlt éveket; örűlve múltadnak, melyben hatottál, örűlve jövendődnek, melyben hálát mondandunk nevedre. Élj és ne szűnj meg soká emlékeztetni még bennünket, hogy csak az igaz érdem az, mi a nemesebb keblet boldogíthatja akkor is, mikor korával erői hanyatlanak, s a tett az óhajtás szárnyai mögött elmaradoz!

X.

Megszólítás gróf Széchenyi Istvánhoz,

midőn az országgyűléséről visszatére.

Tartatott az akademiában nov. 18. MDCCCXLIV.

Az egész gyűlés nevében van szerencsém Méltóságodat ily hosszú távollét után üdvözölni. Az akademia örvend, hogy annyi munka, fáradalom és lelki nyugtalanság dacára jó egészségben tisztelheti szeretett elnökét. Nem volt idő, melyben Méltóságod nevéhez annyi bal felfogás, annyi félreértés, sőt, mondjuk ki, annyi méltatlanság csatoltatott: de legyen Méltóságod meggyőződve, hogy e körben, mely első lételét is Méltóságodnak köszöni, mindenki előtt tisztán áll, hogy Széchenyi István nem akart soha mást, nem munkált soha mást, mint e haza javát és becsületét. Legyen a Mélt. Úr meggyőződve, hogy bármint hullámzik is a gyakran elfogúlt, többnyire csak a felszín után indúló közvélemény: e körből a bizodalom, a tisztelet, a szeretet, mely nevéhez változhatatlanúl csatlakozott, kihalni nem fog soha. Isten tartsa Méltóságodat!

XI.

Beszéd az akademiához Horvát István megtiszteltetése iránt.

Tartatott jún. 15. 1846.

Mikor a haza oly férfiút veszt, ki a maga nemében rendkivüli tünemény volt, ki a tudományt új hódításokkal gyarapította, az irodalomnak embereket nevelt, s kincseket idézett elő a siket föld aknáiból, mikből habár neki magának nem jutott a szerencse tisztán kiválasztani az igazság aranyát, de általadta azokat a maradéknak, mely elválasztandja ezt a salaktól, midőn a jelentől még megtagadott eszközök birtokába jutandott: mikor a haza ily férfiút veszt, illő, hogy a jó honfi, részvételét szóban és tettben bizonyítsa, semmi tekintetek által nem engedvén magát a hála adójának lefizetésétől visszatartatni.

Önök érezni fogják, tisztelt társaim! kire céloznak szavaim, érezni fogják, hogy a férfi, kinek vég búcsúszót akarok mondani, s óhajtom, hogy velem

együtt mondjon minden tagja e tisztelt gyülekezetnek, nem más, mint ki még ez órában fog az örök nyugalom hideg ágyába letétetni, Horvát István. Nem hivatalbeli kötelesség szólaltat meg ma, mert ő társunk ez intézetben nem volt, lenni nem akart: hanem hazafiúi nem kevesbbé szép, és kegyeleti nem kevesbbé erős, kötelesség. Társunk nem volt: nem mintha azok, kik ez intézetet alkoták, érdemeit és tehetségeit az igazságosnál kevesbbé becsülték volna: mert hiszen Horvát István ez akademia első szerkezete szerint az őt kétségtelenül megillető helyre be volt általok iktatva; hanem egy szerencsétlen félreértés fosztott meg bennünket tőle, őt pedig azon a jóravaló kebelnek drága társi viszonytól, mely örömeinket megkettőzi, fájdalmainkban pedig engesztelőleg osztozik. Társunk nem volt: nem mintha azok, kik ez intézet céljai valósításával meg voltunk bízva, őt újra megnyerni nem igyekeztünk volna: mert Horvát István e Tekintetes Akademia által tiszteleti tagsággal volt kitüntetve, mely, kötelesség reá rovása nélkül, csak a becslés kifejezése volt: s újabb bajok, egyesek surlódásai bírák reá, hogy e testület kéznyújtását újra el ne fogadja. És így külön futottuk pályánkat, mi nála nélkül, és ő nélkülünk; s a választó fal, mely köztünk emelkedett, az esztendőkkel nem roskadozott, hanem mindinkább emelkedett s erősbült. De most, urak, midőn hazafiúi fáradalmainak terhe alatt végre összeroskadott maga, midőn áldozataként azon megfogyhatatlan munkásságnak, melyről csak a haldoklás kínos végszaka ejthette el, élete is megszűnt, össze-

dőlt e választó fal is közte és köztünk, s hozzánk nem illik emlékezettel bírni azon sajnos idegenség számára, melylyel, míg élt, ez intézet iránt viseltetett. És tudom, és nem szabad egyebet feltennem e tiszteletre méltó testűletről, mint hogy abban egyéb emlékezet, mint rendkivüli érdemei s rendkivüli erőié, nem él; s bizvást merhetem kegyeteket felhívni: tiszteljük meg őt halála után úgy, mint legszivesb társainkat szoktuk, kik soha tőlünk el nem fordúltak: kisérjük elfáradt tetemeit a vég nyugalom helye felé, s engesztelő áldozatként hintsünk egy pár göröngyöt koporsója fölébe!

Engem, Tekintetes Társaság, e közönséges érzetén kivül a tiszteletnek, melyet tőle igazságtalanság nélkül meg nem tagadhatunk, még egy más, a hála és kegyelet érzése is tol, késztet, hogy e kérést intézzem mindnyájokhoz. Sokan ülnek t. i. e székeken körültem, kik vagy barátság, vagy tanács és felvilágositás segedelmeit vevének tőle éltében; de szivesen vallom, hogy nem ismerek senkit, ki több hálával érezheti magát iránta lekötelezettnek, mint épen magam: és igy bocsánatot, hogy ezért is én ragadom meg a szót, s megelőzöm azokat, kik ugyanezt teendették volna; hogy megelőzöm talán a közérzést, mely felkiáltandó vala: Indúljunk, és kisérjük őt vég nyughelyére. Mert nem feledém én soha, nem a vita keserű éveiben, nem azután, s nem fogom soha, hogy Horvát gyenge korom óta, mikor én a tekintélyes férfiú előtt hivatást még nem bizonyított kezdő valék, nekem jóakaró barát, tanácsló, oktató, buzdító volt; hogy én sza-

komban tőle tömérdek segedelmet vettem; hogy ő nekem drága idejéből órákat, napokat, sőt éjeket is ajándékozott kétségek oszlatására, a tudomány homályos vidékein útbaigazításomra, új útak megnyitására: nem feledém ezeket soha; s ha még is az erélyesb ifjuság napiban nem érdemelt sérelmek önvédelemre, s az igazság tudatában keserű önvédelemre töviseltek is: fájdalmat éreztem mindig, mikor mesterem s egykori barátom ellen kelle fegyvert forgatnom. A férfiúság évei azonban meggyógyították e sebeimet, s most, a halott ágyánál, csak szellemi jótéteinek képe lebeg előttem.

S ily helyzetben, Tekintetes Társaság, a kegyelet parancsainak is hódolok, midőn e helyt Horvát István megtiszteltetése mellett szólok. Mit tett legyen a nemzeti becsület s a nemzet szent jogai mellett, mit a historia felderítése, mit különösen régiségünk ismerete s irodalmunk története körül: e percben sem idő, sem elég nyugalmam, bár futólag, szóba foglalni, de nem is szükséges: Önök azt tudják mindnyájan, s a nélkül, hogy minden tanait aláirnák, becsülik, méltatják, mint nemeslelkű, elfogúlatlan, mívelt férfiakhoz illik: s azért nincs hátra egyéb, mint hogy a Tekintetes Akademia határozatot hozzon, mely szerint ez ülés befejeztessék, jelen levő minden tagjai a gyásznak házához siessenek, s a közrészvét népe közé elegyedvén, bizonyítsák, mikép az érdemet falainkon kivül is, s mint barátinknál, úgy azoknál is, kik tőlünk szívöket elfordították, becsülni mindenkor készek vagyunk!

XII.

Üdvözlő beszéd b. Eötvös Józsefhez,

midőn MDCCCLV. jún. 25. az akademiában másodelnöki székét elfoglalá.

Méltóságos Báró, Másodelnök Úr! Üdvözlöm Méltóságodat az összes magyar akademia nevében. Mióta e szék a magyar haza és történet egyik legnagyobb emberének, a halálnál is fájóbb, elenyészte által megürűlvén, az intézetnek egy alapítója s nagy érdemű igazgatója által csak ideiglen foglaltatott el: az akademia nem minden aggodalom nélkül tekintett a jövőbe. A magáéba: miután éveken által megszokta volt elnökei irányában azon nemét a függésnek, mely a szellemi felsőbbség, a maradékra kiható érdem s a jellem szilárd tisztaságával szemközt önkénytelen hódolat eredménye; s megszokta egyszersmind elnökei részéről a hosszas együtthatás és személyes soknemű érintkezés következtén, mint testűlet s mint egyesek gyülekezete, azon bizodalom és becslés folytonos

jeleit, mik neki a köz részvétlenség, gyakran a gondosságot negédlő gáncsoskodás közepett, oly jól estek. De aggodalommal tekintett a nemzeti irodalom jövőjébe is, mely a nemzetnek új phásisba léptével, a további fejlődés- és virágzásnak nem egy zálogától elesett.

Az a nap, mely Méltóságodnak felsőbb helyről jóváhagyatását adta meg, mindkét tekintetben sok megnyugtatót hozott. Első határozó ténye az a császári kormánynak e nemzeti intézet irányában, és záloga egyszersmind maradandóságának. Ismétlem, Méltóságos Másodelnök Úr! azt, mit egy más, egy gyászos alkalommal mondtam ki: azon meggyőződést, hogy e népet felszabadítania, s e népet mívelődhetése eszközeitől megfosztania azonegy rendszernek nem lehet. Népies irodalmat pedig, s melyet ez célba vesz, a nép okúlását és mívelődését, egyetemes nemzeti tudományosság és irodalom nélkül nem gondolhatni. Egy szerves, élő test a nemzet, melynek végeibe a szív hajthatja csak a míveltség vérét; és viszont csak a test középponti és végköri erőinek kölcsön- és összehatásában lehet és van természetes, egészséges élet. Félség, hézag csak élettelen testekben van. Az összes nemzetnek kell tehát saját tudományossággal bírnia, hogy népies míveltsége is lehessen.

S íme, amannak fő tűzhelyéül van az akademia meghivatva. Azért a nemzeti irodalomra, a nemzeti és egyszersmind népies mívelődésre nézve lettünk e napon egy reménynyel gazdagabbak — s nem csak mi, hanem a nemzet belátásos, nyugodt fejlődést

óhajtó s így jóakaratú s valóban loyális része — sőt, volna-e nem ilyen része is? — s így tartózkodás nélkül és bizodalommal mondom: az öszves magyar nemzet. Ez újabb remény is, melyről az imént olvasott felsőbb leirat szavai biztosítanak, nem sokára teljesedésbe menend, s az akademia ismét azon erős alapon látandja magát, melyen a közel-múltnak szomorú rázkodtatásai lételét kérdésbe venni látszottak.

De e nap egy más becses ajándékot is hozott nekünk az új elnökök személyiségében; Méltóságodban különösen, kinek közvetlen és folytonos vezérlete alatt fogunk ezentúl munkálkodhatni. Azon szeretet és bizodalom, melylyel az akademia fejenként és öszvesen Méltóságod iránt viseltetik, régi, az akademia felállíttatásával szinte egykorú. Méltóságod akkor ifjusága hajnalában volt, de már e hajnal egy szép, egy melegítő és világoskodó napot jósolt mindnyájunknak: s e biztos előérzetnek, hogy ne mondjam meggyőződésnek, irodalmunk akkori fő dísze, Kazinczy Ferenc, csak kifejezője volt. Az a nemes tűz, mely első kísérleteiben lobogott már, nem egy szép eszme múlékony szeretete, nem divat vagy fiatalkori hiúság gerjedelme, hanem szív ügye volt Méltóságodnál, s azért, kapcsolatban azon bensőséggel, mely, bár célpontját rögtön meg nem találhatta is, soha meg nem tagadva magát, biztos és állandó jövendőt igért. A várakozás meg nem csalt. Amely virágokat Méltóságod a magyar költészetnek nyújtott, azokat utóbb érett gyümölcsök váltották fel. Méltóságodnak a születés és helyeztetés oly útat nyitott a világba,

hogy az emberrel s a társas és társadalmi állapotokkal korán megismerkedvén, a mívelt nemzetek közti múlatásában összehasonlítás által szerencsésen kijavíthatta, kiegészíthette tapasztalásait; s így korán képesíttetett a költészet azon nemére, mely, valamint az emberi szív mélyebb ismerete nélkül csak üres szappanbuborékokat nyújt; másfelül, ez ismereten épűlve, nem csak gyönyörködtető, hanem szívet, érzületet és jellemet mívelő hatásában, az új kor egyik legnevezetesb szellemi tényezőjeül vergődött fel. A philosophiai, a közéleti, a történeti regény e szerint Méltóságod műveivel részint megkezdődött nálunk, részint emeltetett általok. — De Méltóságod épen születése által a közügyekbe is befolyást nyerve, mint szónok és író egy, nálunk eszmékben elég meddő szakot épen eszmékkel és ismeretekkel gazdagított, s ha az idők az irányt meg látszottak is cáfolni, inkább a visszaélést, mint a tan lényegét cáfolhatták meg. A nagy fordúlat, melyet ez idők hullámzó mozgalmai közép Európában előidéztek, módosította a tan alkalmazhatóságát; s új adatokkal bővítvén a társadalmi tudományt, egy újabb munkája birtokába juttatott bennünket, melynek, ha becse nagy abban, amit mond, még nagyobb abban, amit gerjeszt és előkészít; irodalmunkat pedig oly művel gazdagította, melyre büszkék vagyunk. Így Méltóságod a múltban, a jelenben s a jövőre hatott, mint lehetett és kellett; mindig tiszta akarattal, felvilágosítva, oktatva, mívelve — ha nem mindig a célba vett sikerrel is, mely a világkormányzó Isten kezében van.

De tiszteletünket Méltóságod nem csak a nemzetre kiható munkásságával vívta ki; hanem szeretetünket is azon társas buzgósággal, melyet minkörünkben kifejtett, velünk gyakran tanácskozva, dolgozva, részvételével köreinket szépítve. Innen azon bizodalom, melylyel Méltóságodat az elnöki székben üdvözöljük, s melylyel reményeink legközelebbi jövőnket megnépesítik. Méltóságod meghivatva az igazgató tanácsba, lelkes szószólója lesz a tudomány ügyének, s e testület természetes igazainak; s nincsen osztály, mely az elnöki székre ne hasonjogú ápolás reményével tekinthetne. Ne fáradjon el Méltóságod a különágazásaiban is egy érdek munkálásában; s lelje jutalmát azon eredményekben, melyekkel az annyi erőtől megfosztott, de most már új erők általi megerősödését váró és Méltóságtoktól váró akademia, hivatását igazolni és megtökélleni fogja; az egyeseket pedig tartsa meg azon buzdító jóvoltaiban, melyeket több mint húsz évi érintkezéseinkben velünk éreztetni méltóztatott.

XIII.

Beszéd az akademiához Kazinczy Ferenc megdicsőítése tárgyában.

Mondatott az akademia összes ülésében nov. 22. 1858.

Tekintetes Akademia! Jövő évi október 27-kén századik éve telik be annak, hogy Kazinczy Ferenc, az új magyar irodalom megalapítója, született.

Midőn e nagy férfiú emlékezetének a Tekintetes Akademia által egy százados ünnep üllésével megtiszteltetését indítványozom, oly dolgot javaslok, melyet az igazság, a hála, sőt a kötelesség is egyiránt parancsolnak. Az igazság; mert ha van íróink közt, ki húzamos munkásság, a maga és övéi földi szerencséjének az irodalomért feláldozása, s e munkásság hatása által megérdemli, hogy a nemzet irodalmi intézete ünnepies nyilatkozattal dicsőítse emlékezetét, úgy Kazinczy Ferenc első sorban, sőt azok élén áll. A hála, mert ha van, kit azon ügy

teremtőjének tarthatni, mely nélkül nem volt volna miért ez intézetet felállítani: úgy Kazinczy Ferenc az. A kötelesség, mert az igazság és hála törvényűl szabja ki e tételt épen az akademiának, nem lévén e nemzetnek más organuma, mely által erkölcsi adóját, a nemzeti elismerést, a haza, sőt az egész mívelt világ előtt leróhassa.

Mert egy szinte két ember-ivadékon átterjedő munkásság az, melyre a Tekintetes Akademia figyelmét fordítani bátorkodom, s melyhez irodalmunk történetében sem fényesebbet, sem sikeresbet nem ismerünk. Nem fényesebbet, akár Kazinczy Ferenc költői műveit tekintjük, mik azon nemekben, melyeket ő képvisel, meg nem haladva állanak e napig, s müvészi átképzettségökkel minta és példányképekűl maradnak míg magyar irodalom lesz; akár prózai dolgozásait, melyekben, különösen a tanszerű és levélírói előadásban, mind eddig utólérve nincsen! De sikeresbet sem. Más nemzetek nagy írói leltek elődöket, kiknek vállain emelkedhettek oda, hol vakító fényben megállapodtak: Kazinczy Ferenc előzők és soká segédtársak nélkül, egyedűl öngéniusa erejéből lépett oda, hol meg nem haladva, de nagy írók díszkoszorújától körülvéve áll, kiket oda Ő emelt. Mert bármint dicsőítse is ömaga Rádayt, Bessenyeit, Bárótczyt — vett ő tőlök buzdúlatot és eszmét — de mik ők hozzá mérve még pályája kezdetén is egyebek, mint korai derü a déli naphoz képest? Érintenem elég ezt; mert Önök közől mindenki emlékezni fog első kísérleteire, melyek épen úgy az ő szépérzéké-

nek kiváltságos alakításai, mint utóbbi művei koruknak kúptetői lettek. A nyelvet, melyet szegénynek, idegen részektől tisztátalannak, egyszínűnek s azért művészi alakításra szinte képtelennek talált: ő gazdaggá, tisztává, változatossá, minden hang és forma iránt fogékonnyá tette; a költészetet dadogó gyermekből lelkes ifjuvá, a prózai előadást görög szépséggel, római méltósággal, francia fínomsággal ruházván fel, szolgálóból Músává nevelte, s ekép az öszves irodalmat köznapiságából kirántva, művészetté avatta.

Nagy szavak ezek, Tisztelt Akademia, de igazak. Így lehetett, hogy öszves irodalmunk fejlődési menete két nagy szakaszt mutat fel: egyet, mely előtte volt, és azt, melyet ő teremtett. Ami mögötte van, a historiáé lett: az eddigiből csak az él örökifju életet, mit ő, s az általa nevelt ivadékok alkottak. Legújabb irodalmi történetünk documentálja, hogy nincs Kazinczy Ferenc feltűnése óta jelesség irodalmunkban, mely nem tőle vette közvettlenül az avatást; de nincs halála óta sem, mely, ha öntudatlanúl is, ne az ő örökségе kamatait forgatná; még a költészetben érezhető egészen más, és, hadd mondjam ki, retrográd irány mellett is az őáltala kiképzett nyelvanyagból épül minden mű: lehetetlen levén már nyelvileg visszasülyedni oda, ahonnan az irodalmat ő emelte ki.

Fejenként szellemi gyermekei, utódai vagyunk tehát Kazinczy Ferencnek, s e testület is csak úgy foglalhatta el hasznosan állását az irodalom másik, t. i. tudományos szakaszában, mert azon tért, melyen egy akademia sem működött szerencsésen, sőt kár

nélkül, a szépirodalomét, azon karban vette át tőle, mely őt tettleges befolyásra többé fel nem hívta; ama másik pedig — ki lévén Kazinczy Ferenc által a nyelvújítás nagy elve víva — annyira egyengetve találta az utat, hogy rajta tétova és akadály nélkül haladhatott.

Elég volt volna kétségkivül azon egyszerű adatot hívnom emlékezetébe a Tisztelt Akademiának, hogy Kazinczy Ferenc születésének százados évnapja közelít; s be fogott volna következni azon határozat, melynek meghozatalára bátor vagyok Önöket ünnepélyesen felkérni. Ha többet mondtam ennél, a tárgynak méltóztassanak azt tulajdonítani, mely magamat, a nagy emberhez kötött, s míg élek, kötendő, vonatkozásaimnál fogva is, elragadott. Megszűnöm tehát a nem szükséges indokolástól, s indítványom alakításához térek, mely így következik:

„Az akademia Kazinczy Ferenc születése százados ünnepét ülli: 1. egy rendkivüli közüléssel, melynek tárgyai a) egy a dicsőült összes pályaképét felmutató magasztaló beszéd; b) egy széptani emlékirat olvasása, mely Kazinczy Ferencet mint költőt, c) egy más, mely őt mint prózaírót és nyelvmüvészt méltassa; d) a Kazinczy Ferenc Fáy András úr útján az akademia birtokába jutott, s az akademia teremében felállítandó márvány mellszobrának leleplezése, s egy őt dicsőítő költemény elszavaltatása; e) egy az akademia által bizottmányi javaslat szerint készittetendő emlékpénz kiosztása.

2. Egy emlékkönyvvel, mely a közülési előadásokat tartalmazza, díszesítve a mellszobor acélba metszett rajzával."

A felolvasandó négy művet jutalomtétel útján gondolnám előállítandónak, mind azért, hogy az összes írói kar bármely tagjának alkalom nyíljék munkás részt vehetni e nemzeti ünnepben; mind azért, hogy több erő gerjesztessék fel ily széptani s történeti dolgozatok készítésére, melyek közől ne csak a jutalmazandók, hanem más sikerültebb dolgozatok is bemehessenek az emlékkönyvbe.

A költségre nézve: ha a Tisztelt Akademia indítványomat, bár módosítva, elfogadni méltóztatnék: a mélt. Elnököt vélném megkérendőnek, miszerint e rendkivüli ugyan, de nem csak a nemzet becsületét, hanem az irodalomét, sőt ennek becses művekkel gazdagítását is néző célra a lefolyt tíz évben a nyelvtudományi osztály rendelkezése alá esendett háromszáz aranynak utalványoztatását az igazgatóságnál kieszközölni méltóztatnék.

Ekép az akademia mind erkölcsi kötelességének, mind kétségkivül a nemzet óhajtásának felelne meg, mely nagy embereiben és irodalmában magamagát becsüli meg.

XIV.

Pillantás Kazinczy írói pályájára.

Olvastatott Kazinczy születése százados emlékünnepén a nemzeti muzeum nagy díszteremében okt. 27. 1859.

Tisztelt hazafiúi gyülekezet! Azon megtisztelő parancsnak indúlok erőm szerint megfelelni, melyet a M. Tudományos Akademiától vettem vala, midőn e dicső, s irodalmi életünk történetében első e nemű alkalommal, egy futó pillantást vetek a mai ünnepély hősének irodalmi pályájára.

Tárgyam először is irodalmunk azon korába vezet vissza, mely Kazinczy Ferenc fellépését közvettenűl megelőzte. Voltak már kitünő elméink, kik egy új irodalom megalkotásán fáradoztak, s azok közt egy, uralkodásra termett, hathatós szellem Bessenyei Györgyben: de az ő és társainak munkái, a nyelv készületlensége legkedvezőtlenebb korában támadva, csak azt mutathaták, mik lehettek vala, ha félszázaddal utóbb jőnek: nem azt is, mik voltak. S íme,

jött Kazinczy Ferenc, s legott korának vezető lángoszlopa lett. Ő mindenek felett ízlési lángelme volt. A szépnek, a nemesnek az a finom érzéke, mely minden közönségest, minden nemtelent megérez és visszautasít, minden darabosságot elsimít, s a dissonantiákat kiengeszteli, benne nem csak passív fogékonyság, hanem alkotó tehetségként nyilatkozott, mely müvészi tárgyalás által a mindennapiasnak is újságot és érdeket kölcsönöz, a nélkül, hogy azt valóságából kivenné, a jót és nemest pedig a szépnek és fenségesnek jellemével ruházza fel. E szépérzék öszves szellemi valóján annyira uralkodott, hogy valamint írói és költői művein, úgy gyakorlatilag is, életében, tetteiben, sőt irodalmi harcaiban is, magát soha meg nem tagadta: s épen abban mutatta ki eredeti, ős természetét, hogy, míg Báróczy csak a prózai elbeszéllés nyelvének adott nemesebb kifejezést, Kazinczy a költészet felsőbb nemeiben, elődök, példa s tört út nélkül, világos öntudattal, hozta elő a legmagasbat, mit nyelvünk és költészetünk a szépnek szempontjából addig eléhozott. Így lett ő a nyelvnek költői átalakítója s valóságos müvészeti anyaggá átteremtője, a szépprózai és verses formáknak mintaszerű kiképzője, s költészetünkben a classicismus megalapítója, mely alatt korántsem egyedül a külső forma foltatlan tisztaságát, hanem a gondolat, szerkesztés és kifejezés öszhangzó bevégzettségét értjük.

Midőn Kazinczy Ferenc a pályára lépett, a költői nyelv, melyet talált, nem volt még sem az élet, sem a közpróza nyelvétől kellőleg elválva. A francia

iskola emberei a reflexióhoz folyamodván inkább, mint a szabad lelkesedéshez — mert vagy lelkök szerkezete által ahoz vonattak inkább, vagy a nehézkes nyelv lerázhatatlan nyűgöt vetett szárnyalásaikra — eszmék kifejezésében küzdöttek vele, s legjobb esetben a próza világosságát érték el, de ennek józanságával; a classicisták, a fenség példányai után indúlva, kitöltetlenül hagyák azon hézagot, mely ezek s az élet és egyén költészete közt tátongott, és csak egy faját hozták elő a költői stílnek, de nem ezt magát; a népiesek végre az élet költészetével az élet nyelvét is fogadván el, még pedig teljes csupaszságában: chaoszként törvény nélkül háborogtak a megszületendő költői nyelv elemei. Kazinczy volt az, ki a szépnek bájvesszejével elválasztotta a szárazat és vizeket. Az ő dolgozatai költötték fel 1788 óta már, midőn Gessner Idylljeit szólaltatta meg, a poetai dictiónak eladdig nem is sejdített érzését. Követték némely verses dolgozatai, mik példányai lettek egy és más nemben a költői tárgyalásnak és formáknak; műfordításai az elbeszéllő és drámai szakban, mik egy nemesebb társalgási nyelvet teremtettek meg; tancikkelyei, mik úgy az előadott igazságok újsága és nyomossága által a magyar szellemet új irányok felé terelték, valamint a tanszerű előadásnak addig ismeretlen szépségeit fejtették ki. Így lett ő már ekkor a legtiszteltebb író, s tűkre az új ivadéknak: kinek művein a két legkitűnőbb költő, kik az új század küszöbén megjelentek, Csokonai és Kisfaludy Sándor, ízlésöket művelték: kiről ez

utóbbi, még ama sajnos emlékezetű Ruszek-féle levélharcban is e korra vonatkozva azon vallomást tette, „misz erint remegett örömében, ha Kazinczytól csak egy új sort olvashatott", s kit, midőn hét éves sanyarú rabsága következett be, szinte Kisfaludy szerint „minden jobb lelkű magyar sóhajtva és sírva emlegetett".

E szomorú hét év félbe szakasztotta Kazinczy Ferenc kifelé hatását; de megérlelte benne a szépészeti nyelvreform nagy eszméjét, melyet kivált az 1780—90 közti évek szerencsétlen újítói példájától visszarettenve, eladdig félénken és tartózkodva vallott. Műfordítói dolgozatai közben érezte volt gyakran, mikép a magyar nyelv számtalan fogalmak és fogalom-árnyéklatok kifejezésében szűk és ingadozó; hogy a régi rövidséget és hathatósságot a századok folytában bő, erőtlenül áradozó s köznapias beszéd váltotta fel; hogy minden nemnek saját nyelve van: s míg a beszély és polgári színmű az élet szépített nyelvén szól, a tragédia s az epos méltóságot és fenséget, a lyra dallamos, képes, gyakran fellengő beszédet, minden tárgy, forma, sőt minden jellemes író más-más nyelvet és hangot igényel. Szellemi forradalmat kellett előidézni, hogy az ily iránybani törekvés köz figyelem, vitatkozás, s végre általános követés tárgyává legyen, s megindította 1808-ban Marmontel „Szívképző Regéivel" hosszú sorát a különböző nemű s egyéniségű írók műfordításainak, mik egyfelül sűrűbb alkalmat nyújtottak az eszme minden iránybani létesítésére; míg másfelül az eleinte csak

élénk levelezés útján fenntartott eszme-surlódást 1811-től kezdve az irodalom nyílt terére vitte által a „Tövisek és Virágok“ s a Vitkovicshoz címzett epistolában: mely utóbbi a régihez illetlenül ragaszkodókat a gúny ostorával, amazok az uralkodott ellennézeteket az epigramm töviseivel támadták meg. Majd Dayka és Báróczy munkáikat adván ki felekezetének megerősítésére, ezeknek életrajzaikban tanát elméletileg fejtette ki, s végre ily című híres értekezésében: „Orthologus és Neologus nálunk s más nemzeteknél“ azt történeti indokokkal alapította meg.

Kazinczy Ferenc a nyelvreform forrásaiúl az avúlt szók és szólások felélesztését, a szép és festői tájszóknak az irodalmi nyelvbe felvételét, újak képzését az analogia és széphangzás törvényei szerint, sőt, hol a szükség, változatosság, jellemzés vagy a szépség kívánja vagy engedi, idegen szólások behozását mutatta ki; mikkel ezenkori műveiben készakarva oly sűrűen élt, hogy a visszahatás, mely nélkül az eszme mielőbbi s minél általánosb és áthatóbb kivívása reménylhető nem vala, annál biztosban bekövetkezzék. Be is következett mind e visszahatás s a nyílt harc, mind a diadalom, s bár lassan és minden oldalróli ellenkezések közt, de végleg és teljesen, s elég korán még, hogy Kazinczy maga azt az akademia által is tettleg bevallva lássa. S ekép azt a nyelvet, mely, mikor ő fellépett, szegény volt, gazdagnak; mely az új észjárás szeszélyei és finomságai visszaadására együgyű volt, forgékonynak, élesen különböztetőnek; mely az új társalom conventionális

formáiban s a nagy világ hangjában járatlan volt, finomnak, elegánsnak; mely a regényes szellem változatossága kifejezésére fogékonytalan, a szép minden fajai és fokai festésére ügyesnek; mely általános és egyhangú volt, jellemzetesnek, sokszínűnek; s a hagyományilag nyűgözöttet szabadnak és lelkesnek hagyta maga után. Ekép szinte őáltala vált ki az élet nyelvéből egy saját irodalmi nyelv, a nélkül, hogy amaz a maga helyén elvesztené jogosúltságát az irodalomban is; őtőle fogva bírunk irályt, mely csak ott van, hol a közönséges a középnek, ez a fensőnek, s másfelül az eszményi az egyéninek ellenébe van téve.

Ily sokoldalú nyelvalakítás aligha sikerűlhet írónak, kit ösztön vagy öntudatos irány eredeti művek alkotására vezet. Szerencsés elhatározása volt tehát az Kazinczy Ferencnek, midőn más írók követéséhez fogott: nem mondom, hogy ekkor a vég eredményre csak gondolt is, de az bizonyos, hogy azon nagy hatás példája, melylyel Báróczy, fordított munkáival, a nyelvre volt, választatta vele ez ösvényt; s hogy már akkor első szükségnek nem minél több eredeti mű támadását, olyanét, t. i. milyen a kor nyelvén lehető volt, hanem egy szépészileg kiképzett nyelvet ismert fel, mely meg levén egyszer alkotva, a leendő eredeti művek a tartalom becsével majdan a forma classicitását is összeköthessék. Kazinczynak első nagyobb kísérlete az akkor nem csak német honában, de a Rajnán túl is magas rangú költőnek csodált és szeretett Gessner Idylljeinek magyarítása volt

(1788), mik különösen alkalmasak őt egy előkelőleg eszményies, festői és dallamos nyelv megteremtésében segíteni. E kísérletre ő maga utóbb úgy tekintett vissza, mint gyakorlatlan s nem biztos kéz munkájára; mégis, a maga idejében az sokkal több és egyéb volt, mint az előzmények után várni lehetett. Ez után ösztön, vagy eset és alkalom, külön természetű és tónusú művek dolgozására vezérlette, s foglalkodott Klopstockkal és Herderrel, Wielanddal és Lessinggel, Molièrrel és Goethével, Ciceróval és Sallusttal, mi által jókorán jutott már el a fajok, hangok és egyéniségek különféleségének, ezzel összefüggőleg a műfordítás elméletének, s különösen annak két neme, a szoros és szabad áttételnek, felismerésére. Ide mutat már 1794-ből leveleinek egy helye, hol utolsó műveiről szóltában azt mondja: „Az volt igyekezetem Sztellában, hogy a nyelvnek energiát, páthost, den Ton der grossen Welt, és görgést adhassak. A Vak Lantosban egy rembrandti fényben festett komor tableaut akartam festeni; azért hordtam belé a régi, elavult szókat.“ S ismét 1808-ban az Egyvelges Munkák programmjában, az irály más-más neméből igérve remekműveket, Marmonteljét úgy vezeti be, mint ki „a francia atticismussal s elegantiával ismerteti az olvasót.“ „Nem néztem elégnek — mondja egy későbbi cikkjében, melyben eljárásáról számot ad — nem néztem elégnek csak a munkát hozni által: azon voltam, hogy íróm is általjőjön minden szeretett sajátságaival; azon, hogy ne én láttassam szólani az író helyett, hanem hogy ő általam.“

Ily szellemben készítve láttak világot 1788 óta műfordításai, melyekkel a már vázolt szépészeti nyelvreformot tettleg keresztülvitte, s egyszersmind irodalmunk terjedelmét a külföld számos jeles műveivel gazdagítá. Ezeket leljük végre, újra meg újra átdolgozva, s újakkal szaporítva, ama híres kilenc kötetben egyesítve, mik 1814-től 16-ig jelentek meg, s új táplálékot adtak amaz újítási harcnak, melyet ő már 1803 óta rendkivül élénk levelezése terén, 1811 óta pedig a sajtóban, hol az elmésség és gúny, hol a tudomány és szellem minden fegyvereivel, prózában és költeményekben, viselt.

E harc felemlítése vezet már természetesen által eredeti prózai művei, bár rövid, méltánylására, s közölök első helyen azoknak nyelvet s irodalmat érdeklő csoportjára, melyek, eltekintve az álláspont újságától, s a bennök feltűnő eszmegazdagságtól, azon szellemdús, eleven és mindig elegáns előadásnál fogva, mikkel tárgyait minden oldalról fejtegeti, megvilágítja, a bebizonyítás parancsoló, a rábeszéllés hódító erejénél s azon nemességnél fogva, melylyel ellenzőivel bánik: classicus példányai maradnak az értekező és vitatkozó prózának, s egyszersmind emlékei azon valódi, azon magas humanitásnak, mely, bátran mondhatom, a polemiai világban majdnem páratlanúl áll. Az ő tanaira az idő végre rányomta az elismerés bélyegét; sok amit ő mond és véd, a köz meggyőződés vérébe ment által, s így védelemre többé nem szorúl: de az erkölcsi tartalom s a forma szépsége örökké fenntartandják e dolgoza-

toknak nem csak becsöket, hanem szívnemesítő, gyakran lélekíhletö hatásokat is.

Történelmi dolgozataiban, melyek nagyobb része éltének egy késő szakában támadt, midőn főleg archiválís kutatásokkal foglalkodott, s többnyire még most is várják a sajtót, Kazinczy Ferenc, korának ébredő iránya szerint inkább a vizsgálat és adatgyűjtés, mint a történetírás terén áll; de két nemét ennek gyakorlotta ő is, még pedig müvészi avatással: az életrajzot és emlékirást. Azon szeretet és gond, melylyel ő élőkben és elhúnytakban a külső, és gyakran csekélyeknek látszó vonásokat észlelte, melyekben ő mindannyi mozzanatait leste a léleknek, s miknek léteges összeállítása adja többnyire a leghívebb jellemrajzot, már működése első időszakában, különösen Orpheusa adalékaiban, de levelei- és emlékirataiban is kitűnik; s mennyit vesztettünk, hogy e részben oly későn vállalkozott önálló műalkotásokra, mutatják Dayka és Báróczy —, de még inkább a szigeti Zrínyi, Mária-Terézia, Ürményi stb életrajzai, melyek a müvészeti bánásnál s azon classicai színnél fogva, miket először vitt nálunk történeti tárgyakra által, példányok gyanánt állanak irodalmunkban. Nem kevesbbé fényes, és szintoly tanulságos mint gyönyörködtető mű a „Pályám Emlékezete“ címet viselő autobiographia, mely a nagy közönség kezén eddig csak kivonatos alakjában forog, s fájdalom 1803-nál tovább nem vitetett. Mennyi psychologiai vonás az emberek és korok ismertetésére, mennyi szellem a felfogásban, elevenség a rajzban, fény a színezésben! Egy hiánya

azon, őt önérzete perceiben is soha el nem hagyó szerénység, mely a legifjabb férfiúnak is díszére válnék, de fájdalom attól foszta meg, mit a műben leginkább keresénk és óhajtánk vala: önmaga kül- és belületének minél részletesb és bővebb ecsetelésétől.

Utazási írásai közt a legnagyobb és legfontosabb az „Erdélyi Levelek". A levél itt csak forma, és jól választott forma, mert a nem tudományos, hanem szellemes, kedélyes előadásnak az, a maga soknemű szabadságaival, leginkább kedvez. Élénk festés, az egyéni felfogás érdekessége, a nép és személyrajzok vonásai, változatosság a tárgyban, finomság az észrevételek és érintésekben, átszőve historiai emlékezésekkel, a nyelvnek keresetlen elegantiájában, prózai műveink legszebbjei egyikévé teszik.

E cikk Kazinczy Levelei méltatásához vezet át. Ciceró és Plinius, és számosan az újabb irodalmak emberei közől, leveleiket magok megválogatták, átdolgozták, szerkeszték: s nehéz volna a nagy epistolographokról állítani, hogy dolgozásaik mely osztálya haladja meg leveleiket tartalmi és formai becsben? Azon négy kötet, melyet a Kazinczyéi közől bírunk, az a más négy kötet, melyet kevés hetek után fogunk még bírni, az a sok, mely gyűjteményekben elszórtan jelent meg, csak egy része azon roppant készletnek, mely még a sajtót várja. A magyar élet, tisztelt Gyülekezet, nem római, és nem a XIV. Lajos hazájának élete, de édes mienk; s amit a római consul s a ferneyi bölcs levelei átdolgozásuk által vesztheték, neveli Kazinczy Ferenc levelei becsét: a

tartaléktalan bizodalmas ömlés, a pongyola kecs. Ha Kazinczy semmit nem dolgozék vala is a közönségnek: a szellemnyilatkozás e formájára úgy vala praedestinálva, hogy ha előtte senki nem írt volna levelet: ő feltalálta volna azt. Az ő levelei öszvege ingyen-ajándéka egy gazdag elménck, egy sokat gondolkodott bölcsnek, egy érzékeny szív-, s a legnemesebb kedélynek; melyből a jövendőség gyönyörködve fog tanulni bölcseséget, erényt, s ami a kettőnek íhletet ad: a mindenható szépnek érzését.

S ezek együtt teszik Kazinczy Ferenc eredeti művei nagy tömegét, a próza osztályában. Pirúlva nemzetemért, hallom gyakorta egyes buzgók kérdését: hol vagynak azok? mert részint elszórva számtalan, könyvtárakban sem mindenütt együtt található, gyűjteményekben, el vannak rejtve a köz figyelem elől, részök ma is még nyomtatlanúl magánkezek közt lappang. És egy tanult külföldi férfiu kérdését vetem ide: Tehát nélkülözheti a magyar, Kazinczy hagyományait?

Hátra van, tisztelt Gyülekezet! akiről legelül kell vala szólanom: Kazinczy a költő. — Ha a költészet és müvészet azonegy fogalom, és csak alkalmazásában különbözik: akkor Az, ki elmélkedve, tanítva, festve, mit a külvilág nyújt, és kibeszéllve amit érez, a jónak, igaznak és szépnek benső egyezményét adja, s mindezekben az érzemény, képzelem és érzékítő nyelv eszközeivel él: költő, ha verset nem ír is. De Kazinczyt az éneklő Músa ifjusága első hajnalától fogva egész a sír széleig elkísérte. Nála

minden élmény dallá lett, s ha írói élete első korszakában épen csak azért énekelt, hogy érzésein tágítson, s koronként tűzhalálnak áldozta fel költeményeit: azt azon tartalék tetette vele, melyből levelei közzététele ellen is annyiszor tiltakozék, t. i. mert azok a perc által sugallott ömledezései voltak saját érzeményeinek; s azok által, miket élete első szakában írt, azon kor költőileg kiképezetlen nyelvén, csakis azon percben találta magát kielégítve, melyben verse készült. Szépen festi ő, egy még 1787-ben concipiált ódájában, a maga Sugallóját, ki őt a szép természet scénái közé helyezé, hogy ott gyenge érzéseket, s majd egykor fentebb tárgyakat énekeljen:

Kékellő violák illatozási közt
Szűle egy gyenge leány engemet ott, hol a
Szirt forrása magasról
Tajtékozva szökell alá,

S lágy keblébe fogott, s kisdede homlokát
Elhintette tüzes csókjaival, s Te — mond —
Serdülj, s amiket itt látsz,
Zengd majd lantom idegjein. . . .

Nőttem, s amit az ér szélein, ott, hol az
Aggott tölgyek alatt görbe futást veszen,
Amit szirtpatakomnak
Vad zajgásiban hallanom

Engedtek kegyesen szent jelenéseim,
Már-már zengi dalom; honnomat egykor és
Lelkes nagy fiait, most
Még csak gyenge szerelmeket

És a lyányka szemét, aki remegve fut. . . . stb.

E korból fennmaradt dalaiból csak kettőt emelek ki, mert azok valának elsők, melyek mint a dalforma példányai hírbe jöttek, s egykorúit minden mások felett lelkesíték, ama bordala: *Fogy az élet s nem sokára Már e szép kor elrepül*, és „Keresztes Bálint dala Tornai Margithoz a szent földről," mely mindeddig meg nem haladott előképe a népies hangnak a lyrában ott, ahol az a helyzet által feltételezve van. Ki nem hallá, legalább költészetünk idősb barátjai közől, fiatalságában ezen, objectív tartásáért, gyengédsége, édessége és naiv hangjáért szeretett és széltiben recitált stróphákat: *Fekete szemű szép hölgyecske! Repülhetnék mint a fecske...* Ő azt igen jelentékenyen Horváth Ádámnak, a népies lant akkori megpendítőjének ajánlotta — de ez nem értett a példából, és... népies dalai parasztdalok lettek. Ez az irány hatalmazott el a legközelebbi kor egyik, kétségkivül leghivatottabb költőjén, Csokonain, s a Himfy dalai Kazinczynak egy geniális naturalista dalai voltak: innen azon visszaható igyekvései a lyrát azon fokra emelni, hol az a műköltészet minden szépségeivel és egész nemességével a legmíveltebb kedélyeket is kielégíthesse, mi a kényesb műformák behozatalával sikerűlt is, s példájára létesültek azon szép dalok és ódák, melyeknek Dayka, Berzsenyi, Kölcsey, Bajza stb köszönik halhatatlanságukat.

Azon előkelőleg költői kora, melyben legszebb dalai és lyrai epigrammjai, s egy más nemben epistolái és gúnyos költeményei nagyobb számmal keletkeztek, akkor köszöntött be, mikor a nyelv maga által már oda

emeltetett, hol méltó eszközéül tekinthette költői alkotásainak. Mely hangok azok, melyekbe, midőn élete annyi szenvedések hosszú sorává lett, vallásos bizodalommal fakad ki:

Villogj te nékünk, mennyei Jó-Tanács,
S vezérlj az éjnek kétes homályi közt.
Ím, lobban a láng, a homály fut!
Lelkem, örűlj, közelít az óra...

...a megváltás órája. Mely balzsam ömlik el szívén a hit által táplált megadásból:

Az oktalan bölcs títeket, istenek,
Tagadni akarna....
....
Engem szerény szív vonz tifelétek, és
Nem ingható hit, s magzati félelem.
Áld szenvedésim közt nyögésem,
Áld poharam, ha virág övedzi...

Mely bensőség és festői előadás azon szép rhapsodiában, melyben hálát rebeg az ég azon ajándékaért, mely képesíté az elmúlt s a jelen szerencsétlenségét tűrni:

(A Lengeséghez.)
Ki viselhetné el
Élte súlyait stb.

Mely képzelem, érzés, mély értelem a Vajda-Hunyadhoz intézett hasonlíthatatlan epigrammban:

Szirt! rendíthetetlen stb.

A Kenyérmezején vette sugallatát ama dithyramb repdesésű hymnushoz Erdély felszabadúlása felett:

Szabadon lihegsz, szeretett haza!

Lyrai epigrammáiban, hol a szív mozzanatait, a természet és müvészet dicső alkotmányait énekli, mely gyöngéd érzés, meglepő ellentétek, ragyogó színek! Nem-e büszkeséggel állíthatjuk e gyönyörű műveit a görög anthologia és Goethe legszebbjei mellé? valamint nálunk utól nem ért epistoláival őt Horác s a franciák legszerencsésb levélköltői közé? Mely változatosság hangban és formákban: itt a húmor játéka, ott philosophiai, sőt müvészeti igazságok költői tárgyalása, majd a barátság, a tisztelet érzései, a visszaemlékezés édessége, az életbölcseség tanácsai a legmelegebb kedélyességtől áthatva; majd az élesség és gúny fegyverei. Töviseiben irodalmi és aesthetikai tételek mélyelmű költői előadása, s minden rendbeli költeményei közt a hazaszeretet szent érzéseinek, a hon érdemkoszorús fiainak dicsőítése! Költészetét minden költőinké felett azon tárgyas valóság, a minden negédelttől és beteges túlzástól távol való érzés, a tiszta emberinek plastikai nyelven előadása, nyúgalom és müvészi bevégzettség jellemzi, mely reá a tiszta classicitás bélyegét nyomja.

Íme most veszem észre, tisztelt Gyülekezet, hogy bővebb valék, mint az alkalom tán engedé, s rövidebb, mint a tárgy gazdagsága kivánta, ha a lyrai költő becsét nem kötetszám, hanem azon müvészi tökély szerint latoljuk, mely maga képes költői műveknek, a divat és ízlés minden változásain keresztül, életöket biztosítani. Egy vagy más kor, széptani nézeteihez képest, felejtheti a múltnak remekeit — az irodalomtörténet nem egy adattal tanusítja ezt — de

el azokat nem temetheti: megjő feltámadások napja. S ha a jelen átmeneti kor, mely által van ugyan hatva Kazinczy érdemének — mint az új irodalom valódi alkotójaénak elismerő és hálás méltánylásától, tán kevesbbé érzi költői nagyságát, mint azt az ő kora érzette, midőn ő vala azon lángoszlop, melytől a legnagyobbak is világot és ihletet vettek — mely inté őket nem leszállani a sokasághoz, hanem ezt feljebb emelni, s a legmagasbra, a művészet eszményére, mutata fel: megnyughatunk benne, hogy a valódi szépnek kora örökre le nem húnyhat, mint a nap — ha időnként megfogyatkozik is, nem sokára ismét feltündöklik.

S feltündöklött ismét — e lelkesedett arcokra hivatkozom — feltündöklött a Te napod is újra, nagy Ünnepeltünk!; és — Kisfaludy Sándorral szólok, ki tán minden kortársaid közt legkérlelhetetlenebb bírád vala, — akkor, midőn hosszas és mély neheztelés után öcscse sírja felett nyújtva Neked ismét baráti jobbját, elismeré, hogy „halhatatlan és örök marad érdemed és emléked mindaddig, míg csak egy magyar él és beszél a földön.“

És így azon gyásznap, mely Téged tőlünk elragadott: meg levén eszméid és műveid győzödelme pecsételve, végre, nemzeted ez örömünnepe által, el van felejtetve: és sírod felett nem a panasz, hanem a diadal érzésével egyesíthetjük hangjainkat a koszorús költőéivel ekként:

(Itt olvasta fel a szóló Tompa Mihály pályadíjas költeményét.)

XV.

Bevezető beszéd Greguss Ágosthoz.

A Kisfaludy-Társaságban nov. 29. 1860.

Uraim! Greguss Ágost urat üdvözlöm a Kegyetek nevében.

Midőn Kisfaludy Károly barátai, ezelőtt huszonnégy évvel, soha eléggé nem siratható barátjok és mesterök nevének ótalma alatt, társaságba állottak össze, hogy azon szerény összeg kamataiból, mely emléke költségein felül, saját munkái jövedelmeiből fennmaradt, széptani és költői pályaműveket jutalmazzanak; úgy, midőn a tapasztalt köz bizalom által bátorítva, 1841-ben társaságunkat teljes szépirodalmi intézetté alakíták át: emlékezve az olasz és német föld költői társúlatai eredménytelenségére, tudva tudták, hogy ily társaság a költészetet nem közvettlenűl, költői önmunkássággal, de igen közvetve, azaz a szóló művészetek tudományának elméleti, történeti és bírálati mívelése által, sikeresen előmozdíthatja.

Ezért az intézet alkotói, mikor azt megkezdték, és midőn azt öt évvel később szélesb alapon átalakították: mind társaik választásakor, mind jutalmi tárgyak megállapításakor, különös súlyt fektettek — ott a széptani készültségre, itt a széptani kérdések megoldatására. Ezért látunk sorainkban több a szépmüvészetek tudományába avatott férfiakat, mint gyakorló költőket, kik közől választásaink a költői érdem mellett, szinte mindenkor a tudományosan kiképzett műérzéket és itéletet vették tekintetbe; ezért indította meg a Kisfaludy-Társaság, alapvetésül, a széptani remekírók közlését, classicai írók áttételét; ezért kedvezett az aesthetikai kérdéseknek különösen az általa megnyitott pályatéren, s tette azokat saját kebelében is fejtegetések tárgyaivá; mely úton nem kevés műelméleti eszméket és ismereteket hozott forgásba, sőt neve támogatásával pártfogolta azon kritikai organumot is, mely kebeléből keletkezve, kétségkivül mély nyomokat volt hagyandó költészetünk fejleményeiben, ha az a minden figyelmet elnyelő politikai eszmeforrongást túlélheti.

Hosszú, s nem önkéntes hallgatás után, midőn ez intézet új életre feltámadva, megfogyatkozott sorait betölteni indúlt, oly erőkre vala különösb tekintettel, melyek ama fő cél létesítésében: a költészetnek a tudomány által irányzása és nemesítésében, támogathatják. S e tekintet vezette azt akkor is, midőn, szintén egyértelműleg, Önt, tisztelt férfiú és barátom, kebelébe meghívta.

Mert élénken emlékeztet vissza azon még ifjukori rendszeres munkájára: a Szépészet Alapvonalaira, mely által figyelmét és méltatását először vívta ki magának. Tisztelte benne azon törekvést, melylyel a philosophiának talán legnehezebb eszméire, egy tekintélyes iskola befolyása alatt ugyan, de önállóságra törő gondolkodással és vizsgálattal, világosságot deríteni iparkodott. Bármint itéljünk az Ön akkori kiindúlási pontjáról, s e fejtegetések tárgyilagos igazságáról: az alanyi felfogás mélysége és ereje gerjesztő hatását kétségbe vonni nem lehet. De szem előtt tartá a választó ülés azon őszinte törekvést is, mely egy évtizeden át a széptani itészet mezején Ön által gazdagon kifejtve, a müvészet érdekeit szintannyi szellemmel mint tudománynyal hatályosan előmozdította.

Vegye tehát Ön, ez érdemek méltánylása s a Kisfaludy-Társaság bizodalma jeléül ennek kebelébe meghivatását: nyújtson neki segédkezet azon a téren, mely bár darabos, és természeténél fogva bátorságot, nem ritkán önmegtagadást kiván, de a sikerben, mely a független és becsületes törekvéstől el nem marad, végre is jutalmát leli fel. És zálogául a szíves és készséges szövetkezésnek, foglalja el Ön, szokásos beköszöntő munkája előadásával, székét, melyben mindnyájunk által a legszívesb örömmel üdvözöltetik.

XVI.

Titoknoki búcsúszózatok.

I.

AZ AKADEMIÁHOZ.

Az 1861. dec. 21. tartott elegyes ülésben.

Nagyméltóságú Igazgató Tanács! Tekintetes Akademia! Midőn ma utolszor állok e helyen, melyre ez intézetnek egy elébbi ivadéka által huszonhat, illetőleg harmincegy év előtt meghivattam, nem lehet ez alkalmat arra fel nem használnom, hogy azon sok kegyességért, melyet a nm. Igazgató Tanács összesen, s annak számos tagjai, de kiknek nagy részét már a sír fedi, egyenként velem éreztettek, benső hálámat ki ne fejezzem; hogy a tek. Akademia tagjainak is, egy hosszú életen át tanusított baráti indúlatát a legszívesb elismeréssel meg ne köszönjem.

Mennyire tettem eleget azon várakozásnak, mely egykor, még erőteljes koromhoz kötve volt, arra már csak az elhúnytak adhatnának, tán megnyugtató, választ — mert választóim közől a nm. Igazgató Tanács

kebeléből már csak egy férfiút van szerencsém a jelenlevők közt tisztelhetni; az Akademia soraiban pedig alig találkoznak szemeim három vagy négy férfiúval azok közől, kik velem együtt indították meg ez intézet munkálatait, s kikhez a közös, buzgó és becsületes, fáradozás emlékezetei édesen csatolnak. De ha az eléhaladt kor, a munka, s a kereset szüksége megfosztottak azon boldogító önérzettől, hogy most is az lehessek, mi annyi évek előtt tán voltam: méltóztassanak ne annyira azt tekinteni, mit nem tettem, mint csak azt, amit tettem.

Nehéz idők jutottak nekem, tisztelt Akademia, mindjárt hivataloskodásom kezdetén. Elnökeink csak igen ritkán valának Pesten, és gyakran húzamosan kelle saját felelősségem alatt végeznem, ami el nem maradhatott; s e felelősséget nem csökkentette, sőt nevelte, azon bizodalom, melyet az elhúnyt két nagy férfiu*) részéről élveznem szerencsém volt. S nem beszéllhetem el még most, mint intéztem ama nehéz két évben, 48- és 49-ben, *egészen magamra hagyatva*, az Akademia dolgait, felhatalmaztatásomat egyedül az időtől s a kényes viszonyoktól vevén: csak annyit érinthetek belső megnyugvással, hogy intézetünk hajója a szenvedelmek habjai közől is épségben menekült ki. De annyit igen is mondhatok, hogy előttem nem állt érdek az Akademia érdeke felett, hogy annak díszét és tekintetét gyenge erőmtől telt minden eszközökkel megóvni igyekeztem; hogy kéréseim, rá-

*) Gróf Teleki József és gróf Széchenyi István.

beszélléseim nem kevés erőt és munkát nyertek meg intézetünknek s az általunk képviselt ügynek; hogy szerencsém volt néhány nagy horderejű eszmémet a tisztelt Akademia által elfogadva látnom, mely annak társulati életét azon kerékvágásba hozta, melyben közel húsz év óta halad; s hogy végre előljáróim irányában kegyelettel, társaim iránt őszinte barátsággal viseltettem, s ha kit valaha megsértettem, az nem akarva történt.

Meg leszek tehát jutalmazva, ha Excellentiátok és Méltóságtok ezentúl is kegyesen fognak rólam megemlékezni, a tisztelt Akademia tagjai pedig azon jóakaratot, melyet részökről annyiszor tapasztaltam, elváló titkáruktól megvonni nem fogják.

II.

AZ ÍRÓI KÖZÖNSÉGHEZ.

Az 1861. dec. 22. tartott ünnepélyes közülésben.

*) Ezek azok, miket szerencsém volt az Akademia folyó évi munkálatairól előterjeszteni, most, midőn utolszor van alkalmam mint e nemzeti intézet organuma az irodalom-kedvelő közönséghez szólni. Hajló koromban oly pálya betöltésére hivatva, mely

*) Zárszavai az Akademia 1861. évi történeteiről szóló utolsó titoknoki előadásomnak (L. A M. T. Akademia Évkönyvei X. kötete 9. darabjában).

ezentúl egész munkásságomat igénybe veendi, lelépek azon helyről, melyen huszonhat évig, Akademiánk s e haza különnemű viszontagságai közt állottam, s melyen társaimtól annyi jeleit vettem a szíves bizodalomnak és barátságnak, az írói közönségtől pedig annyi jóban és nem-jóban vala részem. Az utóbbinak emberi gyarlóságom lehetett kútfeje: az igazságos gáncsot tűrni s belőle okúlni szoktam, az igazságtalan feletti fájdalmamat kebelembe fojtottam: emlékezetem csak a jóság és szívesség zálogait őrizte meg. Nem csekély vigasztalása hátralevő életemnek azon öntudat, hogy, ha ki cselekvéseimben hiányt lelt, az nem a szent ügy iránti közönösség, hanem erőtlenségem következése volt, melyet nem szégyenlek; hogy akarva, sőt csak tudva is, senki érdekeit meg nem sértettem; hogy a kor első férfiainak jóakaratát érdemem feletti mértékben lehetett bírnom; s hogy azt tán elvonúltságomba is magammal vihetnem szerencsém leszen.

Ezzel jelen és jelen nem levő írótársaimat üdvözölve, magamat szíves emlékezetökbe ajánlom.

XVII.

Bevezető beszéd Fábián Gáborhoz.

A Kisfaludy-Társaságban jan. 29. 1863.

Megértem a napot, tisztelt férfiu, régi barátom, hogy Téged e társaság nevében, annak kebelében, társúl és tagúl üdvözölhesselek.

A Magyar Széptudományi Intézet nem köz tekintély, sem országos férfiak által nem alkottatott, sem nagy alapítványokra támaszkodva kezdette meg működését. Egyszerű irodalmi férfiak állottak össze, kik nevök elismert jó zengésénél s azon bizodalomnál egyebet nem vethetének a latba, mint amelylyel kortársaik mind talentomaik és műveik, mind hazafiúi tiszta szándékok iránt viseltettek; s összeállottak egy dicső név, mesterök és barátjok nevének, aegisze alatt, ki új fordúlatot adott volt a magyar költészetnek, s kinek kora elhúnyta felett soká utánrezgett a nemzeti fájdalom. Az ő tisztelői adakozásaiból, az ő

munkái jövedelmeiből gyűlt össze azon kis alap, melylyel működésöket megkezdték. Az őáltala hagyott hézag pótlására lökést adni jutalmak által a költészetnek, fiatal költői erők felgerjesztésével; másfelül a széptani eszmék további fejlődésének, mit ő mély tudománya, erős és világos értelmisége s gazdag tapasztalása eszközeivel, a társas téren, oly gyümölcsözőleg kezdett: ez volt a cél, melyet ama férfiak az eleinte igen szűk körű társulat elébe tűztek, mely utóbb önmunkásság és szakbeli vállalatok előidézése s már kivívott tekintetével előmozdítása által, tágasabb körben létesített. Társaságunk, kitűzött céljához képest, választásai által leginkább munkás erők megnyerésére arányzott, olyanokra, melyek részint testületi érdekei ápolása, részint széptani munkássága körül voltak az alkotókat támogatandók; s a testület dísze lebegett szemei előtt, midőn a kor jelesb költőit is bevonta körébe.

Azon időben Te — ki fiatal éveidben Hafizt, majd Osiánt vezetted be költészetünkbe: amazt első, ezt nem első, de leghívebben forma- s tartalomban azon eredetihez, melynek valódisága akkor még köz hitelt talált — azon időben Te immár más, intézetünktől idegen téren álltál: gyakorlatin az életben s a tudományban. De végre megjött sokakra, megjött Magadra nézve is az önkénytelen otium kora; s a Te, soha nem szünetelő, soha nem tétlen lelked — midőn ifjuságod tanulmányai, férfikorod komolyannemes örömei tárgyában, a romai irodalomban, a közelítő öregség vigasztalását keresé — ebben egy-

KÖNYV TÁRA

szersmind hátralevő napjaid munkásságának legméltóbb célpontját is felismerte. Elővevéd Ciceródat — s többé tőle meg sem váltál.

Mi az, mi Téged, mi minden magyart, ki e csodálatra méltó férfiút, a világ egyik legnagyobb íróját, egyik legnemesebb jellemét ismerni tanulta, oly bűvös erővel köt hozzá? Lángesze-e, mely az emberi elme és tudomány akkori körét szinte egészen meghódította, s a szépnek és fenségesnek e páratlan érzékével müvészetté, hogy ne mondjam költészetté emelte nem egyedül a szónoklatot, de magát a szónoklat elméletét, a historiát, a philosophiát? Azon érdek és méltóság-e, melylyel világtörténelmi állása van körülvéve? E nagyszerű, e magas erkölcsi bátorság-e, mely őt a respublica minden hősei felibe emeli? ki akkor volt bátor a szabadságot szeretni, midőn azt szeretni veszedelem vala? ki megtámadta Sulla barátit, midőn Sulla mindenható; meg Verrest, s benne — ő az egyszerű eques — az összes romai aristokratiát; ki híve volt Pompejusban a respublicának akkor, midőn Pompejus már hanyatló félben vala; ki nem fogadta el Caesár kegyeit, midőn ez a respublica romjain állva nyújtá neki kezét, s ki maga e romokon állva merész volt a gaz, de már mindenható Antóniust lánglelke egész hatalmával megtámadni — saját hatytyúdaláúl egyszersmind, mert Róma szabadsága sírján majd nyugodt lélekkel nyújtotta oda fejét az ő s a hon gyilkosának: En caput Ciceronis! — Vagy e kristálytiszta erkölcscsel hódít-e meg bennünket, melylyel háza feldúlatása, jószágai elpusztíttatása után is

ő, ciliciai helytartóságából üresen és szegényen tért meg, míg mások, szegények, gazdagon hagyák el provinciáikat? — Nem, nem egyedűl lángelméje, nem e bátorság, nem ez önmegtagadó erény hat reánk így: hanem az az egyetlen örök eszme, mely élte minden perceneteit, írásai minden sorát áthatja: a magas Róma! — úgy, mint bennünket az Árpád hazája, mely ébren és álmainkban, jó és bal szerencsénkben, harcaink és játékaink közt, az egy, a legfőbb, a végső gondolatunk, gondolata a magyarnak. A hazafias gondolkodó, a hazafias hős, a hazája romlása felett meghaló Ciceró az, ki nekünk több mint csupán a világtörténelem nagy embere, a világ nagy írója: mert benne ösztönszerűleg egy nagy szívrokont, a hazai hűség példányát bámuljuk, szeretjük.

Lehetett-e őt Neked nem szeretni? De szeretete élvező és munkás volt egyszersmind. Előtted állottak a nagy ember Levelei, lelkének e közvettlen, e leghűbb, legmegragadóbb nyilatkozatai; hű történeti képe ama páratlanúl nagy tragédiának, mely húsz rövid év alatt a legdicsőbb nemzet szabadságának elvesztét mutatja fel; hű életképe a nagy romainak, ki abban lelke tiszteletre és szeretetre méltó minden redőivel, előadása mindennemű bájaival áll előttünk.

E nagy, e gazdag, e sokszínű s mindig nemes és szép egészt tökélléd el nemzetednek örökségűl hagyni: s tizenkét éved nappali és éjjeli gondjainak emléke íme készen áll, sőt nagy részt immár mindnyájunk kezeiben van. Örömmel ismerte fel benne,

tisztelt férfiu, társaságunk azon magas érdemet, melylyel nevedet felejthetetlenné tetted irodalmunkban. Az nem csak nyelvmű: az a tudomány és müvészet becses emléke egyszersmind, s nemzetünk büszkén teheti azt azon másolatok mellé, melyeket az új kor első népei bírnak. A terjedelmes stúdium, melyet annak értelmezése körül kifejtettél; a romai szellem és szín, a cicerói sajátság, hadd mondjam: egyéniség, mely benne visszatükröződik, közel emelik azt az eredetihez, melyet a francia, szép de franciás, a német, anyaghű de körülíró, áttételekben bír. A Te Ciceród magyarban is romaiúl szól.

E romai-magyar Ciceró karjain lépsz már most e testületbe. Hosszú, hű és szerencsés fáradozásaidért lelj elégtételt azon elismerésben, melylyel komoly férfiak üdvözlik nagy művedet; lelj örömet azon hazafiúi tiszteletben, melynek, körünkbe meghivatásod, kifejezése lett. Veled egyszersmind ki van egészítve társaságunkban azon kör, mely Névadójának köre volt egy embernyom előtt. S mint ilyen, s mint egyik legfényesb érdemű képviselője az örök becsű classica literatúrának közöttünk, foglald el székedet e társaságban, mely Általad díszét nevelve látja; s fedezzen áldásaival a Magyarok Istene, hogy érdemed öntudatában, fáradozásaid gyümölcseinek velünk együtt minél tovább örvendezhess.

Foglald el székedet.

XVIII.

Beiktató beszéd Jedlik Ányoshoz,

midőn egyetemi rectori székét elfoglalta, október 1. 1863.

Tizenhét év óta, ez órában először van a bölcsészeti karnak szerencséje a maga kebeléből választott Rectort ez egyetem igazgatói székébe emelve látni; s e hosszú szünet után nekem szerencsém az öszves egyetem bizodalma emberét Nagyságodban, e testület nevében, üdvözölnöm.

Nem az idősbség tekintete az, Nagyságos Ur, mely Önt e székbe hívta meg: az egyetem választóinak e részben szabad kezök van; — nem is a barátság sugallata, mely minden alkalommal él előszeretete tárgyát, az ügy tekintete nélkül is, kitüntetni: négy kar férfiai egyesültek Ngd felemelésében, kik közől legtöbben Önben csak a tudóst, a tanárt, a jellemet ismerik, és más-más életfeladás, kar és körnél fogva Önhöz nem kötve, semmi szorosabb viszony-

ban Ngddal nem állanak: Csak az érdem, az erény, s az erkölcsi becs iránti tisztelet az, mely Önt a legmagasb méltóságra emelte, melyre egyetemi tanár, társai közt, mint olyan felhághat. S így — ismétlem — nem a jó sors, nem a kedvezés, hanem a köz bizodalom férfiát van szerencsém ügytársaim nevében üdvözölni.

Ha ez alkalommal egyedűl szívem sugallását kivánnám követni; ha nem ismerném Nagyságod tulajdonai azon egyik legszebbikét, mely szerint ambitiója a javallást inkább kiérdemelni, mint szemben meghallgatni: úgy tudományát magasztalnám, mely nem ragyogni, hanem használni vágy; mely nem szorítkozik a meglevőnek elsajátítására, hanem folytonos elmélkedés, nyomozás, türelmet és fáradságot igénylő kísérletek által a tudottnak körét gazdagítani törekszik, s melynek egy hiánya — ha azt hiánynak neveznem szabad — a valódiság azon túlmértéke, mely a felfedezés és találmány örömei felett megfelejtkezik neve érvényesítéséről, sőt szerénységében megfelejtkezik arról is, hogy dicsősége a mi dicsőségünk is; — magasztalnám azon munkásságot és ügyszeretetet, mely tudománya közlésében, a műhelyben és tanszéken, tartalékot, sőt határt nem ismer; — s nem kevesbbé azon ritka emberséget, mely — sine odio et invidia — az idegen becset méltányolva elismerni; az idegen gyengeséget szeretettel elnézni; segélleni, tűrni, mindenütt s mindenkor kész; ártani — nem tud. Ezek helyett szorítkozom azon remény kifejezésére, melyet Nagyságodhoz kötünk — sőt, nem remény, hanem azon meggyőződés nyílt tol-

mácsolására, melylyel a Nagyságod kormányának előre örvendünk, mert folytatása lesz az azon kormányzatnak, mely a Márkfi, Pauler és Sauer neveket ez egyetem legédesb — sőt büszke — emlékezeteivel örökre összeszőtte. — Mint ők, úgy leszen Nagyságod is a haladás buzgó pártolója, tanácskozásaink bölcs, nyúgodt intézője, ez intézet javának gondos előmozdítója, díszének méltóságos őre, a szép rend s a collegiális viszony melegkeblű ápolója, mindnyájunk barátja, s az ifjuságnak, jósággal és példával, atyai vezetője.

Mozgalmas, mert átmeneti, időt élünk. Ez egyetem, romjain áll oly intézvényeknek, melyek már akkor el voltak maradva a kor színvonalától, midőn életbe léptek. A sokképen korlátolt közoktatás, az egyetemen kivüli hatalom által ráparancsolt vezérkönyvekhez kötve, állványos jellemet nyert volt. Vég szükségtől hajtva, tűretve inkább mint törvényesítve s haladásra buzdítva, s azért félve, történtek eltérések, a formában, az anyagban — nem egyszersmind a szellemben: ez nem volt szabad. — Szomorú idők következtek — de egy érdemet nem tagadhatni meg ezektől: a tan emancipátiója, az egyetemnek egyetemi színvonalra emeltetése érdemét. S ha mégis a siker még nem teljes, ha részben árnyoldalok mutatkoztak is: okaik egyedül a reform rögtönségében, az időnek készületlenségében voltak. Azonban a reform maga kezdett magának nevelni eszközöket, s bár kezdett csak, — s bár ezért a haladás lassú még —

de biztos; s hogy az mielőbb teljes is legyen, maga is reformot — azaz nemzeti sajátságaink számbavétele mellett némely módosításokat követel — de nem visszatérést a régihez. Érzi ezt az egyetem, és nem csak érzi, hanem tapasztalja, tudja, sőt akárhányszor ki is mondotta szent meggyőződésképp.

Lehet, hogy a reform módosítása kérdését — de megtartva annak alapjait — a szükség, az országos viszonyok, felsőbb akarat, tán nem sokára, tán épen Nagyságod kormányszakában, fogják ismét szőnyegre juttatni. Az egyetem szerencsét kívánhat magának Nagyságodhoz e téren is. Barátja mindenek felett az igazi haladásnak, és, melytől az függ, az egyetem díszének; ismerője a kor követelményeinek, s mint régi, tapasztalt hirdetője a tudománynak, ifjuságunk képességei, szükségei és erkölcseinek, melyek tekintetbe nem vétele a tanreformoknál mindig megbosszúlja magát, még pedig azok kárával, kiknek számára terveztettek: Nagyságod vezérlete s közreműködése mellett, javaslataink, szem előtt tartva a cél-, kor- és nemzetszerűséget, s így azt, mit az egyetem fő érdeke, mely nem más, mint a tudományé, követel, meg fognak e fő érdeknek felelni, s ha Isten is úgy akarja, sikerrel koronázva, a tudományos haladás gyors és hatályos menetelét biztosítani. Ez az, mi iránt Nagyságodnak a tudomány szeretetétől áthatott és emelkedett gondolkodása nem csak reményt nyújt, hanem meggyőz — és megnyugtat.

S e meggyőződésben, valamint azon szeretettel, melylyel Önhöz ragaszkodunk, újra is üdvözlöm Nagyságodat kormányzói székében. Egy új, és szép, kötést kötünk mi mai nap Nagyságoddal, a legnemesebb érdek egységében is szépet, mely, habár külső formájában rövid időre szól is — mert egy év vajmi kis rész a nagy idő folyamában! — lehet, hogy nem fog egyetemünk s a közoktatási ügy történetében nyomtalanúl elenyészni. — Hogy azonban azon lánc, melyet most a külső viszony köztünk szorosabbra fűz, túlélendi e rövid évet, azt ugyan nem csak óhajtjuk, hanem szent hittel hiszszük is.

S e hitben hadd kezdjük meg a nemes munkát újra, buzgón, egyetértéssel Nagyságod óhajtott vezetése alatt! s e végre tartsa Isten Nagyságodat erőben és egészségben most, és minél tovább is közöttünk!

XIX.

Vörösmarty emlékszobra leleplezésénél.

Mondatott Székesfejérváratt máj. 6. 1866.

A Kisfaludy-Társaság üdvözletét hozom meg Önöknek, tisztelt férfiak, kik egykori barátunk emlékezetének e mai országos megtiszteltetést készítették. Országosnak mondom, mert az egész haza vesz abban részt, nem csak szellemben, örvendve hogy e megye lelkes fiai méltó és maradandó kifejezést adnak a haza köz érzésének, hanem képviselői által is, mi ez ünnepet országossá, valóban nemzetivé avatja.

A képviselt testületek közt a Kisfaludy-Társaság a legszerényebb helyen áll; s mégis, tisztelt Gyülekezet, e helyet nem büszkeség nélkül foglalja el: mindenek felett ez mondhatván Őt övének, sőt e társaságot mondhatván Őmaga is teljes joggal a magáénak, mert Vörösmarty annak egyik alapító- és vezér tagja volt. Ő segítette e társaság létesítése által azon szép

kört életben tartani, hatását a jövőre is megörökíteni, melyben pályája első éveit futotta meg: az Auróra-kört, t. i., melynek élén egykor Az állt, ki a megújhodott költészetnek is élén álla: Kisfaludy Károly; s e közremunkálásával állíta Vörösmarty emléket azon nemes, szép viszonynak is, mely a kor két első költőjét összefűzte, féltékenység és irígység nélkül. S ím ezért kettős örömmel ragadta meg a Kisfaludy-Társaság az alkalmat, magát irodalmunk e nagy napján képviseltetni: alkalma nyílván nem csak mint szép-irodalmi intézet a magyar költészet legnagyobb férfia iránt tiszteletét, hanem mint testület egyszersmind saját alapító tagja és legnagyobb dísze iránt, ily fényes gyülekezet előtt, a hála adóját is leróhatni.

Midőn pedig ez érzései kifejezésével engem bízott meg, nem szónoki, gyenge, készségemet tekintette, hanem inkább azon benső baráti frígyet, melyben Véle harminc éven át együtt élni s közös célokra sokszor közösen munkálhatni szerencsém volt. S ha készséggel fogadtam e hivatást, tettem azt barátom s a legnagyobb magyar költő iránti kegyeletből, de egyszersmind azon tiszteletből is, melylyel ez ünnep szerzői és színhelye iránt viseltetem.

Mert, Uraim, Fejérvár nem csak a nemzet történetében foglalja el egyikét a fő helyeknek, hanem díszest az irodalom évkönyveiben is. Ugyanis *Virág Benedek*, kinek magasabb lendületű ódái és ily történelmi műve neki „a nemzeti lélek tüzes ébresztője“ dísznevét szerzék meg, irodalmunk éledése korában itt élt és működött; itt zengett *Ányos Pál* lantja, ki

elegiai költőink közt mind maig tiszteletes rangban áll; itt kapott e kettőnek hatása alatt *Fejér György* lángot, ki annyi téren oly sokáig és oly nyomosan mozdította elé a halottaiból feltámasztott magyar tudományt; itt született, és régi királyaink árnyaitól íhletve szállt *Horvát István* a történelem mezejére, melynek oly lelkesítő, a nemzeti önérzést oly hévvel gerjesztő hatást kölcsönzött. És nem legkisebb érdeme e nemes megyének azon pártfogás, melylyel nemzeti színészetünknek oly hatalmas és nem múló lendületet adott, melylyel viszont *Kisfaludy Károly* drámai munkássága függ össze, ki művei nagy részét a fejérvári társaság számára írta, mely azokat itt is, Budapesten is, első mutatta fel a nemzetnek. Végre e megyében született, e régi királyvárosban nevelkedett mai ünnepünk tárgya, *Vörösmarty* is; és vajon ki képes kiszámítani azon titkos, de mély hatást, melylyel e szent föld s annak emlékezetei szellemére voltak? Mert itt járdalt ő, szíva azon levegőt, melyet azon ősök szittak, kik itt királyokat adtak a hazának, s azokat a szent koronával itt avatták fel; azon ősök, kik itt a haza üdvéről tanakodtak s régi királyaink tetemeiket örök nyugalomra itt tették le; itt járdalt ő, e nemzet classicai földén, melynek minden göröngye öt század történetét beszélli az íhletett kebelnek, s hol minden eleme a levegőnek dicső emlékezésektől reszket. Azon kútfőből meríté ő teremtő szelleme lelkesedését, melyből Önök az ő szelleme iránti hódolat és elismerés lelkesedését merítik; s miután Fejérvár a földi hatalom koronáját nem tészi többé királyaink

halántékaira: a magyar költőkirály fejére tészi ma a nemzeti hála és dicsőítés koronáját!

Mert király volt ő, tisztelt hazafiúi Gyülekezet, azon országban, mely el nem múlhatik, míg e nemzet él: király a költészet birodalmában, ki lángszelleme teremtő erejével alkotott, fenkölt keble hatalmával uralkodott e nemzet érzésein; ki a költészetnek tartományokat, a magyarnak lelkeket hódított: egy szellemi hadat, mely negyven éven át jó és rossz napokban láthatatlan, de diadalmas fegyverekkel óvta meg e nemzetet a vég elsülyedéstől, s meg fogja óvni, míg lelke lesz költője szózatait megérteni.

Mert, Uraim és Asszonyaim, a költőt, kinek szobra ez állványról, a szív és lélek legszebb öszhangzása derültségével, de egyszersmind rendűlhetetlen eltökélet nyúgodt fenségével tekint alá: őt más mérték illeti meg, mint amelyet egyéb bármi nagy s alkotó erőre hozzá hasonló költőihez alkalmazunk a világnak. Ő nem csak Apolló kedvelt fia, ki tündér leleményeivel nemesen gyönyörködtet; ki az öröm és bú, az enyelgő tréfa s a mély szenvedély, a szerelem és sovár vágyak dalait zengé nekünk, s kinek változatos zenéjében minden érző szív talál dallamot, melylyel magát azonosítnia oly jól esik; Ő nem csak azon magasabb ember, ki keblünket az erényhez, a szenthez, az istenihez felemeli, s kifejti bennünk, mit Isten abba szépet és nemest lerakott: Ő ezeken felül még egyéb is, mi őt öntudatlanúl a tisztelet osztatlan tárgyává teszi: Ő maga e nemzet öntudata, ennek legsajátabb nyilatkozata; művei poli-

tikai tettek; pályája esemény a magyar történetben.

Nem idézem fel emlékezetünkbe azon idők képét, melyekben Vörösmarty született, fejlődött, nagygyá nőtt. Ó azok szomorú, s nem csak szomorú, hanem pirító idők is voltak! Árnyéka az egykori erős nemzetnek, senyvedtünk a nevünket már majdnem hazugúl viselő haza földén; minden hatalom elmúlt vala tőlünk, fejünk koronája a porban hevert! A költészet zengett ugyan, intőleg, kérőleg, gerjesztőleg: Szó a pusztában! E népnek nem volt füle hogy halljon, nem szeme hogy lásson, hogy lássa az örvényt, melynek szélén álla, hogy abba létét nevével együtt betemesse.

S jött Ő, és

Zeng tetteket, a haza szebb idejét,
A régi csatákat, az ősi vezért,
S zeng rózsaszerelmet, a lyányka haját,
A szép szemet, arcot, az ifju baját —

Jó gyermekem! a haza szebb idejét
— Elmúlt az *örökre* — ne zengjed:
Az ifju nem érez, a lyányka nem ért,
És nincs koszorúja szerelmeidért — —

Nem! ezt a csüggedés sugalta költőnknek a fájdalom óráiban. De kifejtődzve ennek karjaiból:

Biztos erőt érzek —

így szóla belőle a missió öntudata:

kebelemben nagyra kelendő
Képzeletek villannak meg —
Ó hon! meghallasz-e engem,
S nagyra törő tehetősb fiaid hallgatnak-e szómra?

Az idő beteljesedett. A feltámadás órája ütött — még csak az Ő keble hitében. S íme —

> Megjön az éj, szomorún feketednek az ormok, az élet
> Elnyugszik, s a fél föld lesz nyoszolyája; de engem
> Felver az elmúlt szép tetteknek gondja —

s megindúl a megváltás munkája. Mert, ó Fejérvár, a te költőd lett a vihar, mely a tompúltság ködeit széttépte, a villám, mely a lelketlenség és meghasonlás rémeire lecsapott; Ő az emlékszobor, mely a nemzet nagy, nemes és hős tetteit felidézte az unokák elméjébe, s a lángoszlop, mely messze bevilágította a nyerhető diadal útjait. S mintha egy égi szózat szólna le a felhőkből: „Ez az én kedves dalnokom! őt hallgassátok!“ minden kebel megnyílt hárfája hangjainak! Az általa keltett és táplált érzések, mint a villanyfolyam, terjedett, s öntudatlanúl az Ő hatása alatt állott a nemzet. Megtért a nagy ősök tisztelete, tetteik felett a büszke önérzet; elszántság váltotta fel a csüggedést, dicsőség szeretete a dísztelen önfeledést, s a reménység istenasszonya lebegtetni kezdé mosolygó zászlaját!

Ez, Uraim, a ti költőtök történelmi jelentése; s e szobor nem csak a költőt dicsőíti, hanem a nemzet ébresztőjét is; mert nem csak pacsirta volt ő, mely a közelítő tavaszt üdvözlé dalával, hanem az égi harsona, mely alvó korát a halál-álmából felriasztotta.

És évek következtek, gazdagok reá nézve gondban és szenvedésben; de gazdagok reánk nézve, s általa, szellemi javakban, nemzeti enyhűlésben és gyarapodásban: mert a küldetés, mely neki a Magya-

rok Istenétől jutott, csak sírja szélén szűnt meg. Harminc éven át a nemzeti élet minden mozzanata, az ébredéstől a tetőzésig, s innen az örvényig, az ő költészetében bírta ébresztőjét, szépítőjét, vigasztalóját, míg maga is, kifogyva minden vigaszból, a kétségbeesés szélén, iszonyúan felegyenesedve, a látnok megrendítő erejével a jövőre utal, mert —

Lesz még egyszer ünnep a világon —

S ez volt a nemzeti zsoltárdalnok, jós és próféta utolsó vigaszszava, s utolsó éneke.

Tisztelt férfiak! az emlékegylet tagjai! Önök megcáfolták Vörösmartyt, ki fellépése szomorú éveiben nem látá egyéb jövőjét a magyar költőnek, mint részvétlenséget, feledést. Azért éneklé:

.... koszorútlan az ifju megyen,
Nem tudva, hol napja, hol éje legyen,
S míg honja bolyongani hagyja, kihal
Bús éneke, tört szive lángjaival.

Pedig, éneke n e m hal ki a nemzet kebeléből, s míg a nemzet megjutalmazza műveiért gyermekeiben: Önök a legszebb koszorút teszik ma ez érc képmása fejére!

S ez nem hiúság műve, aminek sok lelketlen kész az ily megtisztelést bélyegezni. Egy új vetése ez hazafiúi fenkölt érzések, művek és tetteknek, melynek aratása ismét a nemzeté. S minden szív, mely e magasztos tekintet által fölemeltetik; min-

den mű, mely e szobor szemléletétől hevített kebelből elésarjad; minden tette a hazafi eltökéletnek, mely a nemzeti elismerés e példája által gerjesztett dicsvágynak köszöni egykor lételét: ó az nagy részben a ti érdemtek, s azoké, kik ez oltárra letevék áldozataikat. Vörösmarty szobra a ti fenkölt hazafiságtok emléke is, s azért Üdv neked Fejérvár!

XX.

Bevezető beszéd Tárkányi Bélához.

A Kisfaludy-Társaságban mart. 18. 1868.

Tisztelt férfiu! Akartad, hogy én vezesselek be e Társaságba, mely választása által az övéi közé sorozott; s én annál készebben teljesítem baráti óhajtásodat, mert abban azon régi bizodalom folytatását üdvözlöm, mely, pályád eleje óta hozzám fordúlva, huszonöt éven át ifjuságod lelkesedett s férfikorod kitűnő munkássága folytonos és közel tanujává avatott, s ekép mások felett ki látszott jelelni arra, hogy azon méltatásnak kifejezést adjak, melynek e mai megjelenésedet körünkben köszönjük.

De nem csak készséggel, hanem szívesen is szólok hozzád és rólad e jeles gyülekezetben. Mert múltadra visszatekintve, midőn Klopstock hárfája zengését a vallásos kedély mélységével, a müvészet avatásával s az ifjuság tüzével és erélyével először

hallattad közöttünk: azon kor emlékezete újúl meg lelkemben, melyben azt két örökké felejthetetlen baráttal, kik e körnek is legfőbb díszei, irodalmunknak pedig halhatatlan érdemű tényezői valának, együtt élveztem, együtt örvendettünk egy új erő keletkezésén, mely a világköltészetnek egy sokat gáncsolt, de nem kevésbbé csodált művét át fogta ültetni a magyar költészetbe. E szép kort, melyben oly nemes önzetlenség, oly tiszta ügyszeretet s egy nagy jövőnek reménye annyi emelkedett keblet egyesített munkában és örömben: az elbukás és a jók elszéledésének kora váltotta fel. De a megaláztatás, a mindennapi új sebek korának is jutottak vigasztalói és munkásai, nehogy, ha Isten is akarandja, hiányozzék a lélek és erő, feltámaszthatni ismét a fájdalmaktól sínlő nemzetet. S e kor férfiai közt is ím ott találtak, ki, míg a hon mezőit az élethalálharc borítá el, a nép ezrei ajkára a haza iránti hűség énekeit adtad, majd a reménylő odaadást, a tűrő honszerelmet s a vallásos bizodalmat felébresztő s ápoló szentköltészeteddel tartottad ezrek kebelében a lelket. S ismét ott találtalak, a magyar egyház és haza egy nagy támasza, az egri főpap mellett, mint eszközét az ő nagy és szent szándékainak, s ismét tanuja voltam azon nem lohadó lángnak és ernyedetlen munkásságnak, melylyel a romai magyar egyháznak általa adandott könyvek könyvén évek nappalain és éjjelein át fáradozál!

Midőn pedig ezeket e helyt emlegetem, tisztelt férfiu, épen azon érdemeidre célzok, melyek iránt akarta e Társaság mindenek felett kifejezni méltány-

latát. Ugyanis két nagy ügyet látunk a jelenkorban a keresztyén világ által felkarolva: az énekreformot s a biblia terjesztését, mindkettőt a keresztyén hitélet és erkölcsök emelése céljából. Mi is méltatjuk azokat, de nem e cél van ezen kör elé tűzve; ellenben az igen is mélyen érdekli e szépirodalmi intézetet, vajon a szentköltészet, különszerű vallási iránya mellett, a költészet s az ízlés igényeinek megfelel-e, s előmozdítja-e nemes formái által a szépemberiség öszhangzatos kifejlesztését, mely a széppel egyesült jóban tetőzik.

S ím neked sikerült, jeles férfiu, e két nagy mű által nevedet emlékezetessé tenni a hazában!

De még egy munka vár reád. Ifjuságod merész és szerencsés kezdeményezésének, a Messiásnak, tíz éneke készen áll, s az utolsó kezet várja: meg ne tagadd azt tőle.

Amit e nagy mű ellen a széptan felhoz, mind igaz. Igaz, hogy maga a tárgy választása nem szerencsés, mint a melyet a költő, müvészi céljaihoz képest, teljesen szabadon nem alakíthat; igaz, hogy nem annyira eposz, mint inkább lyrai költemények hosszú sora, melyeknek az elbeszéllő részek csak kapcsaikat képezik; igaz, hogy a jellemek nem egyénileg élő alakok, hanem inkább fogalmak, testetlen szellemek; hogy nem cselekvényben, hanem monológok, beszédek, beszéllgetések, hymnusokban nyilatkoznak. De igaz az is, hogy Klopstock nagy és lángelmű költő, s nemes és erőteljes ember volt, ki egész nagy lelkét belé lehelte e csodálatos, fenséges, nagyszerű műbe,

mely, ha nem mint alkotás, hanem mint egy rendkivüli szellem nyilatkozata, nem mint egész, hanem mint számtalan s rendkivüli egyes szép részek összege, a világirodalomban jelentékeny helyet foglal: s ha irodalmunk büszke arra, hogy a minden nemzetek nagy eposzai jó részét immár jeles fordításokban bírja: a Messiásnak, legalább a Messiás tíz énekének, többé hiányzani nem szabad.

Tőled várja azt költészetünk. Ez legyen a harmadik emlék, melyet magadnak irodalmunkban emelsz. Ebből szándékozál némely, előttünk még ismeretlen részekkel kedveskedni: foglald el székedet, mi részvevő hallgatóid leszünk.

XXI.

Bevezető beszéd Horváth Mihályhoz.

A Kisfaludy-Társaságban apríl 29. 1868.

Szabályaink az új tagot, első megjelenésekor, a Társaság nevében üdvözöltetni rendelvén, s bizodalmad, jeles férfiu! e végre engem jelelvén ki, itt állok, kérdezve magamtól: mit mondjak, mit ne mondjak? hogy se hízelkedni akarni ne láttassam, se tartózkodásom által a képet meg ne csonkítsam. Hiszen, amit Te az irodalom érdekében tettél, midőn a történetírás müvészetét abban meghonosítád, ki ne tudná azt, nem csak e teremben, hanem hazaszerte mindenütt? S hogy mely mérvben sikerült a nemzet múltja és jelene ismeretét terjesztened, a politikai lelkiismeretet felköltened, irányoznod és táplálnod, ki ne érezné e falak közt úgy, mint érzi e falakon kivül minden hazafi?

Tehát nem a történetvizsgálót üdvözlöm Benned itt, ki ezer éves történetünk számos korai, emberei, eseménycsoportjai felett új világosságot terjesztél, ki nemzeti életünk annyi egyes, fontos oldalai összefüggő történetét, első, mintegy a semmiből, megteremtéd, sőt, mi a történetíró belátása és elfogúlatlanságának legkényesebb próbaköve, ki a saját kora mindnyájunk szemei előtt leperdült s hatását mindnyájunkkal oly mélyen éreztetett történetét is megalkotni merészléd: hanem üdvözlöm a Kisfaludy-Társaság nevében Benned a történeti müvészt, ki azon anyagot, melyet a vizsgálat, saját vizsgálatod is, nyújt vala, s az igazat, mit a tudomány, saját tudományod is, abból kiderít, épen oly szép, mint való nagy képekbe egyesítetted; melyek, míg a történetek müvészi elrendelése, a színezet élénksége s a jellemek tartása által a képzelmet elfoglalják, a belőlök szóló eszmék a politikai értelmet fejtik, a szívben az erény és hazafiúi kötelesség érzéseit gerjesztik és hevítik, s ekkép a szépmüvészet műveivel rokon hatást közvetítenek: oktatnak, nemesítnek, gyönyörködtetnek. Első sorban e történeti müvészt üdvözli Benned intézetünk!

De nem csak ezt. Üdvözletébe a legbuzgóbb öröm vegyül, hogy Téged tizennyolc évi keserű hontalanság után, a honban tisztelhet ismét; hogy, ki a bújdosás rideg éveit is a hazának annyi nemes művek által dicsőítésében töltötted el, megérhetéd, nem csak hogy ismét láthasd e hazát, és annak szerető keblén nyughasd ki fáradalmidat és fájdalmidat, hanem hogy azt

megmentve százados átkától, egy jobb, egy boldogabb jövő küszöbére léptetve láthassad ismét.

Ez öröm a nagy fordúlat felett, mely Téged velünk együtt boldogít; az öröm, hogy Veled együtt élvezhetjük e boldogságot; azon büszkeség érzése, hogy Veled karöltve folytathatjuk azon pályát, melyet belső hivatásunk elénk szabott: ez érzések vegyületében háromszoros éljennel üdvözlünk körünkben. Foglald el a helyet, mely Reád oly sóváran várakozott. —

XXII.

Kisfaludy Károly első fellépésének félszázados emlékezete.

Elnöki megnyitó beszéd a Kisfaludy-Társaság ünnepélyes köz ülésében febr. 14. 1869.

Nagytekintetű Gyülekezet! Mai ünnepünk e szépirodalmi intézetnek nem egyedűl szokott évi ünnepe, hanem egyszersmind a kegyeletes visszaemlékezésé; mert ez évben telik be fél százada azon férfiu időszakot alkotó fellépésének, kinek nevében harmincket esztendő előtt egyesűltünk volt a korán elholt munkásságának folytatására.

Az év, melynek emlékezetét Önök előtt megújítani kivánom, e század tizenkilencedik éve.

Mely egészen más vala költészetünk akkor, mely más az öszves nemzeti élet!

Hét éve tölt vala be annak, hogy a magyar törvényhozás szünetelt volt. De minek is hivatott volna az össze, mikor a hatalom a nélkül is kormányozhatott, s nem csak kormányozhatott, hanem, mi hatalmá-

nak fenntartására a két fő eszköz vala, a sereg folytonos kiegészítése, s a tartására szükséges adó, másfelül a budgettelen ország jövedelmei, organumainak engedelmességénél fogva biztosítva voltak.

Az európai köz béke árnyékában megizmosodott absolutismus elölt vala másutt is minden politikai szabadságot; s ha van idő, melyre a magyar csak orcapirúlással tekinthet vissza, az a bécsi és verónai congressusok közt lefolyt idő volt.

Az itt-ott feltünő erő és bátorság is elcsügged vala az egyetemes önfeledő megadás közepett és szemben a diadalremény utópiájával.

Egyetlen menedéke a nemzeti léleknek, egyetlen tere a nemzeti tevékenységnek az irodalom. S míg országnak és megyéknek kezeik kötve a szabadság és alkotmány védelmére: az író sereg más célt tűzött ki a kornak szeretet, lelkesedés, munkásság tárgyául, mely szükséges alapja, fenntartó támasza, s költőisítő zománca a szabadságnak is: a nemzetiség kifejtését, tehát a nyelv, a tudomány s az irodalom mívelését.

A Kazinczy Ferenc által egy, kezdetben számra túlnyomó, állás és érdem által tekintélyes többség ellen viselt, de végre is diadalmasan kivívott nyelvújítási harc országtörténeti rangra emelkedett. Felköltötte hihetetlen mérvben a nemzet szellemi érdekeltségét, előkészítette a politikai téren is majd érvénykedő reformi szellemet, edzette a köz bizodalmat e nyelv mindenre kész képessége iránt, melyben még

annak számos, buzgó tisztelői is sokáig, bár titkon, kétkedének.

Tudósaink közől, kik magyar érdekben is széltiben deák és német nyelven írtak vala, mind többen magyarúl kezdének dolgozni. Önálló munkák mind nagyobb számban, s tudományos folyóiratok, a nemzeti szellemnek a tudománynyal való frígyesüléséről tanuskodtak.

A költészet a század kezdete óta a legszebb virágzásnak indúlt vala: Kazinczy, Berzsenyi és Kölcsey, több más jelesekkel, a lyrát, különösen ennek óclassicai formáiban, meglepő szerencsével mívelték, a nyelv rhythmikai természetét teljesen kifejtették, a költői dictiót az emelkedettség és nemesség addig ismeretlen fokára emelték. A nemzet fájdalmait és óhajtásait erélylyel s fennkölt lelkesedéssel, de a politikai ködök nyomása alatt nem ritkán félénken elburkolva, fejezték ki.

Azonban e költészet minden tökélye mellett korlátolt vala. Csak érzéseket dallott; e ragyogó tiszta cseppek a szív kis birodalmát tűkrözték vissza: a világ színpadáról nem merészelte az levonni a leplet. Dráma, eposz, regény jelentéktelen kísérleteket látott csak; az első rendű erők által teljesen mellőzve.

Buzgó hazafiak már 1790 óta igyekeztek a rég elnémúlt magyar játékszínt ismét felélesztení. De nem a dráma érdekei lelkesítették őket: nekik a játékszín mindenek előtt és felett nyelvterjesztő intézet volt.

1819-ben egyike e nyelvterjesztő intézeteknek, a Fejérmegye által pártolt társaság, jelent

meg Pesten, s ezzel állt be a nagy fordúlat költészetünkben is.

Mert nem a „Nap szűzei“ s „Az indusok Angliában“, nem „Octávia“ és „Rolla halála“, s Kotzebue egyéb ily remekei, melyekből a feltámadt magyar színészet élődött vala, gerjesztek azon lángoló lelkesedést, mely ama társaság ismételt pesti szerepléseit míveltségtörténeti eseménynyé avatta a hazában; hanem azon költőnek, bár részben gyenge vagy hibás művei, ki eltelve a művészetnek s nemzetének lelkes szeretetével, áthatva a vágytól: a magyar játékszínt eredeti és nemzeti színköltészet által életképessé tenni, s egyszersmind a nemzetet ez úton önbecsűlésre, öntudatra ébreszteni — Kisfaludy Károlynak színművei.

Uraim! ifjuságom zsenge korába érzem magamat visszahelyezve, s azon kor élő tanujaként szólok Önök előtt. Midőn egy évi távollét után, 1819. septemberben, Pestre visszatértem, új és meglepő dolgokról folyt a szó a színházlátogató körökben, melyek pedig nem csak németekből, hanem magyarokból is állottak — hisz a német színház bérlői is azon időkben magyar főurak voltak. Eladdig rendszerint jóakaró, néha gúnyos mosolyyal is beszélltek vala azon magyar játékszíni kísérletekről, melyek időnként egy vagy más bálteremben — (szálláknak neveztük akkor) — feltűntek; még az akkor már boldogúlt rondella-színházról is némi szánakozással hallatott az úgynevezett mívelt körökben egy-egy szó, s a közvélemény, igen kevés kivétellel, azt hitte,

hogy a magyar ember nem színésznek, a magyar nyelv nem színpadra való; azt hitte, hogy mert magyar dráma, azaz jóra való nincs, tehát nem is lehet; s biztosan állíthatom, hogy a magyarság buzgó barátjai közől is nem kevesen, hazafiúi aggodalommal értesültek vala a pesti színházbérlő gróf Brunszvik szándékáról, a fejérváriakat Pest városa nagy színpadán felléptetni.

De e társaság jobb volt csakugyan elődeinél, s a közönség német része is oda módosította elébbi ítéletét, hogy idegen darabokban Thalia ez új papjai bizony gyengécskék, de az eredeti, a nemzetiekben csakugyan jók; a magyar nézők közől pedig a kényesebbek is remegő örömmel, az ifjuság zajos, tomboló, ujjongó lelkesedéssel fogadták a magyar dráma új apostolát. Egész Pest beszéllt még „A Tatárok Magyarországban" című szomorújáték május 3-kán kivívott sikeréről, mely oly jelenetet idézett vala elé az előkelő színházban, milyennek az tanúja még nem volt; a szemérmes költő nagy nehezen menekűlhetett meg a színpadra-vitel dicsőségétől; egész Pest beszéllt az „Ilka" búcsúelőadásáról, melyben a társaság ismeti meghivatása az örvendező magyarság által hangosan követeltetett.

Nyár végén már magam is tanuja voltam, dobogó kebellel, a „Stibor vajda" s „A kérők" diadalmainak, melyek elsejével kezdődik voltakép a magyar komoly dráma, mint emezzel a magyar vígjáték. S e diadalok a következő évben is megjelent fejérváriak előadásain nem csak ismétlődtek, hanem, midőn hat

nap alatt Kisfaludy Károlynak négy új darabja követte egymást, fokozódtak még; a köz érdekeltség azokat német nyelven is üdvözölte Buda és Pest színpadain: a berögzött előitélet meg volt törve, bizodalom váltotta azt fel a magyar dráma és színészet felvirágozhatása iránt, a nemzeti érzés, öntudat, büszkeség felvillanyozva, új táplálatot nyert e költészetből, és Kisfaludy, ki már nem csak az olvasószoba magányában holt betűkkel szólt az irodalom elszigetelt barátai lelkéhez, hanem a fővárosok s a vidék színpadairól egész gyülekezeteihez a hazafiaknak, a magyar vitézség és nagylelkűség lélekgyújtó példáival s a jelenítő müvészet eszközeivel foglalván el szivet és szemeket, egy új időszak megkezdőjeként üdvözöltetett, dicsőíttetett.

Tisztelt Gyülekezet! nem feladásom e megnyitó szózatomban Kisfaludy Károly fényes pályáját a maga teljességében szem elé állítani. Hosszas tárgyalást igényelne e félszázad előtt megindult gazdag, bár fájdalom csak tizenkét évre terjedhetett munkásság részletes méltánylása, s azon mélybe ható, költészetünk bekövetkezett évtizedeire határozó befolyás fejtegetése, mely ma már nem egy emlékszónok, hanem a bíráló irodalomtörténetésznek méltó tárgya lehet csak. — De annyit célomhoz képest hangsúlyoznom szabad, hogy számos, sok nemű s általában jeles munkái által költészetünket mind tárgy, mind jellem és forma dolgában ő emelte ki azon korlátoltságból, melyben azt 1819-ben találta volt. Kitágította ennek határait, mert a lyra mellé oda állította a ko-

moly drámát s a vígjátékot, a beszélyt s a regényt, szóval az összes tárgyas költészetet, s annak, tartalmúl, ott a nemzet történelmét, itt annak társas-életét mutatta ki. Tárgy, felfogás, előadás és nyelvénél fogva nemzeties költészetével kitöltötte azon hézagot, mely a fellépésekor uralkodott classicai költészet s az élet között tátongott. Mert száműzte költészetünkből a görög isteneket, melyeknek addig, — de csakis addig — lehetett jogosúltságok, amíg a nemzet míveltsége is előkelőleg classicai volt, s gyér női olvasóink Himfyvel s a Regékkel beérték; és helyökbe saját házi isteneinket iktatta, hőseinket s fejedelmeinket, nőinket és népünket, s e népnek, színműveiben, beszélyeiben, dalaiban alakjait, erkölcseit, egész életét szinte a kifejezésig híven oda állítva, sőt bekeblezve költészetünkbe.

Ez kevés szavakba foglalva Kisfaludy Károly pályájának epochális jelentősége: e dicső pálya megnyílásának félszázados emlékezetét kivántam ma megújítani.

E férfiúnak élő emléke vagyunk, tisztelt Gyülekezet, mi e társaság, mely szellemi alapítónk korán megszűnt működését folytatva, kiszélesítve, a kor színvonalán fenntartva, szépirodalmunk érdekeit fejtőleg s nemesítőleg képviselni tűztük ki feladásunkúl.

Mikép haladtunk e pályán eddig, beszéllik munkáink, vázolják számadó jelentéseink ez évenkénti ünnepélyes üléseinkben. Ezt adja elé legitt titkárunk a közelebb múlt évről is; s midőn erre s mai egyéb

előadásaink számára Önök szíves részvételét kikérem, legyen szabad e rövid beszédet ismét és ismét a további anyagi pártolásért esdekléssel bezárnom.

Mert, bár e részben is csak hálával lehetünk a hazafi közönség iránt, miután átalakúlásunk e nyolc éve alatt, önkényt és szívesen alapitóink sorába lépő honleányaink és honfiaink száma immár a kétszázat meghaladja; s bár reméljük, hogy e szám befejezve nincs, befejezve nem lesz, míg hasznosan folytatjuk e pályát: hadd indítványozzak egy új módját is a pártolásnak!

Működésünk célja a szépnek létesítése az irodalomban: kihez folyamodhatunk pártolásért rokonabb bizodalommal, mint a nőkhöz, kik a szépet az életben létesítik, kik az élet szépe maga?

Íme tehát a nők járuljanak a szépnek általunk felállított oltárához csak némi áldozattal, életök legszebb percében!

Azaz: tegye minden, a szépet kedvelő, magyar lelkű menyasszony, esküvője napján, fillérét ez oltárra, s annak szent lángja, e Kisfaludy-fillérek által is táplálva — biztosítom a nemzetet — fényesen fog lobogni a napok végeiglen.

÷ XXIII.

Mária Terézia emlékezete.

Rectori beszéd az egyetem ünnepélyes köz ülésében jún. 25. 1872.

A kegyeletes visszaemlékezés ünnepét üli, tisztelt Gyülekezet, a magyar tudományos egyetem azon nagy napnak minden évfordulóján, melyen azt, ma kilencvenkét esztendeje, valódi alapítója Mária Terézia királyi fénynyel megnyittatá. Midőn ezt teszszük, nem csak elődeink parancsoló határozatát teljesítjük, hanem egyszersmind nemzetünk e valóságos édesanyja legszebb erényét gyakoroljuk: a hálát, mely életének irányadója, tetteinek fő rúgója, szívének valódi költészete volt.

Elődeim e székben gyakran a tudomány s a tanügy mélyeiből szemeltek ki fontos kérdéseket, melyeket beható észszel s gazdag tapasztalással megvilágosítva vezetvén hallgatóik elébe, ez órát egyiránt termékenynyé és gyönyörködtetővé tették: én, tisz-

telt Gyülekezet, oly tárgyat választottam mai beszédemnek, mely mindenek felett a legszorosabb kapcsolatban állva ünnepünkkel, gazdagsága és soknemű érdekével képes volna szerény erőm fogyatkozásait pótolni, ha ép' attól nem kellene tartanom, hogy annak nagyszerűsége és fensége miatt gyarlóságom annál érezhetőbbé leszen; mert e tárgy: Alapítónk maga.

S íme, ez alanyi kételyeim mellett el nem némíthatom teljesen a feletti aggodalmamat sem, hogy oly feladatra vállalkoztam, mely nincs tárgyas nehézségek nélkül is. Egy öncselekvő koronás reformátor nőt kivánok dicsőíteni, s ezt mai nap, a népuralmi nézetek s a felelős kormány-elv korában, melynek jelszava nem csak: mindent a népért, hanem mindent a nép által is; mai nap, midőn a népek megszokták magok intézni sorsokat, s a legfőbb fejedelmi erénynek a népek bármely óhajtásainak betöltése tekintetik; midőn a jó sem kell, ha az nem az érvényes formák közt nyújtatik, habár e formák mélyebb belátás hiánya, elfogúltság s osztályérdekek által gyakran épen a köz érdek ellen használtatnak fel. Nem vagyok az önuralkodás rendszerének szószólója, habár az bölcs és jó fejedelmeknél néha üdvösebbnek bizonyúlt be bármely alkotmánynál; s nem vagyok az, mert biztosítékot nem nyújt sem hogy e bölcseség nagyobb tévedésektől ment maradand mindenkor, sem hogy a hatalom — ember levén a legjobb ember is — módot és mértéket tartand minden viszonyok közt. De, Uraim, hová jut a história, ha a szereplőket nem

saját korok álláspontjából szemléli? Mily világbírószék lesz az, ha nem a minden kor códexe vagy exigentiái szerint itél? S hová jut az igazság, ha a tetteket egyedül formai tekintetekből bírálva, azok céljait és gyümölcseit számolaton kivül hagyjuk?

Pedig Mária Terézia sem kerülhette el az idegen szempontokból megitéltetést. Megértük azt, és csak is napjainkban, hogy oly érdekért tétetett felelőssé, mely az ő korában még nem létezett a népek tudatában; megértük, hogy a francia forradalom által érvényesített rendszer nevében támadtatott meg, mely csak nagy-későn utána kezdett a szárazföldön itt-ott létesíttetni; s a forma sérelme miatt vádoltatott oly tettekről, melyekért a népek milliói áldották, és oly eszmékről, melyekért egy későbbi kor polgári koszorút nyújtott vezér fiainak. — Illik-e felednünk, hogy volt idő, s ez az ő időkora volt, midőn a felvilágosodás napja még csak az állam s a társadalom legmagasb csúcsaira lövelte sugarait; midőn a szabadelvűség még csak néhány trónon foglalt vala helyt; s kárhoztathatjuk-e istennek e választottait, kik, azon korban már, a milliók boldogítására elszánva, jogosúltaknak tarták magokat j ó t t e n n i az emberi jogokat nem védő törvény s az uralkodó osztályok önzése ellenében is?

Ezek közt foglalt pedig helyt Mária királyné is, s ha őt nem a mai állami formák szempontjából, hanem kora világításában kivánom felmutatni, s részére az Önök — kegyeletét? nem, egyelőre csak méltányos itéletét — veszem igénybe: teszem azt azon bizo-

dalommal, hogy félre értetni, hogy a szabadság iránti hűségem kétségbe vonatni nem fog. Én, a szolgaság éveiben születve, midőn a hatalom minden volt, de egyet még sem gátolhatott: hogy azon eszmék, melyeket a Szajna partján virágzott nemes nemzet a modern állam számára kivívott, hazánkban is, bár lassan, az elmékben gyökeret verjenek; majd tanuja azon hosszas regenerátiói küzdelmeknek, mikben e nemzet annyi nemes és önzetlen férfiai kitűréssel és végre boldogító sikerrel fáradoztak; tanúja, Uraim, egykor megaláztatásunknak, majd dicső harcainknak: lehetett-e a szolgaságot nem gyűlölnöm, a szabadságot, melyért annyi nemes szív buzgott, sőt végre el is vérzett, nem imádnom? — Midőn tehát ma, száz év előtti, még középkori államunkra visszatekintek, azon korba, mely néhány ezer kiváltságosnak előjogát nevezte szabadságnak, holott ez a milliók szolgaságából élődött; s midőn azon korban egy nőt látok ez ország királyi székében, kinek minden gondolata e milliók felszabadítása; kinek azon felül legédesb gondja e százados viszályok által a tróntól elidegenedett nemzetet a szeretet kötelékeivel magához fűzni, e pusztává lett földet felvirágoztatni, e tekintetét, majdnem nevét is vesztett országot tiszteltté tenni: akkor, Uraim, ne bízzam-e benne, hogy amiket mondandó vagyok, nem aljas hízelgésből származottaknak tekintendik, melytől lelkem mindenha idegen volt; nem érdekből, melynek csábjai életem határán távol vannak tőlem: hanem azon hazafiúi lelkesedésből, melyre ily erkölcsi nagyság a jobb szívet ellen-

állhattlanúl gyúlasztja, s azon szeretetből, melylyel e királyné nemzetünket ölelte, s melyet sírjában is viszonoznunk a hála elutasíthattlan követelménye.

I.

Tisztelt Gyülekezet! A nagy királyné életét mondjam-e el? hisz ez a legszebb emlékbeszéd volna fölötte; tetteit beszélljem-e el, melyek a legnemesb szív képét tüntetnék fel? De ki ne tudná azokat, ki hazája történetét valaha forgatta? Azonban, miután a tettek becslésében a legfontosabb mozzanat azon erkölcsi kútfő, melyből azok elésarjadtak: erre kívánván fordítani főkép figyelmöket, a tettekről sem hallgathatok végkép, melyekben az nyilatkozott. Aztán itéljünk, Uraim, szigorún, de igazságosan, nem feledve, hogy a siker isten kezében, az ember érdeme az akaratban van.

Előéletével kellene kezdenem: de vajmi kevés az, mit erről tudunk! Nem bírunk emlékrajzokat, melyek trónra-lépte előtti idejére azon nemét az apró vonásoknak őrizték volna meg, melyek élesben és hívebben jellemeznek, mint a státusacták; — nem bírunk bizodalmas leveleit: kinek írt volna ő akkor, kit az élethez csak azok, kikkel együtt élt, atyja és szeretett férje, kötöttek? — nem életírókat: ezek figyelmét egyedűl a világ színpadára kilépett uralkodó foglalta el. Néhány kevés adatunk mégis van: kísértsük meg ezek fonalán betekinteni a lélekbe, mely uralkodásában kifejezést nyert.

Az annyi népek leendett fejdelemnője gondos oktatást nyert azon atya vezetése alatt, ki első vonalban a tudományok s a müvészetek egyik fő pártfogója, birodalmában terjesztője volt. A francia, olasz és spanyol nyelvek mellett latinúl beszéllt és írt — természetesen: ez volt akkor a magyarnak nemzeti nyelve! Tantárgyai közől a történelmet szerette főleg, evvel foglalkodott minden egyebek felett: s különösen erre emlékezzünk vissza, Uraim, majd, midőn alkalmunk lesz kérdeni: honnan nála azon ismerete nemzetünknek, mely minden személyes érintkezéseiben és nyilatkozásaiból kitűnt? — midőn kérdezendjük: honnan azon bizodalma mindjárt trónra-léptekor, melylyel legsúlyosabb napjaiban és környezete dacára, a magyar szívekbe vetette reménye horgonyát? s melyből mindenkor erőt és bátorságot merített? — midőn kérdezendjük: honnan az az ő kötelességérzete, hogy a magyar nemzet boldogítását tegye első feladatává, hogy e nemzetnek az ezt megillető állást adja annyi nemzetei és országai közt? — Egy velencei követi jelentés emelkedett szelleméről és férfias lelkéről szól, miknek már atyja életében adta tanuságát: Igen, mert — s bár ezt az emlékek csak sejteni hagyják, de az ezeknél sokkal biztosabb lélektani vizsgálat meggyőz róla — mert atyja vég évében már be-betekintett a jövőbe, s voltak percei, midőn nyúgotról támadható vészre gondolt; s hogy magát és Magyarországot legalább kelet felől biztosítsa, hivatlanúl és titkon is beavatkozott a belgrádi békealkuba, s annak kedvezőtlen feltételek mellett is meg-

kötését meghagyta Neippergnek: amiért e tábornok börtönnel lakolt ugyan, de Károly halála után úrnéja által azonnal szabadon bocsáttatott. Hiszen önfeláldozással engedelmeskedett e tábornok leendő királynéjának, kinek tiszta látása előtt becsesb volt a jelenben előnytelen béke egy nem reménylhetett diadalnál, és atyja halála esetén a keleti viszonyok kétes állapotánál.

Nem egészítem ki e kevés vonást szépsége s művészetekben kiképzettsége, deigen beható esze, rendkivüli szorgalma s azon örök derü felemlítésével, mely a vele született fenségnek annyi bájt kölcsönzött; valamint nem hallgathatom el, hogy míg a XVIII. század udvarai, majdnem kivétel nélkül, undorító képét nyújtották a feslett és zsarnoki erkölcsöknek, a Habsburg-ház maga állt tisztán és feddhetetlenül, mint tűköre a családi erénynek, a kegynek és jótékonyságnak, melyet az ezzel űzött hihetetlen visszaélések sem szállíthattak le erkölcsi becsében, s melynek Mária is örököse és legtisztább kifejezése volt.

De nekünk most már a magyar királynéval van dolgunk, ki midőn a népei által elfogadott s az idegen fejedelmek által biztosított pragmatica sanctió alapján ősei székébe ült, hat uralkodónak ellenszövetsége a hitszegés és rablóvágy azon megdöbbentő látványát nyújtá a világnak, mely nyolc évre felháborította Európa nyugalmát. Belgium- és Lombardiában, Felső-Ausztria és Csehországban, Slézia és Morvában ellenséges vad seregek dulakodtak, a csehek

idegent fogadtak királyúl, a német örökös tartományok népei, maga Bécs, a századok óta kegyelt székváros, lelketlenűl várták, mi történendik: a mindenek által elhagyott nőt, ki nem tudá, mely városban várhatja be bizton közelgető szülését, férje és német ministerei kétségbe esve, gondolat, tanács, elhatározás nélkül állták körül: csak Ő, kinek házával e nemzet majd két századon át harcolt szabadságáért, csak Ő, az Egy, ki e nemzetet történeteiből ismerte, nem esett kétségbe, s azon vallásos bizodalommal, milyre csak női kebel képes, s a szeretet ihletével kiáltott fel: „Mindent elvesztettünk, de él az isten és Magyarország!“ — Uraim, német történetíró jegyezte fel e szavakat; s azon perctől, midőn ütközetek és tartományok elvesztése után ide, a százados forradalmak honába indúlt, mint egyetlen és biztos menhelyre, ismét német történetész írja: „Az utolsó remény vonúlt e nemes és fölejthetetlen asszonynyal le Magyarországba, s egyedűl az Ő állhatatossága óvta meg, a magyar lélek felvillanása mellett, Németországot a széthullástól.“ — S midőn német ministerei állandó ellenkezése dacára, kik a régi bűnsúly emlékezetében nem mertek fegyvert adni a magyarok kezébe, és, mit ép oly veszélyesnek tartottak, nem akarták, hogy a nemzet Mária bizodalmának tettekkel kiérdemlése által szívét örökre magának hódítsa meg: mégis személyesen lépett a nemzet elébe, és nyíltan felfedezvén előtte vég szükségét, az ő segedelmét hívta fel a maga és gyermekei oltalmára: akkor bámulta a világ a királyi szív nagyságát, mely így bízni, a nemzet

nemes voltát, mely így feledni tudott, s hajdani elnyomói ártatlan unokájáért ily tisztán lelkesedni. Mert, Uraim, nagy diadal az, nagyobb az ő Nádasdiai és Hadikjai diadalmainál, melyet annyi császárok és hatalmas monarchák örököse e válságos percben természetes büszkeségén kivívott; de nem dicsőbb és nem nemesebb azon könnyeinél, melyek közt a nemzeti vélemény akkori fő képviselője, Eszterházy József előtt bevallotta ősei hibáit, bár az idők mostohaságával mentegetve azokat, kimondta, mily anyai indulattal viseltetik e nemes nemzet iránt, bevallotta, hogy a német ministerek nem barátjai a magyaroknak, s hogy ezek mellőztével kívánja ezentúl magához terjeszteni a magyar ügyeket, s biztosította, hogy míg él, a magyar törvényekre letett esküjéről soha megfeledkezni nem fog.

De a nemzet is híven beváltotta szavát. Kiállította ezredeit, a nemesség fejenként fogott fegyvert, a nagyok — hozzájok, a kor kis királyaihoz méltón — hozták áldozataikat; a nagy példa felrázta lelketlenségéből az örökös tartományok nagyait és népeit is; alig volt győzelem, melyben magyar vezérek is ne tűntek volna ki, alig ütközet, melyben ez ország hadai ne vettek volna részt; s a nagy és hosszan dúló viharból a közbirodalom, melylyel sorsunk nem csak egy alaptörvény, hanem saját érdekünk által is szorosan össze volt fűzve, területi veszteségekkel ugyan, de belsejében megszilárdúlva, kifelé első rangú hatalomként kelt ki.

És a jutalom, Uraim? Az ország, mely soká, oly soká, csak folytonos harcok és zavarok látványát nyújtotta a világnak, nem tekintetett többé Európa, nem a közbirodalom nyílt sebének, hanem egy új és erőteljes államösszeg lényeges életfeltételének; a nemzet visszanyerte már-már elveszett önérzetét, és — nem könnyedén, nem vizsgálat nélkül mondom ki e szót — azon tekintet, azon tisztelet, azon rokonszenv, melyet később ismét és újra ránk borúlt szomorú viszontagságaink közt sem vesztettünk el Európa népei részéről soha, és mely a lovagias nemes nemzet állandó dísznevével ruházott fel, azt — igen is — ama világtörténelmi pozsonyi nap hozta meg a magyarnak jutalmúl.

De fő, de legbecsesb jutalmunk a királyné hálás szeretete lett. A perchara gens, a „kedvelt magyar nemzetem" kifejezés Mária Terézia után diplomatiai műszó lett, tartalom és érték nélküli többnyire: de aki azt először mondotta ki, Ő szíve soha nem titkolt, annyiszor kifejezett, és egy egész életen át tettleg tanusított, hálaérzetének, nem csak fejedelmi, hanem édesanyai szeretetének egész melegét fejezte ki benne. És ez, Uraim — az uralkodói kötelesség érzetén túl, mely örökös tartományai virágoztatásában is munkás volt — azon kútfő, melyből az ő Magyarországra fordított folytonos gondossága merített ösztönt, kitartást és színt; és ezért mondom én, nem szónoki virágkép, hanem történetírói komoly felfogással: hogy Máriában e nemzetnek nem csak név, hanem valóság

szerint is, hosszú-hosszú idő után, ismét igazán saját királya volt.

E magyar király tetteiről szól beszédem második része.

II.

A szatmári béke véget vetett valahára a százados viszálynak. A harcoló nemzet legyőzetett, de a békülékeny nemes fejdelem, I. József, nem a boszu művével, nem az annyit szenvedett ország meghódításával, hanem annak törvényei és autonomiája elismerésével, a nemzet kiengesztelése- és emelésével kivánta azt befejezni. A testvére helyébe lépett III. Károly, Máriánk atyja, szentesítette azt nem csak, hanem tiszteletben is tartotta. Az ő feladata lett a még török kézen volt területek visszahódítása, s a zilált állam újjá szervezése. Meglett lassanként amaz, és megkezdetett ez.

Mert az ország, melyet Károly átvett, puszta volt, népetlen; romja az egykor oly virágzó, oly hatalmas magyar birodalomnak. A közigazgatás a feudális szerkezetű országban, hol a megyékre gyakorlott régi királyi hatalom a tehetetlen Jagellók óta már, s még inkább a bekövetkezett két százados zavarok közt árnyékká, a megyei autonomia gyakran és sok helyt majdnem függetlenné, a török hódoltságokban épen semmis lett, majdnem megszűnt volt. Egy új organum volt tehát szükséges, mely nem csak általános, rendes és öszhangzó kormányzást, hanem a haza anyagi jóléte helyreállítását is lehetővé tegye:

felállíttatott tehát e végre, törvény által, a kir. helytartó-tanácsban egy valóságos országos kormányszék. A pénzügy kifejtésére — mely addig néhány, egymástól független kamara által kezeltetett, tehát összhangzás nélkül s avúlt formák közt: inkább királyi tiszttartóságok, mint financiális kormányszékek — felállíttatott egy egyetemes kir. magyar kamara, mely azonban maga a törvény által csak félig függetlenítetett a közös udvari kamarától. Az igazságszolgáltatás, mely minden egyéb volt, mint amit neve vall, a kir. cúriában s a király által nevezett bírákban nyer támpontot, biztosítékot nyújtva a honfiaknak az önkény és törvénytelenségek ellen. Az európai új hadirendszer s az európai új hatalmi viszonyok mellett a közbirodalom s e haza biztonsága szükségessé tette az állandó hadsereget: a törvényhozó nemesség elfogadta azt, de terhét kizárólag a jogtalan népnek vállaira rakta: magának semmi egyéb jogot körüle fenn nem tartva a hadi adó megszavazásánál, nehogy a törvényes beleszólási joggal együtt azon kötelesség is reá háramoljék: az idővel szükségessé válható új alakítások terheiben is részt venni; sőt a felkelési kötelezettség fenntartása mellett törvénybe iktatta adómentességét is, melynek körülbástyázására törvényesítette ama veszélyes elvet is, mely szerint a teher nem a földet, hanem a személyt illetné. — Ennyiből állt a középkori feudális állam európaisítására célzó első, tökéletlen szervezkedés: annak kiépítése Mária Terézia korára maradt.

Midőn királynénk birodalma, az örökösödési háboru befejeztével, Európa által elismerve volt, jövendőjének megszilárdítása mindenek felett a kellően kifejtett hadierőtől függött, mert a legerősebb jog is csak a hatalomban találta biztosságát, mióta II. Frigyes a tartományrablás politikáját annyira minden szemérem nélkül inaugurálta. Az önfenntartás ösztöne tehát egy erős, számos, és mindig kész hadsereget követelt, ilyennek tartása sok pénzt, ennek megszerzése a közbirodalom természetes erejének lehető kifejtését követelte, erre viszont első sorban a társ birodalomnak állami egységgé alakítása mutatkozott első feltételnek. Mert ez eladdig foederatív államhalmaz volt inkább, mint állam; mely ahány tartományból állott, megannyi törvénynyel, kormánynyal, eljárással bírt, mely úgy, mint a XVII. századbeli megyerendszerünk mellett az erélyes, biztos és gyors kormányzást, a közérdekbeni kezdeményezést szinte lehetetlenné tette volt. Azon központosító szervezet, melyet tehát annak a királyné adott, módot is nyújtott az ipar, a földmívelés, a kereskedelem előmozdítása, az igazságtalan előjogok megszüntetése, az általános teherviselés s ennek arányosabb felosztása által rövid időn észrevehetőleg előmozdítani a köz virágzást, ezzel az államjövedelmet s ezzel viszont a birodalom hatalmának emelését is eszközölni. Magyarországban a középponti kormányt megteremtette már a Károly kora: azt fel kellett használni első vonalban az anyagi érdekek kifejtésére, melyre az ifju királyné 1741-ben legott vállalkozott, midőn „a

közigazgatásban idők folytán becsúszott visszaélések eltörlését" és „Magyarország felvirágoztatását és boldogítását" törvénykönyvében megigérte. S megindúlt azon nem zajos, nem feltűnő, sőt természeténél fogva lassú és csendes, de biztos és mély hatású tevékenység, mely mindenütt a nagy királyné saját, személyes hol kezdeményezését, hol közre-működését mutatja, s mely történetének kevesbbé ragyogó, de nem kevesbbé dicső részét alkotta meg. Ugyanis itt a mívelő kezek hiányában puszta területeket gyarmatosítani; a köz egészséget gondozni; ott a kézipart kedvezések által emelni, a kereskedést útak építése, folyók szabályozása, a belvámok eltörlése, a tengermellék új szervezése és Magyarországhoz csatolása által újjá teremteni; az állam jövedelmeit a bányászat kifejtése által nevelni; a gazdászatnak mocsárok kiszárítása, a nyert területek termékenyítése, a birkatenyésztés behozatala, a lónemesítés terjesztése, sőt gazdasági egyesületek felállíttatása által is soha e földön nem sejtett lendületet adni; s mind ezek által a nemzeti vagyonosodásnak új meg új forrásokat nyitni: mind oly érdekek, Uraim, melyek országos kifejtése a magyar kormányzás teendői lajstromában addig ismeretlen volt. Mintha nem is Magyarország történetét olvasnók!

Egy nagy reformot forgatott még elméjében a gondos királyné, mely örökös tartományaiban már megindúlt, s melynek jótéteményében magyar népét is részesíteni szívének forró kivánsága volt: a paraszt és földbirtokos rend viszonyának szabályozását, az úrbér behozatalát, melyet el volt határozva a törvény-

hozás elébe terjeszteni. És mégis tartózkodott azt az 1764-re összehívott országgyűlés kir. előadásai közé egyelőre felvenni, melyek, mint legégetőbb ügyeket, csak a hadiadó felemelését s a nemesi felkelés szabályozását tűzték ki tárgyalásra. Mindkét kívánság igazságos és egyszersmind szükséges volt. Alatta a cabinetpolitika régóta először volt ismét azonos az egyetlen lehető nemzeti politikával: mert az Ő hatalma, hatalma volt birodalmának, hatalma és biztossága Magyarországnak is, melynek, már földrajzi fekvésénél és kölcsönös érdekeiknél fogva is, nem volt természetesb szövetségese Austriánál. Ugyanis Magyarországot nem szigetelik el a többi Európától tengerek, mint Angliát, s nagy részt a félre fekvő skandináv országokat; nem tengerek és havasok, mint Olasz- és Spanyolországot: hanem benn fekve Európa kellő közepén s Európa valódi világcsatornája a Duna két partján, a Dunavölgy két kapujával tárva nyitva keletnek és nyugatnak; azért a történeti idők kezdetétől fogva gyűlhelye számos külön eredetű, erkölcsű és nyelvű népeknek, melyeket sikerűlt ugyan a magyarnak, politikai eszélyével és emberséges viseletével egy állammá összecsatolni, de a minden időben számosan beszivárgó idegen elemeket teljesen beolvasztani nem: hogy egykoron nemzeti élete folytonos küzdelme legyen az önfenntartásnak oly számos, az ő fája árnyékában nagyra nőtt s hálából határain kivüli néptömbök felé nehezkedő idegen elemekkel! Ugyan mondjátok meg tehát: midőn királyi háza Károlyban, kivel végre kibékűlhetett a

nemzet, ki volt halandó: mely szomszéd révében köthetett ki a magyar állam s a magyar szabadság hajója biztosban, mint Azéban, kit már atyja tanított vala bízni a magyar nemzetben, és intézményeit tiszteletben tartani? — A meggyengűlt mohamedán Törökországban, melynek százados igája alatt gátoltatott keleti cultúrai missióját, melyre Hunyadi Mátyás nevelte volt, teljesíteni? Vagy a szétmálló félben levő Lengyelországban, melynek háta megett már ott ólálkodott Kelet-Európa legifjabb és hódító zsarnok birodalma, Oroszország? Vagy Poroszországban, e katonai rabló hatalomnál, melynek élén egy még veszélyesebb cár állott, kit apja ököllel és lábrúgások közt nevelt az emberi méltóság tiszteletében? ki a kötések szentségét kigúnyolta, saját népét csak hadi ambitiója vak eszközének tekintette? Ez embernek, ki maga a szív minden nemesebb gerjedelmei nélkül a Károlytól vett jótéteményeket tartományok elrablásával volt visszafizetendő leányának? ennek szentségtörő kezei közé tegye vala le a nemzet léte palládiumát, régi alkotmányát? Vagy ama semmire kellő francia udvarból hozzon vala magának királyt, mely traditióit azon XIV. Lajostól vette, ki első tűzte ki Európában a leggazabb absolutismus zászlaját? s kit Magyarország csak onnan ismert, hogy a nemes Rákóci Ferencet felültette? hol maitressek uralma ült egy nagy nemzet nyakán, s hol atyái vétkeiért félszázaddal utóbb egy ártatlan utód ön népe által vérpadra hurcoltatott? — És ismeretlenek-e előttünk a választó országok történeteiből a trónkeresők boldo-

gító fellépései? Vagy elfelejtettük-e magának a nemes Árpádháznak véres trónviszályait? El-e a nagy interregnum korát, mely annyi harc és zavar után ültethette csak az Anjoukat a trónra? Elfelejtettük-e Zsigmondnak, magának a nagy Mátyásnak, úgy a jó, de szerencsétlen Jánosnak küzdelmeiket trónkövetelő társaikkal? — Vagy végre honi királyt adjon vala magának a haza? Igen, de hol volt akkor azon nagy személyiség, melyet az öszves nemzet elfogadhatott? S meddig hagyta volna Európa e jó koncot feldarabolatlanúl? Tán az örökösödési háboru rablói? tán azon hatalmak, melyek néhány évtizeddel utóbb Lengyelországot feldarabolták?

Uraim! más volt a XIV. és más a XVIII. század Magyarországa és Európája; s mi hálával tartozunk 1723. évi őseinknek azon szövetségért, mely által ez országot, annak szabadságát és cultúráját megmentették; és általa oly szent jogot szereztek utódaiknak, mely koronként kérdésbe vétethetett, elnyomathatott, elkoboztathatott: de, Uraim, jog maradt, örök és szent, s azért végre is erősbnek támadt fel, mint volt valaha, és halhatatlan marad — ha magunk nem tagadjuk meg azt.

Bocsánat, tisztelt hallgatóim, a hosszabb kitérésért úgy, mint a nyílt szóért! de hiszen oly tettért mondok hálát a Pragmatica Sanctió alkotóinak, melynek jótékonyságáról tanúskodik a mi szabadságunk, mely többé pariát e hon földén nem ismer; a mi virágzásunk, mely minnen magunkat is meglep; és tanuskodnak ez arcok, mind azok, melyeken öröm

sugárzik és mind azok, melyekre tán a dac komoly színt von, egyformán: mert ült volna 1740-ben akár egy magyar főrend e trónra, akár francia vagy porosz: bizony nem üllenők meg 1889-ben a magyar birodalom ezeréves örömünnepét, sem ma Önökhez itt magyarúl nem szólanék: amily bizonyos, hogy a magyarok istene azért védte meg népét, mert a döntő pillanatokban meg tudta hozni a politikai bölcseség engesztelő áldozatát.

Igenis, Mária királynénk hatalma a mienk is volt, s igazságos vala, hogy ez ötezer négyszeg mérföldnyi terület a tizenhat millíónyi közös hadi költséghez többel, mint csak három millióval járuljon; és szükséges volt, hogy a nemesség védkötelessége azon formákat vegye fel, melyek közt, az új hadimesterség korában, rendeltetésének teljesen megfelelhessen. E kivül próbakő leendett e két cikk: vajon mit várhatni a Rendektől oly reformok kérdéseiben, melyek célja a gazdagok igazságtalan adómentességét, ha egyszerre nem eltörölni is, de megszorítani; a szegénységen pedig a közterhek több és hatalmasabb vállak közti felosztása által segíteni; mindkettőt a földipar lelkesebb űzésére kényszeríteni: a birtokost, hogy az adó által leszállított jövedelmeit nagyobb termelés által nevelje, a földmívelőt, hogy feszített szorgalma gyümölcseit látva s lassanként vagyonosodva, a cultúra szükségletei és hatásai iránt is fogékonyabbá váljék: mind ezek által végre a nemzet is gazdagabbá, az állam is hatalmasbbá legyen. Oly tanok ezek, tisztelt Gyülekezet, melyeket Kollár Ádám

Ferenc, huszonöt évvel megelőzve a francia forradalmat, felállított, és — több mint hihető, hogy a királyné megbízásából, minden esetre helyeslésével — tárgyalt azon híres munkájában, melyet „a magyar törvényhozó hatalom eredetéről Magyarországon“ írván, épen ekkor adott ki; s felállította azokat az örök igazság nevében épen úgy, mint a mi századunkban Kossuth Lajos. De a XIX. század népembere oly talajba vetheté magvait, melyeket egy Széchenyi előkészített vala, kinek hazafiúi hűségében senki sem mert kételkedni: az 1764-ki Rendek pedig sem Széchenyi humanismusa, sem nemzetgazdasági és politikai bölcsesége színvonalán nem állottak, s hevesen, sőt annál hevesebben támadták meg a „hazaárulót,“ hogy Azt, kinek e tudós csak táborszeme volt, annál bizonyosabban visszariaszszák ily „veszélyes újításoktól.“ És, nehogy a „szegény adózó nép“ javát kevesbbé látszassanak szívökön viselni a királynénál, az adó felemelését a nép kimerültsége címén megtagadták, mintha az adónak más forrása — a gazdagok zsebei — nem is léteznék. — Így bukott el a nemesi felkelés szabályozása is, melyet ha a nemesség kész örökre megváltani, kinálkozék az alkalom egy állandó nemzeti hadsereget állítani fel, melyet miután maga tartott volna fenn, az országgyűlésnek annak szervezése és használatára való befolyását is sikerül vala megállapítani. Így maradt magára a közös hadsereg is a nemzet minden hozzászólása nélkül; s eredményezte ezt nem is a feltétlen fösvénység — mert a királynénak nem volt háborúja, melyhez fő- és közép-

nemesség lelkesedve ne nyújtotta volna áldozatait —; hanem a félreértett nemesi gőg, mely adományra ugyan kész, de adókötelezettség vállalására büszke volt.

Ily határozottan nyilatkozván az úri kiváltságokhoz ragaszkodás, a királyné kétségbe esett áthatóbb reformok s első helyen az úrbér keresztülvitele iránt; kedvetlenűl rekesztette be, és most csak biztos által, e harmadik és utolsó országgyűlését, elszánva azon útra lépni, melyre a konok kiváltságosok által tereltetett, a rendeleti útra, s királyi hatalma teljéből intézkedni, hol azt az ország felvirágoztatása követelni látszott.

Uraim, nem vagyok a királyi önhatalom védője. De ne feledjük, hogy Mária Terézia a magyar királyi hatalomnak csupán hagyományos szélességével élt, melyet semmi charta nem írt körül, mint a modern állam szabatos alkotmánylevelei. Avagy maga I. István, vajon a nemzet hozzájárulásával alkotta-e meg a magyar királyságot? vajon az ország befolyásával alakította-e át az ősi törzsrendszert? Nem-e tisztán királyi hatalmából, többet mondok: nem erőszakosan-e, nem-e folytonos harcokban nemzetével, forradalmi úton vitte ő ezt keresztül? mi mindenről legendairói gondosan hallgatnak ugyan, de őmaga világosan tanúskodik. És mely történetész vagy státusférfi vádolta őt valaha, hogy az ázsiai nemzetből, ennek ellentállása dacára miért alkotta ez életképes, ez európai államot? — Hát II. Gyéza a nemzet hozzájárultával alkotta-e meg, bár vajmi kevés politikai eszélylyel, hazánk délkeleti zugában azt a statust in

statu, mely még ma is — ellentétben egész Európa minden politikai rendszereivel — szívósan fenn kívánja különállását tartani; s ím, e királyi szabadságlevél, dacára annak, hogy igazságtalan volt, mert többet adott egy jövevény népnek, mint amivel maga a magyar bírt, szentnek tartatott századokon keresztül, s azt egy jól hangzó nevű magyar fejedelem, Bátori István, privilegiális levelével újra meg is erősítette. — Avagy hiszi-e valaki, hogy a III. Béla, IV. Béla, Nagy Lajos szervező munkáik, melyeket töredékesen ismerünk, országgyűléseken készültek? — Másfelül maga azon alaptörvény, melyért ma áldást mondtam szerzőire; és a 48-ki dicső mű, mely az elaggott magyar államot megifjította: vajon küldőik által utasított követek formailag correct alkotásai voltak-e? — Nem, Uraim! hanem a nemzetet megmentő nagy tények voltak, melyek jogosúltságokat nem a formai correctségben, hanem világtörténeti szükségességökben bírják: azért — nem is annyira csináltattak, mint lettek.

Igen: készségesen megengedem, hogy midőn Mária Teréziának az emberiségért dobogó szíve, kétségbe esve a felett, hogy az emberiség, a haza, sőt saját érdekét sem érző törvényhozás hozzájárultával az úrbért törvénynyé emeltethesse, azt népszerűsége veszélyeztetésével is rendeleti úton létesítette, s hol kellett, hatalommal is léptette életbe: törvénytelen tettet követett el. De ennek dacára az egy a magyar nemzet millióira nézve megmentő tett volt, melyet a következett ivadék, bár ideiglen csak, helyben

hagyott, egy más ivadék az általa tört úton mind tovább s tovább ment — míg végre 48-nak halhatatlan bajnoka azt végleteig kifejtvén, utólag fényesen igazolta, mit apáink szűkmellűségökben kárhoztattak volt. — Tisztelt Gyülekezet! épen az a nagy és nemes természetek áldása, hogy míg törvénytelen tetteik is boldogítók, nem marad el azok jutalma sem: a megnyugtató öntudat míg élnek, halálok után a jók elismerése.

III.

Ezóta belefáradva az őt meg nem értő korával való küzdésekbe a nagy királyné, magyarjait országgyűlésen nem látta többé. De folyt azért csendes, ernyedetlen, személyes munkássága, míg élt. Érintettem — mert csak érintésekre van itt hely és idő — mennyi téren mozdította elő e haza virágzását: hadd egészítsem ki azokkal, miket a nemzet díszének emelésére, a magyar birodalom épségének visszaállítására, miket szellemi érdekeink kifejtésére s ezek közt Egyetemünk körül tett. — Felvette az apostoli címet, mely dísznévvel a magyar királyságot Európa főrangú — a római szent, a spanyol keresztyén, a francia katholikus — birodalmai mellé kivánta kitüntetéssel állítani. A mellék tartományként lenézett Erdélyt nagyfejedelemséggé emelte. Udvarának magyar színt is adandó, nem ritkán magyar öltözetben jelent meg; fényes magyar testőrséggel vette magát körül; felélesztette a magyar kir. udvarnokok intézetét; s az austro-spanyol ház fejedelmi rende, az Európában

első rangú Aranygyapju mellé, mint egyenrangút a Szent-István-rendet állította, melynek mindenkori nagymestere a magyar király a nagy-keresztes vitézeket rokonainak nevezi, s melylyel császárok, királyok, más uralkodók, s az érdem emberei ékesíttetnek fel: mi egyéb ez, mint a magyar királyság felségének érvényesítése a fejedelmi világ legfelsőbb rétegeiben? Nem említem, hogy csupán a nemzet régi királyi székhelye iránti kegyeletből, a Mátyás palotája romjain egy új díszes palotát építtetett, emlékül inkább, mint kir. lakhelyül az akkor nehezen megközelíthető s egykori jelentőségéből rég kivetkezett ős Budában: aminthogy a bécsi udvarnép nem kis mértékben meg is botránkozott: „egy királyi palotát a magyar pusztaság kellő közepén! minek?“ Nem említem, hogy az akkori fővárosban, Pozsonyban levő kir. várát fejedelmi fénynyel díszítette fel, melyben egykor annyiszor múlatott, s a Rendeket estélyein maga köré gyűjtötte; s hol még többször és gyakorta húzamosan lakott, férje a császár halála után, vejével, a kir. helytartóval, magyar dolgokról tanácskozva, végezve, s legkedveltebb leánya, Krisztinánál komoly gondjaiból pihenve. — Nem említem, hogy az udvari és világi, a katonai és egyházi méltóságok legmagasabb csúcsai közt országlása egész hosszú ideje alatt annyi magyar foglalt helyet, amennyi azelőtt alig néhány. — Külsőségek, Uraim, többnyire, de melyek Magyarországnak, ezen török rabsága által megalázott, belharcai által elgyengült, megfogyott, azért lenézett nemzetnek, melynek koronáját

most Mária büszkén tüntetve viselte, visszaadták ismét nevét, vissza rég elvesztett tekintetét.

És ez a királyné akarta volna — mint az ma állíttatni kezd — beolvasztani ez országot egyéb tartományai tömegébe? Ő, ki annak az állami különlét minden attribútumait visszaszerezte? Ő ezt beolvasztani, melyet annak törvényei szerint, s hol királyi hatalma teljességével élt, annak kormányszékei által kormányzott? És azért vette ki, 1745-ben már, a bécsi hadikormány kezéből azon számos katonai helyeket, melyek, hét megyében elszórva, a török kor szükségeinek köszönték eredetöket? Azért szervezte-e a horvát-szlavon terűletet, melyet részben atyja foglalt vissza a töröktől, ismét a magyar megyék módjára, és állította a magyar törvények és kormányszékek alá, hogy Magyarország észrevétlen Ausztriában felolvadjon? Azért szüntette meg a triesti kereskedő-társaság hatóságát a horvát tengermellék felett? azért adományozta Fiumét, a várost, a révet, a vidéket Magyarországnak, hogy azok Ausztriához tartozzanak: vagy mindezt inkább, hogy a maga Magyarországát nagyobbá, hatalmasbbá, annak koronáját fényesbbé tegye? És mit jelentenek az ő hosszas küzdelmei német kormányával, míg végre, és csak 1778-ban, kivitte a Bánság visszakeblezését, a Bánságét, melyet a hadikormány valódi regeneráló nemzetgazdászati igazgatás által oly gazdaggá fejtett ki, hogy nem csak a beruházás költségei, hanem legalább részben a Magyarország visszafoglalására vívott harcokból maradt terhek törlesztésére is alkalmas lett? Mert, amit soká

nem tudtunk, csakugyan éveken át folytak e körül a királyné küzdelmei; és hogy mily öröm, mily boldogság napja volt az reá nézve, midőn ministeriuma végre megadván magát, neki mind a Bánság visszacsatolása, mind az illyr részeket igazgató bizottságnak a magyar cancellariába bekeblezése sikerült: vejével, Alberttel, folytatott titkos bizodalmas levelezése fedezi fel, melyet csak kevés év óta ismerünk. „Nagy nap ez a mai, Magyarországra nézve! — ezek saját szavai — a Bánság kérdése meg van oldva, az Illyr Bizottság is bekeblezve!... Örvendek, hogy e javítások az Ön igazgatása alatt történnek, és hogy legalább ez ország boldogabbnak érezheti magát, mint azelőtt volt!“ ... És mintegy végszámot vetve magával, felkiált: „Én jó magyar asszony vagyok! Az én szívem telve van hálával e nemzet iránt! és most már mondhatom: Consummatum est! és megnyughatom ez életben is, síromban is.“ És ezt a királyné uralkodása harmincnyolcadik évében mondta. Íme azon érzés, mely e királynét tetteiben vezette: íme kulcsa *minden* tetteinek. — És ő akarhatta volna a beolvasztást?

Most veszem észre, tisztelt Gyülekezet, hogy emlékbeszédem önkénytelenül védbeszéd színét vette fel. De lehetett-e érintetlenül hagynom oly állításokat, melyek egy más kort a mainak szempontjából fogva fel, vádakká lesznek, mik egy egész szívvel a nemzeten csüggő nagy uralkodó minden kedélymozzanataival ellenkezvén, ép oly alaptalanok, mint igazságtalanok? S miután már e térre léptem, engedjék

meg, esdeklem, hogy még egy, a mai felfogás szerint még súlyosabb vádat — azt, mely Máriában nemzetiségünk ellenségét, elnemzetlenedésünk öntudatos okozóját tünteti fel — megvilágosítani szabadjon.

Uraim! a XVIII. századról van szó. Az európai népek fejedelmei úgy, mint a népek míveltjei, a Niementől az Ebróig, a Temzétől a Dunáig, a francia irodalom és divat uralma alatt álltak. II. Frígyes a franciákat megverte, és franciául írta munkáit; Mária Terézia német ház gyermeke, s udvari és családi nyelve a francia volt. Ugyanakkor Bethlen Miklós és Rákóci Ferenc franciául írták Emlékrajzaikat. T. i. a nemzetiség eszméje még nem létezett. A német nemzet első volt, mely öntudatosan igyekezett az idegen nyűgöt lerázni az irodalomban: az életben nem, mert a nagy nemzet nem érezte általa veszélyeztetve nemzetiségét. Magyarország bírt a politikai nemzetiség eszméjével, ezt féltette, megvédette, megőrizte: nyelvi nemzetisége nem volt kivülről veszélyeztetve, nem gondolt vele; pedig nagy veszélyben forgott ez, épen magától. T. i. a magyar minden időben könnyen adta fel nyelvét, könnyen tanult idegent, és mióta a reformátió oly sűrű érintkezésbe, sőt állandó viszonyba hozta Németországgal, onnan, s tán inkább onnan, mint a nem kedvelt Ausztriából, importálta azt. Hát a polgári és iparos elem, s a régi betelepültek nem nyújtottak-e az elnémetesedésnek mindannyi központokat, melyekből e nyelv sugaranként szétterjedt? A XVIII. század eleje óta már a német nyelv épen divatcikké vált. Zichy Péter, magyar

költő, ekkor német imakönyvet írt hitvesének, Bercsényi Zsuzsannának — alkalmasint, hogy egy gyakorlati eszközzel többje legyen. Egy francia utazó a Mária királyné legelső éveiben meg volt lepve, hogy a tiszavidéki középnemesi házak asszonyai törik ugyan a német nyelvet, de kedvvel, s általa cultúrát negédelve. Ki parancsolta főnemeseinknek, hogy bármely idegen nyelv mellett a magokét elfeledjék, hogy ez házaikból alaposan kipusztúljon? S ki tiltotta ki megyéink gyűléseiből a magyart? ki szerette fitogtatni deákúl tudását? míg majd szégyen vala köz helyen magyarúl beszéllni, nehogy ez által tudatlanságunkat a deákban eláruljuk? Ki parancsolta hogy véges végűl deákúl beszélljünk a társaséletben is, sőt hogy még nők is elfogadják ezt? És az összes felvidék, mely a XVII. században még meglehetős magyar volt, mint azt a fennállott magyar plébániák, személy- és helynevek, követi jelentések és községi irományok tanusítják, miért tótosodott el a múlt században annyira? Mindezt Mária királyné okozta-e? és célzatosan, tervszerűleg az által, hogy néhány magyar főúrral, ki nem tudott franciául, és néhány országgyűlési követtel, németül beszéllt? Valóban, nem volt szükséges bennünket németesíteni, kik oly kedvvel és készséggel magunk elnémetesedtünk. Igen is: magunk hagytuk volt már el magunkat, még mielőtt Mária Terézia e világra született. Nem őriztük meg nyelvünket a társastéren, nem féltettük, nem sürgettük a közéletben: mert bizony az a királyné, ki, mit szinte csodálnunk kell, József és Károly fiait magyar

nyelvre is taníttatta, ki a politikai téren nem olvasztott, ki a magyar birodalom épségét oly buzgósággal visszaállította: tehát jóval fontosabb kérdésekben kedvezett nemzetünknek, mint amilyen *akkor* a nyelvkérdés vala, ha általában létezik: Az, ha a nemzet mellette felszólal, bizonynyal szívesen enged vala a buzgó kívánságnak. De a nemzetnek, mely országgyűléseken és azokon kivül mindig kész védője volt kiváltságainak és előitéleteinek, egy árva szava nem volt nyelve érdekében, melyet maga nem becsült, maga meg nem őrzött. Divatba jött a királyné házasító kedvét is emlegetni. Vajon hány ily esetet képzelünk magunknak? Különben ez asszonyi dolog; s jaj azon nemzetnek, mely női által olvasztatni engedi magát, s nem ő olvaszt. Uraim, nyúljunk saját kebelünkbe! — Nemzetiségünk története még nincs megírva; s tartok tőle hogy, ha ki egykor e tárgyat mélyebben nyomozandja: hanyatlása okait, a népek érintkezésein s a cultúrai áramlatokon kivül, a nemzet saját szellemében fogja feltalálni. Ebben van, Uraim, önelhagyásunk alapja; és fájdalom! ez az alap megvan még ma is, hatását érezzük még ma is, s az intés ma is még szükségesnek, sőt annál szükségesebbnek látszik, mert a bajt nem ahol van, magunkban, hanem magunkon kivül keressük.

De térjünk vidámabb tájakra, a szellemi érdekek terére, bár csak néhány percre, mert időmnek fogytán vagyok. E téren is alkotó, reformáló volt Mária Terézia. A francia bölcsészet befolyásától a magas míveltségű és nyílt eszű királyné sem maradt

érintetlen: de a vallásos oktatás szívén feküdt. Az egyház körében ő kezdte meg, bár gyöngéd kézzel, azon szabadelvű reformokat, melyek a vallásos oktatás kiterjesztésére, de egyszersmind az egyház túlhatalmának fékezésére céloztak volt. A királyi tetszvényjogot hatalmasan gyakorolta, az egyházi kinevezésekben tért foglalt, a szerzetesek szaporítását korlátolta, a püspökségek számát nevelte, hogy szigorúbb gond lehessen a lelkipásztorokra s a népiskolákra, melyeket állíttatott. Erős katholika volt, kedvezett a térítésnek is, de nem volt kemény, nem oly kemény mint a protestáns fejedelmek. Nevelésének híve s korának e tekintetben kifejezése, nem több. A tanügyet állami és világi kormány alá rendelte, és szervezte; alapított fiu- és nőneveldéket, alapított akademiákat, köztök az európai hírűvé lett selmeci bányász-főtanodát; a felső oktatásban tért nyitott a világi elemnek is; a nagyszombati egyetemet kezébe vette még a jezsuiták fennállásakor, s midőn azok eltöröltettek, a kor színvonalára emelte, anyagi és szellemi képességének határaig. Amely egyházi vagyont az állam birtokába vett, azt míveltségi célokra fordította. Mikép gondoskodott a mi egyetemünkről, annak emlékei az oklevelek, melyek ez asztalon fekszenek. József tanácsát követhette, midőn azt az ország középpontjára, Budára, tette át, hol neki a királyi várkastélyt adta tulajdonúl, több, annak számára újból emelt, épületekkel. A tanítás megkezdetett 1777-ben; a fényes megnyitás 1780. június 25-kén történt. Ez volt azon nap, melyen koronázatakor jegyet váltott a

magyar nemzettel: ennek negyvenedik évfordúlóját kivánta ez anyaintézet felállításával dicsőíteni, s azt úgy szívébe vésni nemzetének, mikép az ő szívében ama jegyváltás emlékezete élt.

Ez volt a nagy királyné utolsó műve.

Öt hóval utóbb halottas ágya előtt állunk. November 23-kán még csak gyengélkedett, aggasztó jelenségek nélkül. November 28-kán már búcsút vett gyermekeitől, búcsút Józseftől, ajánlva neki a magyar nemzetet. Utána még a magyar cancellárt hivatta. Eszterházy! — úgy monda — én meghalok: mondja meg nemzetének, hogy hálával emlékeztem meg róla utolsó percemig. November 29. hajnalán Magyarország nagy, és mindenek felett magyar királynéja nem volt többé.

Ez volt Mária Terézia élete, ez halála. A halál őszinte és igaz: s ez a halál dicsfénynyel veszi körül egész nemes életét.

Hazafiak! az ő gondjai és munkái, az ő szeretete és kegyelete nemzetünk iránt megérdemlik, hogy a nemzet is, míg fennáll, ugyanazon hálával kegyelje őt. Amit őseink érte, és ő ez országért tettenek: őt is, magunkat is megmentett, dicsőített. —

JEGYZÉSEK

A III. KÖNYVHEZ.

Jegyzések a III. Könyvhez.

A VI. Beszédhez. A 146. laphoz. Idősb Kármán József nemes-levelében többi közt e sorok fordúlnak elő: „Nos attentis et consideratis fidelitate, fideliumque servitiorum meritis fidelis nostri senioris Josephi Kármán, superintendentiae Transdanubianae Helv. Conf. addictorum ord. Notarii, Tractus Palánkensis senioris, et Ecclesiae Helv. Conf. add. Losonciensis Ministri, quae Idem vestigiis Avi, non secus et Genitoris sui, quorum alter penes ecclesiasticum statum in munere Pastorali, hic vero penes Rem Literariam in Professoratu singulari cum zelo et industria semet exhibuerunt, Bonumque Publici promovere studuerunt, insistendo, penes Scholam Losonciensem inde ab a. 1762. continua serie Munio aeque tam Scholastico tum vero Ecclesiastico pro commodo Reipublicae simul et Privatorum insigniter semper defungendo, prout alias etiam pro quarumvis circumstantiarum ratione, atque occasionum exigentia sacrae praelibati Regni nostri Hung. Coronae, Augustaeque Domui Nostrae Austriacae fideliter et constanter exhibuit ac impendit" . . . stb. A nemesség Kármán Józsefnek, az atyának, II. Leopold által adatott meg, de az oklevél csak 1792. júl. 26. I. Ferenc által adatott ki. — Kármán András losonci prof. volt 1738-ban, midőn fia József, a mi Józsefünk atyja, született. Egyébiránt id. József 1794. máj. 13. szenteltetett fel superintendenssé, s 1795. apr. 5. halt meg. — Andrástól egy hittani oktató értekezés (Utrecht, 1728.) és két rendbeli halotti

beszéd maradt fenn; id. Józseftől pedig: Istennel való társalkodás, I. rész Sturmtól, II. rész Tiedétől; Ekklézsiai Agenda; Innepekre és köznapokra írott Könyörgések; Osterwald Katechismusa; s kéziratban halotti predikációk. (L. Tóth Ferenc: a helv. v. tartó túl a dunai . . . püspökök élete. Győr, 1808. 8r. 196—201 ll.). — A 150. laphoz. Míg hiteles forrásból nem értesültem Kármán és Fanni viszonyukról s a „Hagyományok"-ban letett történetről, többekkel együtt fordított munkának tartottam azt; mintegy akaratlanúl is kételkedve, hogy ily szellemvirágok magyar földön teremhettek. E kétségek örömmel hátráltak egy kortanu (Schedius) bizonyításai előtt.

A VIII. Beszédhez. A kétség, mely e rövid beszéd elején kimondatott, azóta, előttem legalább, teljesen eloszlott. A finn népek a hún törzsöknek, ismeretlen időben, minden esetre a keresztyén kor előtt, elszakadt ágai; mert már Tacitus ismeri őket mint éjszaki Németországban megtelepedett népet.

A XXIII. Beszédhez. 256 l. „*C'est un grand jour aujourd'hui pourl'hongrie! la question est resolue sur le banat,* le chancellier viendra concerter le tous avec vous mon cher fils. *la deputation in illiricis est incorporée* de meme, et palfy nomé vice chancellier. je n'ose penser a celui qui l'avoit depuis si peu de tems. je suis contente, que sous votre gouvernement tout ces ameliorations se font, et *que ce seul royaume peut se conter plus heureux que si* (ci) *devant. JE SUIS BONNE HONGROISE, MON COEUR EST PLEIN DE RECONNOISSANCE POUR CETTE NATION. je peux dire asteur* (à cette heure): *consumatum est, et me ranger a mon repos temporel, ou naturell.*" Briefe Maria Theresia's an den Herzog Albert von Sachsen-Teschen: 8. sz. (l. Ad. Wolf „Aus dem Hofleben Maria Theresia's." Zweite verm. Aufl. Wien 1859. a 353. l.). Nem igazítottam a királyné helyesírásán, csupán a jelrakás s egy pár záradék által kivántam a megértést könnyíteni.

NEGYEDIK KÖNYV.

Vegyes Beszédek

IRODALMI ÉS MÍVELTSÉGI ÜGYEKBEN.

1834–1872.

I.

Tanszékfoglaló beszéd.

Tartatott a m. kir. orvosi kar előtt április 5. MDCCCXXXIV.

Mily szép az emberi élet, midőn a lélek azon magas rendeltetésnek, mely őt minden teremtmények fölött fejedelmül hagyá születni, megfelel! midőn szabad munkássága által társainak jóltevője, s ennek érzetében önmagának boldogítója lesz! De mennyiszer kell fájdalommal látnunk, hogy épen az, ki napjait önfeledéssel egy nemes célnak áldozá, nem élheti tisztán azon boldogságot, melylyel a magával-megelégedés kínálkozik. Mert elfelejtve, mikép magának a léleknek jólléte mindenek előtt a test jóllététől függ: fájdalmak, gyengélkedés, nyavalyák keserítik el gyakran az öröm óráit, s a leghasznosabb életet időnek előtte oltják ki.

Hogyan? Tehát a tanult, a művelt ember is vét-e így önmaga ellen? ki annyit tud, egyedül saját érde-

kei körül ily tudatlan? s ki annyit bír gyakran egy gondolatért tenni, csak itt lepetik meg gyarlóság által? — Igen. Mert nevelésünk általában inkább létünk szellemi oldalát vevén gondjai alá, az a másik, mely még is boldogságunkra szintoly fontos, a testi élet, közönségesen elvész szemeink elől; s eleget gondol tenni legtöbb, ha, midőn betegség köszönt be, orvosi tanácsért folyamodik. Nem fontoljuk meg azt, hogy míg a lélek le van a testhez kötve, csak ezzel együtt lehet teljesen ép és egészséges; hogy részt kell vennie ennek fájdalmaiban, elcsüggednie gyengültével és sínlődnie nyavalygásakor; s hogy ezen szoros frígy miatt csak úgy viseljük kellő gondját a lelki erőknek is, ha anyagi természetünket sem hanyagoljuk el. Nem ismerkedünk meg elég korán azon nagy orvossal, ki minnen magunkban lakozik, kinek okossága, belátása s ügyessége minden egyebeket felülmúl; nem tanuljuk elég korán hívó szavát hallgatni s üdvösséges intéseit érteni: s hamikor halljuk és értjük is, gyengék vagyunk azt tettleg is tisztelnünk. Értem pedig a természet szavát, mely elég fennhangon szól még e romlott testekben is, úgy az egészség, mint a betegség napjaiban. Csak idővel, midőn a csecsemő korban rajtunk elkövetett hibák, a gyermekidő gondatlanságai s az ifjuság vétkeinek soknemű bal következése köszönt bé, rendszerint csak akkor fordúl anyagi természetünkre is figyelmünk: de ekkor már vagy pótolhatatlan károkat szenvedtünk, vagy annyira megszoktuk azt az édes gondatlanságot s még édesebb vétkeket, hogy gyakran

amaz ovidiusi mondat szerint látjuk ugyan s javaljuk a jót, de ellenkezőjét cselekeszszük.

Ezen emberi gyarlóság is ohajthatóvá teszi, vajha különösebb tekintet volna azon tudomány iránt, mely tanít, mikép egészségünket ne csak minnen magunk ne fogyaszszuk, hanem külső ellenséges hatásoktól megvédjük, s nevelvén azt erejében és vidorságában, oly károk ellen is felkészítsük, melyeket feltartóztatni, melyek elől futni nem lehet.

De több ízben hallám mondatni: mely tudomány tartja hát fenn az ész nélküli állatok ép voltát, mikről tudjuk, hogy kevesbet sínlődnek az embernél? Haszontalan itt, így okoskodnak, minden nagy mesterkedés; felette szövevényes alkotmányában fekszik az ember gyakori sínlődésének fő oka. — Igen; az oktalan állat kevesebb tehetségekkel, név szerint sokkal alantabb álló idegélettel lévén felruházva, kevesebb bajok csíráit hord magában, s noha némely tekintetben több ártalmaknak van kitéve: a természet oly belösztönnel készítette föl, melylyel, valamint ellenséges állattársát messziről megsejti, hogy előle futhasson, úgy a neki hasznos vagy ártó dolgokat megismeri, megkülönbözteti, amazokkal él, ezeket állhatatosan kerüli. Ellenben midőn ugyanaz a teremtő természet az embert oly mesterséges művé, s egyszersmind annyi csodálatos tulajdonok birtokosává tette: vajon azért tette-e ezt, hogy midőn egy kézzel ad, a másikkal annyival nehezebben sujtson, s a büszke adomány másfelül átokká váljék? Sőt gazdagon kipótlá az oktalan állat vak ösztönét és sz-

szel: melylyel saját s a dolgok természetébe hatván, ezeket hatalma alá hódítja, s nem csak szükségei betöltésére, hanem gyönyörűségére is él velök. Nyugtalan vágy űzi az emberi szellemet elrejtett igazságok fölfedezésére: ez szülte a tudományokat; szükség és kényelem szeretete mesterségeket találtatott föl vele, a képző erőművészetekben nyilatkozott: de valamint ezen útakon külön ragyogó oldalai fejlődtek ki tehetségeinek, úgy testi bajok ezrede is borítá el egyszersmind, melyek egyes erők túlhasználása, mértéktelen veszteglés, különnemű káros testi helyzetek vagy szertelen mozgás, ártalmas állományokkal bánás stb. által támadoznak. Ugyane magas tehetségek csábíták el az embert másfelül, hogy vissza is éljen a természet töménytelen adományival, és szem elől vesztvén az önfenntartást mint első feltételét az emberi rendeltetés betölthetésének: ezt a gyönyör vágyának rendelje alá, honnan az elpuhúltság és fényűzés eredett, s ezeknek hű követői: százféle betegségek. Hány nyavalya gyötri el a nagy míveltségű Európa népeit, s itt is mennyivel több a míveltség főbb székeit, a nagy és gazdag városokat, mint a mezei lakos alacson kunyhóit! Mennyivel boldogabb e tekintetben Páris népénél Oceánia félig vad lakója is, kitől a nagy míveltséggel együtt a fényűzés és annak bajai is távol maradtak. Ezeket végig gondolván, nagy fényű Gyülekezet, hajlandók volnánk Rousseauval a míveltséget kártékonynak állítni, s vele azt kiáltani fel: Jőjetek az erdőkbe, s legyetek emberekké! ha e vád nem inkább az egyoldalú, a félszeg

míveltséget érné, mely a delphii jósszék sokat mondó rövid intését: „Ismerd meg magadat“ semminek tartva, mindent teszen vizsgálata tárgyává, csak e földi koronáját a nagy mindennek nem: t. i. magát az embert. Mert ugyanezen vádolt, kárhoztatott míveltség jegyzé fel a természet törvényeit és intéseit is, ez emelte fel tudománynyá, mit az embernek, szellemérőll szintúgy mint testéről, tudnia, s mindkét tekintetben követni vagy kerülnie kell. Igen, maga a míveltség nyújtja az eszközt is, melylyel a félszeg, vagy nem értett, vagy ferdén használt míveltség kárait elfordíthatjuk, s tanít, mikép a természet adományival nem csak kéjünkre, hanem hasznunkra is élhetünk, s gyermekeinket is oly testi erőben nevelhetjük, mely a lelket is magasabb szárnyalásra képesíti. S ezen ága az emberi tudásnak, mely, amennyiben az egészséget fenntartani tanítja, az életet is meghosszabbítja: újabb időkben a makrobiotika általánosb címe alá foglaltatott.

Nyilvános a mondottakból s e tudomány céljából ennek méltósága és töménytelen haszna is, a köztársaságra mint egészre úgy, valamint egyes tagjaira nézve. Általa az állodalom egészséges, munkabíró polgárokat nyer, kikben a test erejével a szív és léleké is emelkedik; az egyesek pedig megóva káros befolyásoktól, vagy edzve ellenök, ezen épségben fogják boldogságok nem legkisebb részét találni. Voltak ez okból minden időkben férfiak, kik e szép célt tevék gondolkozások tárgyává úgy, hogy az életrendtant magával az embernemmel lehet egykorúnak

állítani, melyből maga az orvostudomány is keletkezett. Első kiképeztetését az majd minden népeknél a papoktól vette, kik egyszersmind orvosok is voltak; papi szerzetek pedig elsők, kik szigorú lemondás és példás mérsék példáit adának. Ők voltak eleinte a népek törvényhozói is, s mint ilyenek az életrendet isteni törvényként igyekeztek megállapítani. Mózsesnek, a héberek nagy törvényhozójának, számos vallási cikkelyei e célra intéztettek, s a spartaiak Lykurgusa teljesen érezte e nagy igazságokat. Az araboknál hasonlókép vallási törvényekké lettek az életszabályok, de miknek szigorúsága az életnemnek nagy egyformaságot adott. Herodicus vala első, ki az életrendtant az orvosi gyakorlatba is beszőtte; utána Hippokrates, több munkáiban kifejtvén azt a természet útmutatásai szerint, atyja lőn a legszebb tudománynak, melynek tisztelete szülte azon derűlt, tiszta s, hogy így szóljak, átlátszó görög szellemet, mely a legdicsőbb nemzetnek minden maradványait bélyegzi. Ez tette hőseit erősekké, hazafiait nagyokká, s ada Plátonnak és Plutarchnak ép és vidor öregséget. Hippokrates hű követője és magyarázója Celsus volt, és Galén, ki a tudományt toldások és változtatásokkal gazdagította. A görög isteneket és görög philosophiát idővel más váltotta fel, s elterjedt Európán a középkor hosszú éjszakája, melyet Paracelsus chemiai kuruzslatával, a szellemvilág táltosai, az astrológok csalárdságai és sokféle babona szószólói el nem oszlattak, sem senkinek életét meg nem hosszabbították. Maga az angolok nagy lordcancellárja, verulámi Baco, más,

és minden esetre ész útain keresé a hosszélettan kulcsait, de mesterségesebb fogásokkal még is, mint amilyenekre a természet a maga nagynemű egyszerűségében szorúl. A kevéssel előtte élt Cornáro Lajos találta fel újra az élet fenntartása szép mesterségét. Negyven éves koráig szüntelen a gyönyörnek áldozván, léte örök betegség volt, melyen a gyógyszerek sokasága nem segíthetett. Bele fáradva így a sikeretlen vesződségbe, félre teve most minden orvosságot, s a legfukarabb és szorosb életrendben kerese menedéket, és talált is. A berögzött csömör, köszvény s szüntelen megtérő hideglelés kivándorlottak a sanyarúan élő testből, melyben táplálatot többé nem leltek; s Cornáro fájdalom s nyavalygás nélkül, érzékei állandó használatában, lelki nyugalommal és szünetlen munkásságban érte el száz és negyedik évét. De követőre nem talált. Nem is múlhattlanúl szükséges oly szűkre szabni éltünk gyönyörűségeit; s nem minden test fogna Cornáro asztalánál eléggé felépűlhetni, vagy gyomorizgató fűszer nélkül emészteni; nem mindenki született oly szerencsés viszonyok közt, hogy erőit annyira kímélhesse, a külső ártalmakat úgy kikerülje; s oly idegrendszerrel, hogy szenvedelmeit oly állandóan féken tarthassa, mint ő. Mindazáltal benne fel van állítva az életrendi szigorúság tetőzése, melyhez egyedi lehetség szerint legalább közelítni kell. Őt, a hosszélettan gyakorlati hősét, követte földie Sanctorínus, ki első volt az újabb korban, figyelmessé tevő a tudományos világot, hogy betegségeink tetemes része a szerfeletti táplálkozástól veszi erede-

tét, s azt tett tapasztalásokkal is bebizonyította. Ez idő körül terjedt el Európán számos idegen éldeletek divata, a fűszerek, kávé, téa, dohány használata; míg másfelül a lovagkor eltűntével a testgyakorlatok, úszás, fürdés mindinkább megszünedeztek: túlság és hiány, miknek együtt véve hatások az emberi egészségre csak káros lehetett. S ez aggasztó állapotokban nem a természet útján, hanem egészen más szerekkel látogaták meg az emberiséget a múlt század kuruzslói, kik közt elég legyen ezúttal Mesmert említenem, ki mágnességével az emberi nem újjá-születését igérte eszközölni; a nép hitt neki, mint minden egyebeknek is. . . .

De találkozának felvilágosodott elméjű orvosok is, visszatérők Hippokrates nyomaira, s emlékeztetők polgártársaikat azon módokra, melyek által egyedül lehet a legdrágább földi kincset fenntartanunk. Olaszországban a salernói híres orvosiskola életrendi oktatásai minden esetre hasznos jelenés voltak; a magyar nép azokat másfél század előtt olvasta már Felvinci fordításában; Franciaországban Tissot hata legtöbbet ide tartozó írásaival; nálunk még a múlt század közepén túl tevé a ritka tudományú és munkásságú Mátyus e tárgy kidolgozását élte fő feladatává. De senkinek sem áldá meg iparkodásait az ég úgy, mint Hufelandéit, ki helyesen felfogván a nép és kor szükségeit, a maga nagy hírű Makrobiotikájával ajándékozá meg — nem mondhatom nemzetét, hanem — az emberi nemet: mert munkája legtöbb európai nyelvekre és köztök magyarra is lefordítva, számtalan

kiadásokban és utánzatokban, a palotáktól fogva az utolsó polgárházig behatott. Az ő munkája, de még különösben élő szóvali előadásai tették e tudományt kedvencemmé, s gerjesztek keblemben azt az óhajtást, hogy indúlva a nagy férfiu nyomain, de használva mindent, mit e részben a minden korbeli orvosok tettek, nem mellőzve a hasonszenves rendszer tiszta tapasztalásait sem, hasznos szolgálatot tehessek polgártársaimnak, midőn őket időről időre az élet legfontosb ügyét illető igazságokkal mulatandom. S rajta leszek, hogy a nem-orvosok is általlássák, mely okfőkön alapszik a testi jóllét s tartós egészség; s mely úton védhetik meg önmagokat, feleiket, s egykor gyermekeiket azon sínlesztő bajoktól, melyek az orvost gyakran oly szomorú tapasztalásokkal kínálják. — Mely rendes előadásaimra ezennel minden karbeli hallgatót a legszívesebben meghívok. ÷

II.

A Kisfaludy-Társaság keletkezése.

Előadatott e társaság I. köz ülésében febr. 6. MDCCCXXXVIII.

Nagytekintetű Gyülekezet!

Ma, talán épen ez órában, fél százada, hogy Győr megye Tét nevű kisded városában, egy ősnemes magyar háznép új tagja születését üllé *). Az apa föladá áldását az új polgárra, s az áldás az égbe hata, s ott fenn a gyermeknek díszes ugyan, de egyszersmind keserű végzet vala kitűzve:

Eredj! monda, légy dicsőség,
Légy címere nemednek,
És ostora — keblednek!

E gyermek Kisfaludy Károly volt, s első csapása, élte második napján, az anyátlanság.

*) Az akkor ismeretes adat szerint. Kisfaludy, mint Mátray Ernő úr nem rég kimutatta, febr. 5. született.

De ki kérdi már, midőn ezen egykor oly lángoló, oly hazahű kebel ömledezései érzékeny részvétre melegítik: mely kínok tépdezék azt viszontagságokkal teli ifjusága napiban; ki kérdi, mily szenvedések közt gyűjté amaz élettudományt, mely művei becsét emeli; s ki kérdi: nedves vala-e a költő szeme, midőn nyájas enyelgései mosolyt vonnak az olvasó arcára, s szivét kedvre derítik? Senki! Mi éljük az örömöket, s nem tekintünk be a kebel műhelyébe, hol azok fogantattak, nem gondolunk az árral, melybe őneki kerültek.

Azonban barátunk születésének e félszázados ünnepét ne zavarják szomorú visszaemlékezések. Feledjük ezeket, feledjük, miképen őt épen egy fényesebb pálya küszöbén vesztettük el; s mi volt ő nekünk leendő a kezdet akadályainak legyőzése után! Elég, hogy ő élt, hogy e rövid életet is, melyet irígy hatalmak nem engedének hosszabbra nyúlni, egy általunk szeretett ügynek áldozá, s áldozá úgy, hogy a maga korában — melyet számra csak nyolc rövid esztendő választ el a mienktől, de fontosságra néhány évtizeddel is felérő — jótevője lett ez ügynek; s oly emlékezetét hagyá fenn, melynek aegisze alatt barátai szerencsések voltak, a haza segedelmével, nem csak őt, s benne általán a magyar írói érdemet, emlékkel tisztelni, de legnagyobb részt az általok kiadott öszves munkáiból fordúlt hasznot is literatúránk érdekében gyümölcsözhetővé

tehetni. S ez utóbbi tárgyról szóland hivatalos előadásom.

Minthogy hazánk kebelében — midőn az emlék ügyében felszólaltunk — nem állott oly középület, mely azt befogadhatá: az egyesület Pest városa ligetében szándéklá fölállítani, s pénztárát mind ajánlatok gyűjtése, mind a munkák kiadása, mind meglévő sommák gyümölcsöztetése által lehetőleg igyekezék nevelni, hogy a szabad helyt állandó szobormű szükséges őrizése s fenntartására tőkét alkothasson. De 1836-ban a haza atyái a pozsonyi országgyűlésen a nemzeti muzeum számára egy pompás épület emelését határozák, s e körülmény megváltoztatta az egyesület tervét. Hol állhata egy magyar író emléke akár méltóbb és rokonabb, akár biztosabb helyen, mint ott? Az egyesület tehát nem késett Ő cs. k. Főhercegségének, a nádornak, mint ama nemzeti intézet törvényes pártfogójának, e szoborművet azon kéréssel felajánlani, méltóztatnék azt a m. nemzeti muzeum számára kegyesen elfogadni, neki annak valamely díszes terén helyet kimutatni, s úgy rendelkezni, miszerint az, mint örök sajátja ez országos intézetnek, annak őriző s fenntartó gondjai alatt álljon. Mely kérelemre kedvező válasz érkezvén Ő Fenségétől, s így az emlék a nemzeti muzeum szárnyai alatt mindenkorra biztosítva levén; az egyesület arról tanácskozott, miképen lehetne az így fennmaradó pénzmennyiséget folyvást köz haszonra fordítani; s november 12-én 1836-ban, a francia Académie des jeux floreaux példájára egy, leg-

inkább kisebb nemű poetai műveket, melyek a magyar akademiától jutalmat nem nyerhetnek, valamint különféle korszerű, aesthetikai s rokon tárgyú dolgozatokat jutalmazó társaságot alkotott. —

(Itt felolvasta szóló a szabályokat, a tagok neveit s az előleges határozatokat, mikép azok a Kisfaludy-Társaság Évlapjai I. kötetében láthatók.)

III.

Beszéd a Kisfaludy-Társasághoz hatáskörének kitágitása iránt.

Tartatott augustus 15. MDCCCXLI.

Urak! Tíz év óta nyelvünk hatalmasan terjed, irodalmunk gyarapszik, az időszaki sajtó száz kezeket tart mozgásban, a tudományok míveltetnek hazai nyelven is, az Akademia ezeket hatása fő tárgyaivá tette, e mellett orvosi, gazdasági, ipari s természetvizsgáló társúlatok keletkeztek, a polgári állapotok szabadabb sajtó útján köz vizsgálat tárgyaivá lettek; s amily élénk, sőt heves a szellemi munkásság, azon arányban leszen az olvasás is mindinkább érezhető s vissza nem utasítható szükséggé.

Egy ága az csak, Tekintetes Társaság, a nemzeti irodalomnak, mely e tíz év alatt nem haladott hasonló arányban a többiekkel, sőt, tudományos oldalát tekintve, az azt megelőzött tízed mögött elmaradt, s mely iránt egyszersmind a közönség részvétele is

tökéletesen meghidegült: s ez — a külföld ezt nekünk bebizonyítás nélkül el nem hinné, — ez a költészet. Igenis, a költészet, ez a szívnek, képzelemnek literatúrája; mely a religió mellett minden romlatlan, fogékony kebelre a legnagyobb hatású, mely az ifju kornak s az emberiség szebb felének, a nőnemnek, az, mi férfiúnak a philosophia és történet; mely amaz ifju kort és a szelid nemet az emberiség és haza szeretetére, minden nagy iránt gerjedezni, minden nemesért lelkesedni tanítja; melynek karján nyerjük a világ előismeretét, hogy ezt utóbb saját tapasztalásunkkal kiegészítsük; a költészet, a nemzeti nyelv e leghatalmasb nemesítője, szépítője, gazdagítója — épen ez azon része irodalmunknak, mely szép haladásában, de még inkább becsültetésében e tized alatt érzékeny csökkenést szenvedett. Költőink nagyobb ügyességgel, de kisebb gonddal dolgoznak; elődeik küzdöttek s utat törtek: ők a kivitt állásban kényelmesen érzik magokat, a helyett, hogy a szép örökséget hasonló erőlködésekkel, de a sikernek már most biztosabb reményével, gyarapítani törekednének; innen tárgy és forma örök ismétlése, a régiebbek elhanyaglásával, melyek még tökéletesítést vártak, s újak be nem hozásával. Műbíráink elhaltak, vagy elhallgattak, újak nem támadnak, mert vajmi nehezebb a müvészet körében itéletet mondani s termékeny eszméket hinteni, mint nem olvasott könyvekről pártos dicséretet vagy gáncsot cifra szóárban elhangoztatni; s igy az elferdült ízlés útbaigazítás nélkül, s a kor legjobb művei tudományos méltánylás nélkül

maradnak: szépségeik ki nem emelve, fogyatkozásaik nem taglalva, a közönség nem veszen oktatást, min épüljön, a kezdő nem tanácsot, mit kövessen és kerüljön; a gyakorlott író pedig, nem tartva az aesthetikai bírálat ellenőrzésétől, művek halmozódnak művekre, melyeknek érdeke azon évvel enyészik el, mely azokat hozta. Elhalt költőink munkái elkeltek, elfelejtettek, s míg más nemzetek minden korbeli jeles íróik s ezek munkái iránt nem csökkenő tiszteletet mutatnak, azokat újra meg újra kiadogatják, szépműtani stúdiomok tárgyaivá teszik, minden részben méltatják, s tudván, mit kezdtek azok, hol hagyták el, lelkesen folytatják nemes munkájokat, s eképen életművesen tovább fejlő és haladó irodalmat építenek: addig nálunk az írói világban a fiu nem ismeri, nem akarja ismerni, apját, az elhintett csirák, az ifju ültetvények ápolatlanúl kivesznek; a költői müvészet egész tartományai, nem tudva, nem mívelve, parlagon hevernek: a hála szép virága pedig az önbálványozás bújálkodó gyoma közt elfonnyad. Mit mondjak a müvészet tudományáról, az aesthetikáról? Hol a kor, midőn Kazinczy és Kölcsey tollal, Virág és Kisfaludy Károly szóval hirdeték annak tanítmányait, s öntudalommal készített művekkel emelék oda a költészetet, hol e kor azt találta, de miután elfoglalá, azt tovább mívelni rest? Igen is, Urak, vannak költőink, de azok naturalisták; vannak journáli kritikusok, de nincsenek philosophusaink; az aesthetika, tartalma szerint, valamint a műtörténet, majdnem neve szerint is, ösmeretlen. S ez állapotjához az írói köz-

társaságnak járul a közönség elhűlése. De csodálhatjuk-e ezt, ha a régit el hagyjuk enyészni, az új pedig egy húron pendűl hajnaltól napestig; ha nem igyekszünk tárgyak változatossága és gazdagsága, a kidolgozás mélysége, a forma tökéletesítése által az érdeket nevelni; s ezt annál inkább, minthogy ugyanezen kor részvételét egy más irány, a politikai, oly hatalmasan elfogja; mely, ha amazt végkép elnyeli, ha minden műérzék közőlünk kivész, ha érzés és ízlés nélküli státusemberek és egyéb semmi nem leszünk, ha az eszközt céllá tevén, csak azt kérdezendjük: mi hasznos, s nem azt is: mi szép és nemes? nem mi magunk leszünk-e okai; — mert látjuk, hogy a gazdag politikai életű francia és angol nemzet is mint ér reá a szépmüvészet ápolására, s látjuk, mily békésen fog kezet ama roppant oszlopú hírlapokon a népszónok és költő, a státus- és műphilosoph.

Ez állapot, Tekintetes Társaság! nem természetes; lelki s szívbeli míveltségünk s nyelvünk nemesbűlésére nézve pedig egyformán káros következésű. Kell valamit tennünk, hogy ezt az évtizedet egy szebb váltsa fel. Van ugyan irodalmunkban egy széles alapú intézet, de e részben ne tartsunk reá számot. A tudományosztályok túlnyomó súlya nem enged ott szabad, örvendetesb fejlődést a literatúra oly ágának, mely sok bölcs előtt nem egyéb időtöltő játéknál. Körültekintek irodalmunkban, s nem látok egyesületet, melynek iránya rokonabb az elhagyott iránnyal, mint a Kisfaludy-Társaságé; nem látok férfiakat, kiktől ez ügy méltóbban várhatná újjá-születését, mint

kiket e kisded társulat egyesít! Engedjék meg azért, Urak! hogy szépirodalmunk sorsát szívökre kössem, hogy ajánljam, miszerint e társaságnak tágabb munkakört szabjunk; hogy ne csak jutalmak által — mikkel, dicsekedés nélkül mondhatjuk, eddig is már, minden kicsinységök mellett, nem kevés erőt ébresztettünk, bátorítottunk, sőt ápoltunk — mondom, hogy ezentúl ne csak jutalmak által igyekezzünk a szépirodalom emelésére hatni, hanem ahoz tettleges önmunkásságunkkal is járuljunk, részint szépműtani tárgyak elméleti s történeti fejtegetése, részint szépművek készítése, részint aesthetikai kritika megállapítása által. E célra egészítsük ki társaságunkat a fiatal literatúra jelesb tehetségeivel, tartsuk gyakrabban üléseinket, közöljük egymással dolgozatainkat, mondjuk el rólok bizodalmas nyíltsággal itéleteinket, tanácskozzunk, értekezzünk mindenről, mi ide vág; egyesüljünk egy oly kritikai lap készítésére — vagy bár válaszszunk organumunkúl valamely már létező lapot — s hallassuk ott itéletünket minden figyelemre méltó jelenetről e mezőn; sőt gondolkodjunk arról is, miképen maholnap íróink új és kritikai készülettel ellátandó kiadásai által literatúránk már meglevő egész erejével hathassunk a nemzetre.

De szabályaink szorosabbak, hogysem határaik közt e célra minden eszközeinket kifejthessük: ajánlom tehát azoknak kiterjesztő alakítását. Pénztárunk ereje kisebb, hogysem egy lépéssel is tovább mehessünk, mint mentünk eddig: bocsássunk tehát hazánk szerencsésb állású fiaihoz és leányaihoz egy lelkes

köriratot, melyben alapítványok gyűjtésére szólítjuk; hívjuk fel a szépirodalom minden barátit, hogy az ügynek valamely esztendei kisded segedelemmel adózzanak. Kevés hetek múlva szerencsém lehetend Évlapjainkat, melyeknek kiadásával Önök bizodalma engem tisztelt meg, bemutatni: azok oly szép eredményét állítandják szem elé eddigi iparkodásainknak, hogy szívesen engedem magamat által azon reménynek, miszerint eddig is tapasztalt figyelme a közönségnek nagyobb és tettleges részvét által is fog bennünket gyámolítani.

Ha a tisztelt Társaság nézeteim s óhajtásimban osztozik, engedje meg, hogy pusztán magányos véleményképen egy új tervet mutassak be, s arra Önök szíves figyelmét kikérjem. A Tekintetes Társaság bölcsesége abból oly szerkezetet alkotand, melynek alapján biztosan el lesz érhető a cél, mire egyesűlnünk — bátor vagyok mondani — állásunk és számos írótársaink bizodalma kötelez.

(Megtörtént.)

IV.

÷Beszéd szépirodalmunk ügyében.

Mondatott a Kisfaludy-Társaság VI. köz ülésében, febr. 6. MDCCCXLIII.

Első lépés minden javúlás felé, tisztelt Gyülekezet, az a feletti eszméletre s tiszta öntudatra jutás: hol állunk a kitűzött mezőn, mik a hézagok, melyeket pótlani, a hibák, melyeket javítni vagy kerülni, a vezéreszmék, melyeket, hogy az életre hathassunk, követni kell. El kell — ha készantag nem áltatjuk minmagunkat — ismernünk, hogy szépirodalmunk, jelen állapotjában, sem magas pontot nem foglal el, sem oly haladásban nincsen, mely azon fél század haladásához méltó, mi ez utolsó évtizedet megelőzte. Egész tartományait a Músák birodalmának el látunk hagyatva, mik sokat igérő virúlásnak indúltak volt; egyebek világos nyomait mutatják az önállás hanyatlásának; a formákra kevés gond, s a tárgyak választása és kivitele e gondatlan formákhoz illő. Ne tartóz-

tasson bennünket a mai örömünnep annak bevallásától, ami hogy igaz, kedvetlen; mert épen e kedvetlen érzés lesz első előkészítője a haladásnak.

Mindenek előtt — hogy a dolgot az á-nál kezdjem — hiányzik költőink legtöbbjeinél a szükséges készület. Azon régi mondás, mely szerint a költőnek születnie kell, igaz, mert minden neméhez a szellemi munkásságnak bizonyos szellemi tőkét, kivülről meg nem szerezhetőt kell magunkkal hozni; de költői tehetség maga nem elegendő arra, hogy valaki költőművészszé legyen: pedig míveltségünk mai fokán, felmagasult követeléseink mellett, ha méltatni tudjuk is a természetköltést, miképen az vagy költőileg hangult népből sarjad elé s mint ilyen lelkületének érdekes tükrét képezi, vagy netalán a szellemileg fejletlen tömegből néha felbukkanó rendkivüli lángelméknél nyilatkozik: minden, mi a természet e közvetlen, őszinte s mintegy ösztönszerű nyilatkozásai, s másfelül a tökély bizonyos fokát elért műköltészet közé esik, minden félségek, mik t. i. fél tehetség s fél tanulmány jellemét viselik: áldatlan termékek, miket a magasb értelmiség magától visszautasít. Időszaki sajtónk — mert egy tized óta leginkább e mezőn mozognak ál és való költőink is — özönét mutatja, s a szerkesztőségek fiókjai épen tengerét az ily félségeknek, mik — mivel mindenben lehet a középszerűségnek egy kis haszna, csak a költészetben nem — nem kevés részben viselik véteksúlyát azon közönösségnek, melylyel a magyar olvasó világ jelenben szépirodalmunk iránt viseltetik.

Mondám: a készület hiánya; mert a készület első gyümölcse az önismeret, mely csendes óráinkban őszintén megsúgja: meg vagyunk-e azon mennyei ajándékkal áldva, mely első alapja minden költészetnek, vagy — mert egészen az talán senkitől sem tagadtatott meg — meg-e azon mértékben, melylyel egy magasb követelésű közönség kivánalmait kielégíthetjük. Mert hogy művet alkothassunk, mely íhlessen, melegítsen, lelkünkbe tapadjon, azt nemesítse és emelje: nem elég fogékony érzéssel, fogékony képzelemmel, s némi nyelvhatalommal felruházva lennünk: oda egyéb, oda e tehetségek felsőbb fokai, azoknak alkotó, teremtő munkássága kivántatik. S mert a fogékonyságot, azt, mi a költői lelkűletben szenvedő s nem cselekvő, nem tényző, könnyen az utóbbinak nézzük, s minden érzésben, minden képben költői szikrát vélünk: a költészet tündérvárát teljes bizodalommal ostromoljuk; s ekkép gyakran, kik egyébben talán sokat teheténk, a müvészet körül nyom nélkül forgunk, és sokszor hasznos tudósok helyett középszerű, vagy, mi ezzel egy, rossz költészek leszünk.

De mellőzvén a tanulmány e nagy részt nemleges hasznát; kik hivatással bírnak is, nálunk ritkán szerzik meg azon előkészületeket, mik nélkül a kétségtelen tehetséget is kellőleg kifejteni, emelni, s műveinket oly tökélyben alkotni nem bírjuk, melylyel azok a világirodalomnak nálunk is elterjedett jeles művei mellett megállhassanak, s így olvasva, méltatva, nemzeti míveltségünkre s nemzetünk mívelt osztályaira is a kellő hatást eszközölhessék. Hány költőt

számítunk, kinek művei az aesthetikai stúdiumok avatottját bizonyítják? bizonyítják, hogy az író az elvont fogalmak körül tisztában van, hogy a nemek jellemeit s ehez képest megkivántatóságait tudja, hogy elmélete a mívelt nemzetek remekművei ismeretétől megtermékenyítve, s ezek szünetlen olvasása által műérzéke kifejtve, kimívelve van? Hányat számíthatunk vajon, ki ekép kikészülve, mind a mező és forma választásában tisztán érzett célt, mind az alkotásban öntudalmat, tanusít? Vers verset ér, s egy prózai költődarab a másikat, melyek semmi törvényt, semmi szabályt nem követve, azt hitetnék el velünk, ha az ellenkezőt nem tudnók, hogy a szépműtan még nincs feltalálva, hogy a szerzők egyike és másika is hivatást érez magában a még rendezetlen poetai chaosban hatalmas kézzel elválasztani a szárazat s a vizeket: s eképen tömérdek idő, tömérdek erő foganatlanúl vesztegettetik el, mely sikerrel biztat vala, ha az író, iskoláját megtévén, onnan indúl, hová mások előtte már elértek. Valóban, ki ecsettel vagy márványban fejezi ki költői lelke sugalmait, nem szégyell elődei vállán emelkedni: s a költők szégyellenék-e? De nem szándékos mellőzése ez a fennlevőnek, hanem nem ismerése; nem büszkeség, hanem járatlanság; nem önállóság, hanem hanyagság. Ez úton vajmi sokáig kalandozhat, míg oda ér, ivadékunk, hol a költészet istene koszorúit osztogatja.

S nem csak a műiskola mellőzése, mely formát tanít, hanem egy más, hason fontosságúnak legtöbb íróinknál hiányzása is oka, hogy költészetünk hatá-

lyosan nem emelkedik; értem a philosophiai s történeti tudományok elhanyagoltságát nálunk. A költő többnek van meghivatva, mint hogy néha egy-egy üres óránknak, melyben jobbat nem tudunk tenni, unalmát elűzze; ő nem bohóc, nem mulattató: az ő küldetése magasabb, nemesb: az ő küldetése erkölcsi, mit, minél kevesbbé vadász és fejez ki, annál bizonyosabban teljesít. De mikép fog a költő szívedre mívelőleg, érzületedre irányzólag, jellemedre szilárdítólag hatni, ha szellemi felsőbbséget nem fejt ki, melynek a legmíveltebb is szívesen hódol? S mikép fog ő ily felsőbbséget éreztetni, ily erkölcsi hatást gyakorolhatni éneke által, ha az emberi lélek legmagasb érdekei, rendeltetésünk legfontosb kérdései körül nem vizsgálódék, ha körülök önálló nézetekre nem emelkedett, ha művei az igénytelen epigramm és szerelemdaltól kezdve a regényig és szomorújátékig philosophiailag átművelt egyediséget nem testesítendenek meg? E philosophiai tartalmasság által lehetének a költők mindenha a népek nevelői, ez által gyakorolják maiglan — igen is, e század költőitlensége dacára is mind maiglan — a legnagyobb hatást a nemzetekre, ők az emberi nem gyermekkorában vivői, organumai a philosophiának, sőt a históriának is, a mostaniban pedig annak közvetitői: jótékonyak, ha a philosophiai alap és irány erkölcsileg nemes, kártékonyak, ha ellenkezőleg. Franciaországban XV. és és XVI. Lajos alatt a philosophia s az encyclopaedisták közvettlenül csak a tudósokra és költőkre hatottak, a tömegekre egyedül emezek által. Voltaire

többet rontott regényei, mint rontott és épített philosophiai írásai által. Hol a költő nem philosophus, művei tartalmatlanok, s befolyások a nemzet lelkében nyomtalanúl elvész. S vajon a történeti igazságok is mik egyebek, mint a bölcsészet által elvont igazságok okleveles megerősítései?

S már most a költő készületei harmadik fokához érek, azon nagy, gyakorlati iskolához, mely mindazt, mit a költő érzett, gondolt és tud, kiegészíti, megigazítja, s a fogalmakból fejlődött szellemi életművet verő szívvel, üterekkel és hússal ruházza fel: s ez az élet iskolája, azon élő tudomány, melyet nem könyvből, hanem a világban tanulunk, s mely amonnan szerzett ismereteinkkel örökké viszonyíttatván, legfelsőbb lépcsőjét állítja elő az emberi tudásnak. Ez iskola nem mindenkinek áll nyitva hason mértékben, s kevesbbé gáncsolhatjuk a költőt azért, miért nem bír vele, mint hogy miért foglalja el e helyzetet, ha nem bír vele. Töltse kedvét kiki oly ártatlan foglalkodással, milyen a költés, de ha mindezekkel nem bír, ne lépjen népe elébe: ezzel ő vagy öncsalódást bizonyít hivatása körül, vagy tisztelet hiányát népe iránt, melyet lantja hallgatására meghív. — S mind ezek után, ne említsem-e azt is, miképen a nyelvet, épen azóta hogy útja megtöretett, kevesebb gonddal ápoltatni; mióta mintegy önkényt kínálja kincseit, ezeket kevesbbé kerestetni látjuk? S ne említsem-e végűl azt, hogy a versalkotásban is, akár a formák tisztaságát, akár azok változatosságát tekintjük, a múlt tizedek iparkodásai mögött elmaradtunk?

S most vessünk egy pillantatot a költészet külön vidékeire, hogy a részletek után biztosb átnézetre tehessünk szert. Elbeszéllő költészetünk a regény és beszélyre, balladára és legendára szorítkozik; az epos többé meg sem kisértetik, pedig az a nemzeti hősköltemény, mely népünk fényesebb korait egész országos életével, teljesen-nemzeti alakban tünteti elő, a magyar Ilias, melyet egy magyar nagy Sándor egykor fejpárnái alatt fog tartogatni, még nincs megírva; a polgári epos, melyhez tarka népi életünk, történeteink minden koraiból, oly gazdagon ajánlkozik, mind eddig meg sincs kísértve; a víg epos Gvadányi, Verseghy és Csokonaival, még mielőtt felserdült, sírjába hanyatlott; a mese, mióta a Tündérvölgy megíratott, elnémult; a monda és rege, melyre, bár jobbára nem honi hangon, Gaal György, Mailáth és Mednyánszky adtanak ösztönt, meg nem akar fogamzani; a költői beszély, melyet Himfy népszerű alakban annyira megkedveltetett, Verseghy a víg nemben, a Széplak és Elte írói pedig müvészi kézzel indítottak meg, azontúl illetetlenül maradt. — Mit mondjak a színköltészetről? Becsülöm azon lelkesek munkásságát, kik azt mívelik, de ki meri állítani, hogy az önálló léptekkel halad, s nem inkább idegen befolyástól elkapatva, oly irányt követ, mely sem nemzeti életünk és történeteink szellemének hű kifejezője, sem erkölcsi szükségeinkkel öszhangzásban nincsen. Egyébiránt a kérdés fontosb és hosszasb feloldatú, hogysem itt egyebet tennem, mint azt figyelmeztetőleg érintenem lehetne, sőt mivel ez évben intézetünk

által pályakérdés tárgyává is tétetett, mintegy megelőzőleg fejtegetnem nem is illik. A vígjáték is inkább idegen minták felé fordúlva, csak töredékesen ábrázol honi életet. Mennyivel gyümölcsözőbb lenne itt a francia vígjátékot és vaudevillt venni példányúl — ha már saját úton nem akarunk járdalni — mint Bécsnek népi színpadát, mely a magyar népjellemmel semmi rokonságban nem áll. — Az érzelemköltészet (lyrai) jellem, tárgy és formára egészben tetemes visszaesést mutat. Elhagytuk, mióta Kisfaludy Károly a görög istenek oltárait lerombolta közöttünk, a mythologiát, mely minden esetre gondolkodásunktól idegen, vérünkbe soha át nem mehető, a müvészetet az élettől eltávolító elem volt; elhagyatott az álérzet és érzet túlsága, el az ezzel szívesen rokonúló szódagály; de más szélsőségekbe tévedtünk: az egyszerűség túlságába egyfelül, tehát meddőségbe; másfelül gondolat-vadászatba és képdagályba, melyekre, úgy látszik, a német legújabb lyrai költők szolgáltak veszedelmes példáúl, kik egy gazdag lyrai irodalmat találván, hogy újat állíthassanak elő, bár nagy költői erőkkel, a különösnek, meglepőnek, bizarrnak keresésébe s fitogtatásába tévedtek. A bizarr pedig megölő betűje a valódi érzelemköltészetnek, melynek a kebel önkénytelen, közvettlen, s az ízlés vagy inkább divat ingadozásaitól független kifejezésének kell lennie. Majdnem kirekesztő tárgya lyránknak a szerelem: igen természetesen, mert ez a legáltalánosabb, legemberibb indúlat; de mi kevés szerelemdalainkat fakasztotta azon érzés, melyet azok énekelnek, hogy ne

mondjam színlenek! — És a hazafiság! ismét természetesen, mert mely magasb hangúlatú lélek lehet e honban el nem fogódva a szenvedélyek ezen annyira nemes fajától? De midőn azt úton útfélen, reggel és estve, pengettetni halljuk, s halljuk egy húron mindig: nem kell-e végtére is egy nemét a jóllakásnak, a megúnásnak éreznünk? Minél mindennapibbá teszszük a szentet, annál inkább veszti felmagasztaló, íhlető, lelkesítő erejét; lefosztjuk róla ami ünnepélyes, eltompítjuk iránta a kebel fogékonyságát. Vannak t. i. dolgok, miknek ereje annál hathatósban nő, minél féltékenyebbűl őrizzük keblünk mélyeiben, minél ritkábban teszszük ki a sokaság zajának. Az igaz gyöngy a tenger rejtekörvényeiben nő. Az ember nem lehet egy elvont eszmétől mindig és folyvást lelkesedve, s minél jobban sarkalja azt szóval, annál inkább lebben szét a feléje irányzott tetterő. Vörösmarty csak egy Szózatot írt. S ha még e mellett maradnánk. De özönlenek a politikai énekek. A költészet ki van vetkőztetve általános emberi és eszményi fenségéből, midőn a napi politika vivőjévé, napszámosává aljasíttatik. Más a tárgy, melyet a hazafi költőnek választania kell, más a szellem, melylyel a hazafiság keser-édes indúlata íhli meg. Íme, ott a nemzet egész története, a dicsőség napfényével, a balsors fellegeivel: innen meríti meséit és hőseit, innen vesz lelkesedést s neveli népét a honszerelem örömés gyötrelmes iskolájában. Ott a nemzet, jó és bal állapotjaival: ez ad tartalmat és hangot énekének: de mindig csak a hazafi magasb álláspontján: a köl-

tészet szellemi országa whiget és toryt nem ismer. A hazafi költő arra van meghivatva, hogy a nemzetnek, mint az volt, van és lesz, egyetemes érzületét fejezze ki. Lyrai költészetünk újabb korszakában a hazafiság egész a játékig el van nyűve, elhasználva, mindennaposítva. — S a szívnek szerelmen és hazafiságon kivül vannak egyéb ügyei is, a szellemi életnek egyéb érdekei: mily gazdagságban ajánlkoznak a lyrai költőnek a természet, a lelki világ s a társas élet ezer motívumai; s hogy mind ezek oly kevéssé gerjesztik fel poetai elméinket, mutatja, hogy legtöbbeknél hiányzik a valódi költői kebel, felfogás, szemlélődés, képzelem, s azon észmélység, mely nélkül nagy költő nem volt soha. — Nem említem a festő költészetet, mely minden irodalomban szűk kört foglal el, de nem kell-e sajnálni, hogy e mező is, melyen Thomson és Haller, Kleist és Matthisson örök díszű virágokat szedtenek, melyen nálunk is Csokonai, bár utánképzőleg, s lyrai iránynyal Kis és Berzsenyi koszorúkat arattak, alig lel egy ápoló kezet, nagyobb terjedelmű műhez pedig remény sincsen? — Még inkább fájlalható az észköltészet elhanyagoltatása, s a szemlélődő elemnek, balúl értett axiomák következtében majdnem teljes kiküszöböltetése a legújabb időkben. Nem védem — mint egykor e székben kimondott szavaimból némelyeknek következtetni tetszett — azon nemét a tanköltészetnek, melynek a költészettel nincs egyéb köze, mint külső formája: de védem, igen is, hogy valamint a külvilág két fő alkotó része, természet és ember, tárgya lehet a költészetnek, úgy a belvilágnak

is nem csak egyike, az érzés, hanem másika, a gondolat is e körbe tökéletesen belé tudandó. S mind annak tapasztalása, hogy e költői nem irodalmunk belterji becsének kárával van elhagyatva, mind hogy a philosophiai elem kirekesztése egyik oka költészetünk mind inkább ürességbe, laposságba sülyedésének: indította ez intézetet is arra, hogy két év előtt a satirára, ez idén, mint a kihirdetendő versenytárgyakból látható lesz, egyenesen a tankölteményre jutalommal is óhajtotta gerjeszteni íróink figyelmét.

A formák dolgát is említettem. Nem vagyok az, ki azokra kelletinél több fontosságot helyez, de ki fogja tagadni akarni, hogy a forma a szépmüvészetben a lényeghez tartozik? Mondám, hogy miután a legújabb kor a formát készen találta, azt nem csak hason gonddal tovább mívelni, teljesben kiképezni, újakkal nevelni elmulasztotta; de sokat elhagyott, a többit nagyobb könnyűséggel ugyan, de kevesebb tisztasággal kezeli. Nem fájlalom a nyelvünktől idegen, s reá tolt görög mérték és szchémák mellőztetését: költészetünk e legszebb virágai az iskolai neveltetésű férfiak tanulószobáiból a nemzet szabad ege alá ki nem hathattak, a tömeghez beútat nem nyerhettek; de fájlalom, hogy még eddig a nyelvünkben, mint minden nyelvben, meglevő saját mértéket és rhythmust ki nem lestük, nem szabályoztuk, verseinket min nyelvünkhez s lelki hallóérzékünkhez illőbb lejtéssel nem kezdtük alkotni; fájlalom, hogy a rím dolgát teljes empiriába engedtük sülyedni, a helyett, hogy annak nyelvünk tulajdonaiból keletkező saját

csínjait kifejtettük, s ekép verseinket azon kényes és kevély díszszel igyekvénk vala felruházni, melyre oly nagy mértékben képes; fájlalom végre, hogy az új népek formái bőségszarvából oly keveset veszünk által, sőt átvenni egyenesen megszűntünk. Mennyi külső és belső szépség kifejtésére adtak alkalmat a déli nemzetek poetai szchémái: a stanzák, sonett, madrigal, ritornell áthozatala; menynyire adna alkalmat ezeknek további használata, s újak, a terzina, sestina, a canzone és cancion, a decim, a glossa, a ghazel s egyebek bevétele; s még inkább új szabad stanzák feltalálása, melyekben terjedelmesb, kivált elbeszéllő és tanköltemények külön nemei folyhatnának! Ezt azonban csak megpendítésűl; mert a nem csekély érdekű tárgyról más úttal bővebben kívánom nézeteimet hallgatóim engedékeny bírálata alá bocsátani.

S ha ezek után befejezésűl fiatal hallgatóimhoz némely jámbor óhajtásaimat intézni szabad, íme következzenek azok. Óhajtom, bár senki elébb ne írna, mint midőn a választott nemre levő valóságos hivatásáról meggyőződött, míg elegendő anyagi készületet és alaki kiképzést nem vett. A korai előállítás azon drága időtől és erőktől fosztja meg a kezdőt, melyeket helyesben önmívelésére fordíthat vala: mint az élőfa megizmosodását a törzsökén bujálkodó hajtások gátolják leginkább. Bár kiki elég erővel bírjon, zsengéivel közönség elébe ne lépni, míg értelmes és őszinte barátok által arra fel nem bátoríttatik. Senki sem bánta meg, hogy műveivel

nem sietett elé rejtekéből, melybe, ha egyszer el van hagyva, visszatérni többé nem lehet; de annál többben lettek volna készek utóbb drága áron visszaváltani írói gyermekségök kora-szülötteit, s eltörleni oly emlékezeteket, melyekért a férfiúnak pirúlnia kellett. — Bár ne tekintené senki azt a felhevülést, azt a lelkesedést, melyet jeles művek gerjesztének benne, azon szent tűznek, mely műveket teremt és saját őserejével másokat hevítni és lelkesíteni meg van híva; s ne fogna tollat, minden sornak, mely megragadta, viszhangját írni meg. — Bár, ki magával őszintén s elfogúlatlanúl számot vetvén, a költői íropályára el van tökélve, ne szeszélyt vagy külső esetleges felgerjesztést várva vagy követve választaná a nemet, melyben működni kiván, hanem tekintene körül a müvészet egész birodalmában, hogy el ne kerülje figyelmét azon út, mely tehetségei és hajlamai irányával legmegegyezőbb; sok jeles erő pazaroltatott el idegen mezőn fél sikerrel, mely a maga helyén nagyot lett volna képes előállítani; s tekintene körül az irodalomban is, hogy elhatározásaiban tehetségeit öszhangzásba hozhassa mindenkor ennek szükségeivel. — Bár megszűnnének annyian oly hevesen hajhászni a napi fényecskét, s húzamosb munkával maradandóbb becsületre törekednének. Magas célt kell elénkbe tűzni, hogy a félmagast elérjük. — Bár a helyett, hogy a költészet, mint fájdalom annyi sok egyéb hazánkban, csak félkomolyan, féljátékúl üzetik: férfias elhatározással s kitűréssel egész művekre látnánk fordítva sok erőt, mely most

KÖNYV TÁRA

aprólékos dalocskákban szóratik el, sőt voltaképen soha ki sem fejlesztetik. — Érintettem azon hézagokat, miket költészetünkben észreveszek: higyük-e, hogy azok azért nem töltetnek be, mert nincs hozzá széles e hazában erő vagy tudomány? Andalgó szórakozottságnak, férfias kedv, komoly elszánás hiányának vagyok készebb tulajdonítani azt, s azon — oh fájdalom, annyira el nem tagadható — szalmatüzünknek, mely elhamvad, mielőtt egy, húzamosb lelkesedést s hangyai szorgalmat kivánó munka végét érhetné. Az ó és új világ költői remekművei nem hevenyészve készültek, s az a bevégzettség, melyet tervben, részletekben s formában lelünk, nem journálirodalmi munkásság gyümölcse. — S végül, kiben több a fogékonyság mint termékenység, több a visszaadó mint alkotó erő, ki e mellett ízlését kimívelte, a nyelvet, müvészi szólást és formákat hatalmába kerítette: ne tekintse akár sikeretlen, akár méltatlan feladásnak idegen remekművek átültetését. E mezőn is koszorúk arathatók, melyek gyakran túlélik a tökélytől elmaradó eredeti művekkel nyert fényt. A Pope Homerja s a Delille Virgílje díszei lesznek mindenha irodalmaiknak; s nyelvünk, költészetünk s formáink kiképzésére s gazdagitására nézve nem köszönünk kevesbet a Baróti és Virág, Kazinczy és Kis műfordításaiknak, mint eredeti dolgozásaiknak. S miután nyelvünk annyira elkészült, hogy bármely költői remekmű szerencsés áttételét rajta aggodalom nélkül megkísérthetjük, nem kár-e annak és költészetünknek gazdagítását könnyelműen elidőznünk? Sőt ott állunk, hol

kötelesség e részben is megmérkőzni az első népekkel, s irodalmunk tekintetét egyszersmind és vagyonát ez úton is nevelni. — S mind ezek után vég jámbor óhajtásom az, hogy e néhány figyelmeztető szó azt a hasznot tégye, melyet célba vettem, s oly szívesen vétessék, amily bizodalommal intézem azokhoz, kik meg vannak hivatva irodalmunkra egy szebb jövendőt deríteni. ÷

V.

Beszéd egy irójogi törvény ügyében.

A Kisfaludy-Társaságban mart. 30. MDCCCXLIV.

Azon tárgy, Tekintetes Társaság, melyre figyelmét kikérni ma bátor vagyok, kivül fekszik ugyan a szabályaink által vont munkálkodási határokon, de nem érdekeinken; miután az nem kevesbbé illeti saját testületünk anyagi jövendőjét, mint bármely más tudományos testületét vagy egyes íróét; sőt ezek felett és által az irodalom érdekét is magába zárja. Egy neme mellett a tulajdonjogoknak kivánok felszólalni, mely hazánkban az irodalom előhaladásával napról napra jelentőbb leszen, de napról napra féltőbb is, mert, hogy gyakrabban nem sértetik, azt egyedűl a nyerészkedő szellem nálunk még fel nem ébredtének köszönhetni. Az írói tulajdonjogot értem, Tekintetes Társaság, mely szerint csak a szerzőt, s annak engedményeseit vagy örököseit, illeti írói mun-

kássága bármely gyümölcsét annyiszor amennyiszer kinyomatni, s belőle a lehető legnagyobb anyagi hasznot kivonni.

Ezen tulajdont, mely utánnyomás által szokott sértetni, egyikének tekintem a természetjogon alapúlt tulajdonoknak. Mert ha mindaz, mit saját tehetségünkkel, idegen jogok sérelme nélkül szerzünk, elvehetetlen igaz tulajdonunk: úgy szellemi tehetségeink írói munkássága gyümölcseinek is nem kevesbbé oly kétségbe vehetetlen sajátunknak kell lenni, melyből minden lehetséges anyagi haszon kirekesztőleg a szerzőt illesse.

De úgy is mint munka és fáradság eredményét jogosan keresett tulajdonnak kell az írói tulajdont elismernie nem csak minden méltányosan és becsületesen, hanem okosan is gondolkodónak. Tudniillik minden társadalmi szerkezet kettős alapon nyugszik: tulajdonon és munkán; az utóbbit jutalom nélkül hagyni annyit tenne, mint a köztársasági gépet mozgató erejétől fosztani meg; s azért, midőn minden egyéb munka, a kapától az oltárig, megleli díját, mikép lehetne épen azt nem biztosítani, mely minden munkának, a kapától az oltárig, biztosítja sikerét: azon arányban oszolván fel a népek közt, a történet tanubizonysága szerint, a társadalmi erő és köz boldogság, melyben azok a folyton haladó értelmiség és tudomány eredményeinek hasznokat tudják venni. Ha pedig a tudományos fő nem látja áldozatai megtérülését, tehetségei és fáradozásai jutalmát, vajon nem kell-e elcsüggednie, sőt végre, az anyagi, sőt

megélési feltételek hiányában, a pályáról le is lépnie? Hagyassék már most ez igaz tulajdon el nem ismerése által a nagyobb s épen a jobb résznek (mert lelketlen író munkája nem igen tarthat az utánnyomatástól) jövendője bizonytalanságban, jelenje oly ingatagúl, hogy ne folytathassa pályáját azon sikerrel mint különben, vagy épen elhagyni legyen azt kénytelen: nem az értelmiség virágzása, nem a nemzetiség erősödése, melynek az irodalom valóságos dajkája, s így nem a közállodalom leszen-e az, mely a tudomány és irodalom emberei elvesztével legtöbbet veszt?

És ezért gondoskodtak is Európa majd minden felvilágosodott törvényhozásai és kormányai az írói tulajdonnak törvények és rendeletek által való biztosításáról; így Francia-, Angol-, Spanyol-, Dánországok, így a Német-Szövetség, Németalföld, Poroszország s Austria; sőt Magyarországra nézve is léteznek, törvények hiában, királyi intézvények, melyek a könyvvizsgálókat és nyomtatókat az utánnyomások megengedése- és eszközlésétől eltiltják: de részletesek nem lévén s fenyítő szentesítés nélkül szükölködvén, nem gátolhaták, nehogy az újabb időkben, mióta tudnillik az irodalom néha anyagi hasznot is igért mívelőjének, a jogos tulajdonosok egyenes vagy álarcos utánnyomás által sértessenek. Folyóiratok, némely énekes-, ima- és tankönyvek kiadóin elkövetett sérelmeket nem említve, csak néhány újabb példát legyen szabad név szerint felhoznom: Kunoss Endre Szófüzérének, Szenvey Schillerének, Gaal József Peleskei Nótáriusának, Berzsenyi örökösei dicső em-

lékezetű atyjok verseinek, Eggenberger József, mint Szalay Imre engedményese, Magyar Nyelvtudományának, kénytelenek tapasztalni utánnyomatásaikat, és törvény hiányában semmit sem tehetve az érzékeny károsítások ellen, azokat tűrni, újabb birtoksérelmektől pedig folyvást félni. S minél inkább terjedez nyelvünk, minél szebben virágzik fel irodalmunk, minél több jutalmat igérend a munka a munkás elméknek, annál inkább lesznek ezek, kivált a köz tudomás elől könnyebben rejtezhető vidéki műhelyek által, veszélyeztetve.

Ily helyzetében a dolgoknak, miután ez ügy iránti ismételt felszólításaim azoknak, kiket az egyenesen illet vala, úgymint a törvényhozás tagjainak, figyelméig el nem hatottak, s így gondoskodásukat sem eszközölheték ki, íme a Tekintetes Társaságot kérem, méltóztassék azt magáévá tenni, azon törvényjavaslatot, melyet e tárgybeli munkám nyomán szerkesztve s némely társainkkal már előleg láttatva, sőt tanácsuk szerint helyenként módosítva is, szerencsém van ezennel benyújtani, bővebben megvizsgálni, az eljárást és fenyítéket illető részeiben bölcsesége szerint kiegészíteni, s ekép azt a most együtt ülő törvényhozásnak ajánló folyamodás mellett felterjeszteni. Buzgó védői levén országos rendeink minden igazságos alapon nyugvó jogoknak, bizton reménylhetjük, hogy az alkotandó törvényjavaslatot az alsó tábla talán még a jelen országgyűlés alatt ajánlandja a főrendeknek, ezeknek a hazai irodalom iránt való szeretetétől pedig, valamint jó királyunk kormányától

haladéktalan hozzájárulást várhatunk annál inkább, mert léteznek immár félszázados királyi intézvények, mik az írói tulajdont nem csak hazánk határai közt minden megszorítás nélkül elismerik, hanem azt, a viszontagosság elve mellett, a német örökös tartományok részéről is teljesen biztosítják; sőt mert csakugyan ő Felségének kormánya, más hatalmasságoknak példát adva, az e roppant jogtalanság által egyebek fölött zaklatott Olaszországot is épen most, az egyes olasz állodalmak közt eszközlendő e részbeni kölcsönös megegyezés által az utánnyomás mételyétől megmenteni lelkesen igyekszik.

Tegye tehát a Tekintetes Társaság, mit ez ügyben folyamodás útján tennie lehet; az, ily csillagzatok közt, meg nem bukhatik, az irodalom s annak emberei pedig, kik ily törvény árnyékában nyugodtan élvezhetendik nemes fáradozásaik gyümölcseit, áldani fogják Önöket, kik megismervén e nagy szükséget, a rajta segítéshez indítványuk által járulni fogtak!

VI.

Beszéd a Pyrker-képtár megnyitásakor a nemzeti muzeumban.

Tartatott martius 19. MDCCCXLVI.

Úgy hiszem, Nagyságos Muzeumi Igazgató úr! nem csak akademiai társaimnak, hanem az egész tisztelt gyülekezetnek érzéseit fejezem ki, ha e mai napot úgy üdvözlöm, mint egy új időszak kezdetét a hazai müvészet történetében. Új időszaknak mondom, mert müvészete hazánknak és e nemzetnek volt már régibb időkben is, s midőn annak felélesztését, mint a míveltség és szépemberiség egyik leghathatósb tényzőjeét, mindnyájan oly hő szívvel óhajtjuk, sem új, sem egészen idegen növény átültetése az, mit óhajtunk. Amely nemzet a költészet isteni szikráját hordja kebelében, kitör az annál mind azon formákban, melyeket idő s alkalom lehetőkké tesznek. Ha kétkedtünk volna is eddig — aminthogy voltak, kik kétkedtek — hogy nemzetünk költői nemzet, most,

miután kevés napok óta népünk gyönyörű dalainak birtokában vagyunk, kétkedni többé nem lehet. Sem a fogékonyság nem vala tehát az, sem az alkotó erő, ami hiányzott: egyedül azon külső viszonyok, mik valamely müvészet támadhatásának múlhatatlan feltételei, nem alakúltak úgy, hogy a képző müvészetek mélyebb gyökereket verhessenek. Ugyancsak leghathatósb felköltője a müvészetnek a vallás. Hogy nemzetünk vallással, és pedig a müveltség nem csekély lépcsőjét mutató tiszta vallási eszmékkel bírt, még mielőtt e világrészre átköltözött, hirdeti az egykorú történetírás, és így nincs miért mosolyognunk, s legalább a belső hihetőséget tagadnunk, midőn a Dónmelléki régi hon pusztáin az idővel mindeddig dacolt síremlékek egy újabb utazónk által, sok fontos oknál fogva, egyenesen eleinknek tulajdoníttatnak. Itt jőnek eszembe, s leginkább azért, mert a Dón-melléki emlékekben a domborművel a vésés egyesül, némely régi írók híradásai, melyek szerint őseink írása pálcákba rótt jegyekből állt; és eszembe jő a pórnépünket még e napig kitüntető rovó, véső és faragcsáló hajlam és ügyesség: vajon nem hagyománya-e ez utóbbi ama kornak, melyben a magyar pálcákra rová betüjeleit, és sírszobrain szinte berovott vonásokkal fejezte ki a ruházat és fegyverzet részleteit. Bármint legyen a dolog, ez volna müvészetünknek végképen még be nem bizonyított, de ha bebizonyúl, ami lehetséges, első és tisztán nemzeti időszaka, melynek művei belső szükségből, a vallási eszmék behatása alatt, s ami nevezetes, minden idegen befolyástól

menten, keletkeztek. Mennyiben vándorolt ez az új hazába által, nem tudhatjuk, mert e részbeni figyelmünk még fel nem ébredt, s a vizsgálatok nem kísértettek meg; de ha meg kezdett is a régi magyar vallási művészet itt települni, könnyen eltűnhettek nyomai emlékezetökkel együtt; mert ki nem tudja, mily véres fegyverekkel oltatott be a szeretet istenének hite nemzetünkbe! Az ősi vallás minden nyoma kiirtatott a vakbuzgóság által, s mit ez talán megkímélt, elemészté az idő, vagy eltakará a híven őrző anyaföld, várva az ásót, mely eltűnt századok örökségeit ismét napfényre hozza. A faragás mestersége mellett van okunk hinni, hogy a hímzés és festés sem hiányzott egészen a pogány előkorban. A paizsok e harcias és fényszerető népnél nem lehettek minden ékesség nélkül; a fejedelmek és hadfők lobogói nem bizonyos jelképek nélkül, aminthogy régi krónikásunk szerint a nemzeti lobogón egész Gyéza nagyfejedelemig, saskeselyű képe kevélykedett, melynek, mint a pogánykor hagyományának, a keresztyénség behozatalakor az apostoli kereszt előtt hátrálnia kellett.

És bekövetkezett egy *második időszak*, melynek alapja az új vallás volt, s azért *keresztyéninek* nevezendő. Legrégibb emlékeink természetöknél fogva *építészetiek*. Számos templom és monostorról emlékezik a história, mely a fejedelmek és egyháznagyok által azon kor nagyszerű szellemében épült, s ami e napig fennmaradt, bár kevés, de egy dicső műjellem képviselője. A pannonhalmi monos-

tor-egyház [1]) s a szakolcai nagy templom [2]), a sz.-benedeki egyház Barsban [3]), a zágrábi, a pozsonyi dóm [4]), a fejérvári Anna-kápolna, a lőcsei nagy templom [5]), a pozsonyi barátoké [6]), a margit-szigeti, még romjaiban is, a budai nagy templom és a barátoké, melyek már a XIII. században kezdettek épűlni, a kassai dóm [7]), a szebeni [8]), brassai [9]) és kolosvári nagy templomok [10]) a XIV. századból; végre a pesti nagy templom, a károly-fejérvári székes-egyház, Hunyadi János építménye [11]), a soproni sz. György [12]) s a szászbesztercei nagy templom [13]) — mindezek e hosszú korszak vallásosságának úgy, mint nemes ízlésének s egyrészt nagyszerűségének maiglan tiszteletre méltó hirdetői. És nem csak az isten házai — melyek közt fájdalommal nélkülözzük a törökv ilág alatt semmivé lett legrégibb keresztyén egyházunkat, a veszprémit, melyet még sz. István atyja alkotott, fájdalommal a királyi ragyogású fejérvári dómot, sz. István és sz. Adalbert esztergami egyházait, sz. László váradi székestemplomát és egyéb roppant műveit az áhítatnak — hanem a nagyoknak büszke várkastélyai is nem csak az erő biztosságában, hanem a szép formák bájaival is pompáztak; de elszomorodva keresik szemeink az ős Budában Lajos palotáját, hiába Zsigmondét, mely korában vetélytárs nélkül álla egész Európa-szerte, és Mátyásét, mely szobraival,

[1]) 1002. [2]) 1021. [3]) 1075. [4]) 1094. [5]) 1249. [6]) 1280—97-ig, mely utóbbi évben felszenteltetett. [7]) IV. Béla alatt kezdett épűlni. [8]) 1357—1460. [9]) 1385—1424. [10]) 1399—1414, mások szerint 1432. [11]) 1441. [12]) 1529. [13]) 1563.

kútaival s belső ékeivel legalább nem engedett egynek is; hiába Fejérvárt, Visegrádot, Tatát; és Pesten, a Nyulak szigetén és a budai hegyek közt régi királyink nyaralóit; hiába tekintünk szét váraink seregében; csak egy drága emlékünk maradt Erdély bércei közt, a legnemesebb magyarnak lakja, Vajda-Hunyad [1]), mely a régi díszt mostani fél épségében is fenntartotta. Ezen építészeti művek hol byzanti stílben emelkedtek, mint a székesfejérvári dóm, hol önémetben, mely nálunk tovább maradt fenn tisztaságában, mint ön hazájában. Építészt egyet sem bírunk megnevezni; de, noha tudjuk, hogy hol Olasz-, hol Német-, hol Csehországból hivattak be építők: nincs ok kételkednünk, hogy itt-ott hazai erők is járultak e művekhez; mert egyéb müvészetekben e részvételt világosan kimutathatjuk; és okleveles nyoma van, hogy a leleszi ötven rőf magasságú torony építésével egy budai kőmíves bízatott meg [2]). Minden esetre pedig ily művek alkotása magas lelkületét mutatja azoknak, kik bennök épűlést leltek s rájok áldoztak; ellenben méltó haraggal emlegeti a hazafi műbarát a múlt század embereinek kegyeletlen gondatlanságát, mely az esztergami várban történt lőporrali repesztések alkalmával a régi főegyház mozaikos márványkapuját semmivé tette; nemes nehezteléssel azon főpapot, ki nagy Lajos fejérvári kápolnáját, azon egyetlen részét a királyi dómnak, melyet az idő viszontagságai megkíméltek volt, nem irtózott gabonatárrá

[1]) 1452. [2]) Péter prépost által 1355.

szentetleníteni, sőt a szent romokat, drágákat minden magyarnak, elhordatván, azt utolsó támaszaitól megfosztani, minek következésében annak a jelen század elején végkép el kellett bontatnia; valamint végre azon bölcsek vandal ízlését, kik kevés régi istenházaink frescóit a meszelő ecset irtó daemonának áldozták fel.

Legközelebbről a szobrászat, s általában a faragás csatlakozik az építészethez. Nem csekély divatja volt annak hazánkban is mindjárt a keresztyénség behozatalától fogva, mind az oltárok, mind a sírok díszesítésére. A fejérvári és esztergami egyházak valóságos kincstárai voltak hazai szobrászatunknak, a pécsi, lőcsei és kassai maiglan is azok. A legrégibb faragó, kinek nevét ismerjük, Demeter mester, ki 1303-ban díszesíté ki újra a pécsi dómot. A kassai dómot három királyi szobor ékesíti. Ezt s a lőcsei nagy templomot a legszebb alakú és arányú szentségházak díszesítik. Az utóbbinak fa faragványú oltárai, kivált a főoltárei, remekjei a művészetnek. A XV. századból többi közt a pozsonyi főtemplom keresztelő medencéje [1]), a pécsiben Henrik püspök emléke [2]), a késmárki sz. kereszt-egyházban a nagy feszület, mindannyi becses emlékei a faragó-művészetnek.

De voltak egészen önálló művek is. A monostorok különösen vetélkedtek egymással saját jeles, azaz „boldogságos“ és „szent“ embereik mutogatásával,

[1]) 1409. [2]) 1445.

egyházaik és folyosóik voltak a helyek, hol azoknak képszobrait felállítgatták. De nem hiányzottak egyes egyháziak is, kik székeshelyeiket ily emlékekkel dicsőítették. Váradon a XIV. században István, Imre és László királyi szenteink gyalog [1]) és László lovag szobrai [2]) pompáztak, ércből öntve. Szentek szobrai is fordúltak elő nyílt téreken: így van történeti emlékezet szent Miklós képállványáról Székesfejérváratt, melynél, koronáztatása után, János király a szokott keresztvágásokat tette szent István kardjával. Még nagyobb mezőt nyitott a szobrászatnak a halottak tisztelete. A templomok és sírboltok gazdagok voltak különféle becsű síremlékekben. Néhány ezer lépésnyire azon helytől, hol e percben összegyűltünk, egy szép emléke létezik, szabad ég alatt, őrizetlen, sőt észrevétlen, hazai szobrászatunknak, 1410-ből, beeresztve t. i. azon épület falába, melyet a budapesti vigadó nép a Szép-juhászné nevezete alatt jól ismer: ez Bábenbergi Henrik prépost sírköve, neszmélyi márványból, melynek féldomborban könnyű és biztos kézzel dolgozott feje, egyedi szelíd vonásaival, egyszersmind a müvész arcképező erejének meglepő tanuja. Ily maradványai a XV. század hazai szobrászatának a károly-fejérvári székesegyházban a Hunyadiak síremlékei, Capistráné a szerem-újlakiban; de eltűnt Zsigmond kir. szobra a budai úgynevezett Frispalotában, melyet Országh, a nádor, állított; s hihető, hogy ama kápolna, melyet Bátori István vajda

[1]) 1340. [2]) 1390.

a kenyérmezei diadal emlékezetére és helyére amaz emlékszerető korban rakatott, szinte nem volt a vésü dísze nélkül. És így Mátyás király budai szoborvilága talán csak annyiban volt újság a magyarnak, amennyiben nem vallási érzetből, hanem egy részt tudós utánzásból keletkezvén, mythosi és jelképes alakokat is foglalt magában. S noha Corvin udvara olasz müvészektől hemzsegett, építésze, Averulino, tanutétele szerint a páratlan fényü könyvtár-épület két pompás kútja közől az egyik, ezüstből öntött, magyar mű volt, mely középszerű, e helyre méltatlan nem lehetett. És így a váci püspök, Bátori Miklós is, habár a király szobrászával, a dalmát Jakab mesterrel díszesítteté is nógrádi várát, a királytól inkább müvészt kölcsönzött, mint műszeretetet.

És kik valának a hazai szobrászok? Tudjuk, hogy a középkor müvészei, építészek és szobrászok, vésők és képirók, kevés kivétellel, mindenütt szerzetesek voltak. Így volt ez nálunk is hihetőleg valamennyi gazdagabb szerzeteknél, noha tettleges emlékezete ez állapotnak tudtomra csak a szentpáliak és cisterciekénél — egész a múlt század közepéig — maradt fenn. Különösen remete sz. Pál szerzete, ez egyetlen egészen magyar szerzet, vala több századig a tudományos és müvészeti csínosodás fő emeltyűje hazánkban. Ki nem járdalt közőlünk, kirándulásai közben, Budán, a Sz. Iván hegye tövében heverő régi romok közt: nem gyanítva, hogy ott századok előtt empóriuma állott a szépmesterségeknek. A páliak szent-lőrinci pompás főmonostora volt az, melynek

falai közt nem csak a tudományok minden ágai, az akkori klastromi tanodák osztályozása szerint, hangzottak le a tanszékekről, hanem taníttattak a képzőművészetek is: a rajzolás, festészet, képfaragás, és pedig nem csak egyháziak, de világiak számára is. A szerzet évkönyvei több müvészek neveit jegyzék fel, és némelyeket közölök hírben állottaknak mondanak. Ily barát-müvész készíté kétségkivül Zsigmond idejében az általam már említett s e napig fennmaradt síremléket; ily műveket készíthetett fráter *Dénes*, ki 1484 körül, s így Mátyás korában, híres szobrásznak íratik; ilyeket fráter *Vince*, ki 1512 körül virágzott; ily szerzetes müvész lehetett azon szent-lőrinci emlék alkotója is, mely, midőn a klastrom a XVII. század derekán egy török alvezér által kizsákmányoltaték, ezt annyira elragadta szépségével, hogy parancsolatjára romboló katonái által tisztelettel megkíméltetett. De voltak világiak is, kik a müvészetet űzték, s kiknek családjokban az firól fira szállott. Örömmel nevezem *Kolosvári Márton* és *György* mestereket, kik az említett váradi érc szobrok készítői voltak; örömmel üdvözlöm Mátyás király udvari szobrászában, *Traguri Jakabban*, dalmát polgártársunkat, kinek budai műhelyéből léptek elő Hercules, Diána, Apolló érc szobrai, melyeket Szulejmán a mohácsi vésznap után hajóra rakva, Stambulba küldött, sőt, mi több mint hihető, a királyi várudvaron fénylett három Hunyadi-szobor is; fájdalmas örömmel nevezem végre II. *Lajos* szép míveltségű, de szeren-

csétlen királyunkat, ki mint fában ügyes képfaragó rekeszti be e korszak kisded művészseregét.

A faragás mellett nem lehet nem említenem az ötvös-mesterséget, és, melyet ez időszakban, t. i. a magyar királyság első félezredében, nagyobb részt szinte az ötvösök űztek, a metszést és vésést, a menynyiben azok is a rajzoló mesterségekbe át-átcsaptak. A magyar mindenha fényszerető és fényűző volt. Azon kor kedvelte a külragyogás cikkeiben a belső becset is, és így ruházat, fegyver, ékmű, házi és templomi eszközök többnyire ezüst és aranyból, drága kövekkel sokszor pazaron kirakva, készültek, s birtokosaikat táborozásaikon is kísérték. Álmélkodással olvassuk a történetekben és végrendeletekben e pompaűzés példáit, az öntött és vésett művek sokaságát. E szerint nem lehet meglepő tapasztalnunk, mikép ily művek mesterei köz tiszteletben álltak, sőt királyaink által jószágokkal is megajándékoztattak. Ugyanők voltak egyszersmind a magános és hivatalos pecsétek vésői, melyek közől némelyek elég ügyességet bizonyítanak a rajzolásban, némelyek a királyi nagy pecsétek közől a XV. századból, elrendelés és kivitel tekintetében, igen szépek; de mindnyájokat felülmúlja Zsigmond királyunk 1432-ki nagy pecsétje, mely tökéletes ízléssel készült kép, és szebb mindennél, mit a bel- és külföldi sphragistika ama korból felmutatni képes [1]). Mily nagy számával bírt a haza mindig a műötvösöknek, mutatja számos adat. Első

[1]) L. a m. akademia Évkönyvei VI. köt.

István alatt a vashegyi monostornak öt ötvöse volt [1]), volt a tihanyi apátságnak is [2]), s így tovább: mert az egyházak, kincstárai valának az ezüst és arany szépműveknek. Hogy mesterségöket e hazai művészek érthették, azon feszület bizonyítja, melylyel Gizela királynénk ajándékából a regensburgi alsó monostor maiglan bír; bizonyítja azon több domborművű arcképpel díszített ezüst kehely, melyet a tornai gót egyház IV. Béla hitvese, Mária királyné kegyeletéből mutogat; bizonyítja a késmárki szentkereszt-egyház keresztelő-medencéje, az apostolok képeivel, mely az 1472. évet viseli. Név szerint is ösmerünk néhány műötvöst. Így *Mátét*, V. István király udvari ötvösét, kit ez jószággal ajándékozott meg; *Ráfael* mestert, kit Druget Vilmos említ végrendeletében [3]), *Jost* és *Feiertag János* pozsonyi ötvösöket és pecsétvésőket [4]), *Dürer Antalt*, ki Gyulán tanulta és űzte az ötvös-mesterséget, és fiát *Dürer Albrechtet*, ki Nürnbergbe vándorlott ki, s ott apja lett második Albrechtnek, kit Németország legnagyobb festői közé számít. Országos hírűek voltak e században a pécsi ötvösök. Nem csoda, ha nagy számok s mesterségök divatjánál fogva már jókorán céhet képeztek s felsőségi felügyelés alá állíttattak. A szepesi hatósági rendelmények Zsigmond alatt [5]) csak régibb szabályokat foglaltak újra írásba; a király különféle jogokkal ruházta fel őket, s hogy a nemesség közt is voltak, kik a metszéssel foglalkodtak, mutatja *Péter* mester

[1]) 1015. [2]) 1055. [3]) 1330. [4]) 1439. [5]) 1430.

szepesi alispán és vitéz várnagy példája, kinek Robert Károly, hadi tetteiért, s mert királyi pecsétjét nagy megelégedésére metszette ki, jószágot adományozott [1]). A pénzbélyegek metszésében nem jeleskedtek ugyan őseink a külföld felett, de el sem igen maradtak; s így a XV. században a moszka nagyfejedelem Mátyás királytól kért ki magának egyéb művészeken kivül pénzverőket is.

De már ideje, hogy a festészethez térjek által. E művészet más nemzeteknél is kevesbbé virágzott a középkorban a szobrászatnál; maradtak mindazonáltal ennek is némely nyomai hazánkban. Kezdete a képírásnak nálunk hihetőleg a hímvarrás volt. Lobogókra s díszruhákra a tűvel festés mintegy magától ajánlkozott: és csakugyan nem vagyunk e művészetnek minden maradványa nélkül. T. i. bírunk e nemben egy több mint nyolc százados valóban nemzeti emléket, sőt azt országos kincseink közt vallásos kegyelettel őrizzük: ez a királyi palást, az első magyar királyné által a fejérvári főegyház számára műtudós kezekkel hímezve [2]), mely, mint tudva van, arcképekkel el van borítva. A festészetnek is a vallás nyita legtágabb mezőt: az építészet remekei nem maradhattak s nem maradtak oltárlapok nélkül. Mindazáltal honi királyaink korából nem szállt reánk egy festett mű is: deigen emlékezete az esztergami szent Adalbert templomát ékesített musív festményeknek. T. i. még a XVI. században is láthatók voltak abban

[1]) 1331. [2]) 1031.

számos képek, melyek közt az isten anyja, sz. István, sz. Adalbert stb., sőt magának az egyháznak külső tekintete is, mik különféle színű, kétségkivül hazai márványdarabokból voltak összeállítva, s a műszerető III. Béla idejében Jób érsek által készíttettek. De tárgyai voltak a festésnek a legrégibb időben a nemesi címerek és paizsok is, melyek, noha csak Robert Károly óta lettek a nemesség állandó mellékletei, mégis, valamint a pogány korban, úgy első királyaink alatt is léteztek. Innen gyakoribb említése a vegyes házakbeli királyok alatt a festők, kivált címerfestőknek. Az egyházakban is, emlékezeteül jeles hadi tetteknek, az érdemszerzett bajnokok címerei szoktak felfüggesztetni. Így festette le táblákra Zsigmond királyunk azon francia lovagok címereit, kik vele a burgundi herceg vezérlete alatt a törökök ellen küzdöttek, s azokat Ó-Budán, sz. Miklós temploma falaira függesztette; így tőn I. Ulászló, ki vitéz hadnagyai címerképeit szinte az óbudai főtemplomban akasztatta fel. De volt egy más, nemesebb, szinte a nemzeti életből vett tárgyvilága a festészetnek. Egykorú írók hagyták emlékezetben, hogy Mátyás király palotáját gyönyörű festmények is díszesítették; Vitéz János érsek étteremében pedig nem csak minden magyar királyok, de a szittya vezérek képei is rendben láthatók voltak; s ez egyszersmind az első valóban nemzeti képcsarnok, melyet annyi széppel és nagygyal együtt, idő és sors tőlünk bár meg ne irigyelt volna! De így szerencséseknek kell magunkat tartanunk, hogy legalább egy pár ereklye kerülte el az általános vesze-

delmet. Ilyen a mariankai madonna I. Lajos idejéből, aligha nem a legrégibb hazai festmény, mely fennmaradt. Ilyen I. Mária királynénk arcképe, mely Jankowich műkincseivel a nemzeti muzeum birtokába ment által. A múlt évben örömdobogó kebellel álltam Beckóvárának romjai között, a gyönyörű arányú kápolna két sugár gót ablakában az oldalfalak négy százados fresco-festményei szép maradványait, mint a hazai ritkaságok legritkábbjai egyikét, tisztelve és csodálva. És több mint húsz év után nem kisebb örömmel emlékezem a lőcsei nagy templomra, mely helyenként nem csak igen régi falfestmények nyomait hagyja látni a meszelő ecset vandálkodása ellenére is, hanem hazai festészetünknek a XV. és XVI. századokból mai napiglan tetemes számú emlékeit őrzi. Legrégibb képírónk, kinek neve tudtomra fennmaradt, Kolosvári Miklósé [1]), apjáé a két szobrásznak, kikről, mint a váradi szobrok alkotóiról, már tettem említést. Egy századdal utóbb éltek *Pozsonyi Gáspár* és *Lajos* [2]). A szentlőrinci páliak közől csak frater *Lőrinc* emlékezete maradt fenn, ki II. Lajos alatt halt meg [3]), s kiről azt jegyzék fel az évkönyvek, hogy korának híres festésze volt. Elhallgatva Corvin udvari képíróját *Lippi Fülöpöt*, s azokat, kik híres könyvtára codexeit gyönyörű miniatűr képekkel díszesíték, említenem kell II. Ulászló korából az olasz eredetű *Barthát* [4]), továbbá *Miklós* mestert és *Mabuse*

[1]) Élt a XIV. század elején. [2]) 1439. 1440. [3]) 1522. [4]) 1494.

Jánost, tanítóját Schorelnek, az utóbb híres hollandi festésznek. Ezzel szinte egykorúlag, de sokkal tovább, s már a hazán kivül, virágzott tengerpartunk fia, *Clovio Gyula* [1]), Giulio Romano szép hírű tanítványa, ki, miután rövid ideig dolgozék II. Lajos udvarában, a belső anarchia s a király szegénysége miatt örökre kivándorlott hazájából. E fejedelmünk alatt született [2]), szinte a hon déli szélein, Sebenico városában *Schiavone András* történetfestő, de ki egész életét a külföldön élte. Végre erdélyi szász atyánkfia *Terbruggen Henrik* jeles történetfestő [3]) rekeszti be a XVI. századot és egyszersmind müvészettörténetünk második, hosszú, időszakát. Ő is a polgári és török háborgásoktól zaklatott hazán kivül kereste iskoláit, Olaszországban és Hollandban, s dicsőségét életével ott hagyta.

A török kor ekép végét szakasztotta a müvészetek életének Magyarországban, s különösen a müvészi középkornak, ha így szabad szólanom, e vallási magas jellemnek, mely annak terményeit nálunk egész a XVI. századig bélyegezte. Nagyszerű építmények, mint hajdan, többé nem keletkeztek; a régiek a honnak folytonos háborúk alatt senyvedő részein az ágyúk s rabló és romboló ellenség pusztításaitól örök enyészet alá hajtották büszkén magaslott falaikat. S midőn végre a romai egyház az új egyház ellenében nagyobb erőkifejtésre vala utasítva, az a minden nagy és fenséges nélküli vegyes stil ha-

[1]) 1498—1582. [2]) 1522. [3]) 1588—1629.

tott be hozzánk is, mely hatását a cifrában és gazdagban, s nem többé a lélekhódító ünnepiesben, a jellemes arányokban, és egyszerűségben kereste. E kornak képviselői a jezsuiták egyházai, s ezeknek legfőbbje a nagy-szombati egyetemi templom, indáival és festett szobraival.

A képfaragás is ezízlésben osztozott. Ellenben a szobros síremlékek, melyek a XVI. és XVII. században még gyakran fordúlnak elő, folytatásai a XV. századéinak, de ezeknél nem jobbak. A nagyszombati dóm, a lőcsei nagy templom, a szepesi káptalan egyháza nevezetesek ily történeti érdekű emlékekről. A XVI. század művei közé tartozott Dobó emléke Egerben, a XVII. századéi közé Kemény János fejedelem emlékoszlopa Nagy-Szőllős mellett, azon helyt, hol a török ellen dicsőséggel elesett [1]). Apafi Györgynek Almakeréken állíttatott síremlék. Fraknó várában Eszterházy Pál nádor lovagszobra áll. És így tovább. A kegyelet e neme a múlt században egyéb nemzeti erényekkel együtt kihalt; csak a vezekényi emlékoszlop, bár nem szoborművű, teszen dicséretes kivételt, melyet Eszterházy Imre [2]) azon téren állított, hol a törökkel győzödelmesen viaskodva, négy Eszterházy esett el [3]). De a fényűzés is adott munkát a szobrászok vésőinek. Tököli István késmárki vára [4]) nem csak márvány, ezüst, arany ékességekben, hanem faragott képekben is gazdag volt, melyek közt különösen a magyar királyok kő szobrai érdemlik a megnevezést.

[1]) 1662. [2]) 1734. [3]) 1652. [4]) 1628.

A szobrászat mellett az ötvösség és vésés a XVI. században is virágzott, különösen a tiszai megyékben, s egyenesen a magyar ajkú polgárok közt, miről több rendbeli egykorú kézirat teszen tanuságot az akademiánál. Balassa Bálint a költő végintézete [1]) bizonyítja, mily roppant fényűzés bélyegzette folyvást ama vitéz kor hadi embereit, s midőn gazdag előkelő férfi némely kincseinek *Horváth Jánosban* jegyzi föl mesterét, méltán feltehetjük, hogy ő embere volt művészetének, mert a pompát szerető gazdag nagynak középszerű nem kellhetett.

A fametszés szinte megtalálta hazánkban mívelőit. Legrégibb embereink e mesterségben az I. S. névjegyű és Abádi Benedek újszigeti nyomtatók, kik nem csak betűket metszettek Erdősi munkáihoz [2]), hanem képrajzos címlapot és kezdőbetűket is véstek fába, sőt Sylvester Új Testamentomát száznál több fametszetű képecskével illustrálták, melyek, gyarlóságok mellett is, sok azon korbeli fametszetnél legalább nem gyarlóbbak.

A festészet is megszülte a XVII. században nálunk embereit, de a háborús idők kiűzék őket a hazából. Így a német nevű, de magyar nemes *Spielberger János* [3]) arc- és történetfestő, Olasz- és Németországban űzte művészetét; *Kupecky János* [4]) arcfestő, ki színezésre nézve az újabb kor legjelesebb művészei közé tartozik, szinte; *Bogdán Jakab*, Kupecky méltó vetélytársa, Anna angol királyné udva-

[1]) 1585. [2]) 1537—1541. [3]) 1628—1679. [4]) 1667—1740.

rában virágzott; *Mányoki Ádám* [1]) is, egyideig Rákóczy Ferenc udvarnoka, honát elhagyni kénytelenült, s így fejedelme ajánlásából II. Ágost lengyel király udvarában élt: néhány gyönyörű arcképét a péceli kastély őrzi; így *Hanrics Sámuel*, Kupecky tanítványa [2]), kinek több munkáit a vésü is megörökítette. Ez alatt néha Bécsben, többnyire a hazában, soproni *Orient János* [3]), mint tájfestő, a sz. gotthárdi cisterciek közt pedig *Guszner Mátyás* jeleskedett mint történetfestő. A XVIII. században szaporodnak jobb képíróink: *Benkovics Fridrik* történetfestő [4]), *Szatmári Király Pál* gyümölcsfestő [5]), *Bikfalvi Koréh Zsigmond* arcfestő [6]), lőcsei *Zausig* történetfestő [7]), nagyobb-kisebb mértékben kitűnnek; de ki mindnyájok hírét túlszárnyalá, pozsonyi *Oeser Ádám* [8]), az európai hírű történetfestő, mint a drezdai akademia tanára, végre a lipcsei festő-intézet igazgatója, külföldön töltötte élte nagyobb részét.

E században a részmetszés is űzőket talált hazánkban. *Rugendas Jeremiás* [9]) és *Zeller* [10]) Pozsonyban dolgoztak, tőlök jeles arcképeket ismerek. *Schallhas Károly* egyszersmind tájfestő [11]), b. *Wittinghoff Károly* egyszersmind rajzoló [12]), *Blaschke János* [13]) mind pozsonyiak, *Czetter Sámuel* orosházi fi [14]), b. *Goetz Ferenc* egyszersmind miniatűr-festő [15]) nagy-

[1]) 1673—1757. [2]) 1726 körül. [3]) 1677—1747. [4]) 1740. körül. [5]) 1760 körül. [6]) 1780 körül. [7]) a XVIII. század vége felé. [8]) 1717—1770. [9]) 1743 körül. [10]) 1752—1760. [11]) 1767—1797. [12]) 1772—1826. [13]) 1763—1833. [14]) 1795—1805-ig virágzott. [15]) 1754—1815.

szebeni, *Gerstner József* [1]) eszéki, hazájokból kiszakadva, külföldön nyertek nevet.

S ezek elősorolásával zárom be a harmadik időszakot, melynek jelleme a jellemtelenség; tagjai közt nincs összefüggés, sem az őket lelkesítő eszmében, sem a stílben. Hatások bárhol érezhetőbb volt, mint ott, ahonnan eredtek.

A jelen század embereit ismerjük és áldjuk: rólok a későbbi történetíró fog szólani.

Műtörténetünk rövid vázlatában végül nem szabad elhallgatni azokat, kik a művészet szeretete által hevítve, gyűjteményeket alkottak. Első volt Magyarországban *Tököli Istváné*, mely faragványokon kivül képekből is állott; majd *Zrínyi Miklós* a költő szépműgyűjteménye Csáktornyán, melyben régiségeken és faragott műveken kivül történeti festmények is találtattak; az első nagyobb képtár *Esterházy Miklós* nádoré, a szinte íróé, Fraknó várában; de mind ezek egyedül magánélv eszközei; a XVIII. században hasonlag a *Viczay* grófoké Hédervárán, a XIX-ben gróf *Brunszvik József* országbíróé Budán; míg báró *Bruckenthalé* Nagy-Szebenben az első képtár, mely Erdélyben a közönségnek megnyittatott, Magyarországon pedig *Pyrker Lászlóé*, melynek szent termeibe íme most vezettetünk.

És ennek küszöbén vessünk már egy tekintetet a múltba. Míg a művészet nem puszta szemgyönyör eszköze, hanem a kebel szükségei közé tartozott,

---

[1]) 1768—1813.

virágzott az nálunk is, habár saját iskolává nem emelkedék. Az egyházújítással sülyedni látjuk müvészetünket: az emberiség közvetlen gyermekded hite meg volt rendítve; a haza forradalmi állapotjai külföldre űzék az istennőt vagy oda vonák pártolás s a nagy példányok.

Mind e mellett ne legyünk remény nélkül. Hazánk, a béke s törvényszerű uralkodás paizsa alatt, minden szépet és jót teljes odaadással ápolhat. A múlt kor szemlélete méltó bizodalmat csepegtethet belénk egy szebb jövő iránt: csak nyissuk meg keblünket, mint őseink már a legrégibb időkben, a müvészetek szeretetének, és nem maradand el a nemzetiség védszellemének ihlete alatt egy új korszak, mely ezeréves történetünkben gazdag bányáját bírja tárgynak és lelkesedésnek. E korszak egyik legfontosb feltétele pedig jeles példányok felállítása. Ezek költik fel a közönség figyelmét és vonzalmát, ezek eszméltetik, dajkálják és nevelik nagygyá a szúnyadó tehetséget, a kettő előteremtendi a pártfogókat; s az ismét meghonosúlt müvészet nem csak a szív és jellem, a formák és erkölcsök nemesbedését fogja elősegíteni, hanem ápolni és táplálni a hazaszeretetet is. S ezért üdvözöljük a hazafi lelkű férfiút, ki műérzéke jeles szerzeményeit a haza oltárára rakta le, s nevét iktassuk nemzeti jótevőinkéi közé. De tette neveljen neki követőket is: ez lesz a legméltóbb jutalom, mit ő maga is vár. Íme a szomszéd cseh nemzet hazafisága rövid idő alatt mily kincseit csoportozta együvé a festészetnek! Kiki oda függeszté muzeuma falaira,

mit kitünő becsüt bírt, s így nem mondva le tulajdonáról, tulajdonává tette azt az egész nemzetnek. Beszélljük el mindnyájoknak, kiket illethet, a követésre méltó példát, tegyük le itt szent letételképen, mit köz haszonra fordítva, tízszeresen élvezendünk a meglepő sikerben: tegyük le névszerint azt is, mit hazai müvészektől bírunk egyesek, de nem még a haza: és nem sokára e teremek többjei is megnyílnak a köz örömnek s a nemzeti míveltség serpenyűjébe új súlyt vetendenek.

Üdvözöljük tehát e napot, mely azon drága névvel is, melyet visel, ünnepévé lett a magyarnak; üdvözöljük mint kezdetét a müvészet egy új korszaszakának, mely, ha rendeltetését megismervén, nemzeti irányban mozgand, áldást terjeszt majd a hazára. Nagyságtok pedig, kikre e kincsek őrzése és közhasznosítása bízva van, nyújtsanak kezet az iparkodóknak, s a müvészet újra és szebben fel fog virágozni e hazában.

VII.

Elnöki megnyitó beszéd a Kisfaludy-Társaság tizedik köz ülésében.

Pest vármegye díszteremében február 6. MDCCCXLVII.

Nagytekintetű Gyülekezet! Immár tizedszer látja magát a Kisfaludy-Társaság köz üléseiben szép számú vendégkoszorú részvételével megtisztelve; tizedszer nyílik alkalma évenkénti munkálkodásairól a közönségnek számot adni. Tíz év oly időszak, mely alatt bármely testületnél a cél becsének, a választott eszközök helyességének, s a társulat buzgósága s képességének be lehet, sőt be kell bizonyodnia, hogy hosszabb életre igényt tarthasson. Ha intézetünk e három pontra nézve önámítás és elbizottság nélkül úgy felelhet magáról, hogy a részvevő közönséget megnyugtathassa: új kedvvel folytathatja a megkezdett pályát, s pirulás nélkül kérheti fel az ügy barátit, hogy őt tettleges pártolás által tovább is segélleni buzgólkodjanak. Lássuk!

Érezzük mindnyájan, nagytekintetű Gyülekezet, miképen a realismus, vagyis az anyagi, a közvetlenül gyakorlati irány tudomány- és müvészetben, élet- és erkölcsökben, nálunk is a szellemi és közvetítő irányon túl kezd kerekedni. Nem szándékom a kettőnek becsét ezúttal részletesen latolgatni, sem meggyőződésem az utóbbit az elsőbbnek rovására emelni: hanem igenis kimondanom, mikép mindenik egy lényeges tényezője az emberi míveltség és boldogságnak. Míg t. i. a szellemi irány elmét és érzeményt nemesítőleg hat, és az emberben a magasb emberit, azt, mi őt az istenség képéhez hasonlatossá teszi, fejti és képzi ki: az alatt a realismus, a tudományban is közvettlenül gyakorlati irány, csakugyan az anyagi jólét szükséges feltétele, s mert a testi szükségek által nyűgzött szellem soha erő- s örömteljesen nem emelkedhetik: az anyagi jólét viszont múlhatatlan feltétele egy felsőbb kiképződhetésnek. Azért a míveltség, mely az ész és szív arányos fejlettségét s egyszersmind öszhangzó baráti frígyét tűnteti fel, a világtörténet tanusága szerint állandóan az anyagi jóléttel szövetkezve mutatkozik: szegény népnek mindenkor csekély a míveltsége, és hol ez, csekély a boldogság is: az a nemesb tudniillik, mely az állati szükségek betöltén túl, szellemi élvekből szülemlik. Becsűljük tehát ama tudományokat, miknek elhivatások: egykor a halandók nagyobb számát az élet köz javaiban részeltetni: ők ez arányban fognak állati pangásukból kibontakozni, s eszközökben gazdagodván, felsőbb, emberibb élvekre képesűlni; de az

istenért! csakis eszközöknek tekintsük, lépcsőkül egy magasb míveltséghez, s ez által nemesebb boldogsághoz, melynek dajkái azon tudományok, mik az emberrel az embert és ennek magasb érdekeit ismertetik meg, s a szépmüvészetek, melyek azokat a szív kertébe ültetik által és oltják be. E neme a míveltségnek az, mely a régi egyszerűségéből kikölt világnak, köztársaságban úgy, mint családéletben, oly tagokat nevel, kik anyagiság- és testiségben el nem sülyedve, nemesb erkölcsiség malasztait terjesztenek magokra, önnöneikre, s az egészre.

S miért ezeket itt, midőn intézetünk céljáról kelle szólanom? — Mert e cél nem egyéb, mint egyikét e szellemi tényezőknek, a szépmüvészetek azon seregét t. i., miket szóló müvészeteknek nevez a széptanár, hazánkban ápolni, s általok nem egyedül a csinosodást, mely a társadalmi formákban nyilatkozik, hanem a valódi míveltséget is dajkálni, mely az érzeményben és jellemben termi meg arany gyümölcseit. E cél pedig, nagytekintetü Gyülekezet, nem volt-e méltó egy társulat vezércsillagául tűzetni ki?

De helyesen valának-e választva eszközeink? — Szépműveket testületek nem hozhatnak elő: ilyek minél nagyobb becsben előhozatására kelle tehát hatni: széptani elmélet által, azon a történettől megtermékenyített bölcsészeti ösmeretek terjesztésével t. i., mik nélkül mai nap — midőn mívelt emberiséghez szól — költő és szónok, ha lángészszel áldatott meg a természettől, szerencsés naturalista lehet, de müvész nem; — széptani bírálat által, mely a jeles

példányoktól elvont törvényekhez méri az irodalom termékeit, kimutatva a szépségeket a szépérzék mívelésére, s a hibákat, azok kerülése végett; — jutalom melletti feladások által, hogy irányokat tűzve ki, egyes vidékeit a müvészetnek míveltesse, és szúnyadó erőket munkásságra költsön; végre szépművek kiadása által, hogy mi jeles elméktől előhozatott, minél inkább terjedjen és gyümölcsözzön.

Ezek a választott eszközök, tisztelt Közönség! és nincsen egy is, melyet intézetünk ez évtized alatt ne munkáltatott volna. A széptani tanulmányoknak is vannak régi tekintélyű códexeik, miket nem egyedül történeti tekintetben kell ismerni annak, ki a szóló müvészetek körül sikerrel akar forgolódni, hanem sok részben mindekkorig felül nem haladott jelességökkel oly alapot képeznek, melyről vevé kiindúlását az egész széptan, melyre hivatkozik minden művizsgáló, melynek ismerete nélkül csonka és hézagos a tudomány. Irodalmunk ezekkel mindeddig nem bírt, vagy nem oly alakban, mint kor és nyelv követelheték. És így intézetünk eszközléséből és tagjai szorgalmából köz kézen vannak immár Aristoteles, Anaximenes, Longinus, Horác, Boileau, Pope ebbeli remekeik, legnagyobb részt a szükséges értelmező készülettel kiállítva; készülőben pedig Quintilián. Ezeken kivül Évlapjaink sok rendű széptani tárgyak megvitatását hozák; kilenc széptani kérdés pedig pályára bocsáttatván, huszonöt munkát idézett elő, mik közől, ha mind nem felelt is meg a kivánatnak, de vannak köztök jelesek, s van több olyan, mely

legalább egyes világsugarakat hint a kitűzött kérdésekre. De az előállítás mezeje sem maradt parlagon. Nem kevés eredeti mű keletkezett intézetünk kebelében, készültek jeles művek fordításai is, s mellőzve Plátont, Cátót s Foscolo Húgó európai hírű művét, Hellen Könyvtárunk egy régen érzett hézagot kezdett pótolni, melyben Aesópot, Pythagorást és Isokratest adtuk, Sophoklesnek egy része kész, s nem sokára Euripides s az Anthologia is megindúl. Jutalmak útján pedig egy ízben a müvészi történetrajzra fordítván a figyelmet, tizenhat vetélkedő tűnt fel a pályán; a költői téren pedig, tizenegy versenyen, összesen több mint kétszáz mű jelent meg, melyek közt, sok gyenge mellett, a költői beszély több nemében s ezek közt a víg eposában, úgy a satirában, becses műveket is eszközöltünk. S nem csak ismeretes, de számos oly hazafiak is tűntek fel e versenyeken, kik először bocsátkoztak vala az írói pályára, s azóta rajta becsülettel meg is álltak. — Kiadásaink is szép számra gyűltek. Már említett gyűjteményeinken, úgy több jeles írókon kivül, kik a társaság tekintélyének pajzsa alatt láttak világot; valamint a szépnem érdekes olvasmányaúl szolgáló Regénytáron túl, saját népünk költészetére is fordúlt az intézet figyelme, s lelkesen segítve számos hazafi által, szorgalmas titoknokunk hálára méltó fáradozásai mellett tetemes gyűjteményét bírja most irodalmunk népdalainknak, mely nem várt gazdagságban és nem sejtett becsben tűnteti fel ez eddig csak alig ismert nyilatkozását népiségünknek. — Egy neme munkálatainknak csak

későn léphetett életbe, de folyamatban van immár ez is: a széptani bírálat, egy külön megbízott választmány gondjai alatt; s intézetünk bízik, hogy el fog ismertetni, mikép itt is nem egyéb, mint az irodalom java vezeti a kezelőket; valaminthogy eddig is azon két nagy elv, mely oltalomba vétetett, nem egyéb, mint egyfelül a költészetből lassanként kiszorítani azon módot, mely az irányt túl emeli a müvészeten; másfelül kiszorítani azon, a költészettől idegen, eszközöket, mikkel a magát immár túlélt s megújulás után minden áron törekvő francia költészet nem csak az angol, német és spanyol, hanem a magyar müvészetet is immár megvesztegette.

S íme rövid átnézetben az, mit intézetünk egy évtized alatt tett, indított, vagy megkezdett. Kevés, kétségkivül a teendők halmazához képest: de mi bízunk a közönség méltánylatában, hogy tekintve a felette kisded anyagi erőt, mely intézetünknek rendelkezésére áll, részvételével ezentúl is pártolni fog; valamint a Kisfaludy-Társaság sem feledi, hogy mérsékelt hatásának nagy része azon buzgó hazafiakat illeti, kik azt adományaik- és ajánlataikkal koronként segíteni eddig is nagylelkűek voltak, s kiknek társasági életünk ez első szakjának végén ezennel a legforróbb köszönetet nyilvánítom.

VIII.

Újévi elmélkedés az „Új M. Muzeum“ olvasóihoz.

Január 1. MDCCCLIV.

Tu ne cede malis.

Az újévi fordúlat minden érző és gondolkodó hazafit akaratlanúl is elmélkedésre indít. Visszatekint a múltra, kitekint a jövendőbe; amabból bátorodást merít, ha az életügy szerencsésen folyt, ha nem: azon nemével a lelkességnek, mely épen balcsillagzatok alatt fejti ki nemes természetét, és új erőfeszítéssel tör a cél felé, mely csak akkor van elveszve, ha fölötte kétségbe estünk, s így is, úgy is reménynyel fordúl a jövendő felé. Egyedűl ez az igazi, egyedűl ez a gyakorlati életbölcseség, mert ez maga költ, nevel és edz erőket, míg a kétségbeesés, a valódi vagy negédlett, semmire sem jó, mint olcsó takarójául szolgálni a gyenge léleknek, s ha egy egész ivadékot megszáll, előidézésére azon halálnak, melyet jelen lenni hirdet, s melyet panaszaival dicsőítni vél.

Nekünk a kétségbeesésből, vagy legalább a csüggedésből kelletinél több, a kitűrő lelkességből annál kevesebb jutott; de a világtörténetben uralkodó törvényszerűségből erőt merítő lelkesség e hiánya a köz szellemet soha nem lankasztá annyira, mint a legközelebbi múltban. Ugyanazért soha sem volt oly szükség az eszméltető buzdításra, mint épen most. S hála az őrködő gondviselésnek! maga a kétkedés sem veheti többé képzelgésnek és üres biztatásnak a jövendőre utalást, s így a buzdító nem kénytelen phrásisokhoz folyamodni, hanem egy zálognyújtó tényre mutathat, melyet csak értelmezni kell: a nemzeti irodalom tényére, miképen azt egy virágzó kortól átvettük, s miképen azt az arra következett idő tovább mívelni kezdte.

S e tényt ne magában tekintsük, s ne vérmes reményeink s véralkatunk türelmetlen heve szerint itéljük meg, hanem bízzuk magunkat a történelem egyedül biztosan vezető kezére. Vessünk egy pillantást nyelvünk külső kiterjedésére s míveltségi fokára azon időben, midőn Bessenyei György kezdte futni pályáját: s kérjünk választ az 1847. év statistikájától s irodalmi történetétől! Ismét, vessük össze az irodalom azon törekvéseit, miket a múlt század kilencedik s a jelennek hatodik tizedében fejtett és fejt ki: s kit e párhuzamok nem biztatnak, azt vagy szíve hagyta el, vagy nem érti a jelenségeket. De ott van az ijesztgető, ki elfogúlt bölcseségében oda mutat a múlt század elaggott, s másfelül a jelenkornak életerős verseny társára: ott a deák nyelvre, melynek

csatavesztése azon percben bizonyos volt, midőn az ifjabb versenytárs, teendőinek öntudatára ébredt; itt a német irodalomra, sőt a világirodalomra, az európai összes míveltségre, melyek hódítmányaikat minden ház küszöbéig kiterjesztették. Igen; de mikor fejtetik ki a legnagyobb hatalom: mikor a győzedelem könnyű és biztos, vagy mikor nehéz és kétes?

Annyi áll, hogy a közelebbi négy év irodalmában sok biztató van. Az új tanrendszer, mely, amennyire eddig életbe léphetett, már is sok erőt ébresztett, új kort derít majd a magyar tudományosságra, irodalomra, összes míveltségre, midőn az általa elhintett magvak ki fognak kelni. De az új tanrendszer a nyelvet is oly terjedelemben vezette be az értelmi életbe, milyenben soha e hazában még nem virágzott. A tudományosság kész nyelvet találván, terjed; az irodalom tartalmasságot nyerve, ha szélesedni nem is, de mélységben gyarapodni indult. A sajtó több irányban szabadabban mozoghat, s bizonyos szigorúságok, mik ezelőtt kétségbe ejtették az írót, most a képtelenségek közé tartoznak. Az olvasási kedv a dermedtségökből üdülő kedélyekbe visszatér, s a szépirodalmi termények már-már a régi kapósságnak örvendenek, míg a tudományos olvasmány érdeke már is túlhaladta azon korét, mely csak a politikai életben látott becset és életet. Új szükségek új térekre irányozzák a szellemeket, s az emelkedő történeti és természeti tudományok a gyakorlatilag-szellemi élet két roppant értelmi tényezőjévé erősödnek.

Nem csak a legsürgetősb irodalmi szükség kielégítése végett, hanem azért is, hogy a felsorolt tények bátorító meggyőződéssé váljanak, bíráló szemléjét fogjuk adni azon mozgalmaknak, melyek a tudomány, irodalom s az ezekkel karöltve járni kellő művészetek terén ez utolsó négy éven át észrevehetők voltak. E téreken keressünk mezőt munkásságunknak, azokon törekedjünk a haza dísze után; azokon merítsünk bizodalmat egy jobb és nem dicstelen jövendő iránt. E téren találkozzék, mint köz munkás vagy mint részvevő élvező, a nemzet összesége, nagy és kicsiny, férfi és nő; de híven megőrizve nemzeti jellemét, melyet ezer év nem bírt csak el is halványítani Európa földén; és magyar maradand a magyar, bármi bensőleg olvadand is be a nyúgat társadalmaiba. Van erkölcsi halál is, de az mindig önkénytes: tőlünk függ, hogy az utól ne érjen.

Tehát tanulságot a múltból, erős, elszánt akaratot szellemi regenerátiónkra! s a jövendő nem lehet aggasztó. Ily meggyőződéssel üdvözöljük az újévet!

IX.

Tanszékfoglaló beszéd.

Tartatott az egyetem díszteremében júl. 13. MDCCCLXI.

Azon tudományok, melyeknek a magyar egyetemben képviselésére királyi kegy által hivatva vagyok, nevezetes részeit teszik ama körnek, melyet előkelőleg nemzeti tudományosság körének nevezhetni. Mi volna ez egyéb, mint amaz igazságok nyomozása és okadatos előadása, melyek valamely nemzetet szelleme minden irányai szerint, tehát nemzeti sajátságai egészletében, ismertetnek meg? E nemzeti sajátságok pedig nem csak külső tettekből tűnnek ki, melyeket a történelem beszél; nem csak philosophiájából, mely vallásos nézeteiben, erkölcseiben és intézvényeiben nyilatkozik, miket a hitregészet, tehát a mythologia, az erkölcs- és jogtörténet ad elő; hanem azon logikai ösztönből is felismerhető, mely a nemzet bölcsőjében már, tehát történet-előtti korában, önállón

s mégis öntudatlanúl alkotta meg a léleknek, külítésére szükséges külső szerveket, vagyis a nyelvet; utóbb felismerhető azon művekből, melyekben a szellem vagy a szépet igyekszik létesíteni, tehát a művészetből, s ezt különösen szűkebb értelemben véve a költészetből, vagy melyekben a szellem az igazat fürkészve, eszméket és rendszereket alkot, tehát a tudományból, s végre, amely mindkettőt magába felveszi és állandósítja: az irodalomból.

Ha tehát a nyelv s az irodalom, mint a nemzeti szellem valóságos édesgyermeke, valóban egyenjogú tagja azon tudománykörnek, mely a nemzetet, sajátságai összegében vizsgálja, s annak szellemi tűkrét mutatja fel: megtagadhatjuk-e tőle az ép oly buzgó tudományos tanulmányozást, amilyenben e kör többi tagjai, s különösen a polgári történet részesül? S valóban a külföld e részben is követésre méltó például áll előttünk. Kezdetben, sőt mindszinte az újabb időkig, a történeti tért csak az események elbeszéllése foglalta el; a nyelvtudomány a nyelvek szabályai kifürkészésére és megállapítására szorítkozott, az irodalom története írók és munkák bizonyos sorban ismertetéséből, némelyeknél azok tanszerű és szépészeti méltatásából is állott: de a nyelvnek történeti felfogása, úgymint eredete s fejlődése az időben s különböző hatások alatt, ami által lesznek csak érthetőkké a nyelv törvényei, s jelenhetnek meg úgy, mint a nemzet physikai és psychikai alapszerkezetének szükséges kifolyásai; emennek, az irodalomnak, mint az írott művek előhozásában működő nemzeti szel-

lem eredete s fejlődésének az időben s különböző hatások alatt vizsgálata, s így mint egy nagy históriai organismus élettörténete, csak a legújabb időnek, mondhatni az utolsó századnak szüleménye, tudománya.

Mi ezekben is elmaradtunk, nagy részben saját vétkünk nélkül. Ugyanis a testvér népektől már életünk történet-előtti korában elszakadván, s az ő nyelveik s a mienk, egymástól elválva, más égali és társas viszonyok közt, s más-más idegen nyelvek behatása alatt bontakozván ki pólyáikból s fejlődvén tovább — úgy, hogy az elvált testvérek nem csak nem ismerik többé egymást, hanem az egykori együttlét emlékezetét is elvesztették — a rokonság, mely a nyelv eredete körül világítana, végkép elhomályosúlt. De nyelvünk európai régiségeit is eltemették az idegen egyházi és állami nyelv túluralma s a harcos századok, melyek a magyart folyton létezéséért kényszeríték küzdeni: s ami kevés fennmaradt, azt régi feledség takarta szinte a jelenkorig. Ekép a magyar nyelvtörténet mindkét forrása: a rokon nyelvek ismerete s a saját emlékek, vagy hiányzott, vagy lappangának. A jelenkornak — s rójuk le itt hálánkat ezért a nemzet akademiájának — a jelenkornak s leginkább az akademiának vala fenntartva a rokonságot, mely nem gyakorlati többé, hanem már csak tisztán tudományos, végleg megállapítani; másfelül a fennmaradt emlékek után vizsgálódni, azokat egy helyt összegyűjtvén, közhasznosítani, sőt világosságra is hozogatni.

Igy valánk sokáig irodalmunk műveivel is, még pedig nem csak a legrégiebbekkel. Néminek csak emlékezete maradt fenn, s az, mit idők nem sodortak el, mutatja, mennyinek kelle annak lenni, amit elsodortak. Quartánsok vesztek el: mily idő járhatott a kisebb munkák felett! Nem szólok az Árpádkor veszteségeiről; a XIII. század nagy temetője vala irodalmunknak: a tatárjárás dúló vihara nem csak a föld aratását seperte el, hanem egyházakat, klastromokat, városokat is, minden bennök levő írott betüvel együtt. Nem szólok a XVI. századról s a reformátióról, mely még a török dúlásoknál is többet emésztett meg abból, mit két tevékeny század alkotott. Hiszen azon század barátklastromot három ezeret talált: s ím, azon ötven s néhány emlék, melyet mai nap tudva bírunk, vagy négynek, ötnek falai közt menekült meg, s ami ezeken kivül a köz romlást elkerülte, azt a József-kori klastromdúlás szórta szét, s adta át a lelketlenségnek és tudatlanságnak prédául. De szólok a XVI. század nyomtatott irodalmáról, mely, mint vulgaris literatura, részint fel sem vétetett a könyvtárakba, részint ezekkel enyészett el: hiszen csak a XVII. század három nagy könyvtárt hamvasztott el. Mennyi veszett magánkézen, s nem említve az utolsó erdélyi háboru üszkeit, mennyi vész el még naponként falun nemesi s papi lakok padlásain gondatlanság áldozatául! Pedig a históriának, ha gyakran csak részeket tárgyal is, ismernie az egészet kell, miként ez az idők folyamában lett, haladt, hanyatlott s ismét emelkedett.

És igy mindenütt hézagok, sírok és töredékek, s a hozzájok-férés, ritkaságoknál fogva, akadékos és nehéz. Kevéssel több fél századjánál, hogy áldott emlékezetű hazafiak, nemzeti kegyelet által viseltetve, a múlt korok maradványait fáradsággal kikutatni, áldozattal gyűjteni, s a nemzet számára biztosítani kezdették. Példáik hatottak mind a két testvér hazában: mind az általok keletkezett intézetek, mind a régiebbek, folytatják megmentését a nemzet szellemi maradványainak, s egyeseknél is mind buzgóbban mutatkozik a tettleges részvét. De ez a legújabb kornak, ez a tegnapnak és mának örvendetes jelensége.

Annál inkább kell tehát áldanunk azok emlékezetét, kik már a XVII. század vége óta az irodalomtörténet terén mozogtak. Azonban ők nekünk csak száraz, töredékes adatokat hagytak, írók és könyvcímek lajstromait, s ezeket is a kritika fáklyáját igénylőket minden lépten. És csoda-e ha igy? ha mind nyelvünk történeti vizsgálatában, mind irodalmi történelmünk megalkotásában csak most indúlhattunk meg némi szerencsével?

Amely tudományok tehát ezen tanszék tárgyait teszik, tulajdonkép ezentúl megteremtendők még, s igy vissza kellene ijednem a bokros feladástól, ha arra némi bátorítást előzményeimből nem meríthetnék. Korán megismerkedve a külföld irodalmaival, s e téren Haliczky Andrástól, egyetemünkön egykor a német irodalom tanárától, kit hamvaiban is áldok, utasítva, támogatva, fejledezett bennem azon történeti érzék, mely az irodalomban is, az aestheti-

kai momentum mellett, a szellemi tünemények külső s belső összefüggését, a hatások láncolatát nyomozza s azt, ami hosszú sorában a productióknak mint közös módosító vagy határozó befolyás tűnik fel, s az egyes jeleneteket egy nagyobb egész részei gyanánt parancsolja tekintenünk. Így kezdetben látni, utóbb nyomozni, itélni, elszórt tényeket összekötni, azt, ami bennök közös és különböző, felismerni tanultam: benne voltam a történelmi felfogásban. Megdicsőítve látván irodalmi történeteikben a nemzeteket, de feledve, említetlenül mellőzve saját nemzetemet, mintha az soha a szellemi téren nem mozgott, nem igyekezett, jót, néha jelest is, nem alkotott volna, azon vágy támadt bennem: a külföld hibás nézeteit megigazítanom, s kezdettem közel negyven év előtt, német folyóiratokban egyes cikkelyeket adni irodalmunk történetéről, de még akkor több képzelemmel mint kritikával; utóbb, szigorú önfegyelmezéssel egy nagyobb munkát, melynek azon óhajtott sikere volt, hogy azóta minden nagyobb külföldi irodalomtörténet tudomást veszen rólunk, néha bővebben is, és lapokon végig kísérleteim szavaival. Lassanként nagyobb kört hódítottak magoknak tanulmányaim, kiterjeszkedének minden tudományokra, az összes hazai (nem csak magyar ajkú) irodalomra, majd a míveltség-történetre, s minthogy a cultúrai és irodalmi viszonyok szorosan összefüggenek a vallási és politikai állapotokkal, az egyházi és polgári történetre is; de az anyag hozzáférhettlensége miatt — mert akkor a nemzeti muzeum alig volt használható, az akademia

könyvtára még nem állott, egy erdélyi útból pedig betegség által visszaűzve, a testvér hazában még akkor elszórt maradványok is zárva maradtak előttem — minden vizsgálatom és tanulmányom hézagos volt. Végre valahára gyűjteményeink megnyíltak, szaporodtak, a hézagok össze kezdének előttem forradni, a mélyben elrejtett fonal mindinkább kitűnni, s a magyar irodalom-történet meg kezdett lelkemben szervileg alakúlni. Mégis három vagy négy munka, mely tépett életemnél fogva még mind a befejezést várja, tulajdonkép vázlatai csak annak, amivel magamnak és nemzetemnek tartozom; de amiket, a mai-napi változás által, mely egy jelentékeny, de aggúló vállaimat nyomó állásból e tanszékben hágy megvonúlnom, e változás által nyert tágúlás folytán kiegészíteni, s végre egy nagy egészet adhatni reménylek. Hogy ezek mellett is régi nyelvünk több emlékeit közzé tehettem, hogy a m. akademia gondoskodásából középkori irodalmunk összes maradványait összehasonlítólag tanulmányozhattam, hogy ennek nyomán nyelvünk koronkénti változásait első kutathattam ki s adhattam elé: szerencsém inkább mint érdemem.

E bármily előzményekre támaszkodva, midőn a nyelv és irodalom történetét az eddiginél nagyobb kiterjedésben taníthatni jutott hátralevő életem feladásaúl, örömmel lépek e helyre, és, bár rajta még nehéz és hosszas munka vár, bizodalommal is: mert nem hihetem, hogy az egyetem magyar ifjai érdekkel ne viseltessenek a nemzet élete és művei azon

része iránt, mely a mívelt népek szemében mai nap legtöbb címet ád a becsültetésre, legtöbb jogot a nemzeti fennmaradásra. Azt ugyanis tudta Európa, mert nem lehetett nem tudnia, hogy vitézségre a magyar nem enged egy népnek sem, hogy hadtudományi képességben gazdag, csak tér és alkalom ne fogyatkozzék; tudja, vagy legalább tudhatja, hogy állami és jogi intézvényei bölcseségére nézve, melyet közel ezer év pecsételt meg, becsülettel áll a népek során; s tudhatná, s ha nem tudná, meg kellene mondanunk, hogy ha nép valaha érdemlett szabadságot, a magyar érdemlé azt, ki maga is mindig a szabadság oltalma s menedéke vala, míg azon állapotok, melyek az osztályok véres harcait idézték elő földünkön is, európai örökség volt. Igenis, Keletdél-Európának ezen, a természettől egy virágzó egységes birodalommá praedestinált földe, melyet isten kedvező kegyelméből hazánknak nevezhetünk, hajdanta századokon át különböző népek küzdőtere volt, a nélkül, hogy egy is képes vala rajta a természetszabta határok közt a sokféle népségeket egy állandó egységes állammá forrasztani együvé. De a IX. század vége felé megjelenik rajta e nemes keleti raj, a magyar, kevés évek alatt hatalma alá veti azt a Kárpátoktól az Ádriáig, megszűnnek, mint egy hatalmas isten büntető kezétől sujtva a régi fejedelemségek: áll Árpád országa, s nektek, nemes ifjak, jut maholnap azon nagyszerű szerencse, midőn férfiak lesztek, e haza alapíttatása ezredik évét megünnepelni. S mi által lőn, hogy e nem nagy számú nép,

e tág földön, e szapora népek felett legott és állandóan megalkothatá Magyarországot? Vérengzés, kiirtás, vagy elnyomás által? Ó nem. A magyar nem irtott, mint irtotta a szlávokat és poroszokat egy híres szomszéd nép, mely magát katexochen polgárisodottnak tekinti. Ő a meggyőzöttet társnak ismerte el, s ha fegyvert viselt, magyarnak, szabadnak és nemesnek — mert e három szó neki csak egyet jelentett; szolga csak az vala, ki nem harcolt s a földet mívelte, itt úgy, mint mindenütt; rabszolgája nem volt soha. A politikai okosság, az önmagához bizodalom, a szabadság olyatén szeretete, mely azt mástól sem vonja el, sőt más részére is megvédi: ezekben együtt nyilatkozott azon erkölcsi felsőség, mely ez ezeréves birodalmat megalkotta. És csakis ily felsőség paizsa alatt teheté a nemzet harc-ható része fél századon túl azon merész kalandos kirohanásokat a Pótól a Viszláig, Byzanctól az atlanti tengerig a nélkül, hogy itthonn ellenállástól, lázadástól, a régi államok visszaállítási kísérleteitől tartania kelle, hogy ilyek csak meg is kisérltettek volna. S ez állambölcseség meg nem tagadta magát soha. Nincs Magyarországnak törvénye e mai napig, s nem volt soha, mely nép és nép közt különbséget ismer: Magyarország csak magyart ismert, bármely nyelven szólott az. A magyar faj hegemoniája erkölcsi volt, természetes felsőbbségén alapúló, mely nem nyomott, hanem emelt, azért kiki magyar akart lenni. A népiségek jogegyenlősége Magyarországon az országgal egykorú. Igen is, ezt tudhatná Európa, s ezt tudva sejthetné legalább,

hogy amit a középkor megrezzent szerzetesei a magyarnak vérivásáról regélnek, ellenkezésben van azon szervező státusildommal és okos mérsékkel, melyet a magyar az új hazában tanusított, s azon nagylelkűséggel, mely a kegyetlenséggel, népgyilkolással meg nem fér.

S ím ez európai új lakos jelleméről természetes átmenetellel az erkölcs- és irodalom-történet kellő közepében vagyunk — mert ez utóbbi szó, köz megegyezéssel nem csak a szellem írott, hanem annak szájhagyományilag élő műveire is alkalmaztatik, s ki tiltaná ki Homer rhapsodiáit az irodalomból azért, hogy Homer azokat nem írta le? Pedig a húnmagyar faj előtt még ázsiai székeiben sem volt ismeretlen az írás. El fogom Önöknek beszéllni, nemes ifjak, mik bírhatnak reá, hogy a jövevény magyart agrammatosnak ne tartsuk. Szólni fogok hitregéiről, történeti énekeiről, gyász- és női dalairól, dallamai- és bálványairól; szólni azon bámulatos szellemi fogékonyság- és képességről, mely, valamikor alkalom nyílt, soha meg nem tagadta magát, s mai napiglan — a keresztyénség, később az európai feudalismus átalakító, majd a hosszas török rabság vadító, s ismét az újabb európai cultúra szétmállasztó hatásai közt — ősi, saját, nyers de fellengős, jellemét szívósan megőrzötte. Átvezetem Önöket a sokban gyászos, de nagyszerű és költői árpádi korszakon, megismertetem azon idő nyelvével, Lajos és Zsigmond századai művészetével s klastromi irodalmával, a Mátyás kora fényes, a Jagellók s a XVI. század romlott erkölcseivel;

azon tudományos lendülettel, melyet a magyar szellem a reformátió által vett, s a XVII. század nagy íróival s nemzetünk első classicusaival: a bíboros Ciceró Pázmánynyal, a soha el nem avúlható fejedelmi költővel, Zrínyivel. Figyelemmel fogjuk észlelni a nemzeti szellem nem csüggedő erejét e kor magasb társaságában, a politikai életben és történetírásban; végre annak hanyatlását, s e hanyatlás okait a múlt század első felében, melyből egyes előre látó férfiak igyekvései által, életben és irodalomban, feltámadt újra, míg egy második költői aranykorban, melyet Kazinczy Ferenc derített egünkre, és Vörösmarty Mihály emelt zénithjére, dicsőítette meg magát; de köz élet- és tudományban is — ha a népek istene is úgy akarja — ragyogó jövőt indított meg, melynek neveit csak azért hallgatom el, mert többek közölök e fényes körben megjelenvén, szerénységöket annál inkább kell tisztelnem, mert megjelenésökért, mely által e napot életem egyik legszebbjévé tették, hálával tartozom.

S midőn ezt ezennel kifejezem, legyen szabad azon elholtakról is, kiknek e nap lehetőségeért leginkább tartozom, kegyelettel megemlékeznem. Két név az főleg — azon két név, melyet Ön, e kar nagyérdemű Dékánja, is felemlített — e tanszéken két nagy elődömé, kiknek mai nap, s épen e helyt kell a hálaáldozat tüzét meggyújtanom: *Révai* és *Horvát István!* — *Révai!* Nagyobb név e közel harmadfél százados egyetem csillagkoszorújában még nem fénylett. Leborúlok előtte parányiságom érzetében, és

más nagyságtól kölcsönzök szavakat, hogy őt méltán dicsőítsem: azon egyetlentől, ki vele egy magosságon álla, Kazinczy Ferenctől, midőn az elköltözötthez feltekintve, így sóhajta utána (Sylvester képében):

Híveim sorában nem volt még nagyobb,
És ó mikor lesz annyi! mint te voltál,
Pankratiasta férfi, Révaim!
Akár a Tejos és az Umbria
Költőivel mertél versenyt szaladni,
Akár a nyelv törvényeit szabád meg,
Akár az álom bódult kórjait,
Egy új Prometheus, látni kényszerítéd.

Mellőzve az édes költőt, s a költői technika szerencsés mívelőjét, előttem áll az egyszerű szegény piarista barát, ki kész vala szerzete gondoskodásáról lemondani, hogy mint hírlapíró ébresztgethesse a még alvó nemzedéket; előttem áll a szegény szerzetes, ki midőn a hatalmas császár 1784-ben a német nyelvet rendelte Magyarországon közös nyelvvé, egyedül keble istenének biztatása mellett a hatalmas császár elibe mere lépni, és felhíni őt a magyar nyelv emelésére; ő, ki hideget, nélkülözést tuda szenvedni, hogy Bécsben ülve azon nagy jelentékű emlékét a középkornak, a XIV. század bibliáját híven lemásolja és tolmácsolja, melynek kiadása végre is nem neki juta szerencsérészül, s mely nyelvünk történetének oly széles alapot nyújt; ő, ki nem pirúlt összekoldulni azon filléreket, melyek lehetővé tevék neki a nemzet nagyjait és képviselőit 1790-ben körültáborlani, s hol lelkesíteni, hol fárasztani: hogy a magyar nyelvet szolgaságából kiemelve, vele-született úri jogaiba behe-

lyezzék, s emelésére azon akademiát alapítsák meg, melynek küszöbét ő, mint Mózses az igéret földét, ugyan át nem lépte, de mely nála nélkül soha fel nem állott volna. Előttem áll végül az ínségbe, betegségbe süllyedt ember, ki nappal a világ embereit járja majd hogy a magyar Thalia kezéből vegyék ki a vándorbotot, majd hogy a nemzet írói felélesztésére tegyék össze feleslegöknek egy kis részét, miből a hazát nagyban dicsőíthessék; majd — ó pirúlat! — pénzt kéreget, szóval és írásban, hogy — élhessen? hogy magát gyógyíttassa, ápolhassa? ó nem — de hogy álmatlan éjjelei halhatatlan munkáját, az Elaboratior Grammaticát, a magyar nyelv ez örök törvénykönyvét, kinyomtathassa! Igen is, egy büszke lélek titkos nyögései, egy érzékeny lélek vérkönnyei, egy haldokló nemes organismus sorvasztó lázának hideg verejtéke vegyül azon óriási mű betűi közé, mely ezen akkor rejtélyes, e nem értett, sőt egész szellemi chemismusában érthetetlen nyelvszervezet felett, minden idegen előzmény nélkül, egyszerre, váratlanúl, egyedül maga gyújtotta meg a napvilágot! S ez Révaink jelentősége a hazában; s lőn egyszersmind, *századát megelőzve*, a történeti nyelvészet atyja: és ez Révaink európai jelentősége. Most, midőn nyelvünk minden porcikáját, minden ízecskéjét élő részül ismerjük, midőn még azon láthatatlan szellemi lehelletet is, mely abban lengedez, meg tudjuk határozni, mint a természettudós a láthatatlan elemeket: most alig vagyunk képesek visszateremteni magunknak azon siket éjt, mely e nyelv titkai felett nehezkedett,

s mely az ő lángeszének világa előtt örökre eloszlott — s meglássák, Uraim, mi reá fogunk menni arra, hogy a szegény Révainak — kit nem tápláltunk, hogy élhessen, kit el nem temettünk: ezt is egy hű tanítványa, Horvát István, tette — ezen már most nagy Révainak, kinek dicsősége sugaraiban oly öntetszőleg feredünk — még reá fogunk menni, hogy szobrot emeljünk. . .

Ily előd, tisztelt Gyülekezet, nem bátorító, hanem csüggesztő. Azonban isten csak néha, nagy ritkán, nyilatkozik közvettlenül választottaiban: mi többiek eleget teszünk kötelességünknek, ha az általok tört utat hű munkásságban folytatjuk. Ily módon kívánom én is teljesíteni kötelességemet, így egyszersmind leróni szelleme előtt hálámat: mert — s ezt mindenek felett e mai napon kell nyilván hirdetnem — neki köszönöm, hogy kora ifjuságomban már nyelvünk mélyebb s tudományos tanulásába, hogy ne mondjam búvárlásába merültem; neki mind azt, amit ez irányban tudok, s ami kevésre képes vagyok. Hogy pedig e hálanyilatkozatom nem a mai nap érzésmozdúlata, hanem pályámmal egyidős, igaz és hű: bebizonyítja Révai első életrajza, mely halála után 15 évvel megjelent, s melynek tizenhét éves szerzője — én voltam.

A rövid fényt, mely e tanszéket Révai alatt körülvette 1804-től 1807-ig, hosszas homály követte. Nem nevezem a nevet, mely 23 évig sötétlett azon: ezer meg ezer magyar ifju úgy hagyta el e hosszú idő alatt az egyetemet, hogy nyelvének díszéről, iro-

dalmának régi és tanulságos történeteiről sejdítései sem költtek fel lelkében. Akinek a szerencsés véletlen a mester munkáját nem játszotta kezébe, vagy kit jól képzett férfiu mellé nem vezete: el vala veszve az irodalomnak mint olvasó, s még bizonyosabban mint munkás. Végre 1830 óta a nagy ember jeles tanítványa, Horvát István, foglalta el a helyet, s töltötte bé halálaig, 1846-ig. Mily hatalom vala az ő gerjesztő, utasító, lelkesítő tanítása: azt ivadékok tudják, melyek keblében az Őáltala gyújtott láng lobog mind e napig. Én akkor rég kiléptem vala az iskolából az életbe, s nem voltam hallgatója; sőt tudva van az akkori mozgalmak ismerői előtt, hogy nézetek és viszonyok nyílt ellenkezésbe hozának vele, hogy ő megvonta tőlem, öreg korában, azt a szíves hajlamot, melylyel egykor a kezdőt, az ifjút, boldogította volt. De mai nap úgy, mint halálakor, a nem érdemlett mellőzés, hogy ne mondjam üldözés, emlékezete ha fájt és fáj is, nem csökkentheté bennem azon magas tiszteletet és mély hálát, melyet mindenha táplálnom kelle tiszta hazafisága s rendkivüli érdemei iránt, s melyre jobb napjaiban lekötelezett. Mert, mikor még ő e tanszéken nem ült, az annyira elfoglalt férfiu, bizodalmára méltatott, utasított, s nem számlálva az órákat tárogatta fel előttem tudása roppant tárházának kincseit: s kinek valaha ily élő könyv olvashatása juthatott szerencsedíjúl, tudni fogja, hogy az olyan elpusztíthatatlan alaptőke egy egész életre. Végtelen azon anyag, melynek tartaléktalan bőkezűséggel részesévé teit, s döntő vala azon hatás, mely-

lyel a szabad vizsgálódás és itélet munkájába avatott. E nyílt vallomás, szinte e nekem oly ünnepélyes órában, legyen az engesztelő áldozat, melyet elköltözött nagy lelkének hozok.

S íme, nagytekintetű Gyülekezet! a Révai hagyományai s a Horvát István tanításaival megszűnés nélkül tépelődő lelkem, akkor is, midőn az élet kenyérszakot űzete velem, csak egy és egyetlen titkos ambitiót érlele: s ez nem vala más, mint — midőn egykor a természet kényszerűsége a tért megnyitandja — ugyanezen helyről hirdethetnem a Révai és Horvát István tanításait, s azt, mit ez ösvényen annyi éven át magam szedtem, gondoltam, s végre egy organicus tudomány-egészbe foglalnom engedtetett. Megjött ez idő, mielőtt vártuk: s a köz ügyeket akkor kormányzott testületek, az azok élén állott főkarú férfiak, s az én egykori kegyes jó Uram JÓZSEF NÁDOR s nem kevésbbé kegyes fia ISTVÁN NÁDOR közreműködésök folytán már-már az óhajtott célnál állok vala: midőn az események hatalma a régi időt folyamatában megszakasztotta. Annál mélyebb hálával kell üdvözlenem az isteni gondviselést, mely tizennégy év elmúltával, dacára előhaladt koromnak s lelkem elevensége hanyatlásának, az egykor nekem szánt tért végűl még is megadta. Kilépek tehát akademiai állásomból, hogy minden erőm öszpontosításával betöltsem a helyet, mely egy hosszú élet álmainak legszebbike volt. És kifejezem nyíltan hódoló hálámat FELSÉGES URUNK KIRÁLYUNKNAK, ki magyar főtanácsosai kérését kegyelmesen meghall-

gatta ; hálámat ugyanezen magas állású férfiaknak azon bizodalmokért, mely velök az elszakadt fonalat ismét összefűzette ; s végre meleg köszönetet azon nagytekintetű s fényű hazafiúi gyülekezetnek, mely jelenlétével e napomat kettős ünneppé avatni méltóztatott.

Ezek után fogadják Önök is, e magyar királyi egyetem minden karú tisztelt s nagy érdemű tagjai, egyik legrégibb társuknak, mint ki 27 teljes év óta szolgálja többféle állásban ez intézetet, köszönetét, hogy e napon, mely óhajtásai leglángolóbbikát engedte megvalósúlni, jelenlétökkel megtisztelni jók valának ; s fogadja azt különösen Ön, e Bölcsészeti Kar nagy érdemű Dékánja ! ki bár egy egészen más szak képviselője, beiktattatásomat annyi rokonérzés nyilatkoztatásával méltóztatott teljesíteni. Az Ön ajkain ez érzet nem puszta hang, az Önén, ki az életre, az anyagi fejlődésre, s így végre is a köz boldogság eszközlésére mellőzhetetlen mathematikai tudományokat nem csak tollal, annyi jeles magyar munka által, igyekszik terjeszteni hazánkban, hanem hirdeti a tanszékről is úgy, hogy hallgatói nem tudják : azon alaposságot és teljességet csodálják-e inkább, melyben tudományát szellemök elébe vezeti, vagy azon mesteri előadást, mely a nehezet könnyűvé, a szárazat elragadóvá tenni bírja.

Végre egy szót még Önökhez, kedves egyetemi polgárok ! Midőn Révai Miklós 1804-ben e tanszéket elfoglalta, első szava ez volt : Nem tudunk magyarúl ! Ezt — hála a magyarok Istenének ! — ma

már nem mondhatjuk. A magyar azóta érteni, azaz tudományosan ismerni tanulta nyelvét; Önök most a középtanodákból több szabályos nyelvismeretet hoznak, mint milyennel akkor az írói kar bírt, mely a bátor de igaz szót nem minden megütközés nélkül fogadta. Az én első szavam Önökhez viszont ez: Nem ismerjük a magyar irodalmat! Mai nap nem a vitézség, hanem a míveltség határozza a népek rangját. Nekünk ismernünk kell ez irodalmat, hogy vele mint a nemzeti míveltség egyik fő eszközével élni tudjunk; mert bár ez nem elégséges még arra, hogy magunkat segedelmével teljesen kiképezzük: de kifejezője és táplálója levén egyszersmind a nemzeti jellemnek, a míveltség első feltételét, hogy általa nemzeti létünk erősödjék és nemesedjék, egyedül ez teljesíti. Ismernünk kell azért is, hogy azt tovább bírjuk fejteni; ismernünk végre, hogy a nem ismertnek, vagy ignoráltnak, vagy lenézettnek becsületét ott, hol kell, meg tudjuk óvni. Rajtam nem fog múlni Önöket ezen csarnokban minél teljesben tájékoztatni. Önök figyelmétől, tárgyszeretetétől, s mondhatom hazaszeretetétől függend érvényesíteni az életben s a haza érdekében, mit e tudomány, állása jelen fokán, Önöknek nyújthat. S ezzel, Isten Önökkel, a közelebbi viszontlátásig!

X.

Asztalbeszéd a Tököly-százados-ünnep lakomáján.

Mondatott Újvidéken aug. 29. MDCCCLXI.

Uraim, a magyar tudományos akademia általunk testvéri üdvözletét küldi Önöknek *).

Azon férfiu, kinek születése századik évfordúlóját mí ez ünnepélyes együtt-létben ülljük, legnemesebb képviselője volt azon köteléknek, melyet e két erőteljes és vitéz nép közt közös történet, közös hazaföld és közös alkotmányos élet több századon át fűzött. Tudta ő, hogy mióta nemzete e birodalomban új hazát szerzett, nem volt törvény, mely nem édes mindnyájunké egyformán; nem volt rang és méltóság, melyet azzal meg nem osztottunk; tudta, hogy a szerb testvérek saját nagyaink és nemeseink közt

*) Midőn a magyar szerbek fényesen megüllötték Tököly Szabbás százados ünnepét, melyen szóló, úgy Jókai Mór és b. Podmaniczky Frigyes mint az akademia küldöttsége jelentek meg.

ott ültek országgyűléseinken, s hogy nem volt közöttünk más különbség annál, melyet az érdem alkotott; tudta végre, hogy a két nép jól értett érdeke egy és ugyanaz volt és maradand mindenha. És ezt tudva, hű fia maradt régi őseinek: nemesen áldozott népe míveltségének oltárain, de nem felejtkezve meg a testvér nemzetről sem: neve a magyar tudományos akademia alapítóinak sorában is díszlik.

Uraim! e név int egyszersmind azon közös kötelességekre, melyek bennünket mint azonegy haza fiait összecsatolnak. A magyar azokat minden időben híven fogja teljesíteni. Elismeri minden népnek jogát, melyet isten e hon földére helyezett, tiszteli mindeniknek egyéniségét, mely főleg nyelvében és költészetében leli leghívebb kifejezését; melyet nem csak fenntartva, hanem fejlődni, tökéletesíttetni is őszinte örömmel lát. Ismeri a magyar azon nyelv erejét, melyen a szerb nép költői Markó Királyevics és Milos Obilics kalandait és tetteit énekelték; gyönyörűséggel olvassa azokat a maga nyelvén évek óta, s rokonszenvvel azon kecses dalokat a szép Milicáról, melyek a guzla panaszos hangjai mellett ép úgy zengettek egykor Buda, mint Szárajévó falai alatt, s melyek egy Goethét elbájoltak, egy Vörösmartyt követésre lelkesítettek. A magyar örömmel tekinti a szerb értelmiség és irodalom élénk fejlődését: mert minél inkább tökéletesül a szellem és nemesedik a szív, annál biztosabban közelítünk azon időhöz, amikor azonegy haza fiai nem állhatnak többé szemben egymással, hanem egy szívvel-lélekkel törekedendenek a vég cél, az em-

beriség közös feladásának valósítása felé, mely végre is a kölcsönös szeretetben s az általános boldogságban áll.

Ily érzésekkel eltelve küldi üdvözletét az akademia Önöknek, kik azon férfiu emlékezetét üllik ma, kit mi kegyelettel a magunkénak is nevezünk. S különösen szerencsésnek érzem magamat én, hogy ez üdvözletnek kifejezője lehetek, mert első voltam, ki, harmincnégy év előtt már, megismertethettem a szerb költészet szépségeit nemzetemmel; s Önök nem fognak kételkedni szerencsekivánatim őszinteségében midőn így kiáltok fel: A Tököly Szabbás szelleme őrködve lengjen mindenha felettünk, kiben a két nép közös érdekei és közös kötelmeinek érzése a leghívebb, a legnemesebb kifejezést találta!

XI.

Visszapillantás tudományos állapotainkra, kapcsolatban a régi s az új tanrendszerrel.

Dékáni beszéd, melylyel az egyetemi új tanév megnyittatott okt. 5. MDCCCLXIII.

Tisztelt Egyetemi Gyülekezet! Valamint az egyén gyakorlati bölcseségének első s legfőbb feltétele az önismeret, mert e nélkül az irányt, mely természeti hajlamaink és erőinknek leginkább megfelel, s melyet azért követnünk, hiányainkat melyeket pótolnunk, hibáinkat melyeket irtogatnunk kell, tisztán látnunk nem engedtetik: úgy a társas bölcseségnek is első alapja azon térnek, melyen működnünk kell, kivizsgálása: tehát a köz állapotoknak, minden részeikben, s ez állapot okainak teljes felismerése, hogy a társaság teendőit ne általános schémák szerint intézgessük, ne egymást fel-felváltó kísérletekkel az erőt s a mindig drága időt vesztegessük; hanem a bajt gyökerénél fogva orvosoljuk, a jót pedig a lehető legbiztosb úton eszközölni képesek legyünk.

Egyik legfontosb, sőt, nem kételkedem kimondani, a legfelsőbb minden egyéni érdekek közől, a szellemi erők és képességek lehető legmagasb kifejtése: mert a teremtő nem azért ékesítette fel velök az embert, hogy azok benne heverjenek, s így majd végkép kialudjanak; hanem hogy e csirák minél teljesb virágzásra érleltessenek; s ha ez áll, ami, úgy hiszem, senkitől e körben nem tagadtatik, úgy állnia kell azon tételnek is, hogy az emberi társaság értelmi és erkölcsi emelkedése, s a viszont ez által feltételezett köz jólét is az egyén kimívelt szellemi képességei összegének, vagyis egy szóval a köz míveltségnek mind nagysága, mind magasságától függ első vonalban. Úgy de mi az egyéni és köz míveltség egyéb, mint az igaznak ismerete, a jónak tisztelete s a szépnek szeretete? s mi e szellemi javak forrása egyéb, mint ama szent triász: a tudomány, vallás és művészet, még pedig nem egyik vagy másik külön magára, vagy épen harcban egymással, hanem csak a háromnak baráti szoros egyesülése, hadd mondjam, egysége e háromságnak.

Uraim, e háromság egyikének gondjait az állam különösben az egyetemre bízta: övé a hivatás a tudományt tökéletesíteni — amiben ugyan osztozik más felsőbb tudományos intézetekkel s az irodalommal; de övé azon hivatás is a nemzet ifjait annak belsőbb szentélyeibe bevezetni: s ebben minden más rokon intézeteknél feljebb áll. Az egyetemnek tehát nem csak joga, de sőt kötelessége is a tudomány érdekeit szemmel tartani, s koronként vizsgáló pillantást

vetni ennek állapotjaira — ez állapotok okaira, a cél elérésének eszközeire, a tudomány s a társodalom mindenkori állása és szükségei szerint.

Úgy hittem tehát, tisztelt Egyetemi Gyülekezet, midőn tiszti állásomnál fogva ma e szószékre lépek, hogy valamely az összes egyetemet érdeklő tárgyról értekezve, ez új tanévet ünnepélyesen megnyissam: nem csak az egyetemnek, melynek köz mívelődésünk elővitelében oly nemes és tetemes rész jutott, hanem magának e mívelődésnek érdekében is cselekszem, ha tudományos állapotaink mivoltáról, e mivolt okairól, s azon kapcsolatról értekezem, mely a nemzet általános tudományos haladása, a tanrendszer, s az egyetem közt van: s melynek átgondolása képesít csak azon rendszer teljes méltánylására, melynek áldásait egyetemünk mai polgárai élvezhetni szerencsések.

I.

Tudományos állapotaink mivolta, ennek okai teszik tehát beszédem első részének tárgyát. Nem lehet feladásom a közvettlenül gyakorlati karok szakairól szólanom, tehát nem a theologiai karról, mely legközelebb lelkipásztorokat, a jogiról, mely törvénytudókat és közigazgatási tisztviselőket, az orvosiról, mely az állam számára a közegészségnek őröket, az egyéneknek gyógyászokat nevel: e részben fel kell tennem, hogy az illetett egyetemi polgárok ismerik teendőiket úgy, mint rendeltetésöket ismerik a tanári karok, melyeknek — mit az egyetem bízvást elmondhat magáról — a kor színvonalán állva, működésök

nem ismer más határt annál, melyet nekiök az eszközök szűk vagy tökéletlen volta szab; de szólok azon tudományokról, melyek az általános emberi míveltség tényezői, s amennyiben ennek bizonyos magasabb foka nélkül sem tökéletes pap, sem tökéletes bíró és ügyvéd, államtiszt és államférfi, sem tökéletes orvos nem képzelhető, egyszersmind alapját képezik az egyetemben ápolt gyakorlati szakoknak: szólok tehát a bölcsészeti kar teréhez tartozó szakokról, azon karéiról, melyhez tartoznom szerencsém van, s melynek képviseletére ez idő szerint hivatva vagyok. Legyen tehát szabad e szemlét azon főbb körök szerint tartanom meg, melyek e nagy kiterjedésű kart alkotják: s elébb a bölcsészeti, a philologiai, a históriai, azután a mathematiko-physikai tudományok külön csoportjai múltjára a hazában vetnem egy-egy tekintetet.

A bölcsészet, Uraim, mint másutt mindenütt a középkorban, úgy nálunk is, a theologiának szolgálója volt. Így hozta magával a legfőbb szellemi érdek, mely e koron uralkodott, a vallás; s hogy ez a bölcsészetet is szolgálatába vette, az emberi szellemnek azon el nem némítható vágyából származott, mely meggyőződést akar mindenütt, még a hit terén is; s azon cikkelyeket is ki törekszik engesztelni a tiszta észszel, melyeknél korlátoltságát ez minden lépten érezni sajnosan kénytelen. Hogy nálunk a középkor a bölcsészet terén tovább tartott, mint más boldogabb helyzetű népeknél, hogy e részben — s mi ezzel egy értelmű, a tudományban — más

népek mögött elmaradoztunk, nem a képesség, nem ama nemes vágy hiánya okozta, hanem azon húzamos harc, melyet a nemzet, századokig, létezéséért folytatott, s mely elméjét nem annyira a dolgok okai fürkészésében gyakorolni engedte, mint inkább esze és karja minden erőit jogai, mint léte alapjainak, védelmére foglalta le. E sok tekintetekben nagy, de nem a tudománynak kedvező, küzdelmi kort egy más, a béke százada, váltotta fel. De várhattunk-e ettől önálló működést a bölcsészetben? miután e század, a XVIII-dik, a köz élet terén csak romokat, a tudományén tabula rasát talált? Megindúlt tehát amott az épités, szervezés, rendezkedés hangyamunkája, itt a pusztaságok beültetése. De csodáljuk-e, hogy a magyar szellem önállólag, alkotólag most is csak azon téreken forgott, melyek neki édes sajátjai, melyeket apáitól örökben kapott: a történet- és jogtudományén? s hogy ezeken is újra s folyvást folytatta a nemzet érdekei védelmét, nem ugyan már a kar, hanem csupán a tények kiderítése s az emlékezések fegyvereivel? s megelégedve az összes mívelt világgal közös téreken idegen kalászokat szedni? Ismét a helyzet parancsoló szükségét látjuk tehát határozólag fellépni: volt ismét nemzeti tudományunk, katexochen tudomány nélkül: mert a bölcsészet importált áru volt, s egy vására az iskola. Ezért nem ment az át a nemzet gondolkodásába, műveibe, életébe. Igaz, ezen előzmények után nem ébredett fel a nemzetnek saját bölcselkedési hajlama, de nem igaz, hogy ennek feltételei a magyar elmében hiányzanak. A magyar

komoly, tünődő; elvonó s összekötő képessége a nemzet minden művelt rétegeiben tapasztalható; de fel nincs költve, nevelve nincs. Uraim: ahol az iskolában hivatalos philosophia taníttatott, mint nálunk az újabb időkig; hol a bölcsészet nem a nemzet nyelvén szólt, mint nálunk szinte tegnap előttig; hol az köz censúra alatt nyögött, mint nálunk szinte az újabb időkig: ott nincs mit csodálnunk, ha az gyökereket nem verhetett.

Mit mondjak a philologiáról, mint az összes classicai régiség tudományáról? Nálunk a XV. s XVI. század óta, midőn a magyar legalább némi részt vett a classica literatúra felélesztésében, philologusunk nem volt. Deák nyelvtudóink voltak minden időben, de a római, s még inkább a görög tudomány és művészet soha köz birtokká nálunk nem lett. Az iskola célja a köz deák nyelv értése volt, s a classicusok magyarázása eszköz inkább a nyelvtan mellé, mint cél a classicai irodalmak átértése, a classicai szellem és érzületnek, a régiek gondolkodásának elsajátítása, műveiknek a formai kiképzés céljából tanulmányozása. Elmaradásunkat e téren szinte nem a komoly vizsgáló elme hiánya okozta: hanem — ha a már érintett több mint két százados küzdelmeket nem vennők is tekintetbe, melyek a közelebb fekvő gyakorlati érdekeken túl mennie nem juttattak érkezést a nemzetnek — az anyag hiányzása. Mátyás kir. könyvtára, mely a külföld philologiai stúdiumainak is anyagi eszközt nyújtott; mely, mint egy spanyol tudós nevezte, parens et altrix-a volt a tudósok-

nak: már a mohácsi vész előtt annyi pium furtum —, e vész után pedig annyi szentetlen kéz koronkénti áldozata lett, hogy Európa tudósai és könyvtárai e spoliis Hungariae (ez volt a műszó) gazdagodtak épen a classica literatúra kincseivel, mígnem török őrizet alá jutott, s végűl — a Bosporus mellékeire vándorolt ki. De Vitéz János esztergami, Janus Pannonius pécsi, a paulinusok budai könyvtáraiknak kincsei is, a mohácsi vész utáni — nem török — dúlások közt, szinte elenyésztek; s amely könyvkincsek később magánosoknál gyűltek, már nem meríthettek a XV. század forrásából: a török járom alá került Görögországból. Amit t. i. a görög tudósok onnan a világnak megmentettek, azt Európa már felvásárlotta, s egy újabb Corvín, egy újabb Janus Pannonius hiába hajhászta volna, egy újabb Zsámboki pedig hiába igyekezett volna a réginek nyomaiba léphetni. Nem bírván tehát a haza a philologia anyagával épen úgy, mint nem a szükséges nyúgalom és érkezéssel, csoda-e, ha e tudomány mívelése legközelebb az olaszok, németek s franciák szerencsés osztályrésze lett? Megelőzteténk tehát itt is, és csoda-e, ha a mások által birtokba vett téren, annyi múlhattlan teendők, annyi életszükség mellett, a böngészésre sem keletkezett inger a nemzetben? Mindazonáltal a múlt században kifejezett vonzalmat találunk magyarainknál legalább a római classicusokhoz; sőt meglehetős jártasságot azokban: s ha mégis a nemzeti ellenhatás, első vonalban, a deák nyelv jármát igyekezvén lerázni, ezzel együtt a classica literatúrától is elfordúlt

a magyar, azt sajnálni tudjuk ugyan, de lélektanilag bírálva e jelenséget, az bennünket meg nem lephet.

A nyelvészetre térek. Az az újkor tudománya. Kezdetben, a tudományok ébredésétől, az úgy nevezett renaissance korától fogva az, az új életre költött classica literatúra tekintetéből a görög és római —, a hermeneutika érdekében a bibliai nyelvek terén működött. A példa hatott, s a népek figyelmét saját nyelveikre is fordította: s már itt örömmel mondhatom, hogy mi e téren el nem maradtunk volt, sőt Erdősi óta 1539-ben időről időre, különösen a XVII. századból, mutathatunk fel férfiakat, kik a magyar nyelv törvényei kinyomozása és szerkesztésében nem csak lelkesen, hanem szerencsésen is, fáradoztak; sőt e tér az, melyen nemzetünk, s különösen a magyar tudományos egyetem, egy kifejezett nagyságot mutat fel Révaiban. Mert ő az, ki a történeti nyelvtudomány megteremtésében a most meghalálozott, európai hírű, Grimm Jakabot tizenöt évvel megelőzte, mit a külföld csak azért nem tud, mert hazánk sok, s kivált tudományos tekintetben, előtte még mai nap is ösmeretlen föld. — De folytattuk-e az ő nagyszerű kezdeményezését? Kellő figyelemmel követtük-e a külföld nagy haladásait, mióta az új népek, irodalmi régiségeiket közzé tenni, nyelveik változásait az időben, ezzel összefüggésben dialektusaikat tanulmányozni, nyomozásaikat az ismert föld számos nyelveire kiterjeszteni, ezeket hasonlítgatni, közös és eltérő sajátságaik- és jellemeiket elvonni, s ezek alapján rokonságaikat felismerni, ezek szerint

azokat osztályozni, s végre a családok és osztályok lépcsőzetén az emberi nyelv eredete s alaptörvényeihez felemelkedni kezdtek: e haladásokkal, mondom, igyekeztünk-e lépést tartani? Nem. De ebben sem akarom magunkat vádolni. Minden kornak van istene, mond Berzsenyi. A Révai fölfedezéseinek gyakorlati eredményeit elfogadván az irodalom, sokáig befejezettnek, bekúpozottnak tartatott a magyar nyelvészet épűlete: utána Kazinczy által és ennek nyomán a nyelvszépítés foglalta el a kor minden gondját: s egy új intézetnek, a magyar akademiának, jutott a hivatás, az egyetemnél megszakadt fonalat felfogni, a magyar nyelvészetnek a kor színvonalára emelése nagy munkáját megindítva, emlékeinket közzé tenni s magyarázni, a nyelvhasonlítást tudományos alapra tenni át, ennek jogos terét kimutatni, s határait megszabni.

Az irodalomtörténetnek, hazánkban s egyetemünknél, ily múltja nincs. Az egyetemen az irodalomtörténet nem taníttatott, sem az irodalomban képviselőt nem lelt az. A classicai, a magyar, s több újabb nemzetek különös irodalomtörténete rég óta előfordúlt leckerendeinkben, de az bizonyos számú, belsőleg össze nem függesztett, sovány adatok soránál egyéb nem volt. T. i. a magyarnak csak némely segéd ágai ápoltattak, a tudósok élete, a könyvészet: maga a m. irodalomtörténet még nem létezett, mert ennek múlhatatlan előfeltétele: az irodalom anyagai, nem voltak elég számmal gyűjtve, s még kevésbbé hozzáférhetőkké téve, sőt részben fölfedeztetésöket is még a jövendőtől várták az idegen irodalmak

iránt pedig káros egykedvűség uralkodott, mely a magyar embernek sajátságos, őt minden irányban tulajdonának féltékeny becsülésére utasító, helyzetében, megfejtését leli ugyan, de mentségét nem.

Annál nagyobb megelégedéssel pillanthatunk a történelemre vissza. A középkorban az az annalisticai módot követte nálunk úgy, mint összes Európában, s habár meg kell vallanunk, hogy kevés az, mit e részben egy fél ezred alatt vettünk, mind kiterjedésre, mind az előadás részletességére nézve, — mert országos krónikánkat nem bővítik s nem egészítik ki oly szapora klastromi s városi évkönyvek, milyekkel az európai külföld dúsalkodik —: de a mieink ép azon időkre s azon történetekre vetnek világosságot, melyekről sem okmányok nem szólhatnak még — emlékezzünk csak a nemzet szájbeli hagyományainak soha nem eléggé áldandó feljegyzőjére, Anonymusra, a magyar történelem e valódi Mózesére — sem a külföld évkönyvei nem beszéllnek, mert sok a nemzet kebelében történt dolgok részletei nem a külföld szemei előtt mentek véghez. Idegen, de m. királyi zsoldon élt, férfiaké az érdem, hogy a tudományok feléledése századában, a m. történelemnek azon alakot adták, melyet a külföld is a classicai nemzetektől kölcsönözött: de elég dicsőség nekünk hogy legott a XVI. századdal kezdődik meg nem szakadó sora a hazai, s köztök több koríróknak — kikhez majd nagy száma a magyarúl íróknak is csatlakozott — kik nem csak gazdag históriai anyagot nyújtanak koraikra, hanem részben históriai alakító

tehetségnek is kétségtelen jeleit adták. S bekövetkezett a XVIII. század is, melyé az érdem, hogy a magyar történetre mind emlékeket gyűjtött (mi a levéltárak körül szinte tegnapelőttig uralkodott féltékenység mellett, nem csekély ügyszeretet, munka és tűrelem eredménye volt); mind az így tetemesen gyarapodott anyagnak urává tudva lenni, az egyetemes magyar történelmet szerencsésen megteremtette. — Uraim! Oly nagyszerű e munkaösszeség, oly fényes annak eredménye, oly tiszteletre méltó a hazafiúi érzés, mely ez egész — bár deák — históriai irodalmat átmelegíti: hogy valahányszor csak érintjük is azt, nem lehet hálátlanság bűne nélkül szerzetes férfiainkra, s első sorban a magyar jezsuitákra, kiket az e rendet vádoló világ itélete egyáltalában nem illet meg, mint ez irodalom alkotóira áldólag vissza nem emlékeznünk; s nekem itt annál kevesbbé, mert azok egyszersmind az iskola emberei voltak, s legfelsőbb csúcsaikban ez egyetemé, — mert Pray György ez egyetem tagja volt, s ebben tanította Katona István első, kritikai szellemben s nagyobb kiterjedésben, a tudománynyá lett magyar históriát. S azóta e téren nincs megállapodás, vagy, ha rövid időre volt is, az inkább az élő tanításban s a kútfőnyomozásban volt észrevehető, mely utóbbit a jelenkor, főleg az akademia igyekvései és áldozatai által nagy mérvben pótolja; míg történetírásunk nem szűnt meg, először német, s majd magyar nyelven díszszel haladni, de már a múlt század alapvető munkássága által megtört úton.

Máskép állt régente, és húzamosan, és szinte a jelenkorig, az emberi tudásnak egy más, nem csak gyakorlati életfontosságú, hanem az általános emberi míveltségre is nagy mértékben kiható tartománya: a mathematico-physicai tudományoké. Véknyak ezek nyomai nem csak régi irodalmunkban, hanem mióta a Bácók és Newtonek abba a tudomány szellemét lehelték is, későn vettünk ezekről tudomást; lassúk voltunk e szakok bármi tökéletlen elsajátításában; sőt minduntalan el-elmaradozánk; s ha volt is, már csak az utóbbi időkben, nehány férfiu köztünk, kinek neve határainkon kivül híressé lett, azok vagy kiszakadtak közőlünk, mint péld. Segner, Born és mások; vagy csak a leíró természettudományok körében tűntek fel: s itt is saját hazánkat jó részben idegenektől tanultuk ismerni. Soha egy elvvel nem gazdagítottuk az exact tudományokat, egy új rendszerrel nem vontunk tartós figyelmet magunkra; nincs felfedezés, nem volt találmány, mely a magyar nevet megörökítette volna. Pirító igazság, de igazság! s vajon mi magyarázza azt meg? Tárgy hiánya? Épen ez nincs sehol. Az érzék hiánya? Nem; azt az újabb időkben mutatkozott jeles képességek, különösen a mathematicumok terén, bizonyítják. — Azon sors, mely a nemzetet az ipar és kereskedés dolgában más népek érdekétől tette függővé, s attól a műszorgalomnak még fogalmát is távol tartotta; minélfogva az exact és természeti tudományok alkalmazásának egyáltalában nem nyílt tér a hazában, (holott tudjuk, hogy a tudománynak és találmányoknak szülő anyja

és dajkálója a szükség és haszon); továbbá — mit szinte nem szabad sem tagadnunk, sem szépítenünk: polgári intézvényeink, s a harcias és jogász nemzet erkölcsei és gondolkozása, egész a múlt századig, sőt még azon túl is, nem kedveztek sem a harmadik osztálynak, sem a hitelnek, s így — bár a kenyér országunkban mindig olcsó, s így a gyáripar egyik fő feltétele megvolt — nem nyújtották azon személy és űzleti biztosságot, mely nélkül a felsőbb ipar fel nem virágozhatik. Másfelül, s tán ép ezért, magában az iskolában háttérben álltak e tudományok, s részint csekély terjedelemben, részint a szükséges eszközök és gyakorlati irány nélkül taníttatván, nem csoda, hogy azok jótéteményei csak a jelenkor változott gondolkozása folytán ismertettek fel, minek következtén a reáliák vagy két évtized óta előtérbe léptek, saját al, közép és fő tanintézeteket nyertek, sőt a tudós iskolákban, s egyetemünkön is a kor haladásaival öszhangzásba hozatván, nagyobb figyelemben részesűlnek.

II.

Tisztelt Gyülekezet! az eddig mondottakban egy és más tudomány nálunk való hátramaradásának okait érintettem: hadd nevezzem meg azon egyetemes és fő okot, mely — ha valamely ország közoktatási rendszere s tudományos állapotja közt létezik szoros okbeli összefüggés, amit ugyan tagadhatni nem fog senki — mely, mondom nem más, mint régi tanrendszerünk, s egyetemünk szerkezetének egyetemi szín-

vonal alatt állása volt. A közép iskolákból, sajátkép az egyetem előcsarnokaiból, a még fél gyermek alig hozott magával egyebet egy kis deák nyelvnél — nem nevezhetem ismeretnek, mert az inkább csak némi gyakorlati ügyessége volt beszédnek és írásnak, mely mindkettőnek vajmi kevés köze volt a római nyelv és szellem ismeretével! a classicusok olvasása némely kevés mintadarabok grammatikai elemzéséből; a földrajz nevek tárából; a történelem igen elemies elbeszéléséből a tényeknek; a természetrajz szinte ily rövid leírásából a természeti testeknek állott, mindennemű érzékítő előmutatások nélkül; hogy a soványúl tárgyalt egy-két élő nyelvet, hit- és számtant ne is említsem. Mind ezeket osztályonként azonegy oktató tanította, ki egy s más tárgyban szakférfi, vagy bár csak némileg is beavatva nagyritkán volt s lehetett; de ha volt volna is, a többi tárgyat, szeretet és lelkesség nélkül adta elő. Megtanultatta azt, mi az emberivadékokon át nem változott, úgy nevezett előírt tankönyvekben állt; megtanultatta inkább az emlékező mint az itélő tehetséggel. Így készülve, vagy helyesben készületlenül lépvén át a gymnásium növendéke a lyceumok, akademiák, az egyetem bölcsészeti osztályaiba: vajon lehetett-e itt a felsőbb tudományokat, tán az egy történelmen kivül, máskép mint elemileg adni elő? összes ereje pedig az egyetemi oktatásnak a gyakorlati karokban pontosúlt össze: a gúla csúcsában, míg a gúla alapja sem elég tág, sem elég szilárd nem volt. Hallom a cáfoló választ: „És mégis — mondják — mennyi derék, jeles

sőt kitünő férfit mutat fel a magyar tudomány e rendszer hosszas virágzása alatt és dacára.“ Igen, Uraim! de egyes jelesek léte nem cáfolja meg *egyetemes* hátramaradásunk *tényét*, mely minden téren tagadhatatlan, s melynek meg nem hamisítható tanuja s emléke hazai irodalmunk! Igen is: egyes, bármi számos, jelesek léte nem csillapíthatja le a panaszt, melyet annyi becses évek elvesztése felett méltán emelhet az öntudatra ébredt nemzet. Igaz, mindnyájan, kik tanítunk és írunk, a régi rendszer emlőin nőttünk fel: de, Uraim, kik a tudományos míveltség magasb lépcsőjére vergődtek, ez anyai tej mellett nem éltek-e idegen táplálattal még többel? T. i. a külföld tudományos életének szelleme átfuvallt hozzánk is; egy-egy magot, mint a szél a plántákét, elhullatott itt is: és kikeltek azok; ki, igen is: intő jelűl a pusztában, hol s merre volt legyen a tudományosság igaz hazája — határainkon kivül. — Nem bocsátkozom itt egyetemi régi állapotaink részletes bírálatába, de korántsem azért, mintha tanácsos volna az egyetem elébbi tanerőiről hallgatnunk, nehogy igazat szólva, szigorúak- s szeretetleneknek láttassunk elődeink iránt: valóban nem! a hazai tudományosság csúcsai legnagyobb részt ez egyetemé voltak, s ha feladásom volna ez anyaintézet tudomány- s irodalombeli történetét előadni, tekintve különösen az e térnek állandóan, és csak izromonként fel-felderült, borongó egét, tisztelettel, sőt büszkeséggel járulhatnék a visszaemlékezés munkájához. De szabadok nem voltak ők szellemök kincsei osztoga-

tásában: nem a tárgyak megválasztása, nem azok kezelése, nem azok kiterjedésének meghatározása körül: mind ez reájok volt parancsolva, sőt magok oly szchémákhoz kötve, melyektől csak félve távozhattak el, oly korlátok közé szorítva, melyeken tágítani nem az *ő* hatalmokban állt. S ím ezért tanításaik gyakran, s szinte legtöbbször tanításaik sikere is, tudományuk- s irodalmi érdemökkel nem állottak arányban. S mind ez természetes, mert a rendszer szerint az egyetem bölcsészeti kara csupán a gymnásiumnak egy magasb osztálya volt: azon gymnásiumé, melyben akkor a legjelesb ifju az, ki legjobb emlékező tehetséggel bírt.

Ez időket, Uraim, az 1848. év örök sírjába temette. Kimondatott a szaktanítás nagy elve a gymnásiumra —, ki a tanszabadságé az egyetemre nézve, s mindkettőt vallotta, fenntartotta, sőt mire a megelőzött magyar kormány rá nem ért, a rákövetkezett nem-magyar bővebben kifejtette: amiért neki színletlen hálával tartozunk. A szaktanítás a tanítói kart az instructori színvonalról a szakférfiakéra emelte fel; s rövid időn láttuk, hogy nem a képesség hiányzott gymnásiumi tanárainknál, hanem képességök hasznosítása. Egy század nem mutatott fel ez előtt annyi derék tanférfit, mint e másfél évtized: s itt nem csak számokra hivatkozom, irodalmi művek számára, hanem az ifjak dolgozataira, milyeket nem keveseknek a jelenlévők közől lehetett alkalmunk látni, s a köz vizsgálatokra, melyeknek bizonyosan még többen voltunk tanúi, s tanúi úgy a tanárok készültségének, és sokszor gyakorlati vir-

tuositásának, mint annak, hogy az ifjak nem csak recitálni, hanem gondolkodva s itélve elsajátítani tanultak; amiért az egyetemre nem csak bizonyítványokat, hanem képesültséget is hoznak: bármely tudományt felsőbb álláspontról felfogni. — S itt őket a már szabad egyetem fogadja. Bevezetve t. i. a bölcsészet, a természettan, a történelem, philologia s irodalom elemeibe, azoknak egy és más ágait, részeit, egyes fontos kérdéseit külön collegiumokban, bőven, tudományosan-fejlesztő s okadatoló, sőt kútfőszerű módszer szerint hallják fejtegettetni, s ez úton nem csak a tudomány tartalmát, hanem a tudományt megalkotó vizsgálat és gondolkodás módját is elsajátítják. Nem csak: hanem e rendszer, a tanításra kedvet és hivatást érző minden tudós előtt megnyitván a tért, magát egy vagy más szakra habilitáltatni: ez által nem csak a mindig üdvös versenynek nyílik út, hanem azonegy tudománynak többféle álláspontokból vagy különböző irányokban hirdetésére, sőt oly szakok előadására is, melyeknek megalapított tanszékeik nincsenek, különösen pedig számos, tudományosan vagy gyakorlatilag, fontosabb specialitásoknak is, melyeknek képzelhető végtelen számára a leggazdagabb állam sem vétetik igénybe sehol. Ez intézvény jótéteményéből nem csak több párhuzamos tanfolyamok folynak már is mind a három világi karban, hanem számos oly tárgyakról találunk újabbkori Tanrendeinkben előadásokat, melyek eladdig soha ez egyetem tanszékeiről le nem hangzottak. Érdekeltség gerjed minden irányban, s nem csak

a gyakorlati tudománykarokban, hanem a bölcsészetiben is, mely főleg az általános míveltségről gondoskodik. A siker kétségbe nem vonható. Ne akarja senki e dicső intézvény feletti hazafiúi örömünket a hanyagok emlegetésével elkeseríteni. Ilyek voltak, és lesznek, minden rendszer mellett. De mí a tanszabadság következményeűl tényekre mutatunk. Az államvizsgálatok, a szigorlatok, a tanárvizsgálatok, az egyetemi pályamunkák, az új rendszer növendékeinek az elébbiekhez mérve magasb állásáról, fejlettebb s önállóbb itéletéről, a tudós vizsgálatokhoz is édesedéséről tanúskodnak, mik mellett hadd hivatkozzam még segédintézeteink mind buzgóbb használtatására is, melyek közől többek helyett csak könyvtárunk azon egy tényét említem fel, mely szerint 1851 óta, midőn a látogatások száma 11,120 volt, az a most lefolytban már közel tizennyolc ezerre emelkedett.

Tisztelt Gyülekezet! Ezek tények, és oly tények, melyek — hasonlítva az 1848 előttiekhez — minden okoskodásnál hangosabban beszéllnek. Ezek után bátran kecsegtethetjük magunkat egy szép jövendővel, midőn így kikészült ifjaink úgy a törvényhozás mint az államszolgálat és törvényszékek, a jogvédés s a közegészség érdekében működve, a magasb míveltség, a terjedtebb látkör, a beható részletes tudomány gyümölcseivel fogják a társadalom, az állam, a fejdelem, s az ezek összesége, a köz édes anyának, a hazának, javát lelkesen előmozdítani. Hála érette az új rendszernek! De ettől várjuk általában egy tudományos közönség keletkezését

is, ennek folytán a tudományos cultúrának minden rétegekben elterjedését, s így a nemzet általános emelkedését a míveltségben. Eddig, valljuk meg, íróink tudományos munkáin a műkedvelőség jelleme többnyire erősen ki volt érezhető; csak a választottak hágtak magasabb pontra, az autodidaxis lassú, nehéz útján, mi edzi ugyan az erőt, de az életnek nem csekély részét veszi igénybe, melyet a külföld tudósa, szerencsésb előzmények után, már productióra fordíthat. Íme egyetemünk azon pont felé halad, hol nem csak elemileg iskolázott, hanem tudományosan kiképzett ifjakat, köztök kezdő tudósok rajait bocsátand ki kebeléből; amazok meg nem fognak állapodni a tanulásban, s olvasó közönséggé növekszenek, mely elég ösztönt és ingert nyújtand ezeknek a tudomány tettleges mívelésére, s a kor színvonalának megfelelő hasznos munkák előállítására; amilyek előállítása viszont kit-kit feljogosít, az érdem előtt gátat nem vető formák kielégítése után, az egyetemi tanításra, s így egy oly jeles tanító kar nevelésére, mely a középpontban úgy, mint a vidéken hirdetője lesz az igaz tudománynak. Szív leszen ez egyetem, mely magából lökve ki a tudomány vérét, ez, miután éltetni s megújítani fogta a nemzet testét, ismét visszatér abba: s e keringés képe lesz egy nálunk még soha nem díszlett tudományos életnek.

Íme, Uraim, a kapcsolat, mely az egyetem s a nemzet míveltsége között van.

III.

De hogy ez így fordúljon, arra nem elég, hogy az új institutiók útat nyissanak: a munka felét az így tört úton, fejdelem és nemzet Önöktől, ifju barátim, ez egyetem derék polgárai, várják. A gyakorlati szaktudományokban évek óta adták jeleit a szerencsés haladásnak. Az általános mívelődésre vezető bölcsészetkari szakok, melyek amazokra nézve egyszersmind múlhatatlan vagy alap- vagy segédtudományok, szinte tárgyai lesznek Önök mind buzgóbb részvételének s éberebb figyelmének. Bírták s bírni fogják e figyelmöket a bölcsészet, mely a szellemi embert az élet legmagasabb érdekei körül tájékozza, s mély és önálló gondolkodóvá neveli; — a történelem, mely a társadalmi emberiség fejlődései s viszontagságaiban a láthatatlan világkormányt tünteti fel, s legbiztosb gyakorlati kalaúza a gondolkodó hazafi és államférfiúnak, de a világ- és honismeretnek is leggazdagabb forrása; — a hazai irodalom, melyben a tudományra s a szépnek előállítására irányzott nemzeti szellem nyilatkozik meg, s melynek története, míg egyfelül a nemzeti önérzést s a honszeretetet ápolja, a nemzeti mívelődés sok becses eszközeivel ismertet meg. — De nem fogják Önök mellőzni a philologiát sem, mely a világ két legnagyobb nemzete szellemével ismertet meg, azon két nemzetével, melynek míveltségén a keresztyén népek összes míveltsége alapszik, s melytől az, mint a növény, gyökerétől, el nem válhatik, a nélkül, hogy elhervadjon; — a ter-

mészeti tudományoknak ne tekintsék csupán közéleti hasznosságukat: semmi nem elégíti ki inkább a gondolkodó elmét, semmi nem emeli fel gyönyörködtetőleg a Teremtőhöz inkább az emberi szívet, mint a természet bámulatos törvényszerűségének megismerése. Minden egyéb, e karban képviselt, tudományok ezek egyike vagy másikával függenek össze: s azok egyike vagy másika, mikép e vagy ama fő tudomány birandja Önök kiváló hajlamát, belé menend azon körbe, melyet egyetemi pályájok ideje alatt megfutni készülnek. Önök meg fogják ragadni a futékony alkalmat, s e pálya éveit életöknek nem csak legszebb, hanem legfontosb részeül elismerve, mind gyakorlati, mind emberi felsőbb kimíveltetésökről lelkesen fognak gondoskodni. De a tudomány nem csupán az elmét gazdagítja, hanem a jellemet is nemesíti. Ez igazságot a magyar egyetemi ifjuság ez években tettel is bebizonyította. Önök nem lesznek hasonlatlanok régibb társaik s előzőikhez. Külső viseletök is — a szerénység, a tiszteletmutatás kor, érdem, felsőbb állás és előljáróik irányában — a míveltség bélyegét fogja viselni: követve ebben a római ifjakat, kik ezt velök született büszkeségökkel oly szépen össze tudták egyeztetni.

Végül még egy komoly szót ez év elején: Lehet, hogy közel az idő, mely szerencsés fejlemények magvait érleli meg; de bizonyosb, hogy zajongó hullámok közől szilárd, de higgadt ész és kar vezeti csak biztos révbe a hányatott hajót. Önök a hazaszeretet érzései közt, de nyúgalomban fogják várni a

szerencsés kikötést. Mindenki úgy szolgál hazájának legsikeresben, ha saját kötelessége körét betölti, híven, s egész odaadással. Önök egyetlen tüntetése a lelkes szorgalom és nemes viselet lesz. E bizodalom élteti az egyetem előljáróságát, e bizodalom Önökben nem fog csalatkozni. S Önök e feltételben, mí e hitben, fogjunk már hozzá közös munkánkhoz.

Az új tanév ezennel meg van nyitva. —

XII.

Elnöki megnyitó beszéd.

A Kisfaludy-Társaság XX. köz ülésében febr. 5. MDCCCLXX.

„Minden kornak van istene," mond Berzsenyi, minden kornak van uralkodó eszméje: így fordítják át prózába a költő e kifejezését. Az egyik kor a Megváltó sírjáért, a szent föld birtokáért harcol két századon át: ez a keresztes háborúk kora volt; egy másik az óclassicai világ szellemét igyekszik felélesztení: s létesült a renaissance; most a kriticismus a vallás érdekeire alkalmazva felidézi a reformátiót; s miután a vallási háborúk lángjából a vallásszabadság kelt ki phoenixként a bölcsészeti században, a társadalmi és politikai kérdésekhez nyúl, s véres forradalmakon át, gyakrabbi visszaesések közt bár, de végre is a népek politikai és társadalmi szabadságára vezet. E küzdelmek közben egy új, a szabadságénál nem kevesbbé erős eszme,

a nemzetiségé üté fel fejét, melynek zászlaját a magyar lobogtatta először; jóval később megindúlt a schleswigi németnek nemzetiségi küzdelme a dánnal, a finneké a svéddel, a lengyeleké az oroszszal, s más szláv népeké ott az olaszszal, a némettel, itt a magyarral: egy helyt jogosúltan, hol mint államalkotó nemzetiség, politikai jogait is igyekszik megőrizni; másutt jogosúlatlanúl, hol a létezés s a szellemi virágzás jogán túl önálló államiságot követel, mi minden politikai alakúlások felbomlásával, némely államoknak szinte atomisticai feloldozásával egy értelmű volna.

De a jogok határain átcsapongó nemzetiségi eszme túlkapásainak nem egyedül a teljes külső egyenlőség lehetetlensége kell hogy korlátot vonjon: nő és erősödik ellenében, folyvást és észrevétlenűl, egy nem kevesbbé nagy, sőt nálánál is nagyobb hatalom, melylyel, nehogy általa elnyelessék, meg kell alkudnia, ki kell egyezkednie: s ez azon anyagi és szellemi érdekközösség, mely a jelenkor tudománya által nem csak Európa és Amerika népeit már is körülöleli, hanem, bár lassan, körébe kezdi bevonni az összes emberi nemet. Avagy elzárhatjuk-e szemeinket azon változások elől, melyeket a tudomány, az élet gyakorlati érdekei szolgálatában, már is felidézett? a tudomány, mely az ipart új találmányokkal gazdagítja, a természet ajándékait az életnek nem csak fenntartására, hanem élvek és kényelmekkel szépítésére is felhasználni tanít; mely a távolságokat bámulatosan kifejlett közlekedési esz-

közeivel nem csak megrövidíti, hanem meghódítva magának a villanyt is, egyenesen megsemmisíti; s azon úton van, hogy az apróbb nemzeti különbségeket egykor megszüntetvén, az emberi nemet néhány kevés homogén családba egyesítse.

Egyfelül tehát a kisebb népek igyekvéseit látjuk egyéniségök megőrzésére és kifejtésére irányozva; másfelül a nagy s a tudomány hatalma által még nagyobbá lett népeket szellemi hódításaikkal az emberi nemet mind bensőbb egységgé olvasztani. Nemzetiség és világiság, különítés és egyetemesítés: e két eszme harcol egymással ma, harcol egyenetlen fegyverekkel, s azért komolyan intve s felhíva a kisebb nemzetiségeket létezésök védelmére, egyéni életök megmentésére.

S vajon, valóban, vagy csak látszatosan ellentétes-e e két egymással küzdő eszme? Ellensége-e a nemzetiség eszméje azon emberiségi nagy érdekeknek, melyeknek valósítását az egyetemesítés kilátásba helyzi? Kivánatos, vagy csak lehető-e, az emberiség népi különbözéseinek eltörlése, azoknak néhány nagy, vagy épen egy általános egységbe olvasztása?

Az utolsó kérdésre, melyet először intézek el, a természet s a történelem válaszol. A népeket nem intézmények hívták életre, azok nem egy felsőbb fogalom mesterséges elhasogatásából támadtak. Az „emberiség" tudományos fogalom, gyűjtő neve több, lényeges tulajdonaikban egyező, kevesbbé lényegesekben kezdettől fogva eltérő, egyes ember-

fajoknak, melyek egyenként megszaporodván és nagyobb földterületeken eloszolván, eredeti sajátságaik alapján, s azon éghajlat s föld különböző befolyásai alatt és által, ahol kifejlődtek, lettek külön nyelvű, külön physikai és szellemi népegyénekké; melyek, amint szükségkép lettek azokká, e különlétök jogosúltságát is épen ez egy eredetiben bírják. Igaz, hogy minél sűrűbben érintkeznek az így támadt népiségek egymással, minél több különbözéseik egyenlíttetnek ki a sokasúló szellemi egymásra hatások által, annál közelebb lépnek egymáshoz az „emberiség" közös fogalmában; de teljesen — s ezt a történet s a tapasztalás egyformán bizonyítja — teljesen e népegyének nem szűnnek meg, ép úgy nem, mint a közös születés és neveltetés által a testvérek személyisége, egyénisége sem szűnik meg soha.

De vajon kivánatos volna-e az, ha lehetséges volna is? Nem épen a különbözőből s az ellentétesből ered-e minden munkásság, a physikai chemismustól kezdve, a szellem legmagasb tevékenységeig? Nem külön, de egymást kiegészítő, részekből leszen-e minden magasb tökélyű egész? Maga a szép, nem a különbözőnek harmóniás egyesüléséből áll-e elő? Az újvilágnak négy nemzete az, melynek a mai tudomány és müvészet megalkotásában legnagyobb része volt: az angol, francia, német és olasz: hihet nők-e, hogy e népek egymásra ható, egymást kiegészítő munkásságának egyesített eredménye, hogy az irodalmaik legjavából eléállott világirodalom ily

gazdag, ily mély, sokoldalú, a legmagasbat ily mérvben megközelítő volna, ha annak mindannyi tényezői például csak angolok vagy csak franciák leendettek? S mennyi nagyot és szépet állítottak elő más, számra kisebb népek is, mi épen sajátságos nemzeties jellemével gazdagítja az emberi szellem vívmányai öszveségét! Valóban, a szellem az egyes népekben csak részenként, s egyes oldalai szerint működik és teremt: egész gazdagságában és teljességében egyedül az öszves emberiségben nyilatkozik, és szegénynyé tenné ezt az, ki azt egyetlen nemzetté kivánná egybeolvasztani.

Érdekében van tehát az emberiségnek, épen szellemi haladása, mindenoldalúsága és lehető tökélye szempontjából, tiszteletben tartani a természet és a történet által alapított és kifejtett népek egyéniségeit, s melyek azoknak leghivebb kifejezései, azok nyelveit. De, ha erőszak nem nyúland is azok eltörléséhez, vajon nem fogja-e azt a tudomány észrevétlen, mert csendes, hatalma lassanként kivívni, mi az erőszaknak a visszahatás felidézése miatt nem sikerül? Mert mai nap a népiségek egykor oly biztos védbástyája, az elszigetelés, nem lehetséges többé: akarva, nem akarva, érintkeznek azok naponként és folyton, a gőzerő s a telegraph, utazások s a tudósok nemzetközi gyüléseik, az ipar, müvészet, sőt a tudomány tárgyainak világtárlatai által, melyek Európa fővárosaiból már Chinába és Japánba is átvándoroltak. A világ időszaki sajtója mindent, mit az emberiség szellemi, erkölcsi és tár-

sadalmi kifejlődésére, jólétére, kényelmére a világ bármely pontján gondolnak, feltalálnak, havak, hetek, sőt napok alatt az összes mívelt emberiség tudomására juttat, annak kincsévé tesz. S e szellemi közösség terjedése mellett ott van az államok képzésére irányúlt jegecedési folyam, melynek végre is képes lesz-e a históriai jog gátot vetni? Ott van másfelül a nemzetiség eszméje, mely, midőn a politikai alakúlások elvévé emeltetik, a nemzetiségek geographiai határainak egymásba nyúlása, s még inkább a számtalan nyelvszigetek miatt államalkotó processusában gátolva, egy bellum omnium-ot contra omnes helyez kilátásba, s félő, hogy végre is vagy a számos milliókból álló néhány nép, elnyelve a kis számúakat, lépend ki győzedelmesen a tusából, vagy szövetséges államkák halmazai maradandnak hátra, hogy a tegnap befejezett harc holnap ismét megkezdessék.

Van-e, tisztelt Gyülekezet, ily lehetőségekkel szemközt, mód az aggasztó kérdés oly megoldására, hogy se az emberiség ne veszítse el egy tényezőjét se lehető legmagasb kifejlődésének; se a népek, a bár számra kisebbek is, ki ne vetkőzzenek egyéniségökből, melyben gyökeredzenek többnyire, hibáik és hiányaik mellett, legszebb erényeik is?

Van! hiszem, hogy van! s ez nem más, mind e másod és harmadrangú népek erélyes haladása a míveltség pályáján. Igyekezzenek a nagy nemzetek vívmányait a tudomány terén elsajátítva, magokat azok folytonos szellemi subventiója alól saját kiképzésök által kiszabadítván, mind függetlenebbé lenni; igye-

kezzenek a tudomány előbbre viteléhez erejök szerint járulva, a világ becslését kiérdemelni; másfelül pedig szorosan nemzeti irodalmokat, saját jellemök hű megőrzése és folytonos nemesbítése mellett, gazdagítani s a világirodalom színvonalára emelni; de egyszersmind minden szépet és magasztost, mit más népek az ő nemzeti irodalmokban létesítettek, a magokéba is átültetni, s ebben a világot is visszatükröztetni? Ha ez sikerül, mint részesei és egyszersmind gyarapítói a világmíveltségnek, alkotásaikban belépti jegyet bírandanak a világ mívelt népei gyülekezetébe, el fog ismertetni jogosúltságok élni és virágzani; önmagokban pedig nemesedvén és gyarapodván, a nemzeti önérzet azon fokára hágandanak, mely őket az önkivetkezés, az átolvadástól meg fogja ótalmazni.

Ezek után ideje, tisztelt Gyülekezet, hogy általánosságból concret térre, magunkra, térjek által. Sok és nagy okok, s ezek közt csekély számunk és sajátságos földrajzi helyzetünk, nem engedték, hogy a másodrangú népek sorából kiemelkedjünk; sőt épen földrajzi helyzetünk s birodalmunk népiségi viszonyai által kettős veszedelem közé vagyunk ékelve. Mert egyfelül az életünk és politikai függetlenségünk fenntartására küzdött ezer éves harc közben elmaradtunk míveltségben azon nagy nemzetektől, melyekkel nyugat felől közvettlenül és közvetve érintkezünk; másfelül saját házunknál háborgattatunk oly néptöredékek által, melyek, általunk fenntartva, most népiségöknek nemzeti jogokat igényelve ezer éves igaz birtokunkat kétségbe vonják.

Az elsők irányában, ismétlem, nincs más átalom a szellemi haladásnál, de az utóbbiak ellenében sincsen más; és míg a Magyar Akademia feladata a tudomány elterjesztése és előbbre vitele a hazában: e széptudományi intézetnek viszont a szépnek létesítése az irodalomban tűzetett ki céljául. Önök előtt, tisztelt vendégeink, ismerve vannak eddigi igyekvéseink, melyekkel ama célt, eszközeink korlátoltsága mellett is, mindinkább megközelíteni törekedtünk: ma összejövetelünk alkalmával egyet kivántam azok közől különösben kiemelni: a költői világirodalom legnemesebb műveinek átültetését a magyar irodalomba. Hallgatok az óvilág több remekeiről, melyekkel intézetünk, élte első szakában, gazdagította volt a széptant és költészetet. Az utóbbi évtizedben az új népek felé fordúltunk. Az angol költő-fejedelmet, Shakespearet, maholnap teljesen fogja általunk bírni a magyar nemzet. A franciák közől Molière és Victor Hugóval találkoznak Önök munkálataink során. A portugal Camoens Luziádjával, a középnémet Nibelung-énekkel, a svéd Frithiof-mondával, mindannyit az eredeti nyelvekből adva, mind tágabb látkört nyitottunk nemzetünknek a világköltészet birodalmában; s nyelvünknek a műfordításban tanusított virtuositásával — már nem csak a régebben adott antik írók, hanem a modern költészet terén is — büszkén versenyzünk e müvészet mestereivel, a németekkel. Ezekre kivántam ma Önök részvételét felhívni, mint szerencsés kezdeteire azon működésnek, melynek célja, különböző nemzetek szellemének mind több

képviselőit nálunk is meghonosítani, s a magyar nagy közönséget, bizonyos pontig legalább, a külső nemzetektől függetleníteni.

De nem kerülték el figyelmünket a köztünk lakó népek költői nyilatkozásai sem; s midőn saját népies költészetünk emlékei gyűjtő munkásságunknak folyton előkelő tárgyait képezik, gondoskodtunk és gondoskodunk néptársainkénak megismertetéséről is. Köz kézen forog már gazdag gyűjteménye tótjaink népdalainak; készen áll a magyar oroszoké, készen az oláhoké, s ha a szerbekét nem említem e sorban, az azért van, mert azok már rég bemutatvák jeles fordítók által a magyar közönségnek.

S ezen internationális ága által működésünknek, tisztelt Gyülekezet, nem egyedül a hasonlító széptani bírálatnak akartunk anyagot szolgáltatni, mely annál fontosabb, mert nem lehet, hogy az e haza földjén helyenként szoros érintkezésben élő népfajok hatással ne legyenek egymásra; hanem módot is kívántunk nyújtani a közös haza külön ajkú fiainak a kölcsönös szellemi ismerkedésre, s táplálatot az egymás iránti, annyira óhajtandó érdekeltségnek. Ez irodalmi célon túl tehát az egymás becsülésének, a szeretetnek műve is volt az. Mert valamint törvény és élet e hazában nem ismert nép s nép közt különbséget soha, s a magyar mindenha rokonainak szerette tekinteni más nyelvű hontársait: úgy részvéttel viseltetik minden iránt, mit e népek géniusa költészetökben kifejezett.

Nem tekintheti ugyan a magyar, fájdalom, minden aggodalom nélkül az oly mozzanatokat, melyek

nem csak e birodalom közös, hanem annak minden tagjai külön javát is veszélyeztethetik, mert veszélyeztetik azon szabadságot és függetlenséget is, melyet az államalkotó magyar nemzet, saját vezérlete alatt, e haza minden népei számára megalapított és fenntart; de irígység nélkül tekinti minden néptöredék szellemi emelkedését és virágzását: sőt a szellemi haladás és virágzás minél nagyobb összegét tartja a közös szabadság és hatalom legerősebb támaszának is.

S hogy intézetünk e pályán minél sikeresben haladhasson; hogy saját szépirodalmunknak minél hathatósb fejlesztője, a világ haladásának e téren közvetítője, sőt ön hontársai míveltségi közösségének is szerencsés előmozdítója lehessen: újra meg újra ajánlom azt a tisztelt Gyülekezetnek, s minden buzgó honfinak pártfogásába jövőre is.

÷ XIII.

Elnöki megnyitó beszéd

a Kisfaludy-Társaság 21. köz ülésében febr. 12. MDCCCLXXI.

Tisztelt Gyülekezet!

Közepette világrendítő eseményeknek, midőn az európai államrendszer kötelékei megtágúltak, midőn a népek hatalmi viszonyai megváltoznak, s a szerződések ereje csupán addig tart, ameddig az általok érdekeltek azokat vassal és tűzzel megvédeni bírják;

közepette szívrendítő eseményeknek, melyek felett az emberiség elképedve kérdi: Visszatér-e a vallási háborúk vérfagyasztó korszaka, midőn az erősebb, Isten nevében kínozta, és legszentebb érzésében gúnyolva irtotta a gyengébb részt; midőn mindnyájan megdöbbenve kérdjük: ez-e az áldás, melyet az emberiség korunk míveltségétől várt?

közepette a népjogok szünetelésének, midőn csak annak van biztosítva jövője, ki vasba öltözve létét megvédni remélheti;

és előestvéjén egy nagy diplomatiai hadjáratnak, melyben félő, hogy a győző elrészegítve nem várt szerencséjétől, az új világ szabadsága és cultúrája bölcsőjét gázolva, e világrészt elláthatatlan zavarokba döntendi, melyek közt az alkotmányok megrendűlni, s a gyengébb fajok létezése felett a kockák elvettetni fognak;

és másfelül közepette a mély gyásznak, mely oly férfiu kora kimúlása által elborította e hazát, ki az ország tanácsában ismeretek, tapasztalás, tágas látköre és mély belátásával nem kevesbbé, mint rendűlhetetlen hűségével hazája iránt, oly hathatós tényezője volt boldogúlásunknak; ki mint szónok lángelméjével és melegségével annyiszor elragadott, mint tudós és bölcsész annyi világosságot terjesztett, mint költő nemesített és bájolt;

s midőn benne elvesztettük minnen társaságunknak sok éven át nem csak elnökét, hanem annak ritka díszét is:

Ily időben, tisztelt Gyülekezet, vajon nem látszhatik-e jogosúltnak e kérdés: Van-e lelketek a szelíd Músák ünnepét ülleni? nekünk müvészetről, költészetről beszéllni? a kedély és képzelem játékaira figyelmünket igénybe venni?

Ó igen. — S nem könnyű gondolkodás, nem az emberiség új nyomora, sem a nemzet nagy vesztesége iránt érzéketlen szív, sem a nemzet jövőjéről megfeledkezés az, mi jobb időkben választott zászlónk mellett kitűrésre int: hanem azon mély meggyőződés, hogy az elme és szív mívelésének soha, de soha,

sem a fegyverek zaja, sem a lehető veszélyek miatti aggodalom, sem a közvetlen nemzeti gyász közepett, szünetelnie nem szabad. Mert itt a jó és nagy embereket nem kímélő halál, ott a véres hatalom, mely sebeket vághat ugyan valamely nemzet testén, megfogyhat ez időnként számban és erejében, babyloni fogságot szenvedhet, s házában befészkelheti magát a durva jövevény: de ha lelkét nem adja fel, ha nemzeti létét, nemzeti sajátságát, nyelvét, mely annak lelke, híven megőrzi; ha nem szűnik meg történelméből saját maga ismeretét, bölcsészei és költőiből hona iránti lelkesedést meríteni; ha nem szűnik meg a tudományból szellemerejét, a művészetből erkölcsi és ízlési nemességét gyarapítani: szenvedhet a nemzet egy ideig elnyomatást és megaláztatást, de meghalni nem fog: be fogja várhatni a feltámadás óráját.

Nem feladásom e helyt a magyar nemzet jelen európai viszonyai s lehető viszontagságai felett egy közel jövőben, elmélkedni; de élnünk kell minden alkalommal, kivált e csüggesztő világhelyzetben, hogy visszaemlékezve Eötvös Józsefnek e helyen bennünket annyiszor felvillanyozott beszédeire, egymásba bátorságot, bizodalmat öntsünk, s azon meggyőződést általánossá tegyük, miszerint nem egy világhatalom fegyvere, nem is egy, a népek sorsa felett jogosíttlanúl határozó európai tanács ölhet meg bennünket, hanem csak az idegen míveltség, melytől — miután magunkat itt, Európa kellő közepén, tőle el nem szigetelhetjük — beolvasztatunk, elvesztve nyelvünkkel együtt nemzeti sajátságunkat is, ha a

műkertészt nem követjük, ki értelmes oltás által neveli virágjai alak- és színpompáját s nemesíti gyümölcsei ízét és illatát; ha az alkotó természetet nem követjük, mely a családok vegyítése által azokat az elcsenevészéstől óvja meg, a fajok és népekben pedig vérvegyíték által, nem a physikai, hanem a különböző szellemi és kedélyi tulajdonokat is, egymást módosító hatás által, gazdagabban kifejti és magasítja. Ekkép kell nekünk is — nehogy az idegen míveltség bennünket beolvaszszon — ezt magunkba beolvasztanunk, azt minnen míveltségünk fájába beoltani, általa termékenyíteni és nemesíteni saját nemzeti szellemünket, a nélkül, hogy azt ősi lényegéből kivegyük. Csak ily, a világmíveltség által kifejtett és emelt, s a nép minden rétegeire kiterjesztett míveltség az, mely a nemzet életét megóvhatja, mely meg nem hódíttatva, az idegentől maga elhódít s vérébe felvesz minden nagyot és szépet úgy, hogy az az övévé váljék, és ne fajúljon idegenné.

Ez az, mire, nehogy elkéssünk, kicsinynek, nagynak, egyesnek és egyesületeknek, megszűnés nélkül, s bármely szomorú viszonyok közt is, törekedniök kell, mindeniknek belső hivatása és kitűzött köre szerint.

Az egyesületek közől a Kisfaludy-Társaság a müvészeteknek részben elméleti mívelésére, s a költői működés élesztése és irányzása által a kedély és ízlés nemesítésére hatni levén hivatva, semminemű világesemények nyomása alatt sem szabad megállapodnia útjában: s ím, ebben fekszik jogosúltsága és

kötelessége egyszersmind, évről-évre, e nyílt ünnepen a közönség előtt sáfárkodásáról számot adni, s e számadást dolgozatai némely mutatványaival kísérni.

Ezt levén némely társaink teendők ez órában előadásaikkal; amazt titkárunk, évi jelentésében; azonnal átengedhetném nekik a szót, ha tekintettel az érintettekre, működésünk egyik, egy idő óta előtérbe lépő, irányára, t. i. műfordítási munkásságunkra, ezúttal nem kívánnám a tisztelt Gyülekezet figyelmét különösben fordítani, melynek jelentékenysége mélyebb és kihatóbb, az európai és nemzeti míveltség összeforrasztására hathatósb eszköz, mint első szemre látszik.

Az új társadalmat a közlekedési eszközök bámulatos fejlettsége jellemzi.

Oly sűrű érintkezését eredményezte ez a térben egymástól távol eső nemzeteknek, milyen még egy emberivadék előtt azonegy birodalom népei közt sem létezett. Európa azóta némileg egy nagy embercsaláddá vált, melyet közös érdekek és egymás iránti érdekeltség kötnek össze. Óhajtjuk és reméljük is, hogy a fekete hatalmak, melyek az új világrend kerekeibe oly véres kézzel belekaptak, meg fognak szégyeníttetni az emberiség géniusa által, s nem hazudtolandják meg az emberiség érdekközösségéről tett állítást. Az ipar, a tudomány, a művészet, a társadalmi élet, sőt a szabadság is nem nélkülözhetik többé az emberiség egyesülését. S ha előbb az erőszak veszélyeiről szóltam, ne szóljak-e ama még nagyobb veszélyről, mely a cultúrában kedvezőtlen viszonyok

folytán elmaradt és számra kisebb népeket, s köztök a magunkét is, nemének e testvértelen ágát, fenyegeti? Szerencsére az idegen cultúra veszélyét viszont a cultúra fordíthatja el, s ennek ismét egyik fő eszköze, az idegen cultúra eszméi és mesterműveinek elsajátítása, s ez által egyszersmind saját szellemi tőkénk megtermékenyítése és emelése.

Így emelkednek valamennyi kiválóbb nemzetek az őket megelőzők vállain magasbra: a görögök az egyiptomi, a rómaiak a görög, a középkor keresztyén népei a római míveltséget sajátítván el; míg ezek is, különböző időkben az idegennel megtermékenyített saját szellemökkel gazdagíták az egyetemes emberi szellemtőkét. A kelet népei, a természet s a mesterség művei által elkülönítve egymástól, megóhatják az elszigeteltség ótalmában saját, de ép azért statárius és terméketlen, minden haladást kizáró míveltségöket, s ezzel ön nemzeti létöket is: bennünket nem sínai fal, sem ind, vagy perzsa, vagy arab tengerek nem választanak el az európai nyúgattól; s így míveltségünk, ha magában megállapodnék, végre életerejét vesztve, ellent nem állhatna többé a nyúgati népek egymást gazdagító és fejtő nagy míveltsége beolvasztó hatalmának. Azért mi sem utasíthatjuk el magunktól az európai míveltség e fejlődési folyamát: s vagy, ha passive fogadjuk el azt, elnyeletünk általa, vagy, ha magunkhoz rokonítva veszszük fel azt, haladva és folyton fejlődve, ótalmunk lesz a beolvadás ellen.

Íme, e cél ismerete és öntudatos méltánylása vezette társaságunkat akkor, midőn saját körében közvetíteni igyekvék a magyar szellemet a világszellemmel, midőn költészetünket idegen nemzetek költői remekeivel kiegészíteni határzá, s ezek hatása által ezt magát is a világköltészet színvonalára emelni törekszik. S e részben a Kisfaludy-Társaság nem minden önérzet nélkül mutat — nem csupán múltjára, hanem — megújúlása e rövid évtizedére is. Avagy tekintsünk az eposi költészetre: ott van a Camoens „Luziádá"-ja, adtuk ezt az eredeti portugallból fordítva; ott a „Nibelungének", adtuk az eredeti középfelnémetből; ott a Tegnér „Frithiof-regé"-je, adtuk a svéd eredetiből átültetve; ott a Puskin „Anyegin"-je, egy modern epos, adtuk orosz eredetijéből; ime Firduzi „Sah-Námé"-ja, készűl ez is egyenesen perzsából. — Tekintsünk a drámai világköltészetre: íme az új világ legnagyobb költője, Shakspeare, talán még ez évben lesz befejezve, tudnivalókép az angol eredetiből dolgozva; íme a legnagyobb vígjátékköltő, a francia Molière művei, ezek lehető teljes áttétele is megindúlt és vidoran foly; itt a spanyol remek dráma képviselői három művel, szintén az eredetiből dolgozva: be kezdtük ezeket is vezetni irodalmunkba. — S mind ezekkel kivétel nélkül büszkén léphetünk a mívelt világ elé, s mondhatjuk: Íme a nyelv, mely képes minden népek, korok és műfajok műveit szellemben, hangban és formában híven, és hathatósan, és szépen megszólaltatni! Íme a nemzet, mely a világ nagy szellemeivel társalkodni szeret; melynek érzéke

és ízlése van érezni és kedvelni, mit az emberi szellem nagyot és szépet alkotott. Ime a kelet népe, mely gondviselésszerű behelyezkedése által e földre a középkorban védfala lett Nyúgat-Európának a byzantismus s az erkölcsileg megvesztegetett, babonás és állványos byzanti polgárisodás ellen; védfala utóbb a kelet romboló hatalma ellen; védfala tán jövőben az éjszaki byzantismus ellen... ekkép köszönve meg nyúgatnak cultúráját, melyet Géza és István csodálatosan bölcs politikájok folytán onnan vett, s melynek ezer év óta fő képviselője lett Kelet-Európában. Így fogja fel missióját most is, így érzi közösségét e nép ma is a nyúgattal, ellenére üldözői rágalmainak és gúnyainak, kik még ma is ázsiai barbárnak hirdetik a magyart, kik Ázsia jeges síkjaira, vagy a Samum forró homokhonába számkivetnének, ha az úgy hatalmokban volna, mint ahogy óhajtják.

S kétkednek-e Önök, hogy e mélyebb megismerkedés az összes mívelt emberiséggel, s nagy szellemeinek mind sűrűbb és müvészibb bekeblezése minnen míveltségünkbe, mind magasabbra emelendi minnen míveltségünket, s ezzel magunkat is azon színvonalra, melyen jogunk lesz az európai mívelt népek családjának nem utolsó tagjául tekintetni, a nélkül hogy, mint eddig is, minnen specificus sajátságainkat feláldoznók, a nélkül hogy megszűnjünk kelet népe maradni, de nyúgati míveltséggel.

Azonban egy más irányt sem mellőztünk, mely első sorban néppsychologiai jellegű ugyan, de nem

kevésbbé tanuskodik, humán és politikai tekintetben, a velünk lakó külön népségek iránti rokonszenvünkről. Ismernünk kell, s megismertetni akartuk más ajkú földieinknek, a velünk egy politikai nemzetet tevő népeknek szellemét is, melyek szintén készen állanak már kezeink közt. Legyen ezen internationális igyekvésünk, a tudományos célt mellőzve is, jele azon becsülésnek és érdekeltségnek, melylyel említett testvéreink iránt vagyunk: kiket, hogy ignorálnánk, hogy elleneik volnánk, oly hálátlanúl állíttatik. Legyen e kijelentés egyszersmind szellemi kézszorítás, melylyel az egy haza gyermekeit megkináljuk; akik irodalmi fejlődésének és sikereinek irigység nélkül örvendünk, kikkel ezeréves egyenjogú baráti együttlétünket mind szorosbnak s az idők végeig virágzónak óhajtjuk.

Minden egyébről titkárunk fog jelentést adni. Én pedig befejezőleg ismétlem, mit feljebb csak érintettem. Nemzetünk fennmaradásáról külső eszközök által gondoskodni azok kötelessége, kik az ország élén állanak: az írói és müvészi körök, s ezek közt e társaság teendői a szellemi, s legkülönösben a költészeti téren vannak kijelölve. Ha rajta sikerrel működendünk, e működés is — míveltségünk emelésére irányozva — a nemzet fenntartására fog hatni, s ez öntudatban ragadom meg végül a jelen alkalmat is, társaságunkat s annak vállalatait nemzetünk hű fiai és leányainak erkölcsi és anyagi támogatásába újra meg újra ajánlani. —

MAGYAR KÖNYV TÁRA

XIV.

A magyar tudomány-egyetem első szüksége.

Rectori székfoglaló beszéd oct. 1. 1871.

Midőn e díszes széket, melyben száz év óta e főiskolának annyi kitünősége ült, az egyetemi választó testület bizodalmából elfoglalni szerencsém van, mélyen érzem, tisztelt Egyetemi Gyülekezet, azon feladás nehézségét, mely a nemzeti önkormányzás jelen korában azon férfiút várja, ki ez intézetnek élére lép. Mert bár az egyetem minden tagjának egyforma joga van annak szükségeire, hiányaira társai figyelmét fordítani, s őket azok pótlásának eszközlésére felhívni: de a rectornak egyenest kötelessége az összes nagy egésznek bajait, érdekeit, ennek minden részeiben és intézeteiben tanulmányozni, s azok orvoslása és emelése iránt az Egyetemi Tanács közreműködésével megtenni azon lépéseket, melyek célhoz vezetőknek mutatkoznak.

Mert, valljuk meg, tisztelt Gyülekezet, igen is, van hiány és baj, van alkotni és orvosolni való elég, hogy ez Alma Mater azon színvonalra emeltessék, melytől a magyar birodalom egyetlen egyetemének, összes míveltségünk és szellemi úgy mint anyagi jólétünk, de egyszersmind nemzeti becsületünknek is érdekében, elmaradnia nem szabad.

Pedig elmaradt. És nekünk látnunk kell, mint állíttatik intézetünk a nagy világ szégyenpadára, az európai egyetemek során mint mondatik az utolsónak, sőt mint tagadtatik meg tőle az egyetemi jellem is; mint hozatnak fel e rágalmak megalapítására statisticai számok, s mint tétetünk felelőssé a múltnak vétkeiről, melyek nem az egyetem vétkei voltak, és oly állapotról, melyet ismerünk, érezünk, fájlalunk, mely tárgya volt fél század óta gyakori magán panaszainknak, tárgya hivatalos tanácskozásaink, felterjesztéseink, indítványainknak: de semmi vagy csekély sikert aratva, hasonlítottunk ahoz, ki a partról kénytelen hajója veszedelmét nézni, de azt meg nem mentheti.

A gáncsokra, és főleg a beszámításra, amennyiben ez az egyetemre háríttatik, felelne az egyetem története, ha az meg volna írva; és felel nagy részben, melyet legközelebb ez Egyetemi Tanácsnak egy kitűnő tagjától vettünk, az orvosi kar százados története. Olvassák meg ezt, kik magoknak itéletet követelnek egyetemünkről; és ha jó lélekkel vizsgálják az okozatok okait, vallják meg, hogy bajaink és hiányaink oka nem az egyetemben van — hanem van

kezdettől fogva annak szegénységében, a hazai szellemi élet és egyszersmind összes tanügyünk egykori szabadtalanságában, végre nemzeti viszonyainkban, s részint erkölcseinkben.

Uraim! Midőn Mária Terézia egyetemünket felállította — mondom : felállította, mert amely intézetet ő azzá alakított, inkább neve és kiváltságai, mint tartalma és jelleme szerint volt egyetem — néhány neki adományozott birtokok voltak kútforrása minden jövedelmének, melyek miképp gondoztattak (s nem is az egyetem által), arról nem is szólok. Ezekhez képest intézetei és mindennemű eszközei korlátoltak, szegényesek; tanszékei száma a tudományoknak már akkori állásához képest felette elégtelen; a tanárok fizetései a kezdetbeli viszonyokhoz képest fényesek ugyan, nem sokára azonban, birodalmunknak a világháborúk hatása folytán megcsökkent pénzügye mellett, leszálltak, értéköket vesztették. Az alapító királyné és unokája I. Ferenc tartózkodtak mélyebben meríteni azon forrásból, mely az 1548-ki törvény szerint a tanügy mezejének termékenyítésére használható volt; az ország azon jövedelméből pedig, mely a nemfelelős kormánynak rendelkezésére állott, meríteni nem lehetett, megemésztvén azt a közös kül és hadi ügy, s valljuk meg, megemésztvén azt szükségkép oly időkben, midőn Magyarország hadi adója huszadrészét sem fedezte a közbirodalom védelmére múlhatatlanúl szükséges budgetnek; oly időkben, midőn a kiváltságos Rendek a legfontosabb hazai érdekektől megtagadták a legkisebb áldozatot is — mert

hiszen, úgy mondának: a misera contribuens plebset új adókkal terhelni nem lehet — mintha isten csak a szegényt teremtette volna adózásra! S e mellett még is híre volt az egyetem gazdagságának; és Schwartner, a mi első statisticusunk, önérzettel, a cambridgi és oxfordi gazdag alapítványú egyetemek mellé állította a mienket, mely akkor mindamellett csak 400 frtot költhetett könyvtárára évenként, százat természettani muzeumára és dolgozdájára együtt véve, s melynek jövedelme nem volt elégséges, a státus pénzbeli bukása után, tizenkét száz papirosforintnál többet juttatni a tanárnak évdíjúl. S ily országban tiszteletben álljon a tudomány? Ily időkben ennek szenteljék a jobb elmék nappalaikat és éjjeleiket? és kivánatosnak tűnjék fel ez állás, melyben azon felül a nélkülözés poharát nem virágozó fel a köz becsűlés, a nemzet tisztelete, s mindenek felett a szellemi sikeres hatás éltető öntudata?

Voltak ugyan, tisztelt Gyülekezet, országok és idők, ahol és amikor a tudósnak, az egyetem férfiának, állása anyagilag szinte nem vala fényes; de tisztelet környezte őt azon fensőbb hatásnál fogva, melyet a szabad tudomány paizsa alatt gyakorolhatott. De ó! bennünket e paizs nem fedezett. Mindenek előtt, a tudomány egy szintoly szolgai mint buta censúra igája alatt nyögött, nehogy a tudás fája az égig nőjön; s közoktatási códexünk, a Ratio Educationis, intőleg kimondotta, hogy az egyetemi tanárnak „nem feladata tudósokat, hanem az államnak derék és erkölcsös polgárokat nevelni", s tudjuk, a „derék" pol-

gár alatt milyen értetett! És azzal következetesen — ó szégyen! — a politikai kormány adta az egyetem tanárainak is kezökbe a könyvet, mely szerint ő derék tisztviselőt, erkölcsös mathematikust és a t., — de öngondolkodó tudóst, az istenért, ne — neveljen. S ha ennek dacára valahogy nevelkedett még is, mily sors várta a szabad vizsgáló művét, kéziratban már, tehát megszületése előtt? Íme egy philosophus! philosophiánk történetét írva meg, nyomozza azon okokat, melyek bölcsészetünk virágzását akadályozák: s ő kézírata felét kapja csak ki a censor? — nem! a státus — kezéből. Egy más a pantheismus tanát fejtegeti, és bírálja, és megcáfolja: ez már vissza sem kapta munkáját. Tudnivalókép: a keresztyén ország pantheisticussá válhatnék, ha e rendszerrel megismerkedik! — Egy történetész az esztergami érsek pisetumi jogát vizsgálja: a kamara tétetik a tudományos dolgozat censorává, mert félő, nehogy a kérdés felderítése veszélyessé váljék a kincstárra nézve. — Egy negyedik a magyar országgyűlés történetét írja; egy ötödik a szabadság és rend egyezményének elméletét adja: kéziratuik végkép elsikkadnak. Gróf Cziráky Antal országbírája, s majd státusminister, Magyarország közjogát írja meg, s évekig várja az engedélyt, míg az ősz conservativ férfiu valahára — — s már csak a német időben — közzé teheti censúra nélkül a különben is holt latin nyelven írt művét! Épen így járt az egyetem egykori tanára Virozsil Antal a maga közjogával stb. stb. — Tényeket beszéllek, tisztelt Gyülekezet, még pedig nem régi

dátumú tényeket, és csupán a magam tapasztalása köréből, festésére azon hosszú szomorú időnek, mely a hazai tudományt rabláncra fűzve tartotta volt, és megkérlelésére ócsárlóinknak, hogy szűnjenek meg egyetemünkre vetni a követ, mely kötött kézzel állítva a tudomány oltára mellé, nem szíthatta annak szent tüzét, hogy sugaraival bevilágítsa e hazát, és saját fejét az érdemfény koszorújával vegye körül!

De ott egy nagy szak, mindenek felett mívelő és gyümölcsöző — mondandják Önök —, mely nem érintve a félénk hatalom kezétől, bátran és szabadon mívelhető volt az egyetem férfiai által: a természeti tudományoké, s mely még is vajmi kevés kitünőséget mutat fel, sőt melyen alig hagyott egyetemünk, e tudomány előmozdítása által, ennek évkönyveiben nyomot. . .

A gáncs, Uraim, nem épen úgy áll, mint azt hangoztatni szeretik; s annak a kellő mértékre visszavezetésétől fel látszik bennünket menteni az orvosi kar jelen nagy tudományú dekánjának említett legújabb történeti munkája, melyet ugyane kar, százados ünnepe alkalmából, kevés havak előtt közzé tett. De a gáncs oly gyakori, és szintén általános, hogy nem ragadhatjuk meg elég készséggel az alkalmat annak felderítésére.

Emlékezzenek Önök vissza mindenek előtt azon, mondhatni szinte tegnapig fennállott, állapotára iparunk és kereskedelmünknek, mely a műszorgalmat nem engedé fejlődni hazánkban, hol nemzetünk a szatmári béke óta tettleg függő volt más nép érdeké-

től; hol, az azt megelőzött két-százados belháborúk folytán, annak minden előfeltétele hiányzott: hiányoztak a politikai institútiók, melyek az ipart s az iparost védjék; a harmadik rend, mely e munkakörben leledzik; a beruházási tőke, mely nem a hazai ipar űzőinél gyűlt össze; a szakbeli értelmiség, melyet sem iskola, elméletileg, sem nagy vállalatok, gyakorlatilag, nem fejtettek ki, s nem tápláltak; hiányzott maga a nemzet hajlama, mely, a mezei gazdaságnak ősi szokás szerint úgyahogy folytatásán túl, nem a termelés és alkotásban, hanem a költekezésben nyilatkozott; — másfelül a külföldieskedés elterjedt szenvedélyénél fogva hiányzott egy belföldi ipar iránt az emésztők bizodalma, hiányoztak középkori államunknak a külfölddel való előnyös szerződései, és végre az anyagi virágzás alphája és omegája: a közlekedés minden eszközei! Ily körülmények közt, a hiányok e végtelen sommája mellett, ugyan mint támadhatott volna a természeti tudományok horderejéről a legvékonyabb fogalom is? Honnan vették volna magokat azon férfiak, kik e téren szerzett előismeretek alapján, mely meddőnek tartatott, kísérleteket tegyenek, és ezek segedelmével tudományos igazságok kutatásához emelkedjenek fel? A hiányzó példa mint vonta volna el az értelmiséget azon szakoktól, melyek magok álltak kapcsolatban a nemzet jellemével, ennek akkori fejlettségi korában? A jogi tanulmányokat értem, melyektől minden, ki nem pap, nem katona, nem tanár, mérnök vagy orvos volt leendő, várta

megélését, sőt boldogúlását, vagy legalább tekintélyes helyzetet a társodalomban?

Ahol pedig a természeti tudományok közvettlen haszna az életre annyira nem állott szem előtt: csoda-e, hogy minden, ami e téren történt, néhány, a szép természet külső megjelenése által felgerjesztett elmék természetrajz, különösen növénytan, körüli működésére szorítkozott? Csoda-e, ha e mellett csupán e gazdag keblű, e bányász haza ásványai leltek néhány vizsgálót; a vegytan pedig csak gyógyvizeink elemzésével foglalkodott? Kérdem, tisztelt Gyülekezet, ily viszonyok együve-hatása mellett felébredt volna-e másutt is a természettudományi kutatás szenvedelme? és egyetemünk Winterlei és Kitaibelei mellett támadtak volna-e Eulerek, Saussűrök, Lavoisierek?

De Önök még egy térre mutatnak tán, az Orvosira, mely egy külön karban saját képviseletet nyert. Igen, de ha nem kivánom is e kar halhatatlan alkotója érdemét alább szállítani; ha bevallom is azon nagy és jótékony hatást, melyet az ország egészségi állapotaira, s így annak egyik alaperejének nevelésére —, azt, melyet a gazdasági állatok szaporodására —, azt, melyet egy ovatosabb igazságszolgáltatásra —, és végre, melyet mind maga, mind a vele szorosan kapcsolatos természeti segédtudományok tanítása által az általános cultúrára is gyakorlott: ha, mondom, e szak behonosítása nagy és üdvös hatását bevallom is, azt ugyan nem fogta e kartól — mely kis városokban, néhány szobányi kórodákkal, s az

előkészítő tudományok számára néhány miniatűr gyűjteménytárral rendelkezett mindössze — mondom ily kezdetleges, és csak zsenge intézettől méltányosan nem fogta várni senki, hogy azokban De-Haenek, Brambillák, Frank Péterek nevelkedjenek? Ott állt ugyan a szomszédban e nagyszerű, s a múlt században egész Európa-szerte első rangú bécsi orvosiskola; de kérdem: ily példa ott, hol a legszükségesb eszközök hiányzanak, követésre bátorít-e, vagy nem inkább csüggesztőleg hat? És ennek dacára mégis hatott ez, hatott az ismeretközlés, a boldogabb külföld vívmányainak meghonosítása által, aminek csak érintésétől is felment ismét azon tudós munka, melyre ismételve hivatkoztam, mely az orvosi kar bajait és hiányait, úgy mint annak érdemeit, tán túlzott tárgyilagossággal, de annál elfogúlatlanabbúl rajzolta. Igen is, e történetírónktól megérthette mind az, ki tudja, hogy csak a méltányban van igazság, megérthette, hogy e kar, érezve mostoha állását, minden időben igyekezett abból kibontakozni, azt emelni, az önálló vizsgálatnak, a tudomány előbbre-vitelének feltételeit is kivívni; megérthette e kar sisyphusi munkáit, s az okokat, melyek azt a tetőre törekvése közt minduntalan visszavetették.

S ily szomorú volt, tisztelt egyetemi Gyülekezet, bár más okokból jobbadán, más karok sorsa is. Ezeket t. i. az eszközök elégtelensége mellett a szabadtalanság s a bal rendszer bénította meg. Az idősbek emlékezni fognak velem együtt azon tudományos életre és elevenségre, mely e század első negyedében

Hittudományi Karunkat mozgatta; de emlékezni fognak egyszersmind a püspöki kar réműletére is, mely végre e mozgalom elfojtását eredményezte. . . .

Jogtudományunkat, kérdem, nem az egyetem jogi kara teremtette-é meg? és kérdem: e kar oka-e annak, hogy a politikai kormány nyomról nyomra ellenőrizte, rendszabályozta a szabadnak lenni kellő tudományt, s keletkeztében elfojtott minden új gondolatot? Ő oka-e, hogy törvényeink kritikája nem űzetett, s így a tudomány kevesbbé hathatott a törvényhozásra, melynek tényezői — megyékben, országgyűléseken, a kormányban magában — egészen más nézeteket valának az iskolából az életbe átviendők és érvényesitendők, ha a tudomány abban független és szabad vala? Említsem-e, hogy az államtudományok képviselői egy százados tekintélyhez, Sonnenfelshez, voltak kötve, ki nagy kétségkivül, midőn e tudományokat úgy szólván újra teremtette; de ki a világtörténet új korában, a népeknek a francia forradalom általi regenerátiójok után, maga is átalakúlt és tanait is átalakította volna? E kar oka-e annak, hogy a nemzetgazdászatnak nem tört utat hazánkba, mely még mindig középkori feudális kiváltságos alkotmányához ragaszkodott, ahoz ragaszkodni, igen sokban, valljuk meg, kénytelen volt?

S mit mondjak a Bölcsészeti Karról? — A geniális és ékesenszóló Koppy Károly nem egy ártatlan állitásért a Crouy-kérdésben üldöztetett-e el az egyetemtől? — Avagy a Krugiánus Szűcs nem vett-e intést, hogy a scholastica philosophia határain túl ne

lépjen? — Az egyetem történettanára nem volt-e Prayhoz kötve, nem kénytelenült-e a haza szabadságharcait hivatalosan lázadásoknak hirdetni, az új kor öszves világtörténelmét meghamisítani? s az egyház, az államok szabadsági mozgalmait, mint az isteni jog elleni áttentátumokat elitélni? — Midőn aztán egy Veszerle előadásaiban a modern eszmék fuvalma érezhetővé lett, nem bámulat fogta-e el az iskolai világot a szokatlan merészség felett? s nem az új kor eszméinek az életben már imposáns fellépte mentette-e meg a megintetéstől, — talán a Koppy sorsától is? — S kérdem: az egyetem tehet-e róla, hogy e karnak philologiai szaka nem is volt? — mert hiszen a Fülleborn néhány ívnyi encyclopaediájának s a görög nyelvtannak hetenkénti egy-egy órája a Grammatica Patavina szerint classica philologiának csak nem nevezhető? — És még a magyar philologia! Uraim, csak hagyományból, de egyértelmű, s az akademiákra történt kinevezések által igazolt, hagyományból tudom, hogy a nagy Révai halála után, a még általa utódjául kikért Horvát István helyett, kit itt a kegyelet megindúlásával nevezek, célzatosan egy névtelen és szellemszegény férfiúra bízatott azon szak, mely hivatva volt volna a nemzet fő kincsét megismertetni, megszerettetni a hazai ifjusággal, ezt a nemzetiségi eszme iránt lelkesíteni; egy férfiúra, kinek fellépése és előadásai a magyar nyelvészetet és irodalmat — s már itt saját tapasztalásomból beszéllek — nevetség —, a nemzeti értelmiség mozgalmait előkelő szánalom tárgyává tették. Sőt nem hallgat-

hatom el, hogy őutána, az e szakra akkor egyedül hívatott férfiu, ugyanazon Horvát István is, az ügyre nézve elveszett több mint húsz év után, évekig csak helyetteskép hagyatott meg, míg talán egy második Czinke Ferenc találtatnék, újabb megölő betüjéül a Révai által inaugurált tudománynak: míg végre az idő kiáltó követelésére a nemzeti jutalommal is kitüntetett férfiu, mestere székébe maradandólag, már csak agg korában ültettetett be!

S azt se feledjük, tisztelt Gyülekezet, hogy e kar, mely hivatva van minden egyetemen arra, hogy katexochen az egyetem legyen, az általános és legmagasabb tudományos míveltség terjesztője: nem tekintetett a hatalom által egyébnek, mint a kenyértudományokra úgyahogy előkészítőnek, a gymnásiumok kiegészítő osztályának, nem pedig „tudósok anyjának“: mert hiszen megmondotta már a Ratio Educationis: mi kell s mi nem kell a hazának.

Bocsásson meg az Igaznak komoly géniusa, ha szavaimba tán némi keserűség vegyült; de lehet-e keblünk e fájó érzését elfojtanunk, midőn az egyetemet oly bűnökről látjuk vádoltatni, melyeknek ez nem elkövetője, hanem hosszú időkön át maga is áldozata volt! — Örvendetesb képet tárhatnék most fel Önök előtt, ha egyetemünk története volna tárgya mai beszédemnek; de így csak egy szóval érintem annak regenerátióját, melyet az 1848. évi fordúlat kezdeményezett a tanszabadság elvének kimondásával, s melyet az azt felváltott idegen kormány — legyünk bátrak ezen igazságot is kimondani! — foly-

tatott; s végre, hála a Magyarok Istenének! most már nemzeti kormányunk teljessé tenni nem szűnik. Tőlünk magunktól várja ez kétségkivül, hogy bajainkat, hiányainkat, milyek az utolsó termékeny húsz év után is vannak, felfedjük: s e várakozásnak meg kellend felelnünk, még pedig annál bátrabban, mert amely férfiu kezeibe van ez intézet sorsa a törvény határozott rendelete által letéve, annak növendéke, maiglan tagja, s minden időben legőszintébb barátja volt. Ki kellend mondanunk, hogy nem egy új egyetemi törvénytől várja intézetünk, teljes felvirágzását: megadta a szellemi alapot a 48-ki törvény, midőn a tanszabadságot kimondta: minden egyéb a kivitel s a tanerők munkásságának és szellemének dolga, mely annál lelkesebb és sikeresebb leszen, minél kevesbbé köttetik meg egy sok szakaszú törvény által. T. i. semmi más téren nem avúlnak el valamely törvény rendeletei hamarább, és semmi más téren nem válnak azok oly könnyen a haladás *gátjaivá*, a helyett, hogy ennek eszközeivé és biztosítékaivá. Igen is, tisztelt egyetemi Gyűlés, a szellemi alap megvan. Változhatik, igaz, ez is, nem ugyan lényegében, de formáiban, a világ tanügyének tapasztalásai szerint, a tudományok haladásaival, s a nemzet újabb meg újabb szükségeivel; de ép ezért, ha e körül a felelős ministernek szabad keze van, nyúgottak lehetünk, hogy e főiskola organismusa mindig a kor színvonalán fejlendik tovább s tovább; és csak is így. S ezért annak egyéb kell egy sokágú törvénynél: anyagi alap kell neki, minél bővebb; vagy, hogy prózailag

fejezzem ki ez alap prózáját: gazdag budget kell neki: intézeteinknek miniatűrféle kisszerűségökből kivételére, s azon minden oldalú alkotásokra, melyek nélkül a tudományok folytonos és óriási haladásaival lépést nem tarthatunk, melyek nélkül egyetemünk e nemzet tudományos cultúrájának fő kútfejévé, a kétség kivül támadandó, mert immár nélkülözhettlenné lett, több magyar egyetem minta- és anyaintézetévé, s a magyar név egyik fő dicsőségévé nem válhatik.

Emlékezzenek Önök vissza a német sajtó egy részének kárörömére, midőn pár év előtt néhány statisticai számnak birtokába jutván, azzal kívánta orvosi karunk érdemét leszállítani, hogy íme ennyi meg ennyi száz magyar orvosnövendék siet fel, kénytelen felsietni, egy szomszéd egyetembe... De ugyane sajtó nem emelte ki ama rég virágzó egyetem intézeteinek nagyszerűségét és gazdagságát, melyek, tanár és tanítvány számára, a tanulmánynak, az észlelésnek, a tudományos tapasztalásnak annyi anyagot és módot nyújtanak; — és nem használta fel — mire én óhajtanám azokat felhasználni — arra: hogy felhívja az országot s annak törvényhozását, miszerint ne cseppenként nyújtsa olaját az egy hazai egyetem mécsesének, hanem *egy* nagy elhatározással emelje ki azt pirító szegénységéből, félségéből, tehetetlenségéből. Történjék ez, majd meg fogja látni haza és külföld egykét lustrum alatt, mint törendi szét békóit ezen a szegénység sziklájához láncolt Prometheus, s mint teremtend oly egyetemet, mely joggal foglalhat helyet régi szerencsésb társai mellett. Mert — és ezt

én, ki mint e tiszteletre méltó összes körnek legigénytelenebb, de legrégibb, mert harmincnyolcadik évben tanító tagja, azon egész seregét ismertem a tudós férfiaknak, kik két ivadék alatt valamennyi karokban működtek — én, az Igazság istennőjének színe előtt bátran kimondom és hirdetem, hogy az egyetem oly sommáját bírta és bírja a tehetségeknek, a tudománynak, a jó akaratnak; hogy annyira nem hiányzott koronként s nem hiányzik most sem egyesekben az alkotási lendület, sőt a lángelme is, hogy épen csak a helyzet példátlan mostohasága okozhatta, ha itt a legbuzgóbb igyekezetet fél siker, ott az elcsüggedést végre eltompulás követvén, ez intézet a világ nagy egyetemei sorába fel nem emelkedhetett.

De, tisztelt egyetemi Gyűlés! nem mí vagyunk arra hivatva, hogy a törvényhozó hatalom ajtain közvettlenül kopogtassunk: az saját kormányzónk, a közoktatási minister úr atyai gondoskodásának tárgya leszen; ellenben tőlünk várja ő kétség kivül, mit egy külön leirata ki is fejezett, bizodalmas előterjesztését szükségeinknek, hiányaink és óhajtásainknak; amiért hadd kérjem majd az egyetem igazgató Tanácsát, miszerint hívja fel az egyetem tanító tagjait, hogy valamennyi tanszékek és intézetek érdekében, részletes és indokolt kívánalmaikat s tervezeteiket előadni méltóztassanak; hogy ez anyag használatával, s a karok s a Tanács megvitatása útján, oly munkálat terjesztethessék a kormány elé, mely ép oly hű képe legyen a jelen állapotnak, amily, egyelőre legalább teljes, sora a szükséges és kivánatos javítások-

nak; hogy, kéréseink meghallgatást nyervén, a magyar egyetem szakadatlanúl fejlődve, bővülve, tökéletesedve, azon magasságot érhesse el, melyen az e pályán rég haladó nemzeteké mai nap ragyognak.

Midőn e szándékot előlegesen bejelenteni bátor vagyok, mintha tartanom kellene attól, tisztelt egyetemi Gyülekezet, hogy némelyek Önök közől, a régi tapasztalás által megtanítva, ily kérő és indítványozó fellépést előre már sikeretlennek, s azért nem is javaltnak fognak tekinteni. Önök azon számos kérelmekre, indítványok és tervekre fognak engem emlékeztetni, melyek nem csak az egykori Helytartó Tanács, hanem a közelebbi magyar provisórium, talán a ministeri kormány első éveiben is megtétettek, s mind eddig semmi, vagy csekély eredménynyel. Önök különösen épületeinkre fognak mutatni, melyek — az egyetlen és legújabb vegytani intézet kivételével — nem csak dísztelenek, célszerűtlenek, hanem rozzantak, s e felett elégtelenek is annyira, hogy némely terem a beírt hallgatóknak alig a felét fogadhatja be; — gyűjteménytárainkra, melyek hely és bútor hiányánál fogva sem fejlődhetnek; — dolgozdáinkra, melyek térben, eszközökben, kényelemben fogyatkoznak, mely utóbbi nélkül a kedvvel is üzendő tudományos munkán nincsen áldás; — csillagdánkra, mely papiroson már régen áll, de melyet valóságban hiába keresünk; — Önök, ad hominem való érvvel élve, fognak tán reményeimből kiábrándítani akarni, könyvtárunkra emlékeztetve, melynek megmentésén, s egy új, célszerű és díszes épület általi ujjászületé-

sén teljes huszonöt év óta ép oly sikeretlenül, mint becsületesen fáradoztam, míg a végtelen halogatások következtén, legvégül egy oly törvényszéki itéletnek kelle tanúivá lennünk, mely egy király jogos csereadományától egyszerűen megfosztván, egyik fő kincsünket bizonytalan jövő küszöbére tette ki, s mely kincsünk eddig is egy, az összeomlás ellen ismételve hevenyészett oszlopok által támogatott, zsúfolt raktárhoz hasonlóbb, semmint egy oly tekintélyes intézethez, mely mindemellett Magyarország leggyümölcsözőbb könyvtára, mert harmincezer látogatót számít évenként sötét, szűk, egészségtelen és kényelmetlen helyiségeiben: — E tapasztalásokra látszanak némely tisztelt társaim emlékeztetni — és én még sem csüggedek. Azon remények, melyeket ma táplálok, egykor, és eddig, igen is, nem voltak jogosúltak. Az egyetem szerencsétlen volt saját vagyonnal bírni, e vagyon levén egyszersmind virágzásának legnagyobb gátja. Míg t. i. a külföld vagyontalan egyetemeit lelkes kormányok és népképviseletek az állam költségein tartották és virágoztatták: addig a mi egyetemünknél saját jövedelmeink elégtelensége határt vont folyvást minden javításnak.

Ma, tisztelt egyetemi Gyülekezet, más időket élünk. Az egyetem nem azon magára utasított árva többé, melynek szükségeiről senki hallani sem akar. A haza oltalmába vette azt és jövőjét; államivá tette, midőn az első forintot megszavazta annak emelésére; s az óta is évről-évre mind lelkesebben gondoskodik fogadott gyermekéről. Megadta eddig, mit ez sze-

rénységében kérni mert; s azért kötelességünkké vált tartózkodás nélkül eléadni fő gondviselőnknek minden szükségeinket: a törvényhozás e rovatnál — bízunk annak belátásában és hazafiságában — fukarkodni nem fog.

Mert mai nap, tisztelt Gyülekezet, csak egy hatalom van, valóban önálló és fenntartó: a tudomány, s az abból táplálkozó míveltség. Törvényhozásunk vallja ezt nem csak tagjai szónoklataiban, hanem tetteiben is; s e téren azon megható és vigasztaló jelenségnek szoktunk tanúi lenni, hogy minden pártok, barátilag kezet fogva, hozzák meg az áldozatot. Azon férfiu, ki bennünket ott képvisel, nem lesz tartózkodással, midőn azt kellend kérnie az országtól, hogy kezdje meg haladék nélkül s a legnagyobb mérvben az egyetemnek új megalapítását, mert a késedelem sehol sem boszúlja meg magát inkább, mint a cultúra ügyében, mely, minden egyéb feltételek megléte mellett is, időt kiván nevekedésére, tehát azt, aminek legkevesbbé vagyunk bővében! Ó bár meghallgattatnék gyenge szavam azok által, kik a nemzeten segíthetnek, midőn azt kiáltom: Perceink meg vannak számlálva, ha alszunk és késünk! ha elszánt tökélettel nem sietünk meghozni a nagy áldozatot — mely nem is áldozat: mert egy kölcsöntőke sem törleszti magát oly bizton, s nem gyümölcsöz oly gazdagon, s nem szellemileg egyedül, hanem majdan anyagilag is, mint amelyet valamely nép a cultúra előmozdításába fektet! Perceink meg vannak számlálva, ha alszunk és késünk, nem esz-

mélve, hogy a világ folyása gyorsabb ma, mint valaha; hogy a nagy népek haladása minden téren a szédítésig hatalmas, s e hatalom csak egy erőt tisztel a kisebb népekben: az értelmiséget, mely ha nincsen, elsepri azokat, vagy — beolvasztja magába. A magyar, ki ezer éven át véde volt a nyúgati polgárisodásnak, s e földdarabon, melyet lakunk, oltalma a szabadságnak, méltó reá, hogy ezt, társasúlva a mívelt nagy népekkel, és fenntartva egyszersmind a maga saját lényegét, élvezze jövőben is. De, hogy erre méltónak tartassék mások által is, versenyeznie kell velök míveltség- és értelmiségben, nyújtania kell magának is adalékait az emberiség közös szellemi vagyonához.

Hogy pedig nemzetünk erre képesíttessék, mindenek előtt annak egyetemét kell a kor magasságára felemelni. Ez készít tanárokat a középtanodának, a középtanoda majd a képezdének, a képezde végre a népiskolának: pedig csupán virágzó népnevelés mellett virágozhatik és élhet igazán a tudomány is, mert csak így lelend munkást és részvevőt minél nagyobb számban magában a nemzet öszveségében; és így lesz az egyetem az öszves tanügy és míveltség pyramisának csúcsa is s annak tulajdonképi alapja is. Így lesz a nemzet míveltsége magában erős, s egyszersmind a tudományosság előmozdítására is kiható: és csak így fog az a mívelt nemzetek concertjében egyik hasznos, sőt kivánatos tagúl elfogadtatni.

Jelszavunk tehát ez legyen: Az egyetem mindenek előtt! De ezt — az istenért — ne tatarozással, ne szemelvényenként és lassú toldásokkal véljük

valódi, széles és erős alappá tehetni! Azt egyedül gyors és átható organicus fejlesztés eredményezheti, s ennek legcélszerűbb tervezetét meghatározni ez idő szerint épen az egyetemnek legsürgetősb feladata.

A siker közvettlenül a kormányhatalom —, s végül isten kezében van: de ha e feladat megoldásában az egyetem lelkesen és szerencsésen fáradand, az új egyetemi tanács igazgatása egyetemünk történelmének egyik legszebb lapját képezendi. S hogy ez bekövetkezzék: az egyetemi állapotok valahárai őszinte és teljes kifejtése, egyetemünknek ez ismeret alapján is a kor színvonalára emelése legyen, tisztelt egyetemi Gyűlés, mindnyájunk közös programmája!

XV.

Elnöki megnyitó beszéd

a Kisfaludy-Társaság 23. köz ülésében febr. 11. MDCCCLXXII.

Tisztelt Gyülekezet! Ha végig tekintünk szellemi életünk története különböző időszakain, úgy találjuk, hogy irodalmunk, célzatosan vagy öntudatlanúl, de egészben véve mindig szolgálatában állott egy rajta kivül fekvő célnak, t. i. a kort mozgató fő eszmének, mely majd a vallás és egyház, majd az országos szabadság s a nemzetiség volt. Ez fejti meg azon nagy hatást, melyet az irodalom e nemzet életére mindenha gyakorolt; bár az, s tán épen ezért, tudományos és szépészeti tekintetben, nem érte el soha azon színvonalt, melyet, ha maga magának öncél, némely időszakokban, egyes írói magas képessége mellett, elérni szükségkép fogott volna.

E tény, melynek igazlétét máskor volt már alkalmam, és szintén e teremben, részletesen bebizo-

nyitani, vajon nem hív-e fel bennünket most, midőn háromszáz éves veszélyeken túl érezhetjük magunkat, a felett elmélkedni: vajon mely szerep jutott ama nagy tényezőnek, az irodalomnak, a jelenben s a legközelebbi jövőben? vajon a tudományban a tudománynak magáért előmozdítása, a szépirodalomban csupán a szépnek magáért létesítése lehet-e egyedűli vagy legalább főbb feladatunk? vagy arra vagyunk-e a magyar állam s a magyar nemzetiség érdekében utalva? hogy teendőinket, mind az egyik, mind a másik téren, ne kirekesztőleg tudományos és szépészeti, hanem ama másik célra is tekintve határozzuk meg, mely az állam s a nemzet életével és megmaradásával benső kapcsolatban állván, nem kevésbbé fontos amannál, sőt, mint létel kérdése, magát az irodalom létezhetését is magában foglalja.

Hogy e kérdésre, annak gyakorlati horderejét tekintve, szabatos és biztos feleletet adhassunk magunknak, állami és nemzeti állásunk mibenlétét kell meghatároznunk, csak így lehetvén a cél tiszta tudatával, s e célra nézve lehető üdvösen és gyümölcsözőleg mívelnünk a tudományt úgy, mint amely különösen ez intézetnek is feladata, a költészetet. Ez iránt pedig tisztában k e l l lennünk, szükségkép, és m i e l é b b! Mert, ha a nagy ébresztőnek, Széchenyi Istvánnak politikai téren igaza volt, midőn a nemzetet annak kiáltásával igyekezett álmából felrázni, hogy p e r c e i n k d r á g á k! úgy tán igazam van nekem is, ha az irodalom o l y mívelésére nézve, hogy az fenntartó hatalmát egész mérvben gyakorolja nem-

önmérséklés által, annyiszor révpartba vezette s mely az utolsó nagy fordúlatnál sem hagyta el. A nemzet, e mérséklete díjául, elérte azt, amivel negyedfél század óta nem bírt többé: kifelé európai állását, befelé független önkormányzatát. De túl vagyunk-e ezzel a jövőnek is minden, még pedig egészen másnemű, veszélyein is? Nem tartozik e helyre e külső veszélyekről szólanom; s bár az előre tekintő hazafi egy percig sem feledkezhetik meg ezekről, ha keletre és éjszak-keletre néz: de bizodalommal megnyughatik addig, míg ez életviszonyaink felett magyar és hazáját szerető férfiu őrködik, s a nemzeti haderő ily biztató mértékben fejlik és növekszik; azonban fenyeget egy más veszély is, nyúgatról, lassan és észrevétlenül, mely ellen sem önérzetes, éber és óvatos diplomatia, sem szabad alkotmány és hősies hadsereg nem óv meg: értem a világnak mai nap első nagyhatalmát: az európai míveltséget. Ez az, melyet minden szellemi erőinkkel meg kell hódítanunk, hogy olvasztó hatása ellen fel legyünk páncélozva; ez az, melylyel, és nem mással, itthon is, annyi ellenséges elemek irányában, fenntarthatjuk azon erkölcsi súlyt és felsőbbséget, melylyel, még inkább mint hősiségök által, hódították meg őseink e hazát, s melylyel azt, tíz század viszontagságain át, a nagy Árpád unokái megőrzötték.

S ezzel visszaérkeztem oda, honnan eltávozni látszottam: első és legfőbb teendőnkhez, mely nem egyéb, mint azon erkölcsi súly és felsőbbség minél hathatósabb nevelése, melyet a középkor századai-

zetünkre, ugyanezt bátorkodom kiáltani: Perceink drágák! s minden igyekvésünk, mely csupán személyes szellemi ösztöneinkre s jó kedvünkre hallgat, és nem önfenntartásunkat tartja szem előtt, tervszerűleg, rendszeresen: elkéshetik, s nem lesz képes elfordítani tőlünk azon gyászidőt, melyben államunk széthullva, nemzetünk már csak mint nép fogná, idegen kegyelemből, tengetni — ki tudja meddig? — életét!

Uraim! nemzetünknek egyik jeles vonása kétségtelenül, hogy a veszély szívóssá, összetartóvá s összetartásában erőssé teszi. De ha jellemünk ez oldalára megnyugvással tekinthetünk is, ne pirúljunk minnen magunknak ama másik, ama válságossá válható árnyékoldalát is bevallani nemzeti sajátságainknak, mely a szerencsében túlbizalmassá, s azért is gondatlanná teszen. Mert csupán e gondatlanságnak kívánom tulajdonítani azt, hogy elvesztve szemünk elől az önfenntartást, mint minden egyébnek első feltételét, bármi fontos, de ehez képest másodrendű kérdések felett élethalálharcot viselünk — egymással nem csekély, bár még titkolt, kárörömére azoknak, kik ez állam felbomlását s ezer éves keresményünk öröklését sóváran várják; csupán e gondatlanságnak tulajdonítom azt, hogy a magyar állam ótalma alatt nagyra nőtt népfelekezetek nyíltan conspirálhatnak az államalkotó és fenntartó nemzet ellen, s ez azt észrevenni sem látszik! — Igen is, túl volnánk a háromszáz éves veszélyeken, túl, hála nemzetünk azon szerencsés ösztönének, mely válságos perceiben,

ban — midőn a történelem tanusága szerint a hatalmasabb nemzetek erőszakkal és kegyetlenséggel uralkodtak a gyengébbek felett — a magyar, emberséggel és csodálatos ildommal erősítve meg hódítmányát, hódoltjai felett gyakorolt, mi által sikerült e sokféle néptől lakott és sok tartományra oszlott területen egy egységes és nagy államot, ezer évig tartandót, alkotni; és melyet a renaissance óta is, irodalmunk hathatósabb kifejtésével tartott fenn, mint amilyet a haza bármely más ajkú népe kifejtett.

De akkor az európai cultúra sem volt az, mely ma: nem volt t. i. oly közös és egyetemes, mint ma, s míg a hátramaradottakkal, ezek elszigeteltségénél fogva, csak jótékonyságát közlé, önállásukat, nemzetiségöket nem veszélyeztette. Mai nap, midőn minden egykori válaszfalak, miket a különböző nyelvek s a physikai messzeségek képezének, lehullottak, s az egymástól távollakó népek bensőbb érintkezésben és kölcsön-hatásban élnek, mint egykor azonegy ország külön megyéi; mai nap, midőn e századnak egyik, épen általunk folyásba hozott eszméje, a nemzetiségé, oly óriási erőre fejlett, hogy jogtalan túlcsapásaiban a históriai államokat válságos bonyodalmakba sodorni készül; s midőn különösen két nagy nemzetiség köztünk természetes szövetségeseket találva, az egyik cultúrájával, a másik számával és fanatismusával tűzhelyeinkig nyomúlva, komoly aggodalmakat költ: mai nap, mondom, minden arra int, hogy amaz államalkotó és fenntartó felsőbbség megőrzésére a legerő-

sebb paizst főleg szellemi és irodalmi cultúránk lehető emelésében találhatjuk csak fel.

Nincs tehát, ismétlem, semmi, mi, a szabad magyar állam tovább-építésén kivül, nagyobb mérvben hívná fel munkásságunkat, mint az irodalom; s azért tán bocsánatra tarthatok számot, ha minden alkalmat felhasználok azon eszmék tisztázására, melyek irodalmunk mívelése körül zsinórmértékül kell hogy szolgáljanak. Legyen tehát szabad ne csak azon körre szorítkoznom, mely e széptudományi intézetnek, szabályai által, kitűzve van, hanem összes irodalmunkra kiterjesztenem, bár futólag csak, figyelmemet.

Tekintve tehát tudományos irodalmunkat, egy ága van annak, melynek mívelésére csakugyan magunk vagyunk első vonalban, részint épen kizárólag hivatva: s ez az, melyet nemzeti tudománynak nevezhetünk. Minden, mi e nemzet ismeretére tartozik, a múltban és jelenben: nyelve, míveltsége, története és hazája, képezi annak tárgyait; s midőn azt míveljük, azt teszszük, mit másoktól csak részben és tökéletlenül lehet várnunk, sőt várnunk egyáltalában nem illik. E nemes kötelességet a magyar tudományos akademia teljesíti is, szellemi és anyagi erőinek mértéke szerint, s e munkásságra mind biztosb reményekkel tekinthetünk, mióta a törvényhozás, áthatva maga is e feladatok nemzeti fontosságától, országosan nyújtja segedelmét a hazai történelem kútfői, az ország régészeti emlékei és természeti sajátságai felkutatására és megismertetésére; míg viszont ez irodalmi

anyaintézetünk a nemzeti nyelv története, rokonságai, törvényei vizsgálatára, az irodalmi emlékek közzétételére s az irodalomtörténet mívelésére saját erejéből hozza meg áldozatait. S ki mondhatja azt, hogy midőn az akademia ezt teszi, a világtudomány gazdagításához is nem járul?

De ezzel tudományos teendőink programmja kimerítve még korán sincs. Nemzetünknek nem csak magát és hazáját kell ismernie, mi a nemzeti tudomány feladata: neki hagyományos felsőbbségének fenntartása végett a világmíveltség színvonala felé is kell ernyedetlenül törekednie, s az emberi tudás minden ágait meghonosítania, mire nézve ugyan mindnyájan egyet értünk, de tartok tőle, hogy csak kevesen gondolkodtunk azon határokról, melyek közt egy, száma, míveltségi foka és irodalmi eszközei szerint tán csak harmad rangú nemzet kénytelen tudományos tevékenységét öszpontosítani. Az ó világban egy csekély számú nemzet, a görög, állhatott a míveltség élén: de amily óriási mérveket vett fel az új világ tudománya, ennek öregbítése csak világhatalmú népek hivatása lehet; s bár a kis népek is járulhatnak koronként egyes nagy gondolkodókkal és felfedezőkkel az emberiség szellemi kincse neveléséhez: a világcultúra megalkotói és elterjesztői a földgömbön, ma, csak amazok lehetnek. S valóban, ha a história s a tapasztalás kényszerít ez igazság elismerésére, csoda-e, ha kisebb népeket kétség fog el a felett, vajon fenntartható lesz-e nemzetiségök és nyelvök, tehát egyéni életök, a mai cultúra olvasztó ha-

talma irányában? csoda-e, ha néha azon gondolat kísért, nem fogja-e a három nagy cultúrnemzet majd absorbeálni a többieket? Sőt vannak, kik azt kérdik: nem volna-e épen a humanismus érdekében kívánatos, hogy az összes világ három, vagy két, vagy végre egy nyelvet valljon, s így a lehető legmagasb míveltség egy és közös kincse, közös sajátja lehessen az összes emberiségnek?

Valóban nagy, s az ember keblét méltán emelő vég eredmény volna ez, melyet, a gondolat lánc-szemein a végtelenségig menve, elméletben igen is construálhatnánk magunknak: mert mi volna az egyéb, mint egyszersmind az összes emberiség felszabadúlása az előitélet, a butaság, az ezekkel járó rabság és inség alól, s megszüntetése azon kegyetlen visszaélésnek, melyet ember emberrel, néhány ezer a milliókkal űz? — volna tehát az emberiség szabadsága, jogegyenlősége, felvilágosodása és jólléte; azon igazi arany kor, melyet Csokonai a való míveltségnek az egész emberi nemre elterjedése képétől felhevűlve, oly lelkesen, oly melegen üdvözölt:

Emelkedj fel, lelkem! előre képzelem
Mint kiált fel szóval egyet az Értelem!
S azonnal a setét kárpitok ropognak,
A szívről az avúlt kérgek lepattognak,
Tárházát az áldott emberiség nyitja,
Édesfiainak sebeit gyógyítja;
A szeretet lelke a földet bételi,
S az ember az embert ismét megöleli.

Ismétlem, szép, lélekemelő kép, de milyen csak az elragadtatott költő képzelmében élhet. Mert épen az

emberi nem lehető tökélye kívánja, követeli az emberi nem fajai és népei fennmaradását; mert valamint a legfelsőbb szépet a gazdag különféleség öszhangzata szüli, úgy a tudomány, gazdagságát az egymást kiegészítő különszerűségnek, lehető kifejlését az ellentétek küzdelmének és kiegyenlítésének köszöni,, melyeknek fő alapját épen a fajok és népek külön, sokszor ellentétes, sajátságai teszik. Ne tartsunk tehát a kisebb népek elenyésztétől s egygyé olvadásától: ezeknek fennmaradása belső szüksége az emberiség lehető legmagasb, s mindenek felett ne egyoldalú kifejlésének; sőt legyünk meggyőződve, miszerint ha ma egy homogen emberi nem borítaná is el az egész földet, a föld és égalj különbségei lassanként felbontanák elemeibe ez eddig soha sem létezett egységet; az egy világnyelv eleinte nyelvjárásokká hullana szét, míg ezek néhány század alatt mindannyi külön nyelvekké képződnének, s velök együtt legvégre külön szellemű és nyelvű népek is fejlődnének ki. Nyúgodjunk tehát meg, tisztelt Gyülekezet, a természet intézetében, mely még a cultúra fáit sem engedi az égboltozatig felhatni; mely a kisebb népegyéneknek is saját létet és saját virágzást tett kilátásba, de melyet mai nap nem tétlen passivitás, hanem csak a világcultúra eredményeinek nemzeti egyéniségökbe felvétele, annak ezzel összeolvasztása által érhetnek el, de elérhetnek kétségtelenül.

A kisebb népek tehát első vonalban irodalmok mívelésére vannak mint létfenntartóra utalva; de miután arra, hogy a világmíveltséget teljesen átültes-

sék a magokéba, sem elég számú fővel és kézzel, sem elég anyagi erővel nem bírhatnak: a lehető az, mi után törekedniök kell, és kell nekünk is!

S e lehető miben áll? Abban, hogy a nemzet zöme, saját irodalmából, a tudás minden ágain, annyi tudományt meríthessen, amennyi a szellemi és erkölcsi élet nemesítésére s a gyakorlati élet érdekei kielégítésére szükséges, a jelesebb képességeket pedig alkalmassá tegye arra, hogy a világmíveltség tárházához járulhassanak ama legfelső kiképzés végett, mely őket a világ és saját népök közt közvetítőkül avassa.

E határok dacára őszintén örvendek, midőn bármely téren önálló vizsgálókat látok közöttünk támadni, kik a világtudomány oltárára hozzák áldozataikat; de örömöm csak akkor volna teljes, ha már bírnók nyelvünkön, minden téren, azon beavató munkákat, melyek a tudományos míveltségre törekvő rendek bizonyos fokú kiképzése múlhatatlan alapját teszik, mert akkor nem volnánk kénytelenek a tanulni vágyót, még első szükségeiben is, minden lépten a külföld irodalmaira utalni. Ezért hadd fejezzem ki azon óhajtást, bár tartaná az önálló vizsgálatra és gondolkozásra hajlandó és ki is képzett magyar tudós, elsőbb teendőjének tudományszakát alapmunkák által meghonosítani: mire különben is leginkább ő van hivatva. Ama magasabb fokon, megvallom, dicsőség int, ily tudósok neve kihat a hon határain is; de amazon a nemzeti míveltség alapvetése eszközöltetik, melyért nem ugyan a világ, de a haza nyúj-

tandja, elismerése által, a legszebb — a polgári — érdemkoszorút.

Tisztelt Gyülekezet! nem a fordítók, nem a compilátorok ügyét védem, midőn mindenek előtt alapmunkákat sürgetek; de hazafiúi aggályaimat nem oszlatja el a legdicsőbb igyekvés sem, míg elkészítve nem látom a talajt, melyben annak magvai köztünk kikelhessenek. És nem is puszta átültetőket óhajtok. A külföld legeredetibb szellemei nem tartják magokhoz illetlennek tan- és kézi könyveket nyújtani nemzetöknek: ép ezeknek köszönik a nagy nemzetek elterjedt tudományos míveltségöket, és azt, hogy nem csak ily munkák bírnak közönséggel: míg a mi legjobb értekezőink is, kiket tán a felfedező nevével is illethetünk, közönség nem léte felett panaszkodnak, melyet pedig megteremteni és nevelni nem iparkodtak soha.

Két irányra tartom tehát szükségesnek, múlhatatlannak, egyelőre szorítani tudományos működéseinket: a nemzeti tudomány elébbvitelére és a világmíveltség meghonosítására. Ne engedjünk tehát *első rendben* a világtudomány gazdagítására irányzott hajlamainknak; feleljünk meg *mindenek előtt* az oly égető első szükségeinknek, pótoljuk míveltségünk hiányait... szem előtt tartva mindig — amit csak ez úton eszközölhetünk — *nemzetünk önfenntartását*!

S ezekkel megérkeztem valahára a minden irodalmak másik részéhez, ahoz, mely a *szép* nevet viseli, mert a szépnek eszközével neveli az emberisé-

get. Vannak, tisztelt Gyülekezet, de csak nálunk Magyarországon, kik a költészetben csupán az emberi nem gyermek és ifju kora irodalmát látják, kik azt csupán az időtöltés egy nemesebb fajának ismerik el, s az igaz míveltség delét akkor vélik majd felderűlni, midőn az ifju és a nő, költemények és regények helyett, csillagászati munkákat olvasni, színi előadások helyett természet- és vegytani kísérleteket fog szenvedélylyel szemlélgetni. De az ember nem csak értelemmel, hanem érzés és képzelemmel is van megajándékozva, ma úgy, mint évezredek előtt, s a legtökéletesb szellem az, mely minden erejét egyformán és öszhangzatosan fejtette ki. Azért a legnagyobb korok egymás mellett látták virágzani a költészetet s a tudományt. Sophokles és Pindar kortársai voltak Sokrates és Plátó, Herodot és Thukydides; a világ legnagyobb tudományos lángesze Aristoteles nem csak mathematikai és physikai, hanem széptani munkákat is adott a világnak; és Shakespeare meg Verulámi Bácó egymás mellett virágoztak úgy, mint Goethe és Humboldt Sándor. Igen, más a naiv előkor, és más a tudományosan kifejlett korok költészete; de költészet mindkettő, s mindkettő nem csak tűkre, hanem nevelője is a maga korának, ha annak tudományától át van hatva; sőt nincs teremtő lángész költészet nélkül. Mert a legnagyobb igazságok előbb a képzelem által sejtetnek, a legmeglepőbb találmányok a képzelem által fogantatnak: az értelemé a kifejtés és a szerkesztés. A költészet teremt, az értelem alkot. Így az erkölcsi világban is költészet az, mely szüli a leg-

nagyobb tetteket: költészet a honszerelem, mely csupán a hazának él; és költészet Zrínyi eltökélése, midőn menyekzői díszében a bizonyos halálba rohan.

Ne aludjék ki soha e szent láng nemzetem kebeléből! s a költészet ne szűnjék még soha nevelni azt, erkölcseit szelidíteni, gondolkodását az eszmény felé emelni. Folytassa köztünk nemes tisztét, melyet gyakorolt, midőn a legnyomasztóbb időkben ő tartotta a lelket e nemzetben; folytassa cultúrai hivatását ezentúl is: mit úgy teend, ha nem feledi, hogy a szép csak úgy szép, ha, irtózva a kerítő szerepétől, egyszersmind igaz és jó. A medicisi Vénus azért oly szép, mert rajta a bájjal szemérem egyesül úgy, hogy a márvány maga pirúlni látszik. De elég e húrt érintenem... Folytassa mívelő hatását oly irodalmi alkotások által, melyek méltóvá tegyék azt, hogy minden ajkú hontársak élvezzék. S míg eredeti művei a nemzeti szellem legsajátabb és legmelegebb kifejezői lesznek, mint voltak eddig is: neveljük e tárházat a más mívelt nemzetek remekeivel is, hogy ezek is átmenvén vérünkbe s megtermékenyítvén költészetünket, a szív és elme cultúrájában a világ színvonalára emelkedjünk.

És itt örömmel constatálom azon buzgó és szerencsés igyekvéseket, melyek a világköltészet legszebb műveit, nyelvünk csodálatos erejével és szépségével, müvészeti fordításokban meghonosítják. Bírjuk már, s különösen az epos nemében, tekintélyes sorát a világköltészet remekeinek, s nem csak a görög és római, hanem a német és svéd, a portugall és

orosz, a finn és részben a perzsa költészetét; bírjuk — s itt immár főleg e széptudományi intézet munkásságára is veszem igénybe nemzetünk elismerését — a világdráma három nagyságát is, részben teljesen, részben megkezdve. Shakespeare e társasági évben kiegészítve, tizennyolc kötetben a közönség kezében van; Molière, Shakespeare mellett az újvilág legnagyobb vígjátékköltője, erélyesen foly; a spanyol színpad jeles műveinek adása is megindúlt, s mindezek az eredeti nyelvekből dolgozva.

Egy más határozat, mely legújabbika társaságunk intézkedéseinek, szoros kapcsolatban áll azon feladattal, melynek tudományosságunk érdekében megoldását az imént kivántam tudósainknak szivökre kötni: széptudományi intézetünk népszerű széptant fog adni, melylyel az öntudatos szépészeti érzés felköltésére és tisztázására kiván hatni, s mely munkára szerencsés volt e szak elismert avatottságú képviselőjét, saját titkárát, megnyerhetni.

Tisztelt Gyülekezet! A Kisfaludy-Társaság, szem előtt tartva a szépirodalomban is azon nagy hivatást, melyet az irodalom általában betölteni tartozik, hogy a nemzet szellemi felsőbbségét e haza népei felett biztosítani segélje; szem előtt tartva azt, miszerint a szépirodalomnak külön hivatása most és a közel jövőben is az, hogy a nemzeti szellemet erősítse, egyszersmind a szív és elme míveltségét lehetőleg fokozza, s bennünket méltókká segéljen tenni a világ mívelt népei közé számíttatnunk: híven oda fog törekedni ezenúl is kiérdemelni azon részvétet, melynek újabb

jeleit a titkári előadásban közlendő új alapítványokban hálával üdvözli. Míg e részvét erőt adand a nemzeti míveltség emelése körül folytatni munkásságunkat, rajtunk ugyan, tisztelt Gyülekezet, múlni nem fog.

S ezzel meg van nyitva intézetünk huszonharmadik köz ülése. ÷

XV.

Az egyetem új vegytani intézete bemutatásakor.

Rectori megnyitó beszéd febr. 25. MDCCCLXXII.

Nagyfényű Országos Gyülekezet! Kötelességet véltem teljesíteni, a hála kötelességét a nemzeti törvényhozás mindkét háza, s a haza magas kormánya irányában, midőn azok tagjait új példával az egyetemnek ez intézetébe meghívni bátorkodtam. De nem új-e minden, amit ez óra szemünk és lelkünk elébe vezet? Ugyanis új és míveltségünk történetében rendkivüli horderejű esemény ez intézet létesülése, mely által a jelenkor egyik legfontosabb tudománya, a vegytan, úgy honosíttatik meg köztünk, hogy annak mind szellemképző, mind — nemzetgazdasági érdekben — gyakorlati áldásait hazánkra nézve biztosítottaknak tekinthetjük. — És új ez intézet, tekintve annak eredetét, s a kútforrást, melyből az létre jött. Mert a képviseleti alkotmány elsőszülött gyermeke az, melynek kormánya, legott felállása után, annak haladéktalan kivitelét elhatározta; s a nemzet gyer-

meke, mert annak képviselői azon készséggel nyújtották a szükségelt tetemes segélyt, mely az intézet jeles igazgatóját, ily lelkesedett szavakra fakasztotta: „Azon nemzet, mely a tudomány és mívelődés érdekeinek ily áldozatokat hoz, azon magasztos szerepre, melylyel a modern cultúra megalapításához keleten járulnia kell, nem csak hivatva van, hanem erre teljes mértékben képes is“ *).

Saját műve tehát ez azon magas testületeknek, melyeknek azt e napon, a legmelegebb hála érzései közt, bemutatni szerencsénk lesz.

Mielőtt azonban annak, ki erre egyedül van hivatva, az intézet igazgatójának, átadnám a szót, legyen szabad az ő érdemét is, mint e nagy mű szellemi szerzőjeét, kiemelnem.

Egyetemünk régi, úgynevezett chemiai laboratóriuma egy konyhából állt, melyhez egy szertárnak használt előszoba vezetett, s mely más oldalról egy, legfeljebb harminc ülőhelyet magába foglaló tanszobába nyílt. Ez így volt félszázadig, Winterl és Schuster tanárok alatt, emennek haláláig. Utódja Sangaletti Ede, a vegytanárnak ezzel szomszédos öt szobányi lakását a laboratóriumhoz csatolta, s ezt saját költségén fölszerelte — mely fölszerelést, közbevetőleg legyen mondva, nagy későn, csak az 1848-ki közoktatási miniszter váltotta meg. Ez állapot is egész harminc éven át tartott: homályos barlangok sora volt, elégte-

*) L. Than Károly: A M. Kir. Egyetem Vegytani Intézete. Pest, 1872. 16. l.

len, alkalmatlan, egészségtelen. A megnagyobbított tanszoba a Than tanár alatt lassanként háromszázra szaporodott hallgatók közől csak kilencvenet fogadhatott be; dolgozó-asztal abban nem több tizenötnél fért el.

Ily laboratóriumot talált a mostani igazgató tanár, Than Károly úr, midőn 1862-ben tanszékét elfoglalta. Ő, a Bunsen tanítványa, a heidelbergi intézet növendéke, áthatva szakjának roppant, országos fontosságától, méltatlannak, erkölcsileg is tarthatatlannak itélte ez állapotot. Egy a tudománynak, a szükségnek, egy országos egyetem méltóságának megfelelő vegytani intézet felállítását indítványozta, követelte. Az akkor felélesztett m. kir. helytartótanács elfogadta azt, intézkedett is tervek készítéséről — de az átmeneti korszak egy ily nagy és költséges vállalatnak nem kedvezett.

A kiegyezkedésnek, mely minden téren kiragadott bennünket régi pangásunkból, volt fenntartva ez ügyben is egy szebb jövőnek alapvetése. T. i. az elhúnyt közoktatási ministernek, legott 1867-ben, egyik első cselekménye volt a tervezett intézet létesítésére ő Felsége beleegyezését kikérni és kinyerni; a magas törvényhozás pedig nemesen megszavazta a költségeket. Most az igazgató ismételve beutazta a külföldet, hol a Liebig által Giessenben létesített első mintaintézet után tizennégy új, többnyire egyetemekkel kapcsolatos vegytani intézet emelkedett; tanulmányozta azoknak bonyolodott szerkezetét; első sorban a lipcsei, a bonni s a berliniekét; s így szerzett szakbeli tapasztalásait értékesítvén, az új tervezések

körül létesült, saját eszméi, adatai, utasításai szerint, a berendezés. Általa jelöltettek ki, rá nézve addig idegen technikai és szerkezeti tanulmányok alapján, a legkisebb részletek, s vitettek ki az ő folytonos, gyakran közvettlen felügyelése alatt. Mennyi gondolkozás, kimerítő, önfeláldozó fáradság és emésztő gond vívmánya lett ekként a tudománynak e dicső háza! De áll az, és önérzettel mondhatja ő, örömmel mondhatjuk mí: teljesebb nincsen a külföld ily intézetei közt, sőt mindenikkel bátran és büszkén kiállja a versenyt! S valamint a természettudományok ez egyik legfőbbike, a vegytan, ez intézet által elmaradhatatlan virágzásnak indúlva köztünk, maholnap a búvárlási és demonstratív-tanítási irány, s a concrét gondolkodás meggyökereztetésére hatni fog; úgy lesz az a földmívelésre, az iparra, az orvosi tudományok, s általában a hon anyagi gazdagodására is roppant befolyással — mikép volt és van a chemia mindenütt, hol szerencsésen míveltetik. — De bírunk benne egyszersmind egy oly mintaintézetet, melynek szerkezeti részletei minden más rokon intézetek — a természettani, az élettani, az ásvány- és földtani, a növényélettani, az állat- és hasonlítóbonctani intézetek — építése és berendezése körül értékesíthetők lesznek.

Mert hogy Önök, mélyen tisztelt Honatyák, nemzetünk szellemi és anyagi felsőbbsége biztosítására, mindezeket létesíteni fogják, az nem puszta jó remény többé: az közel valósággá lett azon percben, midőn egyetemünk lehető kifejtése múlhatatlan előfeltételének, a tudományok mai állása által követelt

épületek lételét ismervén fel, megszavazták a szükséges tervezetek költségeit. Maga e somma nagysága mutatja, mily nagyszerű alkotások azok, melyekkel Önök, e haza dicső képviselői, nemzetünk míveltségének alapjait lerakni el vannak határozva, jól tudva azt is, hogy ez áldozatok, melyeket ma hoznak, dús kamattal vissza fognak térülni fiainknak.

Igen is, e magas Gyülekezet át van hatva azon meggyőződéstől, hogy a magyar középponti egyetem több mint csak egy felsőbb tanintézet, több mint csak terjesztője a magasabb tudományos míveltségnek.

Önök érzik azt jól, miszerint az épen úgy, sőt főleg arra van hivatva, hogy nemzetiségünk emelésének, hogy Kelet-Európa népei közt nemzeti felsőbbségünk fenntartásának, és ezzel a magyar állam fennmaradásának is egyik hathatós tényezője legyen! Boldog Magyarország! melyet törvényhozói Minerva oltalma alá helyeznek. A nem számos magyar nemzet, a mille operum Dea gyémántpajzsától védve, nem fog elveszni: nem a szegénység halálával, mert a tudomány gazdaggá teendi; nem erkölcsi halállal, mert a tudomány éltet és gyarapít; nem is a meghódoltatás halálával, mert a tudomány hatalom, mely megvéd, megment, fenntart.

De ideje, hogy megszűnjek, és átadjam a szót az intézet főnökének, valódi szellemi szerzőjének, kit Than Károly tanárban e magas országos gyülekezetnek bemutatni szerencsém van.

JEGYZÉSEK

A IV. KÖNYVHEZ.

Jegyzések a IV. könyvhez.

Az V. Beszédhez. Szólónak indítványa a Kisfaludy-Társaság által elfogadtatván, e beszéd az országos RRhez intézett kérelembe szinte szóról szóra ment által, mit azok kedvéért, kik a kettőt összevetnék (a kérelem az országgyűlési irományok közt s a Kisfaludy-Társaság Évlapjai V. kötetében fel levén található) meg kellett jegyeznem.

A VI. Beszédhez. Senki ez előadásban teljes történetét a képző művészeteknek Magyarországban nem várhatja, ha ilyet adni most már lehetne is: mert a reá alkalmat adott felszólítás csak pár nappal előzte meg a muzeumi ünnepet, és így csak a körülöttem már megvolt jegyzeteket használhattam fel. Azon néhány toldás, mely itt hozzá járult, csak oly dolgokat tárgyaz, mik épen eszembe jöttek: mit azért jegyzek meg, nehogy e kis dolgozattól több kivántassék mint ami lehetett, sőt amit szándékoltam. — Azóta az akademia nevezetes lépést tett műemlékeink ismeretének megszerzésére; Henszlman Imre jeles archæológunk és műismerőnk nem csak egy, a kassai főtemplomot ismertető derék műépítészeti leíró munkát adott, hanem legközelebb annak remek festvényeit is megismertette az akademiában (M. Szépirodalmi Szemle, 1847. II.), s koronként műutakat teszen. Azóta fedeztettek fel a marmaros-szigeti régi falfestvények (M. Akad. Értesítő. 1847. 2. sz.), azóta folynak a Buda feletti szent Lőrinc-klastromi ásások Bugát Pál s némely más akademikusok részvételével, sőt, hogy egyebekről hallgassak, azóta kezdé — miután Jerney a figyelmet az érdi kúnhalmokra fordítván, azok ásatását indítványozá — Luczenbacher János ugyanitt a föld

kebeléhez intézni történeti kérdéseit, s a föld nem tagadta meg feleletét. E perctől fogva őstörténetünk új aerába lépett. Hazafiak! ha már pénzzel nem áldozunk, legyen legalább lelkünk figyelmezni arra, mit munkálni és egyszersmind áldozni kész tudósaink tesznek, s legyen szívünk e nagy dolgoknak legalább örülni! (1847-ki jegyzés).

A X. Beszédhez. E nemes magyar szerb első nyilvános fellépése 1790. évi september 9-kén volt a temesvári illyr congressuson, midőn történelmi fontosságú beszédében, egyforma hűséggel magyar nemzete és szerb népe iránt, intette az övéit, hogy „kiváltságaiknak" az országgyűlés általi becikkelyeztetésén törekedjenek, miszerint azok joggá váljanak (mi nem voltak): „Kettős nemzet, egy nép leszünk (magyar állam), monda, egy közös főnek egyképen alávetve, azonegy közös törvényt oltalmazók; nem többé „irígy, vadrácok", hanem a magyar nemzet barátai és társai, mik e birodalom kezdete óta voltunk." Emlékeztette őket, hogy a régi magyar szerbek a magyar állampolgár minden jogaival bírtak, hogy közölök nádorok is voltak, mint Radó és Uroz; hogy az új szerb jövevényekkel (I. Lipót alatt) összezavartattak, s azonegy kiváltságok alá helyezve, a jog törvényes állapotából a kegyelem kiváltságos állapotába —, s a régi rác püspökök a jövevény metropolíta hatósága alá jutottak. Midőn — így folytatá — a királyi felség fő méltóságának hódolunk, nem kevesebbé kell tisztelnünk azokat, kik a királyt azon méltósággal és hatalommal felruházták. Soha nem menthetjük hálátlanságunkat, ha azokat elhanyagoljuk, kiknek földe nekünk hajlékot és élelmet nyújtott; kik testvéreinket és őseinket, egykor a rabúl földet szántani kényteleneket és honukból kiszorúltakat atyai kebelökbe befogadták, s velünk egyesülve nem kevesebbé a mí, mint az ő boldogúlásokra készek valának mindenkor életöket és javaikat kockáztatni, és kik a mí szerencsénket saját szerencséjöknek tekintették." — S férfiasan küzdött azok ellen, kik a hazai törvények sérelmével a Bánságot az országból kihasíttatni s a rác népnek saját tartományúl átadatni követelték: „nekik — úgy monda

— csak Szervia igértetett, ha visszanyeretnék, s még akkor is kivánatos rájok nézve hogy ez, Magyarországtól függve, ennek oltalma alatt álljon!“ — Így harcolt nyolcvan év előtt e hűséges magyar szerb, népe forradalmi elemei ellen; s e hűséget irántunk vég lehelletéig megőrizte.

M. T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

TARTALOM.

IRODALMI BESZÉDEK.

Második könyv: **Gyász- és emlékbeszédek.**

1861—1868.

	Lap
I. Emlékbeszéd Bajza József felett	3
II. Emlékbeszéd Fejér György felett	29
III. Gyászbeszéd Bugát Pál felett	59
IV. Gyászbeszéd Kiss Károly felett	69
V. Emlékbeszéd Czuczor Gergely felett	81
Jegyzések az I. könyvhez	113
Jegyzések a II. könyvhez	125

Harmadik könyv: **Vegyes beszédek személyekhez és szem élyekről.**

1842—1872.

I. Bevezető beszéd Hunfalvy Pálhoz	129
II. Bevezető beszéd Kiss Károlyhoz	131
III. Bevezető beszéd Gaal Józsefhez	134
IV. Bevezető beszéd Garay Jánoshoz	137
V. Búcsúbeszéd gróf Teleki Józsefhez	139
VI. Kármán és Fanni emlékezetök	144
VII. Bevezető beszéd Nagy Ignáchoz	152
VIII. Beszéd Reguly Antal mellett	155

Lap

IX. Üdvözlő beszéd Kovács Mihályhoz 159
X. Megszólítás gróf Széchenyi Istvánhoz 161
XI. Beszéd az akademiához Horvát István megtiszteltetése iránt 162
XII. Üdvözlő beszéd b. Eötvös Józsefhez 166
XIII. Beszéd az akademiához Kazinczy Ferenc megdicsőítése tárgyában 171
XIV. Pillantás Kazinczy írói pályájára, Kazinczy százados ünnepén 176
XV. Bevezető beszéd Greguss Ágosthoz 192
XVI. Titoknoki búcsúszózatok. I. Az akademiához. II. Az írói közönséghez 195
XVII. Bevezető beszéd Fábián Gáborhoz 199
XVIII. Beiktató beszéd Jedlik Ányoshoz 204
XIX. Vörösmarty emlékszobra leleplezésénél 209
XX. Bevezető beszéd Tárkányi Bélához 217
XXI. Bevezető beszéd Horváth Mihályhoz 221
XXII. Kisfaludy Károly első fellépésének félszázados emlékezete 224
XXIII. Mária Terézia emlékezete 232
Jegyzések a III. könyvhez 265

Negyedik könyv: **Vegyes beszédek irodalmi és míveltségi ügyekben.**

1834—1872.

I. Tanszékfoglaló beszéd 1834 269
II. A Kisfaludy-Társaság keletkezése 278
III. Beszéd a Kisfaludy-Társasághoz, hatáskörének kitágítása iránt 282
IV. Beszéd szépirodalmunk ügyében 288
V. Beszéd egy írójogi törvény ügyében 303
VI. Beszéd a Pyrker-képtár megnyitásakor 308
VII. Elnöki megnyitó a Kisfaludy-Társaság X. köz ülésében 329

Lap

VIII. Újévi elmélkedés az „Új Muzeum“ olvasóihoz . 335
IX. Tanszékfoglaló beszéd 1861 339
X. Asztalbeszéd a Tököly-százados-ünnep lakomáján Újvidéken 357
XI. Visszapillantás tudományos állapotainkra, kapcsolatban a régi s az új egyetemi tanrendszerrel 360
XII. Elnöki megnyitó a Kisfaludy-Társaság XX. köz ülésében 382
XIII. Elnöki megnyitó a Kisfaludy-Társaság XXI. köz ülésében 392
XIV. A magyar tudomány-egyetem első szüksége. Rectori székfoglaló beszéd 401
XV. Elnöki megnyitó a Kisfaludy-Társaság XXII. köz ülésében 421
XVI. Az egyetem új vegytani intézetének bemutatásakor 436
Jegyzések a IV. könyvhez 443

Nyomatott Bécsben, Holzhausen Adolfnál.